МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Журнал заснований у 1918 році

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 1 2026

Видавничий дім
«Гельветика»
2026

Головний редактор:
Добрянська Наталія Валеріївна, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, завідувач аспірантури, докторантури, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна

Члени редакційної колегії:
Бортняк Катерина Василівна, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Гончаренко Ганна Анатоліївна, доктор юридичних наук, доцент, професор спеціальної кафедри № 1 Центру захисту національної державності, Навчально-науковий інститут державної безпеки Національної академії Служби безпеки України, Україна
Криворучко Лариса Сергіївна, доктор юридичних наук, старший дослідник, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Україна
Мосьондз Сергій Олександрович, доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи, Приватний вищий навчальний заклад «Університет сучасних знань», Україна
Шабалін Андрій Валерійович, кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу захисту прав інтелектуальної власності, Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Національної академії правових наук України, Україна
Professor **Marianna Muravyeva,** Director, Global Governance Law Master's Program, Faculty of Law/Aleksanteri Institute, University of Helsinki, Helsinki, Finland
Lorena Bachmaier, Doctor of Law, Professor, Faculty of Law, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, Spain
Jarosław Dobkowski, Dr. Sci. in Law, Assistant Professor, Aead of the Department of Administrative Law and Security Studies, University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Olsztyn, Poland

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського
(протокол № 9 від 6 квітня 2026)

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки»
зареєстрований друкованим медіа (рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року). Ідентифікатор медіа – R30-04003.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
(просп. Берестейський, 10, м. Київ, 01135, e-mail: crimea.tnu@gmail.com. Тел.: +38 (044) 529-05-16).

Періодичність – 6 разів на рік.
Мови видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, словацька, румунська.

Журнал включений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
у галузі юридичних наук (спеціальності D8 Право, D9 Міжнародне право,
K9 Правоохоронна діяльність) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
№ 1643 від 28.12.2019 р. (додаток 4)

Журнал включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)

Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2707-0581 (print)
ISSN 2707-059X (online)

© Таврійський національний університет
ім. В.І. Вернадського, 2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Гольдберг Н. О.
ТАЄМНИЦЯ СПОВІДІ ЯК РІЗНОВИД СВІДОЦЬКОГО ІМУНІТЕТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ **1**

Гобачова К. М.
ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЗАГРОЗИ ЯК ПРАВОВУ КАТЕГОРІЮ **8**

Ткаченя М. В.
ОРГАНИ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА **13**

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Волошкевич Г. А.
ПРАВО ЛЮДИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО ТА ЗАКОННІ ПІДСТАВИ ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ: НОВЕЛИ 2026 РОКУ **18**

Осауленко А. О.
НАРОДОВЛАДДЯ ЯК ЗАСАДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ **26**

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Блащук Т. В.
ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ У ДОГОВОРАХ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: СТАНДАРТИ ІНФОРМУВАННЯ, ЗГОДИ ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ В ПРАВІ УКРАЇНИ І СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН **31**

Гансецька В. В.
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЕТИЧНІ РИЗИКИ **38**

Драна Д. С., Скляренко І. В.
ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБШУК **44**

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Ніколенко Л. М.
ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ПРАВА ЄС У СФЕРІ САНАЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ **50**

Сиротко М. В.
ПОНЯТТЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОКТРИНІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ **56**

Цьомра В. Ю.
ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ **63**

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Боднарук М. І.
ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА АДАПТАЦІЯ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ **73**

Лубінець Д. В.
ОСНОВНІ СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ..... **78**

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Бойчук М. М.
КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ..... **83**

Бортняк В. А., Кубарєв М.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКРИВАЧІВ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ: МЕХАНІЗМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ..... **88**

Гнедюк В. Л.
КІБЕРЗЛОЧИНИ, ЦИФРОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ..... **95**

Добрянська Н. В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... **101**

Задоя І. І.
ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ..... **107**

Крайній П. І.
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІЇ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ..... **114**

Красногор О. В.
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ КООРДИНАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ..... **123**

Макарова Т. П.
ВЕТЕРАНСЬКА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ..... **129**

Нашинець-Наумова А. Ю.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ..... **138**

Пєтков С. В., Шамрай Б. М., Пащенко П. М.
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ СЛУЖБОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІД БЮРОКРАТИЧНОГО ОБТЯЖЕННЯ ДО ОПЕРАТИВНОСТІ СЛУЖБОВИХ ПЕРЕВІРОК..... **145**

Теличко О. А., Золотарьова М. К.
ПОДАТКОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ «ДРОБЛЕННЯ БІЗНЕСУ» ЯК СПОСОБУ НЕЗАКОННОЇ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ **157**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Горєлова В. Ю.
ІЛЮЗІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ..... **164**

Луценко Ю. В.
ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З НОРМАМИ РИМСЬКОГО СТАТУТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ..... **170**

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Борейко Г. Д.
ОКРЕМА УХВАЛА ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ **179**

Патрелюк Д. А.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ РЕТЕЛЬНОСТІ (СУМЛІННОСТІ) КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ **185**

Сітало О. М.
СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ..... **192**

Теслюк І. О.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИТЯГНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... **198**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Бортняк К. В., Губарєв С. В.
ІНСТИТУТ ВЕТО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР І УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ..... **203**

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ..... **209**

ISSN 2707-0581 (print), ISSN 2707-059X (online)

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

Holdberh N. O.
THE SECRET OF CONFESSION AS A TYPE OF WITNESS IMMUNITY IN CRIMINAL JUSTICE..... 1

Horbachova K. M.
ON THE ISSUE OF THREATS AS A LEGAL CATEGORY..... 8

Tkachenya M. V.
BODIES OF BAR SELF-GOVERNMENT AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW..... 13

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Voloshkevych H. A.
THE HUMAN RIGHT TO CITIZENSHIP AND THE LEGAL GROUNDS FOR ITS LIMITATION: THE 2026 LEGISLATIVE AMENDMENTS..... 18

Osaulenko A. O.
PEOPLE'S RULE AS A PRINCIPLE OF CONSTITUTIONAL ORDER IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE..... 26

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Blashchuk T. V.
THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN CONTRACTS FOR THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES: STANDARDS OF DISCLOSURE, CONSENT, AND CONFIDENTIALITY IN THE LAW OF UKRAINE AND THE SCANDINAVIAN COUNTRIES..... 31

Hansetska V. V.
ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN NOTARIAL PRACTICE: LEGAL LIMITS OF USE AND ETHICAL RISKS..... 38

Drana D. S., Skliarenko I. V.
SPECIFIC FEATURES OF THE GROUNDS FOR CIVIL LIABILITY FOR AN UNLAWFUL SEARCH..... 44

COMMERCIAL LAW, ECONOMIC-PROCEDURAL LAW

Nikolenko L. M.
IMPLEMENTATION OF EU LAW IN THE FIELD OF REORGANIZATION AND THE TRANSFORMATION OF THE NATIONAL LEGAL PARADIGM..... 50

Syrotko M. V.
THE CONCEPT OF TRADE ACTIVITY IN THE DOCTRINE OF COMMERCIAL LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE..... 56

Tsomra V. Yu.
EVOLUTION OF THE LEGAL PERSONALITY MODEL OF LEGAL ENTITIES UNDER THE CONDITIONS OF LEGAL TRANSFORMATION..... 63

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Bodnaruk M. I.
CLIMATE CHANGE AND THE ADAPTATION OF SOCIAL PROTECTION SYSTEMS TO NEW SOCIAL RISKS..... 73

Lubinets D. V.
THE PRINCIPAL SYSTEMIC PROBLEMS IN ENSURING THE EFFECTIVENESS
OF THE SOCIAL-PROTECTION MECHANISM
FOR CRITICAL-INFRASTRUCTURE WORKERS..... **78**

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

Boichuk M. M.
PERSONNEL MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE
AS AN INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW:
THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES AND PRACTICAL ASPECTS
OF IMPLEMENTATION..... **83**

Bortnyak V. A., Kubaryev M.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION
OF THE ACTIVITIES OF WHISTLERS IN THE STRUCTURE OF STATE BODIES:
MECHANISMS OF INTERNAL CONTROL..... **88**

Hnediuk V. L.
CYBERCRIME, DIGITAL INVESTIGATIONS AND FORENSIC ANALYSIS..... **95**

Dobrianska N. V.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL FEATURES OF DISCIPLINARY LIABILITY
OF CIVIL SERVANTS FOR CORRUPTION OFFENSES IN CONDITIONS
OF MARTIAL STATE..... **101**

Zadoia I. I.
PARTICULARITIES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF CIVIL SERVANTS
FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION..... **107**

Krainii P. I.
ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES
BY PUBLIC ADMINISTRATION BODIES: EXPERIENCE OF UKRAINE
AND THE STATE OF ISRAEL..... **114**

Krasnohor O. V.
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE AS A ENTITY FOR COORDINATING INTERACTION
BETWEEN STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE FIELD
OF HUMAN RIGHTS PROTECTION..... **123**

Makarova T. P.
VETERAN POLICY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW:
IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW NORMS
INTO THE NATIONAL LEGAL SYSTEM..... **129**

Nashynets-Naumova A. Yu.
ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE APPLICATION
OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS
OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE..... **138**

Petkov S. V., Shamrai B. M., Pashchenko P. M.
TRANSFORMATION OF THE SYSTEM
OF SERVICE INVESTIGATIONS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE
UNDER MARTIAL LAW: FROM BUREAUCRATIC BURDEN
TO THE OPERATIONAL EFFICIENCY OF SERVICE CHECKS..... **145**

Telychko O. A., Zolotarova M. K.
TAX AND LEGAL ASPECTS OF 'BUSINESS FRAGMENTATION'
AS A METHOD OF ILLEGAL TAX MINIMIZATION **157**

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL ENFORCEMENT LAW

Horielova V. Yu.
ILLUSIONS OF VIRTUAL REALITY AS A METHODOLOGICAL INSTRUMENT OF CRIMINOLOGICAL MODELLING.....**164**

Lutsenko Yu. V.
TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL CRIMES AND HARMONIZATION OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE WITH THE NORMS OF THE ROME STATUTE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION.....**170**

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

Boreiko H. D.
A SEPARATE COURT ORDER AS A MEASURE OF COUNTERACTION TO ABUSE OF RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS **179**

Patrelyuk D. A.
CERTAIN ASPECTS OF PROSECUTORS' ENSURING THOROUGHNESS (CONSISTENCY) OF CRIMINAL PROSECUTION.....**185**

Sitalo O. M.
STANDARDS OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING HIGH TREASON UNDER MARTIAL LAW: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE.....**192**

Tesliuk I. O.
LEGAL PRINCIPLES OF BRINGING LEGAL ENTITIES TO CRIMINAL LIABILITY.....**198**

TOPICAL ISSUES OF JURIDICAL SCIENCE

Bortnyak K. V., Gubarev S. V.
THE INSTITUTION OF VETO IN THE SYSTEM OF NATIONAL-TERRITORIAL AUTONOMY: COMPARATIVE LEGAL DIMENSION AND LESSONS FOR UKRAINE.....**203**

INFORMATION ABOUT AUTHORS.....**209**

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 343.123.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/01

Гольдберг Н. О.
https://orcid.org/0000-0003-1624-1944
Національний університет «Київський авіаційний інститут»

ТАЄМНИЦЯ СПОВІДІ ЯК РІЗНОВИД СВІДОЦЬКОГО ІМУНІТЕТУ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена дослідженню сутності та меж свідоцького імунітету священнослужителів у кримінальному процесі України, оцінці його відповідності сучасним викликам у сфері безпеки. Окрему увагу приділено формуванню науково обґрунтованих підходів до вдосконалення правового регулювання інституту збереження таємниці сповіді з метою досягнення балансу між духовними цінностями та інтересами суспільної безпеки. У статті застосовано низку наукових методів. Порівняльно-правовий метод дав можливість зіставити положення національного законодавства з нормативними підходами інших демократичних держав та міжнародними стандартами. Використання юридично-логічного методу дозволило провести системний аналіз норм кримінального процесуального законодавства України, які регламентують нерозголошення інформації, отриманої під час сповіді. Історико-правовий метод сприяв простеженню еволюції релігійного інституту таїнства сповіді та оцінці впливу історичних традицій на сучасні підходи до захисту конфіденційності релігійних обрядів. У статті враховано наукові погляди щодо правового статусу свідоцького імунітету та його меж, практику Європейського суду з прав людини, що стосується забезпечення свободи віросповідання та недоторканності приватного духовного спілкування. Отримані результати засвідчили, що свідоцький імунітет священнослужителів у частині збереження таємниці сповіді є складним і багатогранним явищем, яке поєднує релігійно-етичні, морально-філософські та правові аспекти. Проведений порівняльний аналіз правових систем демократичних держав показує, що в багатьох країнах імунітет священнослужителів може бути обмежений у випадках, коли дотримання конфіденційності становить загрозу суспільній безпеці, життю або здоров'ю громадян. Зокрема, це стосується ситуацій, пов'язаних зі злочинами проти дітей, терористичними актами чи іншими тяжкими правопорушеннями.

Результати дослідження свідчать про доцільність уточнення законодавчих положень щодо визначення кола суб'єктів, які користуються свідоцьким імунітетом. Такий підхід сприятиме підвищенню юридичної визначеності, запобіганню можливим зловживанням правом відмови від надання свідчень і водночас забезпеченню збереження духовної автономії особи. Окремо розглядається можливість встановлення винятків із принципу абсолютності свідоцького імунітету у випадках очевидної загрози суспільній безпеці або життю громадян.

Ключові слова: *свідоцький імунітет, священнослужитель, таємниця сповіді, свобода віросповідання, релігійні права, віросповідання, свідок, професійна таємниця, професійна таємниця, свідок, кримінальне правопорушення.*

Постановка проблеми. Свідоцький імунітет священнослужителів у частині збереження таємниці сповіді є складним правовим явищем, що перебуває на перетині релігійного, етичного та юридичного регулювання. Його сутність полягає у захисті духовної недоторканності особи та гарантуванні свободи совісті й віросповідання, що є фундаментальними цінностями демокра-

© Гольдберг Н. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

тичного суспільства. Водночас, у сучасних умовах посилення загроз національній і громадській безпеці, зростання кількості злочинів, пов'язаних із насильством, тероризмом та іншими суспільно небезпечними діяннями, абсолютність цього імунітету породжує колізію між правом на релігійну свободу та обов'язком держави забезпечити захист життя і безпеки громадян.

Відсутність у національному законодавстві чітких меж застосування свідоцького імунітету священнослужителів, визначених критеріїв співвідношення релігійної та правової складових створює ризики неоднакового тлумачення і правової невизначеності. Це, у свою чергу, ускладнює практику досудового розслідування і судового розгляду, порушує принцип правової рівності та може негативно впливати на рівень довіри як до інституту сповіді, так і до системи правосуддя. Тому, постає необхідність наукового переосмислення сутності, меж та правового значення свідоцького імунітету священнослужителів у контексті сучасних викликів безпеки та вироблення збалансованої моделі його регламентації, яка б поєднувала гарантії духовної автономії особи із забезпеченням публічного інтересу та безпеки суспільства.

Постановка завдання. Мета статті полягає дослідженні сутності та меж свідоцького імунітету священнослужителів у кримінальному процесі України, аналізі його відповідності сучасним викликам безпеки та виробленні теоретично обґрунтованих підходів до оптимізації правового регулювання цього інституту з метою забезпечення балансу між охороною духовних цінностей і гарантуванням суспільної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання процесуального статусу священнослужителів у кримінальному провадженні та особливостей надання їм свідоцького імунітету ставали предметом дослідження науковців, серед яких варто назвати Г. М. Волкову, Н. Ю. Волосову, В. В. Короля, К. Б. Марисюк, Т. Н. Москалькову, С. О. Новікова, М. В. Палія та ін. Водночас аналіз наукових праць свідчить, що попри значний інтерес дослідників до проблематики таємниці сповіді й свідоцького імунітету священнослужителів, низка аспектів залишається недостатньо опрацьованою. Зокрема, потребують подальшого наукового осмислення питання визначення чітких критеріїв відмежування сповіді від інших форм духовного спілкування, процесуальних наслідків отримання інформації поза межами сповіді, можливості використання таких відомостей як підстави для початку досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Релігійні практики завжди посідали важливе місце у формуванні духовних та правових засад суспільного життя. Одним із найбільш чутливих та водночас дискусійних інститутів у цьому контексті є таємниця сповіді, що виступає гарантією довіри між віруючим і священнослужителем та водночас має значення для правової системи.

Релігіозний інститут «таємниця сповіді» як частини християнського таїнства покаяння датується VI століттям. Саме в цей період історичного розвитку на зміну загальній формі сповіді приходить , а саме бесіда наодинці зі священиком. Таїнство покаяння передбачає сповідання віруючим гріхів перед Богом, де свідком виступає священнослужитель.

Одним з перших у сучасній юридичній науці питання про право на релігійну таємницю підняв професор І. Л. Петрухін, який висловив думку про доцільність виділення двох видів релігійних таємниць: «Таємниця віруючого, його право приховувати свою приналежність до релігії взагалі і до окремих віровчень зокрема і таємниця, довірена священику, яку він не повинен розголошувати» [1, с. 41]. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція І. В. Потайчука, який вважає, що «сповідь передбачає каяття, а в духовній бесіді зі священиком людина може не каятись, а виправдовуватись, пояснювати мотиви чи доводити свою невинність, а священик зі свого боку може закликати людину до покаяння. Це може бути певне психологічне розвантаження, полегшення. Така таємниця зберігається суто з етичних міркувань, так як відсутні прямі канонічні заборони зберігати такі відомості в абсолютній таємниці» [2, с. 159].

Законодавець, регламентуючи імунітет священнослужителів щодо таємниці сповіді, виходить з християнського розуміння цього обряду та забезпечує повний захист лише для інформації, отриманої під час канонічної сповіді. Тому, підтримуємо позицію В. В. Навроцької, що це питання слід тлумачити з огляду на принцип рівності усіх перед законом і судом. Згідно зі ст. 24 Конституції України, усі рівні перед законом і судом. Відповідно до положень наведеної конституційної норми, заборонено обмеження прав осіб за ознакою релігійної належності [3, с. 91].

У цьому контексті важливо звернути увагу на те, що підхід до сповіді та обов'язку збереження її таємниці має не лише теологічний, а й правовий вимір, який суттєво варіюється залежно від юрисдикції та правових традицій. Так, в англіканській церкві згідно з каноном 113 Кодексу 1603 р. свя-

щеннослужитель зобов'язаний суворо дотримуватися таємниці сповіді [4], але в той же час закріплюються винятки для злочинів проти государя або життя самого духівника. Якщо говорити, про більш сучасний історичний період, то відповідно до Керівництва професійної поведінки духовенства (2014) [5, с. 9] таємниця сповіді не повинна бути порушена навіть у разі смерті особи, що здійснює каяття. Якщо ж стало відомо про здійснення нею тяжкого протиправного вчинку, то священнослужитель вимагає повідомити про нього відповідні органи. У разі відмови священик відмовляє у відпущенні гріхів.

Аналіз практики західних країн демонструє, що баланс між правом віросповідання та обов'язком захисту суспільних інтересів дедалі частіше схиляється на користь останнього. В Австралії на тлі визнання таємниці сповіді непорушною в штатах Квінсленд, Вікторія, Тасманія, Південна Австралія та Австралійська столична територія священнослужитель зобов'язаний повідомляти владі про факти сексуального насильства над дітьми, про які йому стало відомо на сповіді [6]. Якщо священнослужитель не повідомить про отриману інформацію, то йому загрожує позбавлення волі на строк до трьох років.

Подібні тенденції спостерігаються і в інших демократичних державах. Наприклад, у США в 2019 р. був розроблений законопроект (SB360), що передбачає обов'язок сповідників повідомляти про факти сексуального насильства щодо дітей або жорстокого поводження з ними, які стали їм відомі зі сповіді [7]. Цей законопроект викликав бурю обурення серед священнослужителів і віруючих, причому не тільки католицької конфесії, і був відкликаний з розгляду. Окрему увагу привертає приклад Гонконгу, де у 2019 році запропонували прийняти Закон про безпеку, який передбачає позбавлення волі на строк до 14 років за недонесення про факт державної зради. Варто акцентувати увагу на тому, що для релігійних конфесій винятків не було передбачено [8].

Аналіз міжнародних і національних підходів демонструє відсутність єдності у визначенні меж цього імунітету. У правових системах англосаксонської традиції (зокрема Австралії та США) дедалі частіше спостерігається тенденція до обмеження абсолютності таємниці сповіді в інтересах захисту суспільної безпеки та прав дитини. Водночас у країнах континентальної Європи, включно з Україною, домінує концепція недоторканності сповіді як складової свободи віросповідання, гарантованої Конституцією України та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

В Україні зберігається тенденція до захисту таємниці віросповідань як важливого елементу свободи совісті та релігії. Законодавство України прямо не містить окремої статті, що передбачає кримінальну відповідальність священнослужителя за розголошення сповіді, однак норми кримінального процесуального права опосередковано захищають цю інформацію. Зокрема, у п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України не можуть бути допитані як свідки священнослужителі – про відомості, одержані ними на сповіді віруючих [9]. Це обмеження ґрунтується на положенні ч. 5 ст. 3 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації» гарантує нерозголошення таємниці сповіді: «ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих», Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» який гарантує, що «таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді» [10]. Національне законодавство послідовно формує комплексну модель правового захисту таємниці сповіді як складової свободи совісті та віросповідання. Встановлені заборони унеможливлюють використання відомостей, отриманих під час сповіді, у кримінальному провадженні та виключають примус священнослужителів до їх розкриття. Такий підхід свідчить про пріоритет охорони релігійної конфіденційності як фундаментальної цінності в системі прав людини.

У рішеннях, таких як Kokkinakis v. Greece (1993), ЄСПЛ захищав право на релігійну діяльність, навіть якщо вона включає особисте спілкування – доки це не порушує права інших [11]. Аналогічні міркування містяться у справі Buscarini and Others v. San Marino, де обов'язок свідчити з релігійного тексту визнавали непропорційним втручанням у совість [12]. Ці рішення демонструють, що релігійна діяльність, навіть якщо вона

включає інтимний, духовний чи конфіденційний аспект спілкування (як у випадку сповіді), є складовою особистої автономії людини, захищеної Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Про зміст свідоцького імунітету священнослужителя у процесуальній літературі висловлювались різні думки. О. В. Негодченко та Г. О. Блінова відзначають, що суб'єктом таємниці сповіді є священнослужитель – особа, котра служить при храмі та має право проводити релігійні обряди як у храмі, так і поза ним [13, с. 105]. С. В. Васильєв неможливість допиту священнослужителів про відомості, що становлять таємницю сповіді, пояснює тим, що не допускається допит священнослужителів з питань, пов'язаних зі сповіддю, безвідносно до їхньої приналежності до того або іншого релігійного об'єднання [14, с. 159]. Тобто, науковці визначають універсальність релігійного імунітету, що має поширюватися на всіх священнослужителів, які виконують відповідні релігійні функції.

Водночас така широта підходу викликає застереження з точки зору юридичної визначеності. В цьому відношенні є більш обґрунтованою позиція І. О. Пристінського, який вважає, що «священнослужитель обов'язково повинен офіційно належати до тієї чи іншої релігійної організації (парафії, монастиря тощо), статут якої зареєстрований в установленому законом порядку» [15, с. 23]. Такий підхід дозволяє чітко окреслити коло суб'єктів, що користуються релігійним імунітетом, і запобігає його довільному тлумаченню.

Досліджуючи проблему свідоцького імунітету священнослужителя у кримінальному судочинстві В. В. Навроцька звернула увагу на те, що в сучасній Україні існує велика кількість як релігійних, так і псевдорелігійних організацій та товариств. Причому деякі з них не пройшли відповідної державної реєстрації. У разі кримінального провадження неминуче виникатиме питання як про статус самої такої організації, так і про статус (сан) служителя культу, котрий уповноважений на здійснення відповідного релігійного обряду [3, с. 92]. Так науковиця обґрунтовує необхідність нормативної конкретизації суб'єкта, на якого поширюється гарантія таємниці сповіді. Такий підхід забезпечує юридичну визначеність і запобігає зловживанням правом на відмову від дачі свідчень. Тому, зважаючи на наведене, підтримую запропоновану позицію щодо доцільності внесення змін до п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України 2012 р. виклавши у такій редакції: «Священнослужитель релігійних організацій, що пройшли державну реєстрацію – про відомості, одержані ним при здійсненні сповіді чи обряду, схожого із покаянням (за умови, що він передбачений для даної релігійної течії)» [3, с. 92]. Поділяючи позицію науковиці, доцільним є внесення запропонованих змін до кримінального процесуального законодавства з метою чіткішого визначення кола суб'єктів, на яких поширюється гарантія таємниці сповіді.

Проблема забезпечення свідоцького імунітету священнослужителя, а саме, щодо інформації, отриманої під час таїнства сповіді, залишається актуальною в контексті забезпечення балансу між правом на свободу віросповідання та потребами правосуддя. Варто погодитися з міркуваннями І. С. Ганенко про те, що питання щодо визначення змісту імунітету священнослужителів у кримінальному провадженні є вельми дискусійним у сучасній кримінальній процесуальній дійсності нашої держави. Це пов'язано зі складністю та багатокомпонентністю цього різновиду свідоцького імунітету в кримінальному процесі [16, с. 113]. У науковій площині виникає питання щодо можливості звільнення священнослужителя від обов'язку зберігати професійну (сповідальну) таємницю за згодою особи, яка довірила йому відповідні відомості.

З огляду на викладене постає закономірне і логічне питання: чи може священнослужитель, всупереч волі особи, що сповідується, розкрити відомості, отримані під час сповіді, про вже вчинений злочин або про підготовку до вчинення злочину з метою його запобігання? Чи можна отриману інформацію вважати законною підставою для початку досудового розслідування? У сучасних умовах не менш закономірним повстає питання щодо наявності потенційного протиріччя між правом на нерозголошення таємниці сповіді та обов'язком громадянина сприяти охороні суспільної та національної безпеки та дотриманню закону.

Подальший розгляд зазначеної проблематики передбачає дослідження норм чинного кримінального процесуального законодавства України, яке фіксує обсяг та характер імунітету священнослужителів. Відповідно до ч. 3 ст. 65 КПК України, священнослужитель не може бути допитаний як свідок про те, що йому стало відомо під час сповіді, без письмової згоди особи, яка сповідалась [9]. Такий підхід законодавця демонструє прагнення до захисту таємниці сповіді як складової свободи віросповідання. Водночас у науковій дискусії постає питання щодо можливості встанов-

лення винятків із цього правила. На думку деяких дослідників, якщо священник може та готовий сприяти розкриттю злочинів, слід зробити виняток, що дозволяє розкривати таємницю сповіді в інтересах кримінального процесу. Прибічники такої позиції вказують на те, що в інтересах держави є створити умови для священників, аби вони могли без страху повідомляти інформацію, котра стосується злочину та стала відома на сповіді, без загрози покарання з боку церкви)» [3, с. 90]. Аналіз положень кримінального процесуального законодавства у поєднанні з доктринальними підходами, свідчить про відсутність нормативно закріплених винятків із правила про збереження таємниці сповіді у випадках, коли священнослужителю стають відомі відомості про вчинений або підготовлюваний злочин. Законодавець виходить із пріоритету захисту свободи віросповідання та сакрального характеру сповіді, допускаючи можливість допиту священнослужителя виключно за письмової згоди особи, яка сповідалася.

У розвиток цієї позиції окремі науковці підкреслюють, що існують ситуації, коли суспільний інтерес та безпека держави повинні превалювати над абсолютністю свідоцького імунітету. Так, на думку І. В. Потайчук та Д. О. Компанієць, якщо священнослужителю під час сповіді стає відомо про замах на вчинення будь-якого смертного гріха (наприклад, вбивства), про готування акту тероризму, вибуху, пожежі, техногенної катастрофи, священик повинен негайно повідомити про це владі, адже такий вчинок випливає з інтересів суспільної безпеки. Вважається, що людина, приходячи на сповідь, повинна щиро покаятися у здійсненому та з чистою совістю говорити про це. Якщо ж вона навпаки розвиває у собі гріхові задуми, і, більш того, шукає підтримки у священика, розголошення останнім таких відомостей не вважається порушенням сповіді, адже сповіддю це по суті не є [17, с. 6]. Такий підхід відкриває можливість для диференційованого правового регулювання: визначення меж, за яких свідоцький імунітет не застосовується, зокрема у випадках очевидної загрози життю чи громадській безпеці. Однак, водночас, реалізація цього підходу потребує чіткої законодавчої конкретизації, щоб уникнути ризику довільного тлумачення поняття «сповідь» і можливого зловживання державними органами.

Водночас у науковому дискурсі наявні й інші підходи. Так, Д. А. Аббасова, аналізуючи правове забезпечення та етичні норми кримінального процесу України, доходить висновку, що таємниця сповіді у світському суспільстві не може бути абсолютною. Це, на її думку, зумовлює дисбаланс інтересів у кримінальному провадженні. Відтак, положення ч. 3 ст. 65 КПК України, яке передбачає звільнення від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка її довірила, скасовувати не доцільно. Тобто священнослужитель може бути допитаний як свідок з питань відомостей, які становлять професійну таємницю, якщо особа, яка довірила такі відомості, надала відповідний дозвіл. Водночас, самостійна ініціатива священнослужителя щодо подання заяви про готування або вчинення кримінального правопорушення чи надання показань у кримінальному провадженні не допускається, що випливає з релігійно-етичних міркувань [18, с. 111].

У противагу цій позиції, Л. Д. Удалова та В. В. Король наголошують на необхідності повного виключення з ч. 3 ст. 65 КПК України положення про можливість звільнення священнослужителів від обов'язку зберігати у таємниці відомості, одержані ними на сповіді віруючих [19, с. 287; 20, с. 88–89]. Автори виходять із того, що таємниця сповіді — це не просто професійна чи етична норма, а сакральна складова релігійного обряду, порушення якої прирівнюється до втручання у сферу свободи совісті. Надання можливості священнослужителю бути звільненим від цього обов'язку навіть за згодою особи, яка сповідалася, створює прецедент порушення канонічних засад і може підривати довіру віруючих до інституту сповіді як духовного акту.

Підсумовуючи, варто зазначити, що у науковій літературі сформувався спектр альтернативних позицій, які охоплюють як пропозиції щодо запровадження обмежених винятків у разі наявності безпосередньої загрози життю, громадській чи національній безпеці, так і концепцію абсолютності таємниці сповіді як елементу свободи совісті, що не може бути обмежений навіть за волевиявленням особи, яка звернулася до священнослужителя. Така різноспрямованість підходів засвідчує існування потенційної колізії між публічними інтересами у сфері запобігання злочинності та необхідністю забезпечення конфіденційності релігійних обрядів.

Висновки. Свідоцький імунітет священнослужителів у частині збереження таємниці сповіді є складним правовим явищем, що поєднує релігійно-етичні та юридичні засади. Він покликаний забезпечити баланс між свободою совісті та потребами суспільної безпеки. Його нормативне закріплення в національному кримінальному процесуальному праві відображає історичне визнання духовної авто-

номії людини, однак сучасні загрози, такі як: тероризм, насильство, злочини проти дітей вимагають перегляду абсолютності цього імунітету.

Порівняльно-правовий аналіз свідчить, що світова практика розвивається у двох напрямах: збереження недоторканності сповідальної таємниці як елементу свободи віросповідання та поступове посилення суспільного інтересу у питаннях безпеки. У низці країн імунітет священнослужителів обмежується у випадках, коли мовчання може призвести до тяжких наслідків. Українська правова система натомість залишається на позиції абсолютного захисту таємниці сповіді, що потребує уточнення з огляду на сучасні виклики.

Національна система правового регулювання свідоцького імунітету священнослужителів базується на засадах рівноправності релігійних організацій та невтручання держави у внутрішні справи церкви. Разом із тим, чинна редакція п. 5 ч. 2 ст. 65 КПК України потребує уточнення для забезпечення юридичної визначеності кола осіб, на яких поширюється гарантія таємниці сповіді. Пропозиція про закріплення цього імунітету лише за священнослужителями зареєстрованих релігійних організацій є обґрунтованою, оскільки забезпечує баланс між захистом релігійної автономії та запобіганням зловживанням.

Список літератури:

1. Кривенко Ю.В., Калітенко О.М. Щодо питання «таємниці сповіді. *Часопис цивілістики*. 2014. Випуск 16. С. 39–42.

2. Потайчук І.В. Предмет таємниці сповіді у кримінально-процесуальному законодавстві України. Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики. Харків, 2018. С. 5–160. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/21_11_2018/pdf/75.pdf (дата звернення: 01.02.2026).

3. Навроцька В.В. Свідоцький імунітет священнослужителя у кримінальному судочинстві. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 3 (5). С. 88–96.

4. Canons Ecclesiastical 1603, 113. The Canons of 1603 (1604). The Anglican Canons, 1529–1947 / G. Bray, ed. Woodbridge; Rochester; N. Y., 1998. P. 258–453.

5. Guidelines for the Professional Conduct of the Clergy. The Convocations of Canterbury and York, 2014. URL: https://www.churchofengland.org/resources/clergy-resources/guidelines-professional-conduct-clergy (дата звернення: 01.02.2026).

6. Queensland passes law requiring priests to break confessional seal. URL: https://www.catholicnewsagency.com/news/45756/queensland-passes-law-requiring-priests-tobreak-confessional-seal (дата звернення: 01.02.2026).

7. Catholic Church Fights Bill To Force Priests To Report Sex Crimes Heard In Confession. URL: https://www.cbsnews.com/sanfrancisco/news/catholic-church-fights-bill-to-force-priests-to-report-sex-crimes-heard-in-confession/ (дата звернення: 01.02.2026).

8. Bitter Winter. Article 23: The Secret of Confession Under Attack in Hong Kong. URL: https://bitterwinter.org/article-23-the-secret-of-confession-under-attack-in-hong-kong/ (дата звернення: 01.02.2026).

9. Кримінальний процесуальний кодекс від 03.04.012. № 4651-VI: *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 01.02.2026).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України: Закон України від 14 травня 2015 р. № 419-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 28. Ст. 254. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-19#Text (дата звернення: 01.02.2026).

11. Case of Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88) URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Kokkinakis_v._Greece?utm_source (дата звернення: 01.02.2026).

12. Buscarini and Others v San Marino (application № 24645/94) was a case decided by the European Court of Human Rights in 1999. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Buscarini_and_Others_v_San_Marino?utm_source(дата звернення: 01.02.2026).

13. Негодченко О. В., Блінова Г. О. Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді. Право і суспільство. 2015. № 6.С.102–108.

14. Васильєв С. В. Цивільний процес: навч. посіб. Харків : Одісей, 2008. 480 с.

15. Пристінський О. І. Правове забезпечення таємниці сповіді в чинному законодавстві України та канонах православної церкви. *Адвокат*. 2011. № 9 (132). С. 22–26.

16. Ганенко І. С. Імунітет священнослужителів у кримінальному провадженні. *Право.ua* № 3, 2019. С. 109–114.

17. Потійчук І. В., Компанієць Д. О. Участь священнослужителів в якості свідків у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Право. 2013. № 1. С. 1–7. URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13pivkpu.pdf(дата звернення: 01.02.2026).

18. Аббасова Д. Л. Правове забезпечення та реалізація етичних норм у кримінальному процесі України : дис. ... докт. філософії в галузі знань 08 «Право» : спец.: 081 – Право / Д. Л. Аббасова ; наук. керівник І. А. Тітко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, М-во освіти і науки України. Харків, 2023. 312 с.

19. Удалова Л.Д. Свідоцький імунітет за новим КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ* 2013. № 1, С. 284–288.

20. Король В.В. Забезпечення обов'язкового (абсолютного) імунітету свідка за новим КПК України. *Європейські перспективи*. 2015. № 3, С. 83–89.

Holdberh N. O. THE SECRET OF CONFESSION AS A TYPE OF WITNESS IMMUNITY IN CRIMINAL JUSTICE

The article is devoted to the study of the nature and limits of the testimonial immunity of clergy in the criminal procedure of Ukraine, as well as to assessing its compliance with contemporary security challenges. Particular attention is paid to developing scientifically grounded approaches to improving the legal regulation of the institution of the confidentiality of confession in order to ensure a balance between spiritual values and the interests of public safety.The study employs a number of scientific methods. The comparative legal method made it possible to compare the provisions of national legislation with the regulatory approaches of other democratic states and international standards. The use of the legal-logical method enabled a systematic analysis of the norms of Ukrainian criminal procedural legislation that regulate the non-disclosure of information obtained during confession. The historical-legal method facilitated tracing the evolution of the religious institution of the sacrament of confession and assessing the influence of historical traditions on contemporary approaches to protecting the confidentiality of religious rites. The research also takes into account scholarly views on the legal status of testimonial immunity and its limits, as well as the case law of the European Court of Human Rights concerning the protection of freedom of religion and the inviolability of private spiritual communication.

The results obtained demonstrate that the testimonial immunity of clergy with regard to the confidentiality of confession is a complex and multifaceted phenomenon that combines religious-ethical, moral-philosophical, and legal dimensions. The comparative analysis of the legal systems of democratic states shows that in many countries the immunity of clergy may be limited in cases where maintaining confidentiality poses a threat to public safety or to the life and health of citizens. In particular, this applies to situations involving crimes against children, terrorist acts, or other serious offenses.

The findings of the study also indicate the need to clarify legislative provisions regarding the definition of the range of subjects who are entitled to testimonial immunity. Such an approach would contribute to greater legal certainty, prevent potential abuses of the right to refuse to testify, and at the same time ensure the preservation of an individual's spiritual autonomy. The article also considers the possibility of establishing exceptions to the principle of the absolute nature of testimonial immunity in cases of an evident threat to public safety or the lives of citizens. This, in turn, requires further legislative regulation and the development of clear criteria for determining such exceptions..

Keywords: *witness immunity, clergyman, confessional secrecy, freedom of religion, religious rights, religion, witness, professional secrecy, professional secrecy, witness, criminal offense.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/02

Гобачова К. М.
https://orcid.org/0000-0002-5940-6350
Сумський національний аграрний університет

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЗАГРОЗИ ЯК ПРАВОВУ КАТЕГОРІЮ

В даній статті здійснений аналіз правової категорії «загроза» в юридичній доктрині та в діючому українському законодавстві. В результаті аналізу виявлено, що на сьогоднішній день єдиного розуміння сутності категорії загрози ні в доктрині, ні в законодавстві не вироблено.

Виявлено, що вітчизняна юридична доктрина розуміє загрози в декількох напрямках: як процес, як об'єктивний юридичний стан визначений державою, як суб'єктивне сприйняття свого становища самим суб'єктом. Юридична доктрина зарубіжних країн сприймає загрози в двох площинах як процес і як стан. Крім того, іноземні автори аналізуючи поняття загроз, характеризують особливості даної категорії відповідно до конкретних сфер життєдіяльності. Так, із економічної точки зору загрози розуміються як порушення інтересів осіб та збільшення ризиків; з точки зору психологічного підходу загроза – це стан невпевненості, одержимості, хибного відчуття безпеки, тощо.

Діюче законодавство України сприймає загрози в суб'єктивному значенні як поведінку, і в об'єктивному – як ймовірні ризики. Такий поділ вважаємо таким, що не враховує поєднання суб'єктивного сприйняття та об'єктивної дійсності, їх потрібно сприймати в сукупності, оскільки без сприйняття загрози самою особою не може бути констатації ймовірності настання тих чи інших ризиків для самої особи і констатації стану незахищеності самою особою для себе та для суб'єкта до якого вона звертається за захистом – до держави.

При виявленні сутності категорії загрози було встановлено, що необхідно розділяти загрози як ймовірні майбутні негативні явища, які можуть настати і інформацію про загрози, які також можуть мати негативний вплив на життєдіяльність людини. Загрози як такі сприймаються нами як ймовірність настання негативних явищ, ситуацій, обставин, які особа усвідомлює і може попередити із метою не допустити настання небезпеки чи зменшити її наслідки. Тому в даній статті відстоюється позиція, відповідно до якої загрози сприймаються, авторкою як одна із стадії порушення стану захищеності людини. Відповідно до такого сприйняття, загроза є першою термінальною стадією перед настанням небезпечного явища, а також передує наслідкам, таким як шкода, збитки, заподіяння каліцтва, смерть, тощо.

Ключові слова: *загроза, безпека, небезпека, захищеність, ризики, війна, військовий стан.*

Постановка проблеми. Стаття 3 Конституції України визначає, що утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому першочерговим завданням держави в є забезпечення гарантованого рівня захисту особи від усілякого роду загроз, які із початком агресії рф проти України зростають з кожним днем. Ефективне вирішення цього завдання вимагає проведення комплексного аналізу актуальних загроз, які існують на сьогодні й розроблення на цій основі обґрунтованих запобіжних заходів, спрямованих на відвернення тих загроз. Але перш ніж розробляти правові, організаційні, технічні заходи попередження загроз необхідно визначитись, із поняттям та сутністю даного явища, іншими словами необхідно відповісти на питання: проти чого боремось?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему захисту та зменшення рівня загроз розглядають і вітчизняні, і зарубіжні вчені досить активно в різних наукових напрямках. З точки зору теорії військових наук А. Рогозінська вивчаючи сучасні види небезпеки надає визначення поняттю загрози, а також визначає типи цих явищ [5]. Рівень і види ризиків настання військових загроз під час військових конфліктів вивчають та прогнозують вчені Кембріджського університету [6]. З економічної точки зору, управління ризиками при настанні загроз вивчає М. Єзьорська [3]. Наукові розробки, також стосуються моніторингу

© Гобачова К. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

рівню загроз, що існують для навколишнього середовища, ролі інформаційних та експертних систем [7]. З точки зору психологічної науки, науковці здійснюють аналіз психологічних факторів, що визначають поведінку людини в загрозливій ситуації та обговорюють проблеми сприйняття загроз людиною [4].

Українські вчені розглядають проблеми забезпечення безпеки в широкому сенсі, охоплюючи такі базові напрямки як: військова безпека, інформаційна безпека, військово-технічна безпека, екологічна та техногенна безпека [1]. В.В. Березуцький, Н.Л. Березуцька, А.О. Богодист здійснюють дослідження безпеки людини у сучасних умовах, в тому числі різного роду загрозам життєдіяльності людини та її оточенню [8]. Домбровська С.М., Шведун В.О., Рубан А.В. дають наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад та розробили науково-прикладні рекомендацій стосовно соціально-економічного забезпечення державного управління національною безпекою та запобігання загрозам в управлінській сфері [11]. О. Резнікова на міждисциплінарній теоретичній основі здійснила розробку практичних механізмів забезпечення національної стійкості та визначила особливості адаптивного управління національною стійкістю проти існуючих загроз [24]. Розробками проблематики загроз для життя, здоров'я, та життєдіяльності в правовому полі займаються: А.О. Гаркуша, Н. О. Гуторова, Т.О. Михайліченко, В.М. Пашков та інші [15]. О. Сидорчук в своїх роботі обговорює розробку теоретико-методологічних основ формування та забезпечення соціальної безпеки [25].

Не дивлячись на велику кількість наукових праць присвячених обговоренню проблематики запобіганню загрозам, остаточного визначення та єдиного розуміння сутності даної категорії науковці не створили, що впливає на стан правового регулювання відносин захисту, в тому числі і захищеності населення під час військового стану. Саме тому м***етою даної статті*** є підвищення ефективності правового регулювання відносин захисту при порушенні стану захищеності людини (населення) із ціллю не допустити настання небезпеки чи зменшити її наслідки. ***Завданням*** є розглянути положення правової доктрини та норми діючого українського законодавства, які стосуються категорії «загроза»

Постановка завдання. Методологічною основою статті є комплексне поєднання загальнонаукових (системного та структурно-функціонального методів, прийомів логічного методу), філософських (законів діалектики та метафізики), а також спеціально-юридичних методів дослідження разом із принципами об'єктивності та історизму.

Виклад основного матеріалу. Нині в у вітчизняній юридичній доктрині категорії загрози та небезпеки дуже часто ототожнюються [9; 10; 13; 14]. І навіть, якщо ставиться питання про визначення поняття безпеки чи загрози автори, як правило наводять перелік існуючих визначень наданих в законодавстві. На ряду із таким підходом, інші вчені вирізняють поняття загрози, безпепосередньої небезпеки та небезпечних явищ. Прихильники другого підходу говорять про загрози, коли обговорюють основні потреби суспільства в галузі безпеки.

Ще в кінці 70-х років XX століття швейцарський політолог Даніель Фрай запропонував розуміння загроз як одного із чотирьох станів суб'єкта: 1) стану невпевненості, який характеризується виникненням значної реальної зовнішньої загрози, і сприйняття цієї загрози є правильним (адекватним); 2) стану одержимості, коли незначна загроза сприймається як висока; 3) стану хибної безпеки, що означає ситуацію, коли зовнішня загроза є серйозною і іноді сприймається як незначна; 4) стану безпеки, який виникає, коли зовнішня загроза незначна, і її сприйняття є правильним [2, с. 17].

Агнешка Рогозінська здійснює аналіз та діагностику сучасних визначень безпеки та її загроз [5, p. 87]. Авторка зосереджує свою увагу на вивченні загрози в теоретичному та практичному плані, з точки зору забезпечення для суб'єкта можливості виживання (існування) та реалізації власних інтересів, зокрема використання можливостей, прийняття викликів, мінімізації ризику та протидії всім видам загроз. Стан безпеки науковиця розуміє і як стан, і як процес. В першому випадку, загроза є як почуттям впевненості суб'єкта та гарантією його виживання, в другому – це шанс для вдосконалення та розвитку засобів держави для захисту та оборони суб'єкта [5, с. 88].

Аналіз положень діючого законодавства України виявив факт того, що визначень понять загроза існує доволі довгий перелік (більше двадцяти), але однозначності ні в ознаках, ні в підходах до визначення сутності цього поняття ні у правотворця, ні у правозастисовувачів не існує. Необхідно відмітити, що відмічається два підходи до розуміння загрози. Умовно їх можна назвати загальний і поведінковий.

Відповідно до першого підходу під загрозами розуміється негативна поведінка, навіть

наміри осіб чи їх груп відносно певних об'єктів (наприклад, ядерних установок, вибуху на борту літака) [17; 20]. Недосконаліть даного підходу, на нашу думку, полягає в тому, що поведінка наведена в даних актах є єдиною причиною настання негативних наслідків. Поведінку як умову чи підставу настання негативних наслідків можна і потрібно включати у визначення поняття загроз на рівні із іншими об'єктивними обставинами і ситуаціями. Це пов'язано із тим, що чинники, обставини і ситуації можуть як створюватись самими людьми, так і впливати на людську поведінку, в тому числі, на мотивацію здійснювати чи не здійснювати певні вчинки. В даному випадку, сполучення випадків, обставин, ситуацій та непередбачуваної поведінки осіб створює непередбачуваний результат, який і є загрозою. Але, на нашу думку, він не є єдиним і основним змістовним елементом загрози. Вірніше буде враховувати поєднання суб'єктивного сприйняття та об'єктивної дійсності, оскільки без сприйняття загрози самою особою не може бути констатації ймовірності настання тих чи інших ризиків для самої особи і констатації стану незахищеності самою особою для себе та для суб'єкта до якого вона звертається за захистом, наприклад до держави.

Відповідно до другого підходу (і це сприймається нами більш позитивно), під загрозами розуміються потенційно можливі явища, тенденції, чинники [12; 21; 23], обставини [18], ситуації [19] ін. Також звертає на себе увагу те, що перераховані чинники, явища, фактори, обставини за своїм характером є негативними, що виражається в різних формах впливу на оточення, а саме: унеможливлюють чи ускладнюють реалізацію прав та інтересів [12; 21; 23]; можуть призвести чи призвели до тяжких наслідків [18]; призводять до зростання ризиків [19]; мають інший негативний вплив [16; 17; 22]. Поряд із таким підходом, інші нормативні джерела розуміють під загрозами шкоду. В діючих правових актах, які змішують загрозу, небезпеку із їх наслідками залишається питання про неврахування законів логіки та причинно-наслідкових зв'язків, оскільки в такому підході плутаються наслідки – шкода і причини – загрози [26; 27].

Звертаємо увагу на те, що в наведених нормативних положеннях сама загроза як ймовірне майбутнє негативне явище (катастрофа, війна і т.д.), яке ще не настало підміняється *інформацією про загрози* і в подальшому сприймається і оцінюються окремими особами (фінансовими ринками та політичними колами) як підстава для радикальних рішень та дій, що в свою чергу створюють інші (не ті початкові явища, на які реагували ці особи) небезпечні ситуації та обставини, що переростають в теперішню реальність. В даному випадку необхідно розділити первинну категорію загроз та інформацію про загрози.

Для з'ясування сутності категорії загрози необхідно виокремити та сприйняти *сукупність* трьох характеристик загрози. На разі ці три характеристики називають і вчені, і законодавець. В існуючи визначеннях ці дві характеристики сприймають окремо одна від одної, або взагалі не враховують їх при остаточному наданні визначенні та тлумаченні сутності загрози.

Першою характеристикою загрози є її ймовірність настання в майбутньому, тобто її ненасталість у часі, т.з. «Damoclis gladius». Загрози це явища, обставини, події, які іще не настали, але вимагають реагування для їх відвернення. Тому, необхідно говорити не про унеможливлення чи ускладнення реалізації прав та інтересів, а про можливість такого ускладнення в майбутньому. Другою характеристикою загрози є її негативний характер. Це означає, що не тільки самі майбутні явища, обставини, ситуації, події можуть мати руйнівний вплив на різні сторони життєдіяльності людини, але також інформація про загрозу (майбутні руйнування, дезорганізацію та кризові явища тощо) призводить до негативних наслідків. Третьою характеристикою загрози є суб'єктивне сприйняття загрози самою особою, тобто розуміння та усвідомлення можливості негативних наслідків від її настання із тим, щоб здійснити заходи із відвернення існуючих загроз самостійно чи за допомогою держави.

Таким чином, вважаємо, що першою стадією у відносинах встановлення та підтримання захищеності людини (населення) є наявність правового регулювання направленого на захист від потенційних чи реальних загроз, під якими розуміються ймовірне настання негативних явищ, подій, чинників, обставин, ситуацій, поведінкових актів, що можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію прав та інтересів, можуть призвести до зростання тяжких наслідків чи будуть мати інший негативний вплив.

Висновки. Виходячи із вищевикладеного підсумовуючи проаналізоване, ми дійшли висновку про те, що загроза є першою термінальною стадією в порушенні стану захищеності людини (населення). Загрози як такі сприймаються нами як ймовірність настання негативних явищ, ситуа-

цій, обставин, які особа усвідомлює і може попередити із метою не допустити настання небезпеки чи зменшити її наслідки. Дані висновки є проміжними, оскільки проблема вдосконалення правового захисту людини та її життєдіяльності вимагає подальшого дослідження.

Список літератури:

1. Challenges and threats to critical infrastructure. Collective monograph – NGO Institute for Cyberspace Research (Detroit, Michigan, USA). 2023. 325 p. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/4539/1/Monograph-09-06-2023-Faure2.pdf (дата звернення 20.01.2026).
2. Frei D. Grundfragen der Weltpolitik. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer; 1977. 128 p.
3. Jeziorska M. Postrzeganie ryzyka a działania ochronno-prewencyjne podmiotów narażonych na ryzyko. *Folia Oeconomica*. 2013. № 296. DOI: https://doi.org/10.18778/0208-6018.296.04 (дата звернення 20.01.2026).
4. Kuczabski M. Psychology of threats and security. 2020. Vol. 1. URL: https://www.researchgate.net/publication/352904797_Psychology_of_threats_and_security_Volume_1 (дата звернення 20.01.2026).
5. Rogozińska A. Theoretical aspects of modern security threats Definitions, typologies, evolution. *Scientific Journal of the Military University of Land Forces*. 2021. Vol. 53, № 1 (199). P.p. 86–95. URL: https://www.researchgate.net/publication/350154963_Theoretical_aspects_of_modern_security_threats_Definitions_typologies_evolution (дата звернення 20.01.2026).
6. Wallace L Joshua, Hartley G Richard, Gary B., Coburn A. Ruffle S. Cambridge Risk Framework. Profile of a Macro-Catastrophe Threat Type Geopolitical Conflict: Cambridge Centre for Risk Studies Working Paper Series. Cambridge: Cambridge Centre for Risk Studies, 2013. 51 p. URL: https://www.jbs.cam.ac.uk/wp-content/uploads/2020/08/crs-profile-of-a-macro-catastrophe-geopolitical-conflict.pdf (дата звернення 20.01.2026).
7. Warechowska M., Świderska O., Skibniewska K. Analysis of the accident rate in individual agriculture in the Włocławek region in Poland. *Безпека людини у сучасних умовах:* моногр. / В.В. Березуцький, Н.Л. Березуцька, А.О. Богодист та ін.; За заг. ред. проф. В.В. Березуцького. Харків: ФОН Мезіна В.В., 2018. С. 187–190. URL: https://nmc.dsns.gov.ua/upload/1/6/3/7/0/2019-9-14-bezp-ludini-monogr18.pdf (дата звернення 20.01.2026).
8. Безпека людини у сучасних умовах: моногр. / В.В. Березуцький, Н.Л. Березуцька, А.О. Богодист та ін.; за заг. ред. проф. В.В. Березуцького. Харків: ФОН Мезіна В.В., 2018. 208 с. URL: https://nmc.dsns.gov.ua/upload/1/6/3/7/0/2019-9-14-bezp-ludini-monogr18.pdf (дата звернення 10.01.2026).
9. Вінічук М. В. Виклики і загрози національній безпеці України в контексті посилення дестабілізуючого впливу чинників війни. С. 38–40. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/%D0%90dvanced_training_UzhNU.pdf (дата звернення 20.01.2026).
10. Віштак І. В. Надзвичайні ситуації мирного та військового часу: виклики та загрози. 40-42. Національна безпека: загрози та виклики: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 1 квітня-12 травня 2024 року. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2024. 256 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/22907/1/%D0%90dvanced_training_UzhNU.pdf (дата звернення 20.01.2026).
11. Державне управління національною безпекою: соціальноекономічне забезпечення: моногр. / Домбровська С.М., Шведун В.О., Рубан А.В. Харків: НУЦЗУ. 2022. 221 с. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16952/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%20%D0%A0%D1%83%D0%B1%D0%B0%D0%BD%20%D0%A8%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D1%83%D0%BD%20%D0%94%D0%BE%D0%BC%D0%B1%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0.pdf (дата звернення 20.01.2026).
12. Деякі питання запровадження в діяльність центральних органів виконавчої влади системи оцінки SOCTA Україна: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2022 р. № 59. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/59-2022-%D0%BF/ed20220126#n69 (дата звернення 20.01.2026).
13. Корж І. Безпека: медотологічні підходи до поняття. National Law Journal: Teory and Practice. 2019. Вип. 4, ч. 1. С. 68–74. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/14.pdf ;
14. Люценко Ю.В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. Соціально-правові студії. 2019. Випуск 4 (6). С. 31–39. URL: https://sls-journal.com.ua/web/uploads/pdf/S&LS_2019_Vol.%202,%20No.%204_31-39.pdf (дата звернення 20.01.2026).
15. Національна безпека у сфері громадського здоров'я: правові засоби захисту від загроз: моногр. / за заг. ред.Н. О. Гуторової. Харків: Право, 2024. 304 с. URL: https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2025/05/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%9A%D0%BE%D0%BB_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%91%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0_%D0%9D%D0%94%D0%86-%D0%92%D0%9F%D0%97_2025_1504_compressed-1.pdf (дата звернення 20.01.2026).
16. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text
17. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації: Закон України від 15.11.2024, № 4017-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7+%D0%B2%D0%B8%D0%B1%D1%83%D1%85#Text (дата звернення 20.01.2026).

18. Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах: Постанова КМ України від від 1 червня 2020 р. № 585. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF?find=1&text=%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%B7+#Text (дата звернення 20.01.2026).

19. Про забезпечення хімічної безпеки та управління хімічною продукцією: Закон України від 1 грудня 2022 року № 2804-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2804-20/ed20221201#n20 (дата звернення 20.01.2026).

20. Про затвердження Загальних положень захищеності ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Наказ Державна Інспекція Ядерного Регулювання України від 27.09.2024 № 1071. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1696-24/ed20240927#n20 (дата звернення 20.01.2026).

21. Про затвердження Інструкції з проведення аналізу ризиків у Державній прикордонній службі України: Наказ МВС України від 11.12.2017 № 1007. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0091-18/ed20171211#n20 (дата звернення 20.01.2026).

22. Про затвердження Порядку застосування ризик-орієнтованого підходу в Бюро економічної безпеки України: Наказ Бюро економічної безпеки від 01.02.2023 № 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-23/ed20230201#n25 (дата звернення 20.01.2026).

23. Про національну безпеку України: 21 червня 2018 року № 2469-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text (дата звернення 20.01.2026).

24. Резнікова О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: моногр. Київ: НІСД, 2022. 456 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2022-06/reznikova_book_web.pdf (дата звернення 20.01.2026).

25. Сидорчук О. Г. Соціальна безпека: державне регулювання та організаційно-економічне забезпечення: моногр. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 492 с.

26. Угода про вільну торгівлю між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Ізраїль: міжнародний документ від 21.01.2019: Угода ратифікована Розпорядженням КМ України № 259-р від 17.04.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/376_001-19#Text (дата звернення 20.01.2026).

27. Угода про захисні заходи: Міжнародний документ від 15.01.1994. Додаток 1 А до Угоди про заснування Світової організації торгівлі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/uk-ru/981_016/ed19940115#n26 (дата звернення 20.01.2026).

Horbachova K.M. ON THE ISSUE OF THREATS AS A LEGAL CATEGORY

This article analyzes the legal category of "threat" in legal doctrine and current Ukrainian legislation. The analysis reveals that, to date, no single understanding of the essence of the category of threat has been developed in either doctrine or legislation.

It was found that domestic legal doctrine understands threats in several ways: as a process, as an objective legal status defined by the state, and as a subjective perception of one's position by the subject itself. Legal doctrine in foreign countries perceives threats in two dimensions: as a process and as a state. In addition, foreign authors, analyzing the concept of threats, characterize the features of this category in accordance with specific areas of life. Thus, from an economic point of view, threats are understood as violations of the interests of individuals and an increase in risks; from a psychological point of view, a threat is a state of uncertainty, obsession, a false sense of security, etc.

The current legislation of Ukraine perceives threats subjectively as behavior and objectively as probable risks. We believe that this division does not take into account the combination of subjective perception and objective reality, which must be perceived in conjunction, since without the perception of a threat by the person themselves, it is impossible to establish the probability of certain risks occurring for the person themselves and to establish a state of vulnerability for the person themselves and for the entity to which they turn for protection – the state.

In identifying the essence of the category of threat, it was established that it is necessary to distinguish between threats as probable future negative phenomena that may occur and information about threats that may also have a negative impact on human life. Threats as such are perceived by us as the probability of negative phenomena, situations, and circumstances that a person is aware of and can prevent in order to avert danger or reduce its consequences. Therefore, this article defends the position according to which threats are perceived by the author as one of the stages of violation of a person's state of security. According to this perception, a threat is the first terminal stage before the onset of a dangerous phenomenon, and also precedes consequences such as harm, damage, injury, death, etc.

Keywords: *threat, security, danger, safety, risks, war, martial law.*

Дата першого надходження статті до видання: 17.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.9:347.965
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/03

Ткаченя М. В.
Університет економіки та права «Крок»

ОРГАНИ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Стаття присвячена розкриттю органів адвокатського самоврядування як суб'єктів адміністративного права. Встановлено, що розвиток України як правової держави не може відбуватися без функціонування незалежної адвокатури. Особливу роль у згаданій системі відіграють органи адвокатського самоврядування, котрі гарантують автономію професії від державного втручання. Усталено адвокатуру досліджують крізь фокус цивільного або кримінального процесу, однак її самоврядна структура все більш частіше являється об'єктом адміністративно-правового регулювання. Це спричинено тим, що органам адвокатського самоврядування надано владні повноваження, а саме від ведення реєстрів до притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності. Розгляд органів адвокатського самоврядування саме як суб'єктів адміністративного права дасть можливість точно встановити їх правове походження, межі повноважень й механізми співдії з державою.

Встановлено, що адвокатське самоврядування є системою спеціальних органів, завдяки котрим адвокати мають змогу самостійно гарантувати внутрішню самоорганізацію й самоврядування адвокатури для гарантування додержання ними норм професійної етики й дисципліни. До того ж саме завдяки адвокатському самоврядуванню в адвокатів є змога створювати відповідні умови для незалежності й самостійності адвокатського функціонування і, крім того, сформувати сприятливе правове й організаційне підгрунтя для захисту законних прав, свобод, а також інтересів громадян. Встановлено, що нинішня концепція адміністративного права досліджує органи адвокатського самоврядування як особливих суб'єктів, яким надані публічні повноваження. Це виражається в їх спроможності ухвалювати рішення, які є обов'язковими для реалізації багатьма людьми (адвокатами, стажистами), виконувати кваліфікаційний відбір й дисциплінарне провадження.

Визначено, що наступний розвиток статусу органів адвокатського самоврядування як учасників адміністративних відносин повинен бути спрямованим на європейські стандарти незалежності правничої професії. Це визначає конкретну законодавчу регламентацію механізмів ухвалення рішень і посилення інституційної здатності адвокатури як саморегулівної організації, яка здійснює соціально важливу публічну функцію захисту прав та свобод людини.

Ключові слова: *органи адвокатського самоврядування, адміністративне право, правовий статус, адвокатура, адміністративні відносини.*

Постановка проблеми. Актуальність розгляду органів адвокатського самоврядування як учасників адміністративно-правових відносин спричинена потребою конкретного окреслення їх значення у системі публічного управління на сучасному етапі. На тлі євроінтеграції України й здійснення реформ у системі правосуддя особливу роль відіграє перетворення адвокатури із виключно професійного товариства в повноцінний суб'єкт публічного права, якому делеговані владні повноваження стосовно саморегулювання й контролю.

Своєрідність зазначених відносин зводиться до того, що органи самоврядування (Ради адвокатів, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії та ін.) водночас вважаються і представниками інтересів професійної корпорації, і суб'єктами, які здійснюють управлінські функції, що надала держава. Це формує складну структуру взаємодії із органами державної влади, в якій адвокатське самоврядування повинне зберігати незалежність, разом з тим залишаючись в правовій системі адміністративного регулювання.

Потреба наукового розгляду згаданого питання посилюється необхідністю покращення процедур оскарження рішень самоврядних органів в адміністративних судах, конкретного розмежування їх компетенції й напрацювання нових стандар-

© Ткаченя М. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

тів прозорості їх функціонування. Отже, розгляд адміністративно-правового статусу згаданих органів – критично значущий, щоб гарантувати баланс між професійною незалежністю адвокатури й державним інтересом щодо гарантування якісної правової допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику досліджували такі науковці як У. Бек, М. Василенко, С. Веснін, І. Габані, О. Дрозд, Д. Приймаченко, О. Яловий та інші. Незважаючи на великий обсяг напрацювань, продовжує залишатися недостатнім чином дослідженим питання балансу між автономією адвокатури й межами державного контролю на фоні цифровізації публічних послуг. Крім того, вимагає додаткового дослідження пристосування функцій органів адвокатського самоврядування до вимог європейського адміністративного права в розрізі євроінтеграційних процесів України.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття органів адвокатського самоврядування як суб'єктів адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. В нинішніх обставинах розвитку правової держави й реформування системи юстиції особливу роль відіграє питання встановлення правового статусу недержавних інституцій, які здійснюють публічні функції. Один з найдинамічніших і складних секторів згаданої галузі – органи адвокатського самоврядування як повноцінні учасники адміністративно-правових відносин. Розкриття суті органів адвокатського самоврядування як учасників адміністративно-правових відносин вимагає передусім визначення їх правової природи.

Адвокатське самоврядування – гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому Закону України Про адвокатуру та адвокатську діяльність [7]. Відповідно до Засад адвокатського самоврядування Закону України Про адвокатуру та адвокатську діяльність адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах. Важливими серед них є: заборона втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката – конфіденційність та уникнення конфлікту інтересів; ексклюзивність та умови членства у Національній асоціації адвокатів України; обов'язок стати членом професійній організації; кожен адвокат асоціації зобов'язаний керуватися не лише загальнообов'язковими нормативно-правовими актами, а й внутрішніми нормативними актами цієї організації; виконання конкретних вимог та завдань; застосування адміністративно-правової відповідальності щодо членів Національної асоціація адвокатів України [4, с. 60].

На думку С. О. Весніна, органи адвокатського самовря-дування – це недержавні некомерційні професій-ні організації, що функціонують у передбачених законом формах адвокатського самоврядування та є складовими компонентами цілісної системи з вираженими внутрішніми та зовнішніми зв'язка-ми горизонтального та вертикального характеру, основною метою яких є забезпечення реалізації права адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому законодавством [3, с. 230].

Отже, адвокатське самоврядування є системою спеціальних органів, завдяки котрим адвокати мають змогу самостійно гарантувати внутрішню самоорганізацію й самоврядування адвокатури для гарантування додержання ними норм професійної етики й дисципліни. Також саме завдяки адвокатському самоврядуванню адвокати можуть створювати відповідні умови для незалежності й самостійності адвокатського функціонування і, крім того, сформувати сприятливе правове й організаційне підгрунтя для захисту законних прав, свобод, а також інтересів громадян.

На думку О. Ю. Дрозд, функції органів адвокатського самоврядування як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні – це основні напрями діяльності, визначені з метою реалізації завдань, покладених на адвокатське самоврядування, що забезпечують захист професійних прав адвокатів, гарантії їхньої незалежності та розвиток стандартів правової допомоги, спрямовані на дотримання інтересів суспільства у наданні кваліфікованої правової допомоги та на встановлення етичних та професійних засад адвокатської діяльності. Функції органів адвокатського самоврядування як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні виступають специфічною формою реалізації повноважень органів адвокатського самоврядування та є об'єктом адміністративного регулювання для забезпечення їх прозорої та ефективної діяльності. Зв'язок між функціями функції органів адвокатського самоврядування та адміністративно-правовим регулюванням формується на основі необхідності забезпечення прозорості, правового порядку та підконтрольності у реалізації публічно значущих функцій, що охоплюють як захист прав адвокатів, так і дотримання інтересів громадян у наданні якісної правової допомоги [5, с. 540].

Головна особливість внесення органів адвокатського самоврядування в сектор адміністративного права – надання їм державних функцій. Так, це має відношення до допуску до професії (кваліфікаційні іспити), ведення Єдиного реєстру адвокатів України й виконання дисциплінарного провадження. В згаданих процедурах органи самоврядування провадять діяльність не як громадські об'єднання, а як публічні адміністрації, які здійснюють реалізацію владного управлінського впливу. Таким чином, їх функціонування потрапляє під дію норм адміністративного судочинства, а їх акти можуть стати об'єктом судового контролю.

У статті У. П. Бек розглядається роль органів адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління, а також визначається їх поняття та функції. Виділяється, що адвокатське самоврядування є гарантованим державою правом адвокатської спільноти самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатів у відповідності до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Зокрема, У. П. Бек наголошує на виняткових функціях органів адвокатського самоврядування в системі публічного управління. Вони виконують ряд завдань, які спрямовані на забезпечення верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності, а також уникнення конфлікту інтересів у сфері адвокатської діяльності. Органи адвокатського самоврядування мають ряд функцій, серед яких особливо важливими є формування професійного і непідвладного корупції адвокатського корпусу, встановлення етичних стандартів у сфері адвокатської діяльності, а також функції забезпечення захисту та забезпечення інтересів адвокатів. Для ефективного здійснення цих функцій органи адвокатського самоврядування отримали відповідні повноваження, які, частково, можуть бути делеговані державою [1, с. 120].

Правовий статус органів адвокатського самоврядування представляє собою систему законодавчо визначених елементів, які в своїй сукупності не просто визначають місце вказаних суб'єктів у певних правовідносинах, а й окреслюють межі та напрямки їх діяльності. А відтак, саме через правовий статус найбільш доцільно розкривати призначення адвокатського самоврядування. До ключових елементів правового статусу органів адвокатського самоврядування найбільш доцільно віднести: повноваження (сукупність суб'єктивних права та юридичних обов'язків), завдання та функції, а також гарантії їх діяльності [2, с. 174].

Сучасна концепція адміністративного права досліджує органи адвокатського самоврядування як своєрідні суб'єкти, яким надані публічні повноваження. Це виражається в їх спроможності ухвалювати рішення, які є обов'язковими для здійснення багатьма особами (адвокатами, стажистами), виконувати кваліфікаційний відбір, а також дисциплінарне провадження. Через таку правосуб'єктність функціонування адвокатської спільноти виходиться за рамки виключно громадського об'єднання, забезпечуючи їй статус саморегулівної організації, що має особливий адміністративний статус. Якраз за допомогою механізму самоврядування здійснюється баланс між державним регулюванням сектора надання правової допомоги й професійною свободою правників.

В даному контексті адвокатське самоврядування є важливим і необхідним елементом правової системи України, забезпечуючи адвокатам незалежність, автономію та професійну самостійність у виконанні своїх обов'язків. Органи адвокатського самоврядування виконують різноманітні функції, такі як формування високопрофесійної адвокатської спільноти, встановлення етичних стандартів, забезпечення захисту та підтримки адвокатів у їх професійній діяльності. Однак, існують сучасні тенденції, які можуть вплинути на функціонування адвокатського самоврядування в Україні. Зокрема, можливе обмеження та контроль з боку держави щодо адвокатури, вибіркове впровадження адвокатської монополії та інші зміни у законодавстві, що можуть вплинути на незалежність адвокатів та їх функціональні можливості. Для забезпечення ефективного функціонування адвокатської професії важливо зберегти баланс між роллю держави та самоврядуванням адвокатів. Сприяючи розвитку адвокатури, держава повинна забезпечувати належні умови для самостійності та автономії адвокатів, а також дотримання етичних принципів і стандартів [8].

Адвокатське самоврядування є важливим і необхідним елементом адвокатури України. Функціонування органів самоврядування забезпечує адвокатам незалежність, автономію та професійну самостійність у виконанні своїх обов'язків. Органи адвокатського самоврядування в процесі реалізації своїх завдань сприяють формуванню високопрофесійної адвокатської спільноти, встановленню етичних стандартів, забезпеченню захисту та підтримки адвокатів у їх професійній діяльності. Дослідження ґенези механізму правового регулювання утворення та діяльності

національної системи органів адвокатського дає підстави стверджувати, що адвокатське самоврядування в Україні довело свою спроможність у виконанні визначених державою, громадянським суспільством та адвокатською спільнотою завдань. Проте сучасні виклики з якими наразі стикнулася держава та суспільство вимагають подальшого його удосконалення з метою підвищення ефективності функціонування як адвокатського самоврядування, так і інституту адвокатури України, в цілому [6].

В згаданому аспекті особливо актуальним стає переосмислення адміністративно-правового статусу органів адвокатського самоврядування в системі суб'єктів публічної адміністрації. Необхідність щодо вдосконалення спричинена потребою точного розмежування контрольних функцій держави й самоврядних повноважень адвокатури, що дасть можливість оминути дублювання функцій і безпідставного втручання виконавчої влади у внутрішні справи професійної спільноти.

Серед головних аспектів, які вимагають наукового розгляду й доопрацювання на рівні законодавства:

1. Цифровізація адміністративних процесів: введення електронних сервісів у роботу кваліфікаційно-дисциплінарних комісій, а також автоматизація ведення Єдиного реєстру адвокатів України як інструмента прозорості.

2. Покращення дисциплінарної відповідальності: напрацювання конкретних адміністративних правил розгляду скарг на дії адвокатів, щоб гарантувати право на справедливий розгляд й змагальність в рамках самоврядних процедур.

3. Фінансова незалежність: підсилення економічної незалежності ОАС як гарантії їх стійкості до зовнішнього політичного або адміністративного тиску.

Отже, вивчення органів адвокатського самоврядування саме як суб'єктів адміністративного права дає можливість не тільки засвідчувати їх поточний стан, а також і сформувати ефективну модель їх взаємодії з органами державної влади, яка основується на засадах партнерства, а не підпорядкування. Це, своєю чергою, буде запорукою втілення конституційного права громадян на професійну правничу допомогу на тлі новітніх правових перетворень.

Підбиваючи підсумки, можливо стверджувати, що органи адвокатського самоврядування володіють унікальним місцем у системі адміністративного права, сполучаючи особливості недержавного інституту й суб'єкта владних повноважень. Їх функціонування вимагає суворого додержання адміністративних процедур і засад прозорості. Наступне вдосконалення статусу цих органів повинне реалізуватися через чітке законодавче розмежування їх господарської діяльності і здійснення публічно-владних функцій, що дасть змогу гарантувати баланс між професійною автономією й державним інтересом.

Висновки. Отже, беручи до уваги все вище наведене можна дійти висновку, що органи адвокатського самоврядування – специфічні суб'єкти адміністративно-правових відносин, статус котрих встановлюється сполученням недержавної природи інституту адвокатури зі здійсненням публічно-владних управлінських функцій. Ключова ознака їх участі в адміністративних правовідносинах – існування наданих державою повноважень, як-от допуск до професії, ведення Єдиного реєстру адвокатів і реалізація дисциплінарного провадження. Завдяки цьому самоврядні органи (Ради адвокатів, КДК) перетворюються на суб'єктів владних повноважень, їхні рішення володіють юридично обов'язковим характером і підпадають під неодмінний судовий контроль згідно з порядком адміністративного судочинства.

Розгляд продемонстрував, що адміністративно-правовий сектор роботи згаданих органів включає як зовнішню взаємодію із державними інституціями (Міністерством юстиції, судовою владою), так і внутрішню організаційну діяльність, націлену на гарантування професійних стандартів й етики. Визначено, що головна передумова дієвості адвокатського самоврядування – додержання балансу між його автономією і державним регулюванням. Втручання держави будь-якого характеру повинне обмежуватися тільки контролем щодо законності ухвалення рішень, в той час, як самі органи самоврядування мають вводити концепції «доброго врядування», гарантуючи прозорість, аргументованість і справедливість адміністративних механізмів.

Загалом наступний розвиток статусу органів адвокатського самоврядування як учасників адміністративних відносин повинен бути націленим на європейські стандарти незалежності правничої професії. Це визначає чітку законодавчу регламентацію механізмів ухвалення рішень і посилення інституційної здатності адвокатури як саморегулівної організації, яка здійснює соціально важливу публічну функцію захисту прав та свобод особи.

Список літератури:

1. Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2021. Вип. 68. С. 118–123. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.68.19
2. Василенко М. Є. Поняття та особливості правового статусу органів адвокатського самоврядування. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2023. № 3 (30). С. 170–176. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.13
3. Веснін С.О. Поняття, ознаки та функції органів адвокатського самоврядування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2022. № 2. С. 227–232. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.02.43
4. Габані І. І. Адміністративно-правовий статус національної адвокатури України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* 2022. Випуск 72. С. 59–64. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.42
5. Дрозд О. Ю. Правовий аналіз функцій органів адвокатського самоврядування як об'єкту адміністративно-правового регулювання в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 8. С. 539–541. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-8/128
6. Приймаченко Д. В. Генеза механізму правового регулювання утворення та діяльності органів адвокатського самоврядування в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій.* 2025. № 15. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-15-01-01
7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text
8. Яловий О. О. Органи адвокатського самоврядування та їх основні функції. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 10. С. 853–856. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/215

Tkachenya M. V. BODIES OF BAR SELF-GOVERNMENT AS SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to the disclosure of bodies of bar self-government as subjects of administrative law. It is determined that the development of Ukraine as a legal state is impossible without the functioning of an independent bar. A special place in this system is occupied by bodies of bar self-government, which ensure the autonomy of the profession from state interference. Traditionally, the bar is considered through the prism of civil or criminal proceedings, but its self-governing structure is increasingly becoming an object of administrative and legal regulation. This is due to the fact that bodies of bar self-government are endowed with powers of authority: from maintaining registers to bringing lawyers to disciplinary responsibility. The study of bodies of bar self-government as subjects of administrative law will allow us to clearly determine their legal nature, the limits of their powers and mechanisms of interaction with the state.

It has been established that the self-government of the bar is a system of special bodies through which lawyers can independently ensure internal self-organization and self-government of the bar in order to ensure their compliance with the norms of professional ethics and discipline. In addition, it is through self-government that lawyers have the opportunity to ensure the independence and autonomy of advocacy, as well as to create favorable legal and organizational conditions for the protection of the legitimate rights, freedoms and interests of citizens. It has been determined that the modern doctrine of administrative law considers the bodies of self-government of the bar as specific entities endowed with public powers. This is manifested in their ability to make decisions that are mandatory for execution by a wide range of persons (lawyers, trainees), to carry out qualification selection and disciplinary proceedings. It has been found that the further development of the status of the bodies of self-government of the bar as participants in administrative relations should be guided by European standards of independence of the legal profession. This involves clear legislative regulation of decision-making procedures and strengthening the institutional capacity of the bar as a self-regulatory organization that performs a socially significant public function of protecting human rights and freedoms.

Keywords: *bar self-government bodies, administrative law, legal status, bar, administrative relations.*

Дата першого надходження статті до видання: 26.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.2.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/04

Волошкевич Г. А.
https://orcid.org/0000-0003-2729-251X
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ГРОМАДЯНСТВО ТА ЗАКОННІ ПІДСТАВИ ЙОГО ОБМЕЖЕННЯ: НОВЕЛИ 2026 РОКУ

Стаття присвячена комплексному науково-правовому аналізу права людини на громадянство як фундаментальної конституційної та міжнародно-правової гарантії, а також дослідженню допустимих меж його обмеження в умовах сучасних безпекових викликів. У центрі уваги перебувають новели законодавства 2026 року, зокрема зміни до статті 19 Закону України «Про громадянство України», якими істотно розширено перелік підстав втрати громадянства у зв'язку зі співпрацею з державою-агресором. Досліджується правова природа інституту припинення громадянства, співвідношення категорій «позбавлення» та «втрата» громадянства, а також їх відповідність Конституції України та міжнародним стандартам у сфері прав людини.

У статті обґрунтовується, що право на громадянство не має абсолютного характеру та може бути обмежене за наявності легітимної мети, зокрема захисту національної безпеки, державного суверенітету і територіальної цілісності. На основі аналізу міжнародних актів, практики Європейського суду з прав людини та підходів Венеційської комісії доводиться, що припинення громадянства є допустимим за умови дотримання принципів законності, правової визначеності, індивідуалізації та пропорційності втручання. Окрему увагу приділено порівняльному аналізу законодавства інших держав, у яких загроза національній безпеці визнається підставою для позбавлення громадянства.

Водночас критично оцінюються окремі положення чинної редакції закону та підзаконних актів, зокрема щодо невизначеності понять «держава-агресор» і «держава-окупант», відсутності чіткої диференціації форм співпраці з окупаційною владою, а також процедурних аспектів ініціювання втрати громадянства. Зазначається, що надмірна дискреція органів виконавчої влади та недостатність процесуальних гарантій можуть створювати ризики свавільного втручання у правовий статус особи та порушення презумпції невинуватості. У підсумку робиться висновок про необхідність удосконалення нормативної конструкції інституту втрати громадянства з метою забезпечення балансу між інтересами національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини в умовах воєнної агресії.

Ключові слова: *громадянство, втрата громадянства, національна безпека, принцип пропорційності, правова визначеність.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах інститут громадянства є фундаментальним елементом правового статусу особи, адже саме він визначає обсяг її прав та обов'язків у межах конкретної держави. Разом із тим питання позбавлення громадянства належить до найбільш дискусійних у правовій площині, викликаючи активні дебати серед науковців, правозахисників і політичних діячів. Особливої гостроти ця проблема набуває в період глобалізаційних процесів, міграційних викликів і посилення загроз державній безпеці. Чимало країн застосовують механізми припинення громадянства як інструмент протидії тероризму, екстремізму чи державній зраді, однак такі кроки нерідко ставлять під сумнів дотримання базових прав і свобод людини. Від-

© Волошкевич Г. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

сутність уніфікованих міжнародних підходів у цій сфері створює небезпеку зловживань, оскільки окремі держави можуть використовувати позбавлення громадянства як засіб політичного впливу на опозицію. Крім того, наслідком такого рішення може стати апатридизм, що суперечить міжнародно-правовим стандартам і спричиняє соціальну маргіналізацію особи. У демократичних державах важливо забезпечити розумний баланс між гарантуванням національної безпеки та повагою до прав людини. Саме тому питання позбавлення громадянства потребує комплексного дослідження й належного міжнародного врегулювання з метою недопущення правових порушень і зловживань владою.

Російська агресія актуалізувала питання політичної ідентичності в українському суспільстві та зумовило прагнення переосмислити підходи у питанні надання та припинення громадянства. 16 січня 2026 року набули чинності зміни до Закону України «Про громадянство України», якими були істотно розширені підстави втрати громадянства, зокрема й через різноманітні форми співпраці з агресором, що зумовлює необхідність проаналізувати його основні положення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному науково-правовому аналізі права людини на громадянство як фундаментальної конституційної та міжнародно-правової гарантії, а також у дослідженні законних підстав його обмеження в контексті новел законодавства 2026 року. Особливу увагу в статті зосереджено на підставах втрати громадянства у зв'язку зі співпрацею з державою-агресором, зокрема на визначенні їх відповідності Конституції України та міжнародним стандартам у сфері прав людини, а також оцінці ризиків можливого зловживання цими механізмами.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика формування інститут громадянства, а також правові умови обмеження цього права зі сторони держави піднімалися в працях, як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Зокрема, окремі аспекти проблеми позбавлення громадянства розробляли: В. Ліпкан, Я. Полянська, Н. Гриценко, І. Софінська, О. Садовська, Р. Баубюк, Р. Белламі, П. Вейла, Ю. Габермаса, К. Йоппк, Дж. Керенса та інших

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі більшість вчених погоджуються, що громадянство слід розглядати як стійкий, двосторонній правовий зв'язок, між особою та державою, де обидва суб'єкти мають взаємні права та обов'язки, які становлять зміст громадянства будь-якої держави [1, с. 108]. Відповідно до усталених поглядів цей зв'язок носить постійний та нерозривний характер і держава повинна утриматися від його свавільного розірвання. Протягом тривалого часу, у науковій літературі та суспільній думці поширеною була теза, що демократична держава не може і не повинна в односторонньому порядку вчиняти дій спрямованих на позбавлення особи її громадянства. Так, у своїй роботі Сагніта Шахай стверджує, що позбавлення громадянства є формою дискримінації, дестабілізує соціальну згуртованість, та має низьку ефективність [2, с. 16]. Однак, початок XXI століття суттєво похитнув позицію противників означеного інституту. Терористичні атаки, заколоти, співпраця з країнами, що загрожували суверенітету держави часто вчинялися саме особами, які мали статус громадянина цих держав. Особливо актуальною для України, це стало після початку російсько-української війни. Зростання чисельності коллаборантів обумовило у суспільстві жваву дискусію, щодо форм протидії цьому явищу, і в якості одного з інструментів дедалі частіше почала лунати теза про необхідність їх позбавлення громадянства. Ідея позбавлення громадянства була прямо чи опосередкована підтримана представниками багатьох проукраїнських політичних сил, зокрема у Верховній Раді України у 2014 році законопроекти про позбавлення громадянства були зареєстровані депутатами від «Батьківщини» та «Свободи» [3]. З початком повномасштабної агресії до Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду» [4]. Врешті, в червні 2025 року Верховною Радою України було ухвалено закон, що вносив зміни до Закону України «Про громадянство України» (Далі – Закон), яким істотно розширив перелік підстав втрати громадянства України [5]. До оновленого переліку увійшли норми, що передбачали можливість позбавлення громадянства за різні форми співпраці з державою агресором. Перед тим, як детально проаналізувати ці положення, зупинимося на декількох принципових моментах.

Перше, що слід відзначити – у науковій думці останнього періоду вже цілком сформованим є перегляд усталених позицій і сприйняття інституту позбавлення громадянства, як цілком правомірного, і такого що може мати місце у демократичній державі. Такі позиції зафіксовані не лише у роботах українських вчених, але і їх зарубіжних колег [6; 7; 8, 9]. Як правило, обґрунтування тези

про можливість запровадження інституту позбавлення громадянства ґрунтується на наступних аргументах. По-перше, сучасна юридична доктрина та міжнародне право не розглядає право на громадянство як абсолютне і допускає можливість його обмеження, за умови дотримання відповідних вимог [6, с. 145–149]. Це теоретичне положення знайшло своє відображення у багатьох універсальних та локальних міжнародних актах , зокрема «Конвенції про скорочення безгромадянства» 1961 р, «Європейській конвенції про захист прав та основних свобод» 1950 р., Європейській Конвенції про громадянство 1997 р. та інших. Аналіз статей міжнародного законодавства дозволяє зробити висновок, що ці підстави можна поділити на дві групи:

До першої групи відносяться порушення національного законодавства про громадянства, а саме: порушення процедури набуття громадянства, порушення закріплених принципів громадянства, втрата зв'язку з державою тощо.

До другої групи слід віднести протиправні дії, які спрямовані на завдання шкоди інтересам держави та суспільству: надання послуг іншій державі, а також вчинення різноманітних дій які зашкоджують життєвим інтересам і держави, і її громадянам.

Звернемо увагу, що в міжнародних актах чітко не визначено поняття «життєвого інтересу», проте аналіз сучасних подій дозволяє віднести до таких дій участь у терористичних організаціях, диверсійну діяльність, посягання на конституційний лад, суверенітет чи територіальну цілісність тощо. Зазначений висновок підтверджується і аналізом чинного законодавства, багатьох країн світу, зокрема і членів Європейського Союзу, норми яких передбачають позбавлення громадянства у випадку вчинення особою державної зради чи актів тероризму [7, с. 83]. Особливо цікавим у цьому плані для нас є досвід Ізраїльської держави, яка тривалий час змушена існувати в умовах надзвичайного зовнішнього та внутрішнього тиску, та наявності на її території значного числа громадян, що належать до числа радикальних угруповань, в планах яких є цілковите нищення цієї держави. Однією з трьох підстав втрати ізраїльського громадянства Закону про громадянство (1952 р.) визначає порушення обов'язку лояльності, а саме дію, що становить порушення вірності Державі Ізраїль, зокрема тероризм та державну зраду [10].

Упродов тривалог часу міжнародно-правові доУпродовж тривалого часу в міжнародно-правовій доктрині та практиці точилися дискусії щодо меж дискреції держав у питаннях припинення громадянства та допустимості позбавлення особи громадянського статусу з огляду на міжнародні стандарти захисту прав людини. Водночас у низці ключових рішень наднаціональних судових інституцій було сформульовано узгоджену правову позицію щодо умов допустимості таких заходів. Зокрема, у рішеннях Суду Європейського Союзу у справах *Rottmann v. Bavaria* (C-135/08) та *Tjebbes and Others* (C-221/17), а також у рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Ramadan v. Malta* (2016), підкреслено, що хоча визначення підстав набуття та припинення громадянства належить до компетенції держав, реалізація цього повноваження не є абсолютною. Позбавлення громадянства визнається сумісним із міжнародними стандартами лише за умови здійснення національними органами індивідуальної оцінки обґрунтованості підстав такого рішення, а також перевірки його відповідності принципу пропорційності, з урахуванням наслідків для правового статусу особи та можливого ризику безгромадянства.

Отже, узагальнюючи результати теоретичного аналізу, законодавчих підходів та сучасної судової практики, слід констатувати, що інститут позбавлення громадянства не є апріорі несумісним із міжнародними стандартами. Сучасна правова доктрина і практика допускають можливість припинення громадянства, у тому числі у зв'язку з вчиненням особою протиправних діянь проти держави, за умови суворого дотримання фундаментальних принципів прав людини. Йдеться насамперед про заборону свавільності, необхідність індивідуальної оцінки кожного випадку, дотримання принципу пропорційності, забезпечення процесуальних гарантій та недопущення безгромадянства.

Прийняття Закону України № 4502-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України», який набрав чинності 16 січня 2026 року, започаткувало новий етап у правовому регулюванні інституту громадянства в Україні. Метою його прийняття, як було зазначено у пояснювальній записці, є «актуалізація правового регулювання питань громадянства України з огляду на необхідність забезпечення національної безпеки та національних інтересів України» [5]. Зазначений нормативний акт суттєво трансформував підхід до визначення меж реалізації права на громадянство, зокрема шляхом істотного розширення переліку юридичних фактів та

діянь, що можуть виступати підставами для втрати громадянства України. Передусім слід відзначити, що переважна більшість нововизначених підстав для втрати громадянства прямо або опосередковано корелює з фактом збройної агресії Російської Федерації проти України. Такий законодавчий підхід є концептуально обґрунтованим і відповідає задекларованій меті прийняття закону – «актуалізації правового регулювання інституту громадянства з урахуванням потреб забезпечення національної безпеки та захисту національних інтересів України». Зокрема, передбачено, що втрата громадянства відбудеться у разі:

1. Добровільного набуття громадянства держави-агресора або держави-окупанта, або громадянства (підданства) держави, громадяни (піддані) якої не можуть набути громадянство України у спрощеному порядку після досягнення повноліття (п. 1 частини першої ст. 19 Закону);

2. Проходження військової служби за контрактом у державі-агресорі чи державі-окупанта (п. 3 частини першої ст. 19 Закону);.

3. Набрання законної сили обвинувальним вироком суду за злочини проти основ національної безпеки України, миру, безпеки людства, терористичні злочини або участь у злочинних організаціях (п. 4 частини першої ст. 19 Закону);.

4. Участі у збройній агресії проти України або в окупаційній адміністрації РФ на тимчасово окупованих територіях (п. 5 частини першої ст. 19 Закону).

Окремі з зазначених підстав не є повністю новими в українському законодавстві. Зокрема, такі юридичні факти, як «добровільне набуття громадянства іншої держави» та «про добровільний вступ на військову службу іншої держави, яка відповідно до законодавства цієї держави не є військовим обов'язком чи альтернативною (невійськовою) службою», вже раніше визнавалися підставами для втрати громадянства України в попередніх редакціях закону. Нова редакція лише звузила сферу дії цих норм, поширюючи її виключно на держав, які мають статус агресора або окупанта.

Натомість, положення про втрату громадянства, як наслідок вчинення окремої категорії злочинів, в перш чергу злочинів проти основ національної безпеки, а також безпосередньої участі громадян у збройній агресії проти України або в окупаційній адміністрації російської федерації на тимчасово окупованих територіях є принципово новими для українського законодавства, і потребують серйозних ґрунтовних досліджень.

Розширення законодавчо визначеного переліку підстав для втрати громадянства України слід розглядати як форму нормативного обмеження права людини на громадянство. Незважаючи на формальне розмежування категорій «позбавлення» і «втрата» громадянства, матеріально-правовий наслідок у обох випадках полягає у припиненні стійкого правового зв'язку особи з державою з ініціативи публічної влади. Запровадження нових юридичних фактів, що зумовлюють можливість такого припинення, об'єктивно звужує обсяг гарантій стабільності громадянського статусу та посилює дискреційні повноваження держави у цій сфері. Як ми зазначали у попередній частині нашої статті, такі обмеження самі по собі не є однозначно недопустими, оскільки і теорія прав людини і міжнародне право, допускає подібні дії держави за умови належного обгрунтування. Водночас, очевидним є необхідність перевірки цих змін у контексті дотримання балансу між захистом прав і свобод людини і необхідністю захищати інтереси загальної безпеки та громадського порядку, за допомогою т.зв. «трискладового тесту».

«Трискладовий тест» – це юридична конструкція, стандарт який використовується для визначення легітимності обмежень прав людини. Тест означає , що будь-яке обмеження права слід перевірити щодо відповідності цим трьом умовам: обмеження здійснено «згідно із законом»; воно відповідає законній (легітимній) меті; воно є "необхідним в демократичному суспільстві» (пропорційним).

Які зауваження можна висловити щодо прийнятих законодавчих норм ? Щонайперше відзначимо, що запроваджені законодавчі обмеження права на громадянство загалом узгоджуються з критерієм легітимної мети у розумінні конституційної та міжнародно-правової доктрини. У теорії прав людини підставою допустимості обмеження суб'єктивного права визнається його суспільна необхідність, що зумовлена наявністю нагальної потреби у встановленні меж реалізації відповідного права з урахуванням прав та інтересів інших осіб і публічних інтересів держави. У цьому контексті визначальними обставинами виступають забезпечення національної безпеки, захист державного суверенітету та територіальної цілісності, які визнаються конституційно значущими цінностями та можуть обґрунтовувати встановлення спеціальних правових механізмів реагування у сфері громадянства. Очевидним є факт, що співпраця з державою-агресором, служба у

його збройних силах, а також інші дії, об'єктивно ставлять під загрозу національну безпеку і сприяють порушенню державного суверенітету. До обґрунтування легітимності мети запроваджених обмежень, можна віднести і відповідні положення міжнародних актів, зокрема підп. d п. 1. ст. 7 «Європейської конвенції про громадянство», яка надає державі право здійснювати процедуру позбавлення громадянства за поведінку, яка «серйозно зашкоджує життєво важливим інтересам держави-учасниці» тероризму [11]. Венеціанська комісія, яка розглядала поправки, внесені до Конституції Франції, також сформулювала надала висновок, що позбавлення громадянства осіб, причетних до терористичної діяльності, не суперечить міжнародним стандартам [12].

Щодо критерію законності та пропорційності, то мусимо висловити ряд сумнівів з приводу запроваджених обмежень. Так, критерій законність (Legality) передбачає, що обмеження права повинно базуватися на чіткому, передбачуваному і доступному законі. Існуючі вимоги щодо змісту закону, передбачають коректність та однозначність формулювань його положень, відповідність принципам верховенства права, відсутність будь-яких форм дискримінації або вибірковості. Натомість, у запроваджених нормах активно використовуються два поняття, які на сьогодні не мають чіткого юридичного визначення, а саме – «держава-агресор» та «держава-окупант». Термін «держава-агресор» вживається в окремих законодавчих актах (ЗУ «Про кінематографію», ЗУ «Про медіа», Постанова НБУ «Про затвердження Положення про ліцензування банків») або їх проєктах, однак часто у різних змістах та стосується виключно того нормативного акта, в якому він передбачений та не може поширюватися на інші нормативно-правові акти. Аналогічною є ситуація з терміном «держава-окупант», який зазначений у Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», без конкретизації змісту.

У Законі України «Про громадянство України» відсутнє нормативне визначення понять «держава-агресор» та «держава-окупант»; водночас у статті 19 Закону закріплено, що відповідний статус має бути встановлений Верховною Радою України. Зазначена конструкція норми не конкретизує ані форму правового акта, яким такий статус має бути наданий, ані процедурні засади його встановлення. Аналогічно, указ Президента України, що регламентує порядок провадження з питань громадянства, не містить уточнень щодо нормативної основи визначення такого статусу [13]. Така ситуація свідчить про наявність прогалини у правовому регулюванні, зумовленої відсутністю спеціального базового закону, який би комплексно визначав порядок надання державі статусу «держави-агресора» та/або «держави-окупанта», форму відповідного правового акта та юридичні наслідки його прийняття. На практиці, це може призвести до використання національним судами або органами влади різних правових актів та формулювань щодо визначення держави агресора, що у свою чергу негативно позначиться на оцінці законності дій держави.

Використання Постанови Верховної Ради України № 129-VIII, якою Російську Федерацію визнано державою-агресором [14], як нормативної підстави для застосування відповідних правових наслідків, також на наш погляд, викликає низку доктринальних застережень. Зокрема, дискусійним є питання щодо належної нормативної основи прийняття такого рішення, а також правової природи та юридичної сили акта, яким воно було оформлено. Постанова парламенту за своєю формою традиційно розглядається як акт політико-правового характеру, що може не містити ознак нормативності у класичному розумінні, що, своєю чергою, породжує питання щодо її використання як безпосередньої юридичної підстави для застосування обмежувальних механізмів у сфері громадянства.

Існують зауваження і щодо дотримання таких критеріїв, як необхідність та відповідність (пропорційність) (Necessity and Proportionality). Принципи необхідності та пропорційності є ключовими складовими обмеження прав людини. Вони вказують на те, що будь-яке обмеження права має бути не лише необхідним для досягнення певної законної мети, але й пропорційним до цієї мети. В чинному законодавстві, прагнучі досягнути законної мети – «забезпечення національної безпеки», законодавець передбачив можливість втрати громадянства для осіб, які здійснюють співпрацю з представниками окупаційного режиму – беруть участь у збройній агресії проти України або в окупаційній адміністрації РФ (пункт 5 ст. 19 ЗУ «Про громадянство України»). Проблема нормативного визначення «коллабораціонізму» та покарання підтримку держави агресора активно обговорюється починаючи з 2022 року у зв'язку з відповідними змінами у кримінальному законодавстві [15]. Аналізуючи визначення закріплені у статтях Кримінального кодексу України, а також судову практику їх засто-

сування, дослідники приходять до висновків, що національне законодавство не розмежовує форми воєнного та гуманітарного коллабораціонізму. Такий підхід не повною мірою узгоджується з нормами міжнародного гуманітарного права, яке допускає можливість співпраці цивільного населення з окупаційною владою у випадках, коли така діяльність обумовлена необхідністю забезпечення базових потреб і виживання населення та не спрямована на підтримку агресії чи легітимацію окупаційного режиму. Аналогічну проблему нормативної невизначеності можна простежити і в пункті 5 статті 19 Закону України «Про громадянство України», який передбачає можливість втрати громадянства за участь у збройній агресії або співпрацю з окупаційною адміністрацією без конкретизації характеру, змісту та ступеня такої участі. Відсутність диференціації між військовою співпрацею, зайняттям керівних посад у структурах окупаційної влади та діяльністю, зумовленою гуманітарною необхідністю, створює ризик непропорційного застосування норми та ставить під сумнів її відповідність принципам правової визначеності та індивідуалізації юридичної відповідальності.

Ще одним небезпечним, з точки зору відповідності «трискладовому тесту» є процедура застосування норм закріплена в Указі Президента України від 27 березня 2001 року № 215/2001. Відповідно до п. 113 Указу підставою для початку процедури припинення громадянства територіальними органами Державної міграційної служби з підстав визначених пунктами 3 та 5 ст. 19 ЗУ «Про громадянство України» є *повідомлення правоохоронного, розвідувального, контррозвідувального органу України* про встановлення фактів: проходження особою військової служби за контрактом, участі громадянина України у збройній агресії. Таке формулювання викликає обґрунтовані сумніви щодо його відповідності вимогам «трискладового тесту». Насамперед ідеться про критерій «якості закону», який передбачає достатню чіткість і передбачуваність правового регулювання та наявність гарантій проти свавілля (Malone v. the United Kingdom, 1984; Ramadan v. Malta, 2016). Венеційська комісії, Рада Європи, Верховний Суд та Європейський суд з прав людини неодноразово наголошували, що рішення у сфері обмеження прав і свобод повинні ґрунтуватися на чітких правових підставах і не можуть бути результатом необмеженої дискреції. Так, у справ «Al-Nashif and Others v. Bulgaria», ЄСПЛ визначив, що «гарантією прав особи у ситуаціях, коли наголошується на необхідності захисту національної безпеки, має слугувати інформування відповідних судових органів про мотиви рішень, ухвалених щодо особи органами виконавчої влади. Крім того, суд повинен мати повноваження визнати ухвалене органом виконавчої влади рішення незаконним з огляду на його невідповідність правовим вимогам чи необґрунтованість» [16]. Натомість, українська модель фактично допускає започаткування процедури втрати громадянства на розсуд адміністративного органу без попереднього та подальшого судового контролю, що створює умови для свавільних рішень та зловживання повноваженнями. Можливість звернення особи за захистом у судові органи також викликає сумнів, оскільки нормативні документи не містять обов'язковості повідомлення особи про почату процедуру втрати громадянства.

Також, визнання факту «участі в агресії» або «співпраці з окупаційною адміністрацією» без попереднього судового встановлення відповідних фактів, створює ризик порушення презумпції невинуватості, гарантованої як Конституцією України, так і чисельними міжнародними актами. У сукупності це свідчить про те, що чинний механізм, який допускає ініціювання процедури виключно на підставі повідомлення спеціального органу без судового контролю на початковій стадії, створює ризик непропорційного втручання у право на громадянство та не забезпечує належного балансу між інтересами національної безпеки і фундаментальними правами особи. На наш погляд, слід переглянути механізм реалізації пунктів 3 та 5 ст. 19 Закону і привести його у відповідність у відповідність до конституційних принципів верховенства права, правової визначеності та гарантій судового захисту та передбачити обов'язковий судовий порядок встановлення юридичних фактів, які є підставою для втрати громадянства, зокрема шляхом ухвалення обвинувального вироку суду, що набрало законної сили.

Дискусійним залишається питання доцільності виокремлення пункту 5 статті 19 Закону за наявності пункту 4 цієї ж статті, який уже передбачає втрату громадянства у разі визнання особи винною у колабораційній діяльності на підставі обвинувального вироку суду, що набрав законної сили. За таких умов постає проблема нормативного дублювання та потенційного змішування підстав втрати громадянства, що може негативно впливати на принцип правової визначеності.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що можли-

вість припинення громадянства за вчинення дій, які становлять серйозну загрозу національній безпеці, суверенітету та територіальній цілісності держави, є загалом правомірною як з позицій сучасної теорії права, так і міжнародного права. Право на громадянство не має абсолютного характеру, а міжнародні акти, допускають можливість його припинення у випадках поведінки, що завдає серйозної шкоди життєво важливим інтересам держави. Практика багатьох демократичних держав також свідчить про використання механізму позбавлення громадянства у випадках тероризму, державної зради або служби в інтересах ворожої держави. У цьому контексті прийняття Закону України № 4502-IX, який розширив перелік підстав втрати громадянства, у разі встановлення фактів співпраці особи з державою-агресором, є логічною та обґрунтованою реакцією законодавця на безпрецедентні виклики, пов'язані зі збройною агресією проти України, і загалом відповідає легітимній меті захисту національної безпеки.

Водночас, аналіз чинної редакції статті 19 Закону України «Про громадянство України» та підзаконних механізмів її реалізації дозволяє виявити низку положень, які викликають сумніви з точки зору відповідності критеріям «трискладового тесту», сформульованого у практиці ЄСПЛ. Зокрема, проблемними залишаються питання правової визначеності окремих категорій («держава-агресор», «участь у агресії», «співпраця з окупаційною адміністрацією»), меж дискреції виконавчих органів, достатності процесуальних гарантій та дотримання принципу пропорційності втручання у правовий статус особи. Таким чином, хоча сама ідея розширення підстав втрати громадянства не суперечить міжнародним стандартам, окремі аспекти нормативної конструкції та процедури її застосування потребують подальшого вдосконалення з метою забезпечення належного балансу між вимогами національної безпеки та гарантіями фундаментальних прав людини.

Список літератури:

1. Великоречанін П. Політико-правова сутність громадянства. *Часопис київського університету права*. 2011. № 3. С. 107–111.

2. Jaghai, Sangita. Citizenship deprivation, (non) discrimination and statelessness. *Institute on Statelessness & Inclusion.* No. 2017/07 URL: https://files.institutesi.org/WP2017_07.pdf (дата звернення: 23.02.2026).

3. Полянська Я. Чи варто позбавляти українського громадянства за сепаратизм та шпигунство. URL: :http://www.radiosvoboda.org/ content/article/26614811.html (дата звернення: 23.02.2026).

4. Проєкт Закону України «Про внесення змін до статті 111 Кримінального кодексу України щодо позбавлення громадянства України за державну зраду» (реєстр. № 7452 від 09.06.2022). URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39776 (дата звернення 18.02.2026 р.).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення реалізації права на набуття та збереження громадянства України : Закон України від 18 червня 2025 р. № 4502-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4502-20%20%5d (дата звернення 18.02.2026 р.).

6. Волошкевич Г. А. Право людини на громадянство та правомірність його обмеження: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія ПРАВО. Випуск 87: частина 1. С. 145–150.

7. Софінська Ірина Позбавлення громадянства: дилема чи проблема-феномен? *Право України*. 2023. № 3. С. 72–86

8. Tymoshenko V., Telelym V., Tymoshenko A., Dromov S., Dromov O. Citizenship of Ukraine as a Factor That Significantly Affects the State of Ensuring the National Security. *Humanities and Social Sciences*. 2025. Vol. 13, №. 5. P. 429–444

9. Lambert, Hélène. Refugee Status, Arbitrary Deprivation of Nationality, and Statelessness within the Context of Article 1A(2) of the 1951 Convention. *UNHCR Research Paper No. 33.* URL: https://www.unhcr.org/media/no-33-refugee-status-arbitrary-deprivation-nationality-and-statelessness-within-context (дата звернення: 23.02.2026).

10. Harpaz Y., Herzog B. Report on Citizenship Law: Israel. *RSCAS/GLOBALCIT-CR* 2018/02. Florence: URL: https://cadmus.eui.eu/entities/publication/e0919e37-5f06-5734-8b53-fd5599e0d57b (дата звернення: 23.02.2026).

11. Європейська конвенція про громадянство : Конвенція; Рада Європи від 06.11.1997 № ETS № 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text (дата звернення: 23.02.2026).

12. Venice Commission: improve the framework of the constitutional reform in France in order to comply fully with European standards URL: https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/event-2192 (дата звернення: 23.02.2026).

13. Указ Президента України від 11 лютого 2026 року № 110/2026 «Про внесення змін до Указу Президента України від 27 березня 2001 року № 215/2001 «Питання організації виконання Закону України «Про громадянство України»» URL: https://www.president.gov.ua/documents/1102026-58297 (дата звернення: 23.02.2026).

14. Постанови Верховної Ради України від 27 січня 2015 року № 129-VIII «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ...». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text (дата звернення: 23.02.2026).

15. Берднік І.В. Головко М.Б. Основні орієнтири відмежування колаборaційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 156-162; Хавронюк М. І. Підстави кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність підлягають удосконаленню. *Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року).* Київ, 2023. С. 8–12

16 European Court of Human Rights. (2002). *Al-Nashif and Others v. Bulgaria* (Application no. 50963/99), Judgment of 20 June 2002. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60522 (дата звернення: 23.02.2026).

Voloshkevych H. A. THE HUMAN RIGHT TO CITIZENSHIP AND THE LEGAL GROUNDS FOR ITS LIMITATION: THE 2026 LEGISLATIVE AMENDMENTS

The article provides a comprehensive legal analysis of the right to citizenship as a fundamental constitutional and international legal guarantee, as well as the permissible limits of its restriction in the context of contemporary security challenges. Particular attention is paid to the legislative amendments of 2026, especially the changes to Article 19 of the Law of Ukraine "On Citizenship of Ukraine," which significantly expanded the grounds for the loss of citizenship in connection with cooperation with an aggressor state. The study examines the legal nature of the institution of deprivation and loss of citizenship, the distinction between these categories, and their compliance with the Constitution of Ukraine and international human rights standards.

The article substantiates that the right to citizenship is not absolute and may be restricted where a legitimate aim exists, particularly the protection of national security, state sovereignty, and territorial integrity. Based on an analysis of international legal instruments, the case-law of the European Court of Human Rights, and the approaches of the Venice Commission, it is argued that deprivation or loss of citizenship may be compatible with international standards provided that the principles of legality, legal certainty, individual assessment, and proportionality are respected. Comparative references are made to the legislation of other states where threats to national security constitute grounds for deprivation of citizenship.

At the same time, certain provisions of the current legislation and subordinate regulations are critically assessed, particularly regarding the lack of clear definitions of "aggressor state" and "occupying state," the absence of differentiation between various forms of cooperation with occupying authorities, and procedural issues related to the initiation of loss of citizenship. It is emphasized that excessive discretion of executive authorities and insufficient procedural safeguards may create risks of arbitrary interference with an individual's legal status and potential violations of the presumption of innocence. The article concludes that further refinement of the normative framework governing loss of citizenship is necessary to ensure a proper balance between national security interests and the protection of fundamental human rights in the context of armed aggression.

Keywords: *citizenship, loss of citizenship, national security, proportionality principle, legal certainty.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.57
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/05

Осауленко А. О.
orcid.org/0000-0003-3125-1892
Національна академя внутрішніх справ

НАРОДОВЛАДДЯ ЯК ЗАСАДА КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТА ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена визначенню ролі загальних засад конституційного ладу, зокрема народовладдя, в процесі реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Звернуто увагу на важливе значення для європейської та євроатлантичної інтеграції видання Кабінетом Міністрів України 14 травня 2025 р. розпорядження № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», яким схвалено Дорожню карту з питань функціонування демократичних інституцій. Важливим блоком відповідного документа став блок «Виборчий процес», який спрямований на вдосконалення виборчого законодавства відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення прозорості виборчого процесу та неупередженості медіа-середовища, а також запровадження ефективних механізмів контролю за фінансуванням політичних партій і виборчих кампаній тощо.

В статті зроблено акцент на тому, що виборчий процес як основа представницької демократії забезпечує легітимність влади та її підзвітність громадянам. Водночас, статтею 20 Виборчого кодексу України передбачено, що у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану виборчий процес загальнодержавних виборів та/або виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, припиняється з дня набрання чинності відповідним указом Президента України.

Значна увага у статті приділена також безпосередній (прямій) демократії, що забезпечує реалізацію влади народом не через представницькі органи, а шляхом прямої участі громадян у прийнятті політико-правових рішень. Окрема увага приділена референдуму як формі безпосередньої демократії. Звернуто також увагу на положення статті 73 Конституції України про можливе вирішення питань про зміну території України виключно всеукраїнським референдумом та проаналізовано положення Основного Закону у розрізі територіальної цілісності як недоторканної цінності.

Ключові слова: *конституційний лад, засади конституційного ладу, демократія, народне волевиявлення, безпосередня демократія, представницька демократія, народовладдя, територія, територіальна цілісність, виборче право, вибори, виборчий процес, виборча система, референдум, воєнний стан, інтеграція, європейська інтеграція, євроатлантична інтеграція, стратегічний курс, Європейський Союз, Організація Північноатлантичного договору.*

Постановка проблеми. В Конституції України набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору визначено стратегічним курсом держави [1]. Відповідно, важливим правовим актом стало видання Кабінетом Міністрів України 14 травня 2025 р. розпорядження № 475-р «Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС», яким схвалено Дорожню карту з питань функціонування демократичних інституцій. Одним із блоків, передбачених відповідним документом, є блок «Виборчий процес», який спрямований на вдосконалення виборчого законодавства відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення прозорості виборчого процесу та неупередженості медіа-середовища, а також запровадження ефективних механізмів контролю за фінансуванням політичних партій і виборчих кампаній тощо [2].

© Осауленко А. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Таким чином, реальне та науково обґрунтоване здійснення різноманітних форм народовладдя, з дотриманням вимог міжнародних стандартів є важливою засадою конституційного ладу та відіграє визначальну роль в процесі європейської на євроатлантичної інтеграції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крайніми роками теоретичні питання народовладдя у різних варіаціях у своїх працях розглядали: Ю.М. Бисага, В.В. Заборовський, О.А. Придачук, М. Ю. Рязанов, А.В. Стечишин, І.А. Толкачова, В.Ф. Харута, О.В. Щербанюк та інші. Водночас проблематиці народовладдя як засаді конституційного ладу в сучасних умовах європейської та євроатлантичної інтеграції України увага приділялась лише фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі загальних засад конституційного ладу, зокрема народовладдя, в процесі реалізації стратегічного курсу України на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Виклад основного матеріалу. В умовах російської агресії особливо важливою передумовою конституційного ладу в Україні стала її суверенність. Україна зможе в повній мірі виражати волю своїх громадян та гарантувати їхні права і свободи лише тоді, коли вона залишиться суверенною. Суверенітет як необхідний атрибут державної влади виступає якісною рисою держави і становить важливу засаду конституційного ладу України [3, с. 461].

Водночас народний суверенітет передбачає офіційне визнання народу носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в державі та його виключне право на зміну конституційного ладу. В Україні основи народного суверенітету відображено у ст. 5 Конституції України, що означає участь народу в управлінні державою. Ці права не можуть бути узурповані ні самою державою, ні її органами [4, с. 125].

Повновладдя народу доцільно розглядати як володіння народом, який є єдиним джерелом влади, політичними та соціально-економічними засобами для реальної участі у здійсненні публічної, політичної влади (державної влади та місцевого самоврядування), в управлінні державними та суспільними справами. Народний суверенітет слід розглядати як природне право народу самостійно розпоряджатися своєю долею, створювати такий суспільний і конституційний лад, який відповідає його волі [3, с. 469–470].

Важливо звернути увагу на той факт, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу. Влада народу як носія суверенітету є верховною щодо будь-якої іншої суспільної влади, у тому числі державної або партійної. Подібно до того, як народ є джерелом державної влади, народний суверенітет є джерелом суверенітету демократичної держави. Верховенство народного суверенітету над державним обумовлює виключне право народу визначати та змінювати конституційний лад в Україні, в чому проявляється установча влада народу [5, с. 34–36].

Принцип народовладдя, забезпечений формуванням колегіального виборного органу, взаємною відповідальністю державної влади й народу, законодавчим гарантуванням існування та реалізації прав і свобод людини та громадянина лежить в основі демократії [6, с. 11], яка залежно від способу здійснення народного волевиявлення поділяється на безпосередню, представницьку та змішану демократію.

Сутність представницької демократії полягає, насамперед, в опосередкованій участі громадян у прийнятті рішень державного значення через своїх представників, покликаних виступати від імені виборців, виражати та захищати інтереси всього народу. Основою представницької демократії є виборчий процес**,** що забезпечує легітимність влади та її підзвітність громадянам.

Однак, статтею 20 Виборчого кодексу України [7] передбачено, що у разі введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану виборчий процес загальнодержавних виборів та/або виборчий процес відповідних місцевих виборів, що відбуваються на цих територіях або їх частині, припиняється з дня набрання чинності відповідним указом Президента України.

Цією ж статтею визначено також процедуру поновлення виборчого процесу із початкових стадій після скасування воєнного або надзвичайного стану [8, с. 27].

В контексті мирних переговорів, питання виборів в Україні у тих чи інших варіаціях постійно фігурує на порядку денному як і європейська та євроатлантична інтеграція нашої країни. Тож розглянемо ці питання більш детально.

Досить складною є ситуація зі здійсненням народного волевиявлення через вибори, оскільки Виборчий кодекс України у ст. 20 регламентує, що рішення щодо призначення виборів, виборчий процес яких був припинений або не розпочався

у зв'язку з введенням воєнного або надзвичайного стану, ухвалюється відповідним суб'єктом їх призначення не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану, а у разі якщо для проведення виборів законом не вимагається окремого рішення про їх призначення, про початок відповідного виборчого процесу оголошує Центральна виборча комісія не пізніше місяця з дня припинення або скасування воєнного або надзвичайного стану.

Таким чином, поновлення виборчого процесу є неможливим без припинення або скасування воєнного стану, які є недоцільними в умовах навіть короткочасного припинення вогню.

Важливою формою народовладдя залежно від способу здійснення народного волевиявлення є також безпосередня (пряма) демократія, що забезпечує реалізацію влади народом не через представницькі органи, а шляхом прямої участі громадян у прийнятті політико-правових рішень. Сутність її полягає у можливості кожного члена політичної спільноти брати безпосередню участь у формуванні державної волі, ухваленні нормативних актів, здійсненні контролю за діяльністю органів публічної влади та їх посадових осіб.

Таким чином, безпосередня (пряма) демократія – це пряме волевиявлення народу або його частини для ухвалення важливих державних чи суспільних рішень через вибори, референдум чи інші форми [6, с. 29].

Виходячи із предмета дослідження, варто окремо зупинитися на референдумі як формі безпосередньої демократії, а також на можливих перспективах його проведення.

Відповідно до статті 73 Конституції України виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України. В цьому ракурсі необхідно зауважити, що в Основному Законі щодо території України застосовується така її характеристика, як цілісність. Зокрема: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною» (ч. 3 ст. 2); «Захист суверенітету і територіальної цілісності України… є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч. 1 ст. 17); «Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на… порушення суверенітету і територіальної цілісності держави… забороняються» (ч. 1 ст. 37); «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (ч. 1 ст. 65); «Президент України є гарантом… територіальної цілісності України» (ч. 2 ст. 102); «Конституція України не може бути змінена, якщо зміни… спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України» (ч. 1 ст. 157).

Таким чином, Конституція України визнає «територіальну цілісність» недоторканною цінністю. З урахуванням системного тлумачення норм Конституції, які стосуються території України, збереження її цілісності та недоторканності, можна зробити висновок, що рішення про зміну території в бік її зменшення за площею, з урахуванням визначених законодавством державних кордонів, є неможливим. Оскільки для цього необхідно буде змінювати ст. 2 Конституції України, а такі зміни через приписи ст. 157 Конституції ухвалювати заборонено [5, с. 531–532].

В контексті народовладдя доцільно також звернути на євроатлантичну та євроінтеграційну інтеграцію України. Вбачається, що реалізація стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору є в певній мірі далекою перспективою, причому із певними застереженнями, особливо у руслі чисто європейської інтеграції. Стосовно ж положень Конституції України, то доцільно згадати також наступні позиції: до повноважень Верховної Ради України належить визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 85); Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 102); Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 116).

Отже, Основним Законом обов'язки з реалізації відповідного стратегічного курсу у різних аспектах покладено на Верховну Раду (визначає засади реалізації), Президента (є гарантом реалізації) та Кабінет Міністрів (забезпечує реалізацію). Варто також наголосити, що відповідно до ч. 2 ст. 157 Конституції України, Основний Закон не може бути змінений в умовах воєнного або надзвичайного стану. Ця конституційна норма має на меті забезпечити правопорядок в суспільстві, злагоду і спокій в умовах, які самі по собі виклика-

ють соціальне напруження, і є конче необхідною для успішного подолання складних для держави і суспільства обставин.

Висновки. Народовладдя як приналежність усієї повноти державної влади народу проявляється через вільне прийняття рішень державного значення як безпосередньо, так і через своїх представників в органах державної влади та органах місцевого самоврядування. В Україні одним із фундаментальних проявів представницької демократії на рівні правового регулювання стало прийняття Верховною Радою від імені Українського народу (громадян України усіх національностей) Основного Закону, який став формально визначеним закріпленням загальних засад конституційного ладу нашої країни. Засадничі положення Конституції України стали втіленням прогресивних демократичних політико-правових ідей, вираженням інтересів Українського народу, підтвердили його європейську ідентичність, незворотність європейського та євроатлантичного курсу і не можуть бути зміненими, особливо в умовах воєнного стану, який породжує додаткову напруженість в нашій державі.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

2. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.05.2025 р. № 475-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-р#Text.

3. Настільна книга громадянина / К. Б. Левченко, С. С. Чернявський, А. В. Дунебабін та ін. Харків : Фоліо, 2021. 734 с.

4. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. Запоріжжя : Дике поле, 2012. 480 с.

5. Конституція України : науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. Харків : Право, 2011. 1128 с.

6. Глосарій термінів конституційного права / О.І. Зозуля, С.В. Шутенко та ін. Київ:7БЦ, 2025. 84 с. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15560620

7. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

8. Виборчий кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2020. 800 с.

Osaulenko A. O. PEOPLE'S RULE AS A PRINCIPLE OF CONSTITUTIONAL ORDER IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN AND EURO-ATLANTIC INTEGRATION OF UKRAINE

The article is devoted to determining the role of the general principles of the constitutional order, in particular people's rule, in the process of implementing Ukraine's strategic course towards gaining full membership in the European Union and the North Atlantic Treaty Organization.

Attention was drawn to the importance for European and Euro-Atlantic integration of the issuance by the Cabinet of Ministers of Ukraine on May 14, 2025 of Order No. 475-r "Some Issues of Ensuring the Negotiation Process on Ukraine's Accession to the European Union under Cluster 1 "Fundamentals of the EU Accession Process", which approved the Roadmap on the Functioning of Democratic Institutions. An important block of the relevant document was the block "Electoral Process", which is aimed at improving the electoral legislation in accordance with the international standards, ensuring the transparency of the electoral process and the impartiality of the media environment, as well as introducing effective mechanisms for controlling the financing of political parties and election campaigns, etc.

The article emphasizes that the electoral process, as the basis of representative democracy, ensures the legitimacy of authorities and its accountability to citizens. At the same time, Article 20 of the Electoral Code of Ukraine stipulates that in the event of the introduction of a martial law or state of emergency in Ukraine or in its individual localities, the electoral process of the national elections and/or the electoral process of the relevant local elections taking place in these territories or part thereof shall be suspended from the date of entry into force of the relevant decree of the President of Ukraine.

The article also pays considerable attention to direct democracy, which ensures the exercise of power by the people not through representative bodies, but through the direct participation of citizens in making political and legal decisions. Special attention is paid to the referendum as a form of direct democracy. Attention is also drawn to the provisions of Article 73 of the Constitution of Ukraine on the possible resolution of issues

of changing the territory of Ukraine exclusively by an all-Ukrainian referendum, and the provisions of the Fundamental Law are analyzed in terms of territorial integrity as an inviolable value.

Keywords: *constitutional order, principles of constitutional order, democracy, popular expression of will, direct democracy, representative democracy, people's rule, territory, territorial integrity, suffrage, elections, electoral process, electoral system, referendum, martial law, integration, European integration, Euro-Atlantic integration, strategic course, European Union, North Atlantic Treaty Organization.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1, 342.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/06

Блащук Т. В.
https://orcid.org/0000-0002-0605-1920
Національний університет «Острозька академія»

ПРИНЦИП ДОБРОСОВІСНОСТІ У ДОГОВОРАХ ПРО НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ: СТАНДАРТИ ІНФОРМУВАННЯ, ЗГОДИ ТА КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ В ПРАВІ УКРАЇНИ І СКАНДИНАВСЬКИХ КРАЇН

У статті договір про надання медичних послуг розглянуто як приватноправовий інструмент, який у сучасній практиці дедалі частіше укладається та виконується в цифровому середовищі, але водночас є засобом реалізації особистих немайнових прав пацієнта на інформацію, самовизначення через інформовану згоду та конфіденційність. Авторкою обґрунтовано, що принцип добросовісності має трактуватися не як моральна вимога, а як юридичний стандарт поведінки сторін, який задає межі належного інформування, критерії якісної згоди, режим медичної таємниці та належну цифрову обачність при обробці даних пацієнта в електронних системах.

У статті показано, що українське регулювання базується переважно на спеціальних медичних нормах і вибірковій інтеграції приватноправових стандартів, а цифровізація загострює проблему персональних даних, зокрема через онлайн-укладення договорів, створення електронних профілів, обмін повідомленнями та передачу результатів. Авторкою доведено, що договір, який розміщується на сайті у формі публічної оферти й укладається шляхом приєднання через клік-згоду є допустимим, однак за критерієм добросовісності він потребує реальної доступності та зрозумілості істотних умов для пацієнта, інакше виникає ризик дефектів інформування та спорів. У статті окремо проаналізовано умови належності електронної форми інформованої згоди, включно з ідентифікацією особи та доказовою відтворюваністю факту надання достатньої інформації до її підтвердження.

На матеріалі скандинавських підходів підкреслено вимоги до адаптації інформації, перевірки розуміння пацієнтом повідомленого, а також значення процедурної конкретизації інформування, згоди й конфіденційності як складників належного виконання договору. У статті зазначено, що заява про конфіденційність у структурі договору про надання медичних послуг має подвійний статус. Авторкою сформульовано висновок, що добросовісність у цифрових медичних договорах має бути процедурною, а відтак забезпечувати якісне інформування, функціональну (не формальну) згоду та визначені у договорі правила конфіденційності в електронних системах як умову ефективного захисту приватних прав пацієнта.

Ключові слова: *принцип добросовісності, договір, договір про надання медичних послуг, інформування пацієнта, інформована згода, конфіденційність, медична таємниця, персональні дані про здоров'я, електронна форма договору, публічна оферта, клік-згода, цифровізація охорони здоров'я, охорона здоров'я, скандинавські країни.*

Постановка проблеми. Договір про надання медичних послуг, як приватноправовий інструмент, у реальній практиці охорони здоров'я дедалі частіше укладається у цифровому середовищі, але водночас саме через договір пацієнт реалізує ключові особисті немайнові права, насамперед

© Блащук Т. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

право на інформацію, право на самовизначення через інформовану згоду та право на конфіденційність. За таких умов принцип добросовісності перестає бути лише етичною вимогою і набуває значення юридичного стандарту поведінки сторін, який визначає належні межі інформування, форму та якість згоди, обсяг і режим збереження медичної таємниці, а також рівень належної обачності при обробці даних пацієнта в електронних системах

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан дослідження проблематики в українській доктрині формувався переважно навколо цивільно-правової природи медичних послуг, стандартів якості та відповідальності. Ольга Барабаш [1] звертає увагу, що інститут інформованої добровільної згоди пацієнта має ключову роль у цивільно-правовому регулюванні медичних послуг. У контексті договірних дефектів особливо показовим є теза про ризики неповідомлення пацієнтам необхідної й достатньої інформації про втручання, наслідки та ускладнення, а також про дефекти медичної документації [1, с. 596], що прямо знижує юридичну якість згоди й спотворює оцінку добросовісності надавача.

У європейській, зокрема скандинавській літературі останніх років увага науковців виразно змістилася від договірного дискурсу до права даних і цифрового врядування охорони здоров'я, де добросовісність фактично проявляється через стандарти прозорості, справедливості та правової визначеності обробки даних пацієнта. Так, Регіна Бекер, Давід Чокошвілі та Едвард С. Даву у статті «Правові підстави для ефективного вторинного використання медичних і генетичних даних» (2024) зазначають, що змішування «інформованої згоди пацієнта» зі «згодою як підставою обробки даних» у праві ЄС породжує концептуальні й практичні помилки [2]. Сказане підсилює потребу у прозорості та добросовісності при цифровій обробці медичних даних. Лів Суннів Хьорту у праці «Інформована згода на рішення на основі штучного інтелекту в охороні здоров'я: чи повинні пацієнти розуміти результати роботи штучного інтелекту?» (2025) пов'язує дефіцит належного інформування з ризиками для самовизначення особи в цифрових траєкторіях лікування [3], що робить добросовісність стандартом не лише «договірного», а й «цифрового» інформування.

Брайтвелл, К., Брюкнер, С., Халперн, О. та ін. в статті «Довіра та інклюзія в цифровому здоров'ї: потреба трансформації згоди» (2024) зазначають, що навіть дизайн інтерфейсу згоди в застосунку впливає на довіру та зацікавленість, а отже на реальність волевиявлення [4]. Для договорів про медичні послуги це означає, що добросовісність у цифровому середовищі має включати не лише повідомлення про обробку персональних даних (політику конфіденційності), а й зрозумілий, недискримінаційний та контрольований користувачем механізм згоди й обробки даних.

Постановка завдання. Мета статті полягає у приватноправовому переосмисленні принципу добросовісності у договорах про надання медичних послуг крізь призму трьох основних прав пацієнта, а саме інформування, згоди та конфіденційності, із порівняльно-правовим зіставленням підходів України та скандинавських країн, передусім Швеції, Данії, Норвегії та Фінляндії, і формулюванням пропозицій для української договірної моделі в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативне регулювання договорів про надання медичних послуг в Україні переважно ґрунтується на спеціальних нормах, тоді як приватноправові стандарти інтегровані в нього нерівномірно та вибірково. Ключовими є норми Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 № 2801-XII [5], які встановлюють, що інформована згода пацієнта є необхідною для застосування методів діагностики, профілактики та лікування, а також фіксують винятки для невідкладних випадків та обов'язок лікаря пояснювати наслідки відмови і документувати її у разі потреби, що прямо перетворює добросовісність на стандарт комунікації і доказової поведінки сторін. Таке регулювання підсилюється загальною забороною обробки даних про здоров'я як чутливих персональних даних із визначеними винятками. Закон України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 № 2297-VI [6] прямо забороняє обробку даних, що стосуються здоров'я, як загальне правило, допускаючи її лише за наявності передбачених законом підстав, у тому числі однозначної згоди суб'єкта даних. Нарешті, основу приватноправових норм щодо захисту пацієнта та договору про надання медичних послуг становлять норми Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV [7], що містить цивільно-правову концепцію особистих немайнових прав, де право на інформацію та таємницю про стан здоров'я прямо названі серед таких прав, а також загальні положення про зобов'язання та договір оплатного надання послуг. У підсумку це означає, що добросовіс-

ність у договорі про надання медичних послуг в Україні охоплює, щонайменше, належне інформування, належну згоду і належну охорону конфіденційності, включно з цифровими ризиками, що в свою чергу наближає нас до питання про належне оформлення відносин пацієнта із надавачем медичних послуг.

У практиці медичних спорів саме документальне оформлення відносин із пацієнтом, включно з договором і супутніми документами, зокрема попередньою інформованою добровільною згодою, медичною документацією, часто розглядається як ключовий інструмент мінімізації ризиків цивільно-правової відповідальності, а іноді дефекти документації виступають самостійною підставою відповідальності.

Українське цивільне законодавство виходить із загального принципу формальної нейтральності, відтак, договір може бути укладений у будь-якій формі, якщо вимоги щодо форми не встановлені законом. Якщо сторони домовилися укласти договір за допомогою інформаційно-комунікаційних систем, він вважається укладеним у письмовій формі. Це положення є концептуально важливим саме для договорів про надання медичних послуг, оскільки значна частина комунікації з пацієнтом та підтверджень (запис на прийом, підтвердження вартості, доступ до результатів, повідомлення про ризики) дедалі частіше переміщується в електронні середовища, а доказова сила електронних документів не може бути заперечена лише через їх електронну форму.

Можливість укладення договору про надання медичних послуг в електронній формі в Україні практично забезпечується трьома взаємопов'язаними групами норм. Першу групу становлять загальні положення приватного права про письмову форму через фіксацію змісту в електронних документах та/або у інформаційно-комунікаційних системах (стаття 639 Цивільного кодексу України.) Другу групу норм утворюють норми Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 № 675-VIII [8], який прямо описує модель укладення електронного договору через пропозицію (оферту) та прийняття (акцепт), підкреслюючи вимогу наявності істотних умов для відповідного виду договору (стаття 11), а також Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 № 851-IV [9], який визначає вимоги до договору як електронного документу. Третя група норм забезпечує юридичну якість ідентифікації та підтвердження волевиявлення через Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 05.10.2017 № 2155-VIII [10], який визначає межі використання електронних підписів, зокрема кваліфікованого електронного підпису, у правовідносинах, де критичною є доведеність авторства та цілісність документа.

Окремої уваги потребує ситуація, коли договір укладається шляхом розміщення на сайті або в застосунку медичного закладу і набуває форми публічної оферти з приєднанням через натискання кнопки, позначення чек-бокса, підтвердження запису або оплати, тобто через клік-згоду. Таке приєднання можливе з точки зору законодавства, однак добросовісність вимагає, щоб пацієнт отримав реальну можливість ознайомитися з істотними умовами до моменту акцепту, а самі умови були зрозумілими, доступними і не містили прихованих обмежень відповідальності, які суперечать імперативним гарантіям пацієнта як споживача та носія особистих немайнових прав.

У договорах про надання медичних послуг така форма договору загострює проблему дисбалансу отриманої пацієнтом інформації, який бачить лише ціну й кнопку «погоджуюся», але не отримує структурованого повідомлення про обсяг втручання, альтернативи, ризики, побічні ефекти та режим даних. Відтак, формальне приєднання не еквівалентне добросовісному укладенню договору, а неповідомлення пацієнтам необхідної й достатньої інформації про втручання та неповне відображення клінічних даних у документації є типовими дефектами, які провокують спори.

Електронна форма договору загострює проблему персональних даних, оскільки онлайн-укладення договору зазвичай супроводжується створенням електронного профілю пацієнта, записом на прийом, завантаженням документів, обміном повідомленнями і переданням результатів. На рівні права Європейського Союзу Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту і Ради від 27.04.2016 (GDPR) [11] встановлює стандарт прозорого інформування суб'єкта даних у стислій, прозорій, зрозумілій та легко доступній формі з використанням чіткої і простої мови, у тому числі в електронний спосіб, що фактично стає мінімальним стандартом добросовісності для договорів про надання медичної допомоги, які укладаються в електронній формі у європейському правопорядку. Для України є необхідність розглядати європейські вимоги як еталон добросовісності в умовах цифровізації, тим більше що у ЄС уже діє Регламент (ЄС) 2025/327 Європейського Парламенту і Ради від 11.02.2025 про Євро-

пейський простір даних про здоров'я (European Health Data Space) [12].

У скандинавських країнах також використовується електронна форма договору про надання медичних послуг, проте є відповідні вимоги до таких документів. Показовим є шведський підхід, де стандарти інформування й перевірки розуміння пацієнтом змісту наданої інформації прямо закріплюються у Законі Швеції «Про права пацієнта (2014:821)» [13] і включають вимогу адаптувати інформацію до віку, зрілості, досвіду, мовного походження та інших індивідуальних обставин одержувача, а також, наскільки можливо, переконатися, що пацієнт зрозумів зміст і значення повідомленого. Така модель важлива для форми договору, оскільки договір про надання медичних послуг, який розміщується на сайті у такому разі не може бути добросовісним без адаптованого інформаційного блоку, а не лише без формального приєднання. У Данії інформована згода додатково деталізується на підзаконному рівні і підкреслюється, що інформована згода розуміється як згода, надана на підставі достатньої інформації від медичного працівника [14]. У Фінляндії Закон про статус та права пацієнтів закріплює право пацієнта на інформацію і на лікування за взаємним розумінням, що задає високий стандарт добросовісності і робить форму інформування та згоди частиною належного виконання [15].

Відтак, у всіх правопорядках розрізняють власне договір про надання медичних послуг та форму інформованої добровільної згоди як автономного, але пов'язаного документа. Дійсно, договір визначає предмет (послугу), ціну, порядок надання й взаємні обов'язки, тоді як інформована згода повинна легалізувати конкретне втручання або пакет втручань, бути прив'язаною до ризиків, альтернатив і наслідків, і бути доведеною як процес, а не як формуляр. Саме тому необхідно підкреслити значення коректного документального оформлення не тільки договору, а й супутніх документів, зокрема інформованої добровільної згоди.

Електронна форма інформованої згоди в Україні є юридично можливою, але належною вона стає лише за двох умов. Перша умова полягає в належній ідентифікації особи, яка надає згоду, та в забезпеченні цілісності документа, що можливо за використання кваліфікованого електронного підпису або інших довірчих механізмів електронної ідентифікації. Друга умова полягає в доказовій відтворюваності того, що пацієнту було надано достатню інформацію до моменту підписання або підтвердження, а також у фіксації часу, версії інформаційного листа, каналу комунікації та факту доступу пацієнта до матеріалів. З практичної точки зору цілком правомірним буде підхід, за яким до договору або додатків включаються опис втручання, ризики і можливі несприятливі наслідки.

Заява про конфіденційність у структурі договору про надання медичних послуг має подвійний статус. З одного боку, в Україні право на таємницю про стан здоров'я прямо належить до особистих немайнових прав (стаття 286 Цивільного кодексу України) і підлягає захисту, з іншого боку, договір припускає ситуацію, коли медичні дані стають відомі медичному персоналу, страховика, надавачам тощо. Відтак, поводження з таким даними вимагає також певного стандарту добросовісності. Конфіденційність у процесі лікування з використанням цифрового середовища є частиною добросовісної взаємодії і часто прямо пов'язується з умовами допустимого обміну інформацією в межах лікувальної команди та з гарантіями довіри.

Норвезький підхід в такій ситуації можна проілюструвати інформацією про конфіденційність, що розміщується на офіційній сторінці надавача послуг, а також нормами Закону Норвегії про медичний персонал від 2 липня 1999 року № 64 [16], які регламентують роботу з конфіденційною інформацією і можливості її передання за наявності згоди. У Швеції стандарти інформування і згоди, закріплені у Законі Швеції «Про права пацієнта (2014: 821)» [17], фактично задають межі того, що може бути розміщене в умовах на сайті, зокрема інформація має бути адаптована і зрозуміла, а умови договору та супровідні цифрові політики мають бути побудовані так, щоб пацієнт міг не лише формально акцептувати, а й реально усвідомити наслідки втручання та режим даних.

Отже, добросовісність у договорі про надання медичних послуг в умовах цифровізації є не просто вимогою, а юридично вимірюваною процедурою укладення, інформування, фіксації згоди та забезпечення конфіденційності, де форма документа і форма цифрової взаємодії прямо визначають допустимість і переконливість доказів, а також межі відповідальності сторін.

Порівняльно-правовий матеріал скандинавських країн демонструє, що добросовісність у договорі про надання медичних послуг забезпечується також контролем змісту договору. У Швеції такий контроль закріплено у Законі Швеції «Закон (2008:962) про систему вільного вибору»,

де передбачено можливість коригувати або не застосовувати умову, якщо вона є несправедливою з огляду на зміст договору, обставини укладення та інші чинники, із особливим урахуванням потреби захисту слабшої сторони [18]. Окрім того, у цьому є законі добросовісність забезпечується шляхом детальної регламентації прав пацієнта.

У Данії, відповідно до Закон про охорону здоров'я [19], базове правило полягає в тому, що жодне лікування не може бути розпочато або продовжено без інформованої згоди пацієнта. Конфіденційність також оформлюється як право пацієнта і кореспондуючий обов'язок медичних працівників, зокрема у нормі про обов'язок дотримання таємниці щодо відомостей, які стали відомі під час професійної діяльності. По суті це означає, що стандарти інформування чи конфіденційності не створюються з нуля у договорі, а він їх конкретизує, розподіляє тягар доведення виконання і визначає наслідки дефектного інформування, дефектної згоди або дефектного режиму доступу до даних.

Додатково Закон Норвегії про медичний персонал від 2 липня 1999 року № 64 у § 20 прямо вимагає, щоб медичні працівники, які ведуть приватну практику, мали страхове забезпечення як гарантію покриття економічної відповідальності перед пацієнтами, що створює додатковий приватноправовий інструмент захисту вразливої сторони договору і знижує ризик не забезпечення права на відшкодування. У цьому ж акті деталізується режим конфіденційної інформації та допустимості її передання співробітникам, що фактично балансує добросовісність конфіденційності з добросовісністю лікувальної кооперації.

Проведений аналіз показує, що українська конструкція договору про надання медичних послуг має ряд недоліків. Зокрема, формалізація інформування і згоди, без реального забезпечення розуміння пацієнтом ризиків, альтернатив і наслідків, недостатнє забезпечення контролю з боку пацієнта цифрових даних, тоді як законодавство про персональні дані встановлює жорстку рамку щодо даних про здоров'я як чутливих даних, а також недостатній контроль дотримання конфіденційності даних у цифровому середовищі, хоча на рівні публічної політики держава визнає свій обов'язок гарантувати безпеку, збереження та захист даних електронної системи.

Звідси випливає, що інтеграція скандинавського досвіду для України має бути не копіюванням окремих інститутів, а впровадженням процедурної добросовісності як практичного стандарту договірного виконання, який мінімізує дефекти інформування, згоди та конфіденційності. На рівні інформування та згоди доцільно використовувати юридично вимірюваний стандарт, що має бути адаптований до індивідуальних передумов і супроводжуватися перевіркою розуміння, а згода має бути процесом, а не формою. На рівні даних і конфіденційності доцільно вбудовувати у договір не лише заборону розголошення, а й конкретні процедурні гарантії, узгоджені з підходом GDPR щодо прозорості інформації та безпеки обробки, включно з електронними засобами комунікації.

Висновки. У підсумку принцип добросовісності у договорах про надання медичних послуг слід концептуалізувати як приватноправовий стандарт належної комунікації, належного самовизначення і належної цифрової обачності, який водночас є критерієм оцінки поведінки обох сторін. Скандинавські країни демонструють, що цей стандарт може бути забезпечений одночасно загальними договірними запобіжниками справедливості та імперативними пацієнтськими правами, а цифровізація потребує підсилення саме процедурних елементів добросовісності, а саме якісного інформування, функціональної (а не формальної) інформованої згоди та визначених у договорі процедур конфіденційності в електронних системах, що у сукупності підвищить правову визначеність, зменшить конфліктність і забезпечить ефективніший захист приватних прав пацієнта в охороні здоров'я та громадському здоров'ї.

Список літератури:

1. Барабаш О. Цивільно-правове регулювання відносин з надання медичних послуг: сучасний стан та перспективи удосконалення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 592–597. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-11/140.

2. Regina Becker, Davit Chokoshvili, Edward S Dove, Legal bases for effective secondary use of health and genetic data in the EU: time for new legislative solutions to better harmonize data for cross-border sharing?, International Data Privacy Law, Volume 14, Issue 3, August 2024, Pages 223–246, DOI: https://doi.org/10.1093/idpl/ipae014.

3. Hjort L. S. Informed consent to ai-based decisions in healthcare: must patients understand the ai's output?. *Oslo law review*. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 1–21. DOI: https://doi.org/10.18261/olr.11.1.7.

4. Trust and inclusion in digital health: the need to transform consent / C. Brightwell et al. *Digital society*. 2024. Vol. 3, no. 3. DOI: https://doi.org/10.1007/s44206-024-00135-w.

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 26.01.2026)

6. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI : станом на 14 черв. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text (дата звернення: 26.01.2026).

7. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 1 лют. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 26.01.2026).

8. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text (дата звернення: 23.01.2026).

9. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV : станом на 1 січ. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text (дата звернення: 23.01.2026).

10. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2155-19 (дата звернення: 23.01.2026).

11. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) : Регламент Європ. Союзу від 27.04.2016 № 2016/679. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text (дата звернення: 23.01.2026).

12. Regulation (EU) 2025/327 of the European Parliament and of the Council of 11 February 2025 on the European Health Data Space and amending Directive 2011/24/EU and Regulation (EU) 2024/2847. Official Journal of the European Union. 2025. OJ L, 2025/327, 05.03.2025. P. 1–96. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/327/oj/eng (дата звернення: 23.01.2026).

13. Patientlag (2014:821). *SVERIGES RIKSDAG*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/patientlag-2014821_sfs-2014-821 (дата звернення: 23.01.2026).

14. Bekendtgørelse om information og samtykke i forbindelse med behandling m.v. (Bekendtgørelse nr 359 af 04/04/2019) URL: https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2019/359 (дата звернення: 23.01.2026).

15. Act on the Status and Rights of Patients (785/1992) URL: https://www.finlex.fi/en/legislation/translations/1992/eng/785 (дата звернення: 23.01.2026).

16. Health Personnel Act (Act of 2 July 1999 No. 64 relating to Health Personnel etc.) URL: https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/act-of-2-july-1999-no-64-relating-to-hea/id107079/ (дата звернення: 23.01.2026).

17. Patientlag (2014:821) URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/patientlag-2014821_sfs-2014-821/ (дата звернення: 23.01.2026).

18. Lag (2008:962) om valfrihetssystem: Svensk författningssamling (SFS) nr 2008:962; Utfärdad 2008-11-20. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2008962-om-valfrihetssystem_sfs-2008-962/ (дата звернення: 23.01.2026).

19. Sundhedsloven, LBK nr 210 af 27/01/2022. URL: https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2022/210 (дата звернення: 23.01.2026).

Blashchuk T. V. THE PRINCIPLE OF GOOD FAITH IN CONTRACTS FOR THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES: STANDARDS OF DISCLOSURE, CONSENT, AND CONFIDENTIALITY IN THE LAW OF UKRAINE AND THE SCANDINAVIAN COUNTRIES

The article examines the contract for the provision of medical services as a private-law instrument which, in contemporary practice, is increasingly concluded and performed in a digital environment, while at the same time serving as a means of exercising the patient's personal non-property rights to information, self-determination through informed consent, and confidentiality. It is substantiated that the principle of good faith should be understood not as a moral requirement but as a legal standard of the parties' conduct, which delineates the limits of proper disclosure, the criteria of valid (high-quality) consent, the regime of medical secrecy, and due digital diligence when processing the patient's data in electronic systems.

The article shows that Ukrainian regulation is based mainly on special medical rules and the selective incorporation of private-law standards, whereas digitalisation intensifies personal data challenges, in particular through online contracting, the creation of electronic patient profiles, messaging, and the transfer of results. The author demonstrates that a contract posted on a website as a public offer and concluded by accession via click consent is permissible; however, from the perspective of good faith it requires genuine accessibility and comprehensibility of the essential terms prior to acceptance, otherwise defects of disclosure

and disputes may arise. The conditions for the validity of an electronic form of informed consent are analysed separately, including proper identification of the person and evidentiary reproducibility of the fact that sufficient information was provided before confirmation.

Drawing on Scandinavian approaches, the article emphasises the requirements to tailor information, to verify the patient's understanding of what has been communicated, and the importance of procedural specification of disclosure, consent, and confidentiality as components of proper performance of the contract. It is noted that a privacy statement within the structure of a contract for the provision of medical services has a dual status. The author concludes that good faith in digital medical contracts must be procedural and, therefore, should ensure high-quality disclosure, functional (not merely formal) consent, and contractual rules of confidentiality in electronic systems as a prerequisite for effective protection of the patient's private rights.

Keywords: *principle of good faith, contract, contract for the provision of medical services, patient information disclosure, informed consent; confidentiality, medical secrecy, health data, electronic form of contract, public offer, click consent, digitalisation of health care, health care, Scandinavian countries.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 347.961:004.8:174
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/07

Гансецька В. В.
https://orcid.org/0000-0002-8765-8301
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У НОТАРІАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ МЕЖІ ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЕТИЧНІ РИЗИКИ

Стаття присвячена визначенню правових меж застосування інструментів штучного інтелекту в нотаріальній діяльності та окресленню етичних ризиків, що супроводжують цифровізацію нотаріату й розвиток е-нотаріату. Актуальність теми зумовлена тим, що масове поширення ШІ-інструментів формує для нотаріальної практики якісно нові загрози: можливість неконтрольованого доступу третіх осіб до персональних даних, зниження якості юридично значущих документів унаслідок фактичних та правових помилок, а також ризик прихованого дисбалансу інтересів сторін через «оптимізацію» текстів під запит однієї сторони. Водночас нотаріальна дія породжує юридично значущі наслідки, впливає на стабільність цивільного обороту та рівень довіри до інституту нотаріату, а тому технічні збої або помилки алгоритмів трансформуються у ризики порушення прав і виникнення спорів. Метою дослідження є обґрунтування правових меж використання ШІ в нотаріальній діяльності, ідентифікація ключових етичних ризиків та формулювання мінімальних стандартів належної професійної обачності, здатних забезпечити законність нотаріальних дій, збереження нотаріальної таємниці та неупередженість. Методологічну основу становлять формально-юридичний, системний і функціональний методи, а також елементи порівняльно-правового аналізу сучасних міжнародних підходів до відповідального використання ШІ у правничій сфері. У статті доведено, що правові межі застосування ШІ визначаються не рівнем технологічності сервісу, а допустимими межами обробки інформації та неприпустимістю підміни нотаріального судження. Проаналізовано, що ключовими нормативними обмеженнями використання ШІ в нотаріальній діяльності є інститут нотаріальної таємниці та вимоги законодавства про захист персональних даних, які зобов'язують забезпечити мінімізацію даних, прозорість процедур і контрольованість каналів доступу до відомостей. Звідси сформульовано базовий орієнтир: ШІ має залишатися інструментом підтримки, тоді як контроль і відповідальність за законність нотаріальної дії зберігаються за нотаріусом. Ключові ризики використання ШІ систематизовано у трьох взаємопов'язаних площинах: конфіденційність і персональні дані; достовірність та юридична визначеність, включно з ризиком «галюцинацій» генеративних моделей (поява вигаданих фактів або посилань на неіснуючі норми та практику); етика, неупередженість і відповідальність. На підставі проаналізованого сформульовано критерії допустимості використання ШІ в нотаріальній діяльності: прийнятним є застосування ШІ для деперсоналізованих підготовчих операцій (наприклад, перевірка структури документа), тоді як неприпустимими є практики, за яких ШІ фактично впливає на рішення про вчинення або відмову від вчинення нотаріальної дії або використовує персональні дані в неконтрольованому зовнішньому середовищі. Практичне значення результатів полягає у пропозиції інституціоналізувати професійний стандарт використання ШІ на рівні нотаріального самоврядування та/або Міністерства юстиції України у вигляді уніфікованих правил із прямою забороною передавання до неконтрольованих зовнішніх моделей даних, що становлять нотаріальну таємницю, встановленням підвищеного стандарту перевірки та закріпленням принципу незмінності відповідальності нотаріуса за законність нотаріальної дії незалежно від залучення алгоритмів.

Ключові слова: *нотаріат, е-нотаріат, штучний інтелект, нотаріальна таємниця, професійна етика.*

© Гансецька В. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Стрімке впровадження цифрових технологій у сфері нотаріату (зокрема розвиток е-нотаріату) змінює модель нотаріальної діяльності та підвищує запит на автоматизацію окремих процедур. Одночасно масове поширення інструментів ШІ створює нові практичні ризики для нотаріальної діяльності: конфіденційність і захист персональних даних, прозорість і контроль якості, а також збереження неупередженості, безпосередності, законності та інших принципів нотаріальної етики під час вчинення нотаріальних дій. Показовими є вже зафіксовані випадки у правозастосуванні, коли використання ШІ призводило до посилань на неіснуючу практику.

Не менш значущою є проблематика відповідальності за використання ШІ. Оскільки нотаріальна дія породжує юридично значущі наслідки та впливає на стабільність цивільного обороту, ризики «технічної помилки» фактично трансформуються у ризики порушення прав, свобод та інтересів і втрати довіри до інституту нотаріату.

Додатково актуальність теми посилюється сучасними практичними викликами: дистанційні комунікації, зростання цифрового шахрайства, що вимагає переосмислення процедур ідентифікації, перевірки волевиявлення та автентичності документів у цифровому середовищі. Саме тому наукове дослідження правових меж застосування ШІ та пов'язаних етичних ризиків є необхідним для вироблення збалансованої моделі, а саме: технологічна ефективність використання ШІ без втрати ключових гарантій нотаріального процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вітчизняні наукові дослідження здебільшого зосереджені на цифровізації нотаріату (е-реєстри, електронні правочини), тоді як саме ШІ-аспект перебуває на етапі формування та потребує систематизації.

В юридичній доктрині проблематика застосування штучного інтелекту у нотаріальній діяльності перебуває на етапі становлення та характеризується фрагментарністю. Домінуючий масив наукових публікацій зосереджений не на ШІ як такому, а на ширшій тематиці цифровізації нотаріату й трансформації нотаріального процесу під впливом електронних сервісів держави. У межах цього підходу науковці здебільшого аналізують: електронний документообіг і електронні докази, функціонування державних реєстрів, правові режими використання електронного цифрового підпису, взаємодію нотаріуса з інформаційними системами, питання дистанційної комунікації та окремі аспекти кібербезпеки. ШІ у таких роботах, як правило, згадується як перспективний інструмент автоматизації**,** але без доктринально вивіреної диференціації видів ШІ і без визначення меж допустимого в нотаріальному процесі.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтувати правові межі використання інструментів штучного інтелекту в нотаріальній діяльності та визначити етичні ризики і мінімальні стандарти належної обачності, які забезпечують: законність нотаріальних дій, збереження нотаріальної таємниці, неупередженість та довіру до інституту нотаріату.

Виклад основного матеріалу. Сучасна трансформація нотаріату в умовах цифровізації зумовлює практичний запит на використання інструментів штучного інтелекту як допоміжних засобів підготовки документів, пошуку інформації, перекладу та первинної перевірки формальних реквізитів документів. Водночас специфіка нотаріату полягає в наданні правам і фактам юридичної вірогідності та забезпечення превентивного захисту цивільного обороту, а це в свою чергу об'єктивно підвищує «ціну» помилки та зумовлює підхід, за якого технологічна доцільність не може домінувати над вимогами законності, конфіденційності та професійної відповідальності. Цей висновок кореспондує із загальноєвропейською тенденцією до формування політик ШІ у сфері правосуддя та суміжних правничих професій, у межах яких ключовими стають принципи прозорості та підзвітності [1].

Визначення правових меж застосування ШІ в нотаріальній діяльності потребує виходу за межі суто технічних характеристик. Нотаріус діє в режимі спеціальної компетенції та вчиняє нотаріальні дії у публічно значущій сфері, де результатом є документ, що має підвищену доказову силу та породжує правові наслідки для учасників цивільного обороту. Саме тому застосування ШІ доцільно оцінювати з огляду на те, чи не замінює він правову оцінку нотаріуса, чи не формує неконтрольованих каналів доступу до інформації та чи не збільшує ймовірність помилок у нотаріальному акті. У вітчизняній науці вже з'являються дослідження, які розглядають упровадження ШІ в нотаріальну діяльність як чинник стабільності цивільного обороту, водночас підкреслюється необхідність чіткої системи гарантій, а саме захисту даних, визначення відповідальності та встановлення процедурних запобіжників [2].

Ключовим нормативним обмеженням для застосування ШІ є інститут нотаріальної таємниці. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат»

нотаріальна таємниця визначається як сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса, включно з даними про особу, її майно, права та обов'язки, а обов'язок зберігати таку таємницю поширюється також на помічника нотаріуса та інших осіб, залучених до нотаріальної дії [3]. У контексті ШІ це означає: будь-яка модель використання, яка передбачає передавання персональних даних або змісту документів до зовнішніх (хмарних) сервісів без режиму контролю, є потенційно несумісною із вимогами конфіденційності, оскільки створює ризик розкриття таємниці третім особам.

Другим базовим контуром є законодавство про персональні дані. Загальні вимоги до обробки персональних даних (зокрема визначеність мети, відкритість і прозорість обробки, відповідність способів обробки сформульованій меті) закріплені, зокрема, у ст. 6 Закону України «Про захист персональних даних» [4]. Отже, застосування ШІ в нотаріальній практиці має бути інтегроване в правомірну мету та встановлену процедуру обробки даних, а не використовуватися лише як інструмент «для зручності». Навіть якщо нотаріус не має наміру розкривати інформацію, об'єктивна сторона ризику полягає у тому, що сторонній провайдер може здійснювати зберігання, аналітику або іншу обробку даних поза безпосереднім контролем нотаріуса.

Міжнародні підходи засвідчують, що у правничій сфері ШІ не сприймають як звичайне офісне програмне забезпечення, а розглядають як технологію, що може впливати на права осіб і нести правові наслідки. 5 вересня 2024 року Рада Європи відкрила для підписання *Рамкову конвенцію про ШІ, права людини, демократію та верховенство права*, що вимагає узгоджувати діяльність правника з фундаментальними принципами та передбачає оцінювати всі ризики при використанні ШІ інструментів [5]. Для нотаріату це методологічно важливо: нотаріальні дії істотно впливають на реалізацію приватних прав, а отже вимагають процедурних гарантій.

У Європейському Союзі підхід до використання ШІ найчіткіше закріплено в *EU AI Act:* він передбачає поетапне запровадження правил, посилені вимоги і спеціальні норми для окремих категорій ШІ [6]. Хоча нотаріальна діяльність у державах-членах організована по-різному, загальний висновок для національного правопорядку України полягає у тому, що надважливі правничі функції не можуть бути переведені у режим автономного ШІ без належних режимів контролю та відповідальності, а навіть допоміжне використання повинно бути сумісним із принципами захисту персональних даних і професійної етики.

Додатково, Європейська комісія з питань ефективності правосуддя при Раді Європи акцентує увагу, що впровадження ШІ у сфері правосуддя має відбуватися відповідально та із повагою до фундаментальних прав, включно із захистом персональних даних, а також із гарантіями якості, безпеки й контролю користувача [7]. Хоч це більше адресовано судовій системі, її логіка прямо релевантна нотаріату як інституту превентивної юстиції: нотаріальна дія повинна бути прогнозованою, перевірюваною та зрозумілою, а технології не може створювати ефект «чорної скриньки» там, де потрібні правова визначеність і довіра.

Рада адвокатур та правничих товариств Європи (*Council of Bars and Law Societies of Europe*) у своєму гіді щодо використання генеративного ШІ юристами фокусується на ризиках конфіденційності, якості результатів, прозорості/інформування та збереженні персональної відповідальності фахівця [8]. Для нотаріуса ці акценти набувають ще більшої ваги: перевірка достовірності фактів не може делегуватися ШІ, оскільки нотаріальний акт є правовим носієм довіри та джерелом юридичних наслідків.

Ключові ризики застосування ШІ у нотаріальній діяльності доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних площинах: конфіденційність і персональні дані; достовірність та юридична визначеність; етика, неупередженість і відповідальність. У першій площині найбільш проблемним є використання публічних чат-ботів або «генераторів документів» шляхом копіювання-вставлення персональних даних (ПІБ, адреси, РНОКПП, паспортні реквізити, відомості про майно, сімейний стан, спадкові обставини тощо). Така практика створює комплексний ризик порушення ст. 8 Закону України «Про нотаріат» та невідповідності вимогам законодавства про персональні дані щодо мети і способів обробки, оскільки провайдер отримує технічну можливість доступу до масиву даних.

У другому аспекті ключовою проблемою є те, що генеративні моделі можуть «вигадувати» факти (т.зв. «галюцинації»): вони здатні формувати переконливий текст із помилковими фактичними твердженнями чи вигаданими посиланнями на норми законодавства чи практику. Резонансним прикладом у правничому середовищі стала справа *Mata v. Avianca (S.D.N.Y.)*, у якій суд констатував подання адвокатами неіснуючої судової

практики, згенерованих ChatGPT, і застосував санкції, підкресливши обов'язок правника перевіряти джерела та зміст поданих документів [9]. Для нотаріату аналогічний ризик проявляється у тому, що модель може запропонувати «типове формулювання» або «посилання на законодавство», якого не існує. Якщо нотаріус механічно застосує такий фрагмент у документ, це може мати серйозні наслідки.

У третьому аспекті важливо зберегти неупередженість нотаріуса. Якщо ШІ отримує запит лише від однієї сторони, він може підлаштувати текст під її інтереси. Це створює ризик прихованого дисбалансу і фактично може виглядати як консультація на користь однієї сторони. З огляду на призначення нотаріальної діяльності, така ситуація повинна розглядатися як етично неприйнятна і юридично ризикована, адже підриває довіру до нотаріального акту як нейтрального інструменту юридичної вірогідності.

Правові межі застосування ШІ в нотаріальній практиці доцільно визначати за критеріями ризику. Прийнятним є використання ШІ як допоміжного інструменту, коли він не потребує внесення персональних даних і не впливає на висновки нотаріуса (наприклад, для стилістичного упорядкування шаблонів, перевірки структури документа тощо). У такому підході ШІ виступає засобом підтримки, а контроль і відповідальність залишаються за нотаріусом.

Натомість неприпустимим є використання ШІ там, де він фактично підміняє професійну оцінку або здатен вплинути на рішення про вчинення чи відмову у вчиненні нотаріальної дії: оцінювання волевиявлення чи перевірка право та дієздатності, обробка персональних даних у зовнішньому середовищі. Такі дії суперечать принципам безпосередності та несумісні з дотриманням принципу збереження нотаріальної таємниці.

Вагомим свідченням міжнародної уваги до цієї проблеми є те, що питання ШІ вже включено до порядку денного європейського нотаріату. Рада нотаріатів ЄС системно висвітлює питання регулювання ШІ та кібербезпеки, а також обговорює потребу в розробленні професійних орієнтирів застосування ШІ для нотаріусів [10]. Це свідчить, що нотаріальна професія в Європі розглядає ШІ як фактор, який може змінювати не лише технологію підготовки документів, а й архітектуру довіри та стандарти належної професійної обачності.

Для української практики значущою є пропозиція сформулювати мінімальні базові вимоги до застосування ШІ, що узгоджуються із чинними нормами про нотаріальну таємницю та персональні дані, а також із європейськими принципами прав людини. Має застосовуватися принцип мінімізації даних: у ШІ-середовище не повинні вводитися ідентифікуючі дані, що охоплюються нотаріальною таємницею; натомість допускається робота з деперсоналізованими текстами і загальними формулюваннями. Такі вимоги концептуально узгоджуються із підходом Ради Європи щодо щодо значущого впливу ШІ на реалізацію прав [11].

Висновки. Правові межі використання ШІ в нотаріальній діяльності залежать не від того, наскільки «просунутим» є інструмент ШІ, а межами допустимої обробки інформації та неприпустимістю підміни нотаріального судження. Нотаріальна таємниця у значенні ст. 8 Закону України «Про нотаріат» та загальні вимоги до обробки персональних даних створюють нормативний каркас, у межах якого зовнішні генеративні сервіси не можуть використовуватися для роботи з персоніфікованими справами без спеціально організованого, контрольованого та юридично обґрунтованого режиму.

Міжнародні стандарти та практика демонструють, що делегування верифікації джерел та юридичної коректності ШІ веде до втрати професійної надійності й дисциплінарних наслідків, а отже у нотаріаті стандарт перевірки має бути підвищеним. Загальний висновок полягає в тому, що ШІ може бути допустимим як допоміжний інструмент для деперсоналізованих підготовчих дій, однак він не може перетворюватися на автономного «співавтора» нотаріального акту.

Доцільно закріпити офіційний професійний стандарт використання ШІ на рівні нотаріального самоврядування та/або Мін'юсту у вигляді єдиних правил. У них слід прямо встановити заборону передавати до неконтрольованих зовнішніх моделей будь-які дані, що становлять нотаріальну таємницю, а також неприпустимість використання ШІ там, де він фактично впливає на рішення про вчинення чи відмову у вчиненні нотаріальної дії. Такий стандарт варто чітко пов'язати зі ст. 8 Закону України «Про нотаріат» і ст. 6 Закону України «Про захист персональних даних» та узгодити з європейськими підходами.

Слід також чітко визначити, що використання ШІ не знімає і не зменшує відповідальності нотаріуса за законність нотаріальної дії. Помилка ШІ не може бути виправданням ні для порушення нотаріальної таємниці, ні для суттєвих помилок у документі.

Список літератури:

1. The Framework Convention on Artificial Intelligence and human rights, democracy and the rule of law. Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence (дата звернення: 25.01.2026)
2. Orzikh Y. Integration of Legaltech and AI in the Ukrainian Notariat: Ensuring Sustainable Turnover. Digitalization, Metaverse, Artificial Intelligence in the Context of Human and Individual Rights Protection in Ukraine and The World / ed. by O. Kostenko, O. Kharytonova, Y. Kharytonov. – Calgary : SciFormat Publishing, 2025**.** P. 241–251. – DOI: 10.69635/978-1-0690482-4-0.
3. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12/print (дата звернення: 25.01.2026).
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17/print (дата звернення: 25.01.2026).
5. The Framework Convention on Artificial Intelligence and human rights, democracy and the rule of law. Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence (дата звернення: 26.01.2026).
6. AI Act as a neatly arranged website – Legal Text. URL: https://ai-act-law.eu/(дата звернення: 26.01.2026).
7. CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment (дата звернення: 27.01.2026).
8. CCBE guide on the use of generative AI by lawyers (2 October 2025) **:** Council of Bars and Law Societies of Europe (CCBE). 2025. 28 p. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/IT_LAW/ITL_Guides_recommendations/EN_ITL_20251002_CCBE-guide-on-the-use-of-the-use-of-generative-AI-for-lawyers.pdf (дата звернення: 27.01.2026).
9. Mata v. Avianca, Inc., No. 1:22-cv-01461-PKC : Opinion and Order on Sanctions, Doc. 54 (S.D.N.Y., June 22, 2023). URL: https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv01461/575368/54/ (дата звернення: 28.01.2026).
10. Archives des CNUE : вебсторінка (архів матеріалів CNUE на порталі Notaries of Europe). URL: https://www.notariesofeurope.eu/en/atypes/cnue-en/ (дата звернення: 28.01.2026).
11. The Framework Convention on Artificial Intelligence. Artificial Intelligence : офіційний вебпортал Ради Європи. URL: https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence (дата звернення: 28.01.2026).

Hansetska V. V. ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN NOTARIAL PRACTICE: LEGAL LIMITS OF USE AND ETHICAL RISKS

The article is devoted to defining the legal boundaries for the use of artificial intelligence (AI) tools in notarial activity and to outlining the ethical risks accompanying the digitalisation of the notariat and the development of e-notarisation. The relevance of the topic stems from the fact that the widespread deployment of AI tools creates qualitatively new threats for notarial practice: the possibility of uncontrolled third-party access to personal data, a decline in the quality of legally significant documents due to factual and legal errors, as well as the risk of a latent imbalance of the parties' interests through the "optimisation" of texts to suit the request of one party. At the same time, a notarial act produces legally significant consequences, affects the stability of civil turnover and the level of trust in the notarial institution; therefore, technical failures or algorithmic errors are transformed into risks of rights violations and disputes.

The purpose of the research is to substantiate the legal boundaries of AI use in notarial activity, to identify the key ethical risks, and to formulate minimum standards of due professional diligence capable of ensuring the lawfulness of notarial acts, the preservation of notarial secrecy, and impartiality. The methodological framework comprises formal-legal, systemic, and functional methods, as well as elements of comparative legal analysis of contemporary international approaches to the responsible use of AI in the legal sphere. The article proves that the legal boundaries of AI application are determined not by the level of technological sophistication of a service, but by the permissible limits of information processing and by the inadmissibility of substituting notarial judgement. It is demonstrated that the key regulatory constraints on AI use in notarial activity are the institution of notarial secrecy and the requirements of personal data protection legislation, which oblige practitioners to ensure data minimisation, procedural transparency, and controllability of access channels to information. From this, a basic guideline is formulated: AI must remain a support tool, while control and responsibility for the legality of a notarial act remain with the notary.

The key risks of AI use are systematised in three interrelated dimensions: confidentiality and personal data; accuracy and legal certainty, including the risk of "hallucinations" of generative models (the emergence of fabricated facts or references to non-existent norms and case-law/practice); and ethics, impartiality, and accountability. Based on the analysis, criteria are formulated for the admissibility of AI use in notarial activity: the use of AI for de-personalised preparatory operations (for example, checking the structure of a document) is acceptable, whereas practices are impermissible where AI effectively influences the decision to perform or refuse to perform a notarial act, or where it processes personal data in an uncontrolled external environment. The practical significance of the findings lies in the proposal to institutionalise a professional standard for AI use at the level of notarial self-governance and/or the Ministry of Justice of Ukraine in the form of unified rules, with an explicit prohibition on transferring data constituting notarial secrecy to uncontrolled external models, the establishment of an enhanced verification standard, and the закріплення (entrenchment) of the principle that the notary's responsibility for the legality of a notarial act remains unchanged irrespective of the involvement of algorithms.

Keywords: *notariat, e-notariat, artificial intelligence, notarial secrecy, professional ethics.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 347.511
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/08

Драна Д. С.
https://orcid.org/0009-0003-1404-6800
Донецький державний університет внутрішніх справ

Скляренко І. В.
https://orcid.org/0000-0003-2104-6721
Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка

ОСОБЛИВОСТІ ПІДСТАВ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННИЙ ОБШУК

У статті досліджено особливості цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану незаконним проведенням обшуку органами досудового розслідування та іншими уповноваженими суб'єктами. Обшук розглянуто як один із найбільш інтенсивних заходів процесуального примусу, що безпосередньо посягає на конституційне право особи на недоторканність житла, повагу до приватного і сімейного життя, а також на право власності. Наголошено, що порушення встановлених законом підстав і порядку проведення обшуку спричиняє не лише кримінально-процесуальні наслідки у вигляді недопустимості доказів, а й виникнення цивільно-правових деліктних зобов'язань з відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

У статті проаналізовано конституційні гарантії захисту права на недоторканність житла, положення кримінального процесуального законодавства щодо підстав і порядку проведення обшуку, а також норми цивільного законодавства та спеціального закону про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів публічної влади. Окрему увагу приділено проблемі визначення критеріїв незаконності обшуку як юридичного факту, що породжує цивільно-правову відповідальність держави, а також співвідношенню кримінально-правової оцінки дій службових осіб із цивільно-правовими наслідками завдання шкоди потерпілому.

Проаналізовано національну судову практику щодо відшкодування моральної шкоди у зв'язку з незаконним обшуком, а також враховано стандарти захисту прав людини, зокрема щодо вимог законності, необхідності та пропорційності втручання держави у приватну сферу. Обґрунтовано, що ключовою підставою для цивільно-правової відповідальності держави має визнаватися порушення фундаментальної конституційної гарантії судового дозволу на обшук, тоді як розширювальне тлумачення «незаконності» обшуку з огляду на будь-які процедурні помилки може негативно впливати на ефективність досудового розслідування та ініціативність правоохоронних органів.

Зроблено висновок про необхідність формування єдиного підходу в судовій практиці до визначення ознак незаконного обшуку як підстави цивільно-правової відповідальності, а також удосконалення механізмів доказування та критеріїв визначення розміру моральної шкоди. Сформульовано пропозиції щодо гармонізації кримінального процесуального та цивільного законодавства з метою підвищення ефективності захисту порушених прав осіб у випадках незаконного втручання у недоторканність житла.

Ключові слова: *незаконний обшук, цивільно-правова відповідальність, відшкодування шкоди, недоторканність житла, моральна шкода.*

Постановка проблеми. В умовах утвердження в Україні принципу верховенства права та євроінтеграційного курсу особливої ваги набуває забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини від незаконних дій органів публічної влади. Одним із найбільш чутливих втручань у сферу приватного життя особи є проведення обшуку, який безпосередньо посягає на конституційно гарантовані права на недоторканність житла, повагу до приватного і сімейного життя, а також на право власності. Порушення встановлених законом підстав і порядку проведення обшуку з боку правоохоронних органів зумовлює не лише процесуальні наслідки у кримінальному

© Драна Д. С., Скляренко І. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

провадженні (визнання доказів недопустимими), але й виникнення цивільно-правових зобов'язань із відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі.

Хоча забезпечення охорони прав і свобод людини є основним завданням діяльності правоохоронних органів, однак їх повноваження об'єктивно пов'язані із законодавчо встановленими обмеженнями прав і свобод громадян та застосуванням передбачених законом обмежувальних заходів, які повинні застосовуватися за наявності нагальної необхідності й у межах, необхідних для виконання відповідних завдань. Порушення права на недоторканність житла є необхідною складовою роботи правоохоронних органів та дозволяє їм виконувати свою правоохоронну функцію. В той же час, не завжди таке порушення є виправданим та необхідним, що об'єктивно може завдати шкоди тим особам, щодо яких воно порушено.

Національна правозастосовна практика свідчить про наявність прогалин і колізій у механізмі реалізації цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, завдану незаконними діями правоохоронних органів під час проведення обшуку, зокрема щодо визначення підстав відповідальності, кола суб'єктів-боржників, стандартів доказування, а також критеріїв оцінки моральної шкоди, що зумовлює потребу в комплексному науковому осмисленні співвідношення норм кримінального процесуального та цивільного права для підвищення ефективності цивільно-правових засобів захисту порушених прав у випадках незаконного обшуку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання цивільно-правової відповідальності посадових та службових осіб органів державної влади, у тому числі й правоохоронних органів, було предметом дослідження багатьох вчених-цивілістів, зокрема таких, як: І. А. Бірюков, С.С. Бичкова, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, Р.А. Майданик, О.І. Панченко, М.М. Хоменко та ін. Водночас, питання цивільно-правової відповідальності за незаконний обшук потребує комплексного підходу не лише з боку цивільного права, але й кримінального та кримінально-процесуального.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правових підстав цивільно-правової відповідальності за проведення незаконного обшуку працівниками правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Згідно із ст. 30 Конституції України не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду. У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, можливий інший, встановлений законом, порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду і обшуку [1].

Як вбачається із ст. 8 Європейської конвенції з прав людини кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [2].

Так, відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті [3].

Тобто законодавець встановлює дві окремі умови для проникнення до житла чи іншого володіння особи: 1) добровільна згода власника/користувача та 2) ухвала слідчого судді. Однак, є певні винятки з цього загального правила.

Згідно з ч. 3 ст. 233 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення. У такому разі прокурор, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. Слідчий суддя розглядає таке клопотання перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого, дізнавача про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню [3].

Словосполучення «до постановлення ухвали слідчого судді» вказує на те, що хоч обшук і може бути проведений у певних випадках без попереднього дозволу суду, однак такий дозвіл постфактум є обов'язковим. Тут законодавець встановлює запобіжник від свавільного використання службовими особами права на проведення обшуку без попереднього дозволу суду, вказуючи, що отримані внаслідок порушення даної норми докази не можуть у майбутньому використовуватися при доказуванні вини особи у кримінальному процесі. Тобто, національне законодавство встановлює, що обшук може бути проведений лише уповноваженою на те особою або з добровільної згоди власника/користувача або на підставі ухвали слідчого судді, винесеної до проведення обшуку, або після нього. Відсутність цих умов свідчить про незаконність обшуку [4].

Статтею 162 КК України передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян [5].

Тобто, одним із видів об'єктивної сторони даного правопорушення є незаконне проведення обшуку.

Слід відзначити, що на відміну від інших норм Особливої частини Кримінального кодексу України стаття 162 не міститься вказівки на умисну форму вини, а тому дане правопорушення може бути вчинено як з умисною, так і необережною формою вини.

При цьому, стаття 365 КК України (перевищення службових повноважень) є загальною нормою відносно спеціальної норми ч. 2 ст. 162 КК України (незаконне проведення обшуку службовими особами), а тому якщо об'єктивна сторона складу правопорушення виразилася саме у незаконному проведенні обшуку службовою особою, то відповідальність повинна наставати саме за ч. 2 ст. 162 КК України.

Потерпілим від даного правопорушення є власник, користувач майна, якому завдано немайнову (моральну) шкоду безпідставним порушення його немайнового права на недоторканість житла.

Відтак, під незаконним обшуком (незаконним проведенням обшуку) у розумінні ст. 162 КК України слід розуміти проведення даної дії за наявності однієї з таких ознак: 1) проведення не уповноваженими особами, в тому числі цивільними або службовими особами 2) проведення без відповідної ухвали слідчого судді та без добровільної згоди власника майна [4].

У свою чергу, відповідно до ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень [1].

При цьому, притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 162 КК України може мати тривалий характер, що у свою чергу нівелюватиме право людини на відшкодування шкоди, завданої незаконним обшуком. Водночас, національне законодавство містить інший механізм відшкодування такої шкоди.

Так, цивільно-правова відповідальність правоохоронців – це зобов'язання, яке виникає із завдання шкоди правоохоронними органами і судом, в якому кредитором виступає фізична особа, до якої були застосовані незаконні заходи. Боржником у зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої правоохоронними органами і судом, є держава, яка повинна відшкодувати завдану потерпілому шкоду і, у свою чергу, має право зворотної вимоги до винної особи у разі встановлення у її діях складу злочину за обвинувальним вироком суду стосовно неї, який набрав законної сили [6, с. 438–440].

Відповідно до ст.ст. 1, 2, 4 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» підлягає відшкодуванню шкода, завдана громадянинові внаслідок незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку. Право на відшкодування такої шкоди виникає з моменту встановлення в обвинувальному вироці або іншому судовому рішенні факту незаконного проведення в ході кримінального провадження обшуку. Відшкодування такої шкоди провадиться за рахунок коштів державного бюджету [7].

Тобто, законодавець диференціює встановлення вини особи та законність проведення відносно цієї особи певних кримінально-процесуальних дій, зокрема, обшуку. Наявність обвинувального вироку сама по собі не свідчить про законність усіх дій оперативних органів, органів досудового розслідування, прокуратури і суду в межах даної кримінальної справи.

Відтак, в силу вказаного нормативного регулювання порядку проведення обшуку, підставою для цивільно-правової відповідальності держави за

незаконний обшук є: 1) відсутність дозволу суду на проведення обшуку та відсутність добровільної згоди власника/користувача житла; 2) відмова прокурора погодити клопотання слідчого, дізнавача про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках; 3) ухвала слідчого судді про відмову у наданні дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках.

Слід погодитися з думкою, що посягання на таке нематеріальне благо як недоторканність житла, неодмінно тягне за собою порушення гарантованих Конституцією прав і свобод особи, адже будь-яке правопорушення, в тому числі і те, в результаті якого не завдано фізичної шкоди, обов'язково супроводжується моральними стражданнями особи, щодо якої це порушення було вчинене [8, с. 44]. Порушення ж конституційного права на недоторканність житла об'єктивно завдає принаймні моральних страждань власнику чи користувачу відповідного житла і може бути відшкодовано.

При цьому, шкода повинна бути відшкодована як особі, яка причетна до відповідного кримінального провадження, так і особі, які до нього не причетна. Так, Європейський суд з прав людини у своєму рішенні від 21.02.2011 року «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» вказав, що хоча національні органи визнали обшук незаконним і притягли працівників міліції до дисциплінарної відповідальності, вони не запропонували заявниці, яка не мала відношення до кримінальної справи, жодного відшкодування за проведення в її житлі такого незаконного обшуку. Національні суди також постановили, що заявниця не може вимагати відшкодування за Законом України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», оскільки вона не була безпосередньо залучена до відповідної кримінальної справи. Втрата заявницею статусу жертви вирішальною мірою залежала від відшкодування, якого заявниця безуспішно вимагала. наслідок такого обмежувального тлумачення національного закону захист прав заявниці на національному рівні не було забезпечено повною мірою [9].

В той же час, на нашу думку, інші процедурні порушення при проведенні обшуку не можуть слугувати достатньою підставою для виникнення цивільно-правової відповідальності держави за завдану шкоду конституційним права особи, оскільки режим суворої відповідальності за порушення конституційних прав неприйнятно стримуватиме легітимну діяльність правоохоронних органів. Замість того, щоб намагатися максимізувати правоохоронний інтерес від своїх дій, правоохоронці прагнутимуть лише мінімізувати власні витрати та ризики, результатом чого стане пасивна поведінка, бездіяльність та бюрократичний самозахист [10, с. 64–77]. Як наслідок, ризик відповідальності правоохоронців за неправомірні дії є значно вищим, ніж за неправомірну бездіяльність, що змусить працівників правоохоронних органів захищати себе шляхом здійснення менш ризикованих дій в рамках виконання своєї правоохоронної функції, незважаючи на те, що помилкова дія та помилкова бездіяльність можуть бути однаково шкідливим для суспільства [11, с. 267].

Наприклад, у судовій практиці США підтримується концепція кваліфікованого імунітету працівників публічної адміністрації, яка захищає їх від відповідальності за збитки в усіх випадках, коли (хоча б мінімально) розумний посадовець міг вважати свої дії законними [12].

У свою чергу, обшуки часто проводиться на основі уривчастої інформації, що припускає суперечливі тлумачення, а стандарти визначення необхідності, а відтак і законності обшуку, є розмитими і оціночними та охоплюються дискреційними повноваженнями слідчого, дізнавача, прокурора.

В той же час, національне законодавство захищає публічних службовців від відповідальності за відшкодування збитків у всіх випадках, окрім найбільш грубих та зухвалих порушень. Питання щодо законності обшуку вирішуються не при розгляді позовів про відшкодування шкоди, а під час судового контролю слідчим суддею в рамках відповідного кримінального провадження.

При цьому, негрубе порушення, помилка на межі дозволеного, при проведенні обшуку яка не перейшла хитку межу дотримання конституційного права на недоторканість житла (помилки в протоколі обшуку, тощо) не повинні тягнути такої суворої відповідальності як визнання доказів недопустимими та подальше відшкодування шкоди, адже такий формалістичний підхід фактично нівелює будь-яку ініціативність у працівників правоохоронних органів та суттєво обмежить права потерпілих та суспільства загалом на ефективне кримінальне провадження.

Хоча як національне законодавство, так і правова доктрина визначають характеристики законного обшуку (дозвіл суду), в судовій практиці наразі відсутній єдиний підхід до розуміння що

вважати незаконним обшуком та які цивільно-правові наслідки він може спричинити.

Так, Кропивницький апеляційний суд у своїй постанові від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 вказав, що наявність чи відсутність законних підстав для проведення обшуку у квартирі позивача, що безпосередньо спростує або підтвердить обставини позову у даній цивільній справі були встановлені ухвалою слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках, який було ним вже проведено, яка набрала законної сили [13].

Водночас, Кропивницький апеляційний суд у своїй постанові від 19.11.2025 року в справі № 405/2607/25 вказав, що ухвала слідчого судді про відмову у задоволенні клопотання слідчого про надання дозволу на проведення обшуку у невідкладних випадках, який було ним вже проведено, та якою позивач обґрунтовує свої позовні вимоги про відшкодування моральної шкоди, безпосередньо пов`язана з обставинами, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, а тому оцінка цієї ухвали та законності/незаконності проведеного у позивача обшуку під час здійснення кримінального провадження не може бути дана у цивільній справі до набрання законної сили остаточним судовим рішенням у кримінальній справі за обвинуваченням позивача у вчиненні кримінального правопорушення, яка перебуває на розгляді у суді [14].

Висновки. Цивільно-правова відповідальність за незаконний обшук є міжгалузевим інститутом, який включає в себе як норми приватного права (цивільне право), так і публічного (конституційне, кримінальне, кримінально-процесуальне право). При вирішенні питання про наявність підстав для цивільно-правової відповідальності за проведення обшуку слід встановити чи він є законним. На нашу думку, незаконним обшук можна вважати, якщо при його проведенні не було дотримано голову конституційну гарантію права на недоторканність житла – дозвіл суду. Водночас, розширення ознак незаконності обшуку на інші формальні порушення призведе до негативного впливу на ініціативність працівників правоохоронних органів та може суттєво знизити ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Список літератури:

1. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.02.2026).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI 13 квітня 2012 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/435-15#Text (дата звернення: 25.02.2026.

4. Скляренко І.В. Незаконний обшук: проблеми кримінальної відповідальності. *Актуальні проблеми національного законодавства*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кропивницький, 17 квітня 2025 року. Частина 1. Кропивницький, 2025. С. 147–149.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 25.02.2026).

6. Цивільне право України. Договірні та недоговірні зобов’язання: навч. посібник / за заг. ред. С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2014. 496 с.

7. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 01 груд. 1994 р. № 266/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 1. С. 1.

8. Веніамінова А. Моральна шкода: практичні аспекти доказування її наявності. *Юридичний журнал: Аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2003. № 6. С. 42–48.

9. Рішення Європейського суду з прав людини від 21.02.2011 року «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України». URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_13/VLADIMIR%20POLISHCHUK%20AND%20SVETLANA%20POLISHCHUK.pdf (дата звернення 25.02.2026).

10. Peter H. Schuck. Suing government. Citizen remedies for official wrong, New Haven CT & London. Yale University Press. 1983. XXI. 262 p.

11. Jeffries J. C., Jr. Disaggregating Constitutional Torts. *Yale Law Journal*. 2000. Vol. 118. № 2. P. 259–309. URL: https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.224795 (дата звернення 25.02.2026).

12. Wilson v. Layne, 526 U.S. 603 (1999). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/526/603/ (дата звернення 25.02.2026).

13. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/131398079 (дата звернення 25.02.2026).

14. Постанова Кропивницького апеляційного суду від 30.10.2025 року в справі № 405/2653/25 URL: https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/131939087 (дата звернення 25.02.2026).

Drana D. S., Skliarenko I. V. SPECIFIC FEATURES OF THE GROUNDS FOR CIVIL LIABILITY FOR AN UNLAWFUL SEARCH

The article provides a comprehensive interdisciplinary analysis of the grounds and specific features of the civil liability of the state for damage caused by unlawful searches conducted by pre-trial investigation bodies and other authorized officials. A search is examined as one of the most intrusive coercive procedural measures, directly interfering with the constitutional right to the inviolability of the home, respect for private and family life, and the right to property. It is emphasized that violations of the statutory grounds and procedure for conducting searches entail not only criminal procedural consequences in the form of inadmissibility of evidence, but also the emergence of civil delict obligations to compensate material and non-pecuniary (moral) damage.

The paper analyzes constitutional guarantees of the inviolability of the home, provisions of criminal procedure law governing the grounds and procedure for conducting searches, as well as civil law norms and special legislation on compensation for damage caused by unlawful acts of public authorities. Particular attention is paid to the problem of determining the criteria of unlawfulness of a search as a legal fact giving rise to civil liability of the state, as well as to the correlation between the criminal-law assessment of officials' conduct and the civil-law consequences of damage inflicted upon the victim.

The study examines national judicial practice concerning compensation for moral damage resulting from unlawful searches and takes into account human rights standards in particular the requirements of legality, necessity and proportionality of state interference with the private sphere. It is substantiated that the key ground for the civil liability of the state should be the violation of the fundamental constitutional guarantee of prior judicial authorization of a search, whereas an overly broad interpretation of the "unlawfulness" of a search based on any procedural defect may adversely affect the effectiveness of pre-trial investigations and the operational initiative of law enforcement bodies.

The article concludes that there is a need to develop a unified judicial approach to determining the признаки of an unlawful search as a basis for civil liability, as well as to improve evidentiary standards and criteria for assessing the amount of non-pecuniary damage. Proposals are formulated to harmonize criminal procedural and civil legislation in order to enhance the effectiveness of remedies for individuals whose right to the inviolability of the home has been violated.

Keywords: *unlawful search, civil liability, compensation for damage, inviolability of the home, non-pecuniary damage.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.2:347.736:341.645
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/09

Ніколенко Л. М.
https://orcid.org/0000-0002-3437-6968
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ ПРАВА ЄС У СФЕРІ САНАЦІЇ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ПАРАДИГМИ

Стаття присвячена дослідженню імплементації норм права Європейського Союзу у сфері санації та її ролі у трансформації національної правової парадигми. Актуальність теми зумовлена євроінтеграційним вектором розвитку України, необхідністю адаптації національного законодавства до acquis communautaire та формуванням ефективної моделі превентивної реструктуризації.

У статті обґрунтовано, що імплементація норм права ЄС у сфері санації не може зводитися до формального відтворення положень європейських актів у національному законодавстві, а має розглядатися як багаторівневий процес правової інтеграції, який охоплює нормативний, інституційний, функціональний та ціннісний виміри. Доведено, що справжня ефективність імплементації визначається здатністю правової системи відтворити регуляторну логіку, цілі та принципи європейського правопорядку у сфері превентивної реструктуризації.

Розкрито зміст трансформації національної правової парадигми у сфері санації як переходу від ліквідаційно-репресивної моделі банкрутства до відновлювально-превентивної, у межах якої пріоритет надається збереженню економічно життєздатного бізнесу, робочих місць та виробничого потенціалу. Встановлено, що сучасний стан імплементації європейських підходів в Україні характеризується фрагментарністю та розривом між нормативним закріпленням окремих стандартів і результатами їх практичного застосування. Аргументовано співвідношення імплементації та трансформації, за якою перша виступає процесом правової інтеграції, а друга – її системним результатом.

Запропоновано здійснювати оцінку дієвості імплементації норм права ЄС у сфері санації на основі функціонально-результативного підходу, який враховує частоту застосування процедури, рівень успішних реструктуризацій, тривалість процедур, ступінь задоволення вимог кредиторів та їх участь у формуванні планів санації. Зроблено висновок, що імплементація норм права ЄС у сфері санації має розглядатися як інструмент глибинної парадигмальної трансформації національної правової системи та формування в Україні європейсько-орієнтованої моделі неплатоспроможності.

Ключові слова: *санація, банкрутство, трансформація, національна правова парадигма, правова інтеграція, Європейський Союз, неплатоспроможність, європейський економічний простір, імплементація норм права ЄС.*

Постановка проблеми. Процеси європейської інтеграції України та набуття статусу держави-кандидата на членство в Європейському Союзі (далі – ЄС) зумовлюють необхідність поглиблення трансформації національної правової системи відповідно до вимог acquis communautaire. Особливого значення у цьому контексті набуває сфера банкрутства, зокрема інститут санації, який

© Ніколенко Л. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

у праві ЄС розглядається як ключовий інструмент превентивної реструктуризації, збереження економічно життєздатних суб'єктів господарювання та мінімізації соціально-економічних наслідків неплатоспроможності.

Попри активні процеси гармонізації законодавства України з правом ЄС, імплементація європейських норм у сфері санації здебільшого має фрагментарний характер і часто зводиться до формального запозичення окремих положень без належного переосмислення їх концептуального змісту та системної узгодженості з національною правовою парадигмою, що призводить до збереження дисбалансу між цілями процедур санації, задекларованими у європейських стандартах та реальними механізмами їх реалізації у вітчизняній практиці.

Водночас оцінка дієвості імплементації норм права ЄС у сфері санації крізь призму трансформації національної правової парадигми набуває особливої значущості, що зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика імплементації норм права ЄС у сфері неплатоспроможності та реструктуризації боргів активно розвивається як у європейській, так і у вітчизняній доктрині. У наукових публікаціях держав-членів ЄС основна увага зосереджена на превентивній реструктуризації, стандартах ефективності процедур, а також на балансі інтересів боржника і кредиторів у рамках інструментів санаційного типу, що знайшло відображення у працях B. Wessels, R. Bork, G. McCormack, K. van Zwieten, H. Eidenmüller та ін. У вітчизняній науці значний масив досліджень присвячено загальним засадам провадження у справах про банкрутство, правовому статусу кредиторів і боржника тощо. Свої дослідження зазначеним питанням присвятили такі вчені як: О. А. Беляневич, В. Е. Беляневич, О. М. Бірюков, В. К. Богатир, А. А. Бутирський, І. А. Бутирська, І. О. Вечірко, А. Б. Гушилик, Б. В. Деревянко, В. В. Джунь, Ю. В. Кабенок, Я. О. Левшина, Л. І. Грабован, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, П .Д. Пригуза, Т. В. Степанова та ін. Наявні дослідження здебільшого мають нормативно-порівняльний або практико-орієнтований характер і не розкривають імплементацію права ЄС у сфері санації як чинник трансформації національної правової парадигми.

Постановка завдання. Таким чином, метою даної статті є здійснення комплексної оцінки дієвості імплементації норм права ЄС у сфері санації та обґрунтування напрямів трансформації національної правової парадигми у контексті інтеграції України до ЄС.

Виклад основного матеріалу. Імплементація норм права ЄС у сфері санації виходить за межі формального відтворення положень європейських актів у національному законодавстві. У сучасній європейській правовій доктрині імплементація норм права ЄС дедалі частіше розглядається не як техніко-юридичний акт відтворення положень директив чи регламентів у національному законодавстві, а як складний багаторівневий процес правової інтеграції, що охоплює нормативний, інституційний, функціональний та ціннісний виміри. Такий підхід виходить із розуміння того, що справжня ефективність імплементації визначається не ступенем текстуальної відповідності національних норм праву ЄС, а здатністю правової системи відтворити регуляторну логіку, цілі та базові принципи європейського правопорядку.

Імплементацію у сфері неплатоспроможності можна визначити як процес «вбудовування» європейських реструктуризаційних підходів у внутрішні правові порядки, що передбачає не лише зміну законодавства, а й адаптацію судової практики, професійних стандартів та правосвідомості учасників процедур. За такого підходу імплементація набуває характеру інституційного навчання правової системи, а не одноразового нормативного оновлення.

У цьому контексті доцільно виокремлювати щонайменше чотири взаємопов'язані рівні імплементації норм права ЄС у сфері санації.

По-перше, нормативний рівень, який охоплює формальне закріплення європейських стандартів у законодавстві України. Водночас сам по собі цей рівень не може вважатися визначальним, оскільки він відображає лише зовнішню форму імплементації.

По-друге, інституційний рівень, що передбачає здатність судів, арбітражних керуючих, кредиторів та боржників реалізовувати імплементовані норми у спосіб, узгоджений з їх європейським призначенням. Без інституційної спроможності навіть найбільш прогресивні законодавчі положення залишаються декларативними.

По-третє, функціональний рівень імплементації, який полягає у відтворенні у національній системі тих самих соціально-економічних ефектів, на досягнення яких спрямовані відповідні норми права ЄС. Для сфери санації це означає зростання кількості успішних реструктуризацій, підвищення рівня збереження життєздатних підприємств та зменшення частки ліквідаційних процедур.

По-четверте, ціннісний рівень, що охоплює зміну уявлень про мету та сенс інституту санації. Саме на цьому рівні відбувається перехід від сприйняття санації як «виняткової можливості відтермінування банкрутства» до розуміння її як нормального інструменту управління фінансовими труднощами бізнесу.

Отже, імплементація норм права ЄС у сфері санації доцільно розуміти як процес поступової інтерналізації європейських правових стандартів у національну правову систему. У цьому значенні імплементація виступає не самоціллю, а інструментом глибинної трансформації національної правової парадигми, без якої формальне наближення законодавства до acquis communautaire не забезпечує реального наближення до європейських стандартів.

Трансформація національної правової парадигми у сфері санації не зводиться до сукупності окремих законодавчих змін або модернізації процедурних механізмів. Йдеться про глибинну зміну способу юридичного мислення щодо природи неплатоспроможності, цілей втручання держави у кризові економічні процеси та функціонального призначення інституту санації в системі господарського права.

У традиційній для пострадянських правопорядків парадигмі банкрутство історично розглядалося передусім як форма юридичної реакції на порушення платіжної дисципліни, а ліквідація боржника, як логічне завершення економічної неспроможності. У межах такої моделі санація набувала похідного, допоміжного характеру і сприймалася радше як виняток із загального правила ліквідації, ніж як самостійна ціннісно значуща процедура.

Натомість у європейській правовій парадигмі неплатоспроможність концептуалізується як нормальний ризик підприємницької діяльності, а не як правопорушення. Відповідно, санація розглядається як базовий інструмент управління фінансовими труднощами, спрямований на збереження економічної цінності бізнесу, робочих місць та виробничих ланцюгів. У цій системі координат ліквідація перестає бути домінуючою метою процедури й трансформується у крайній, резервний сценарій.

Отже, трансформація національної правової парадигми у сфері санації полягає у переході від: карально-ліквідаційної логіки до відновлювально-превентивної; орієнтації на розподіл ліквідаційної маси до орієнтації на збереження вартості бізнесу; пасивної ролі кредиторів до їх активної участі у формуванні рішень щодо реструктуризації; формального судового контролю до економічно змістовної оцінки планів санації.

Такий парадигмальний зсув означає, що змінюється не лише інструментарій правового регулювання, а й уявлення про те, що саме вважається «успішним» результатом процедури. У межах нової парадигми успіхом є не завершення провадження як такого, а відновлення платоспроможності боржника або збереження його господарської життєздатності.

Важливо підкреслити, що трансформація правової парадигми не може бути досягнута виключно шляхом імперативного нормотворення. Вона потребує поступової інтерналізації європейських цінностей на рівні судової практики, професійних стандартів арбітражних керуючих, поведінкових стратегій кредиторів та економічних очікувань боржників. Саме тому трансформація виступає тривалим процесом, який розгортається паралельно з імплементацією, але не автоматично з неї випливає.

У цьому сенсі трансформація національної правової парадигми у сфері санації є не просто наслідком європейської інтеграції, а її якісним індикатором. Якщо імплементовані норми не змінюють фактичну логіку застосування процедур та їх функціональну спрямованість, то євроінтеграційний ефект залишається поверховим.

Отже, трансформація національної правової парадигми у сфері санації постає як системний результат якісної імплементації, що виявляється у зміні цілей, принципів і практик застосування інституту санації, а не лише у зміні нормативного масиву.

Сфера санації є показовою для оцінки реальної якості імплементації норм права ЄС, оскільки саме в межах цієї процедури перетинаються нормативні, економічні та ціннісні виміри правового регулювання. Якщо імплементовані положення функціонують лише на рівні тексту закону, але не змінюють поведінкові моделі боржників, кредиторів і судів, це свідчить про декларативний характер імплементації. Натомість поширення практики превентивної реструктуризації, зростання кількості успішних санацій та зменшення частки ліквідаційних процедур засвідчують наявність саме парадигмальної трансформації.

У праві ЄС санація розглядається не лише як процедура подолання неплатоспроможності, а насамперед як інструмент превентивної реструктуризації, спрямований на збереження життєздатних підприємств, забезпечення безпе-

рервності господарської діяльності та мінімізацію негативних соціально-економічних наслідків банкрутства.

Європейський підхід до санації ґрунтується на ідеї формування «культури порятунку бізнесу» (rescue culture), відповідно до якої правове регулювання має бути зорієнтоване передусім на збереження економічно життєздатних підприємств та запобігання їх ліквідації на ранніх стадіях фінансових труднощів. У фундаментальній праці B. Wessels «Insolvency Law» превентивна реструктуризація визначається як системоутворюючий елемент сучасного європейського права неплатоспроможності, що поєднує судові та позасудові механізми врегулювання заборгованості та забезпечує гнучкість у виборі способів відновлення платоспроможності боржника [1]. R. Bork у монографії «Rescuing Companies in England and Germany» наголошує, що ефективність санації безпосередньо залежить від своєчасності її ініціювання та наявності правових стимулів для боржника звертатися до процедур реструктуризації до настання фактичної неплатоспроможності [2]. У роботах G. McCormack обґрунтовується підхід, за яким сучасне право санації має бути спрямоване не на покарання боржника, а на створення умов для економічно доцільного перерозподілу ризиків між учасниками, із забезпеченням справедливого балансу інтересів боржника та кредиторів [3; 4]. Подібні ідеї розвиває у своїх статтях van Zwieten K. підкреслюючи значення поєднання договірних механізмів реструктуризації з помірним, але ефективним судовим контролем за змістом і виконанням планів санації [5; 6]. Окремий напрям досліджень представлений працями H. Eidenmüller, у яких санація розглядається як складова ширшої трансформації корпоративного та фінансового права, що інтегрує процедури неплатоспроможності з інструментами корпоративного управління та ринків капіталу [7]. У такій парадигмі санація перестає бути виключно «кризовою» процедурою і набуває характеру постійно доступного механізму управління фінансовими ризиками.

Отже, у європейській доктрині сформовано підхід, відповідно до якого ключовими стандартами санації є доступність процедур, раннє втручання, гнучкість змісту плану реструктуризації, активна участь кредиторів та реалістичність економічних заходів з відновлення платоспроможності, що має слугувати орієнтиром для оцінки дієвості імплементації норм права ЄС у національну правову систему.

В Україні процес імплементації європейських підходів до санації відбувається в умовах трансформації національної правової парадигми банкрутства від ліквідаційно-орієнтованої моделі до моделі, зорієнтованої на відновлення платоспроможності боржника. Водночас зазначена трансформація має нерівномірний характер. Попри закріплення в законодавстві низки положень, що відображають європейські орієнтири, практичне застосування санації часто залишається обмеженим [8, с. 19–24], а сама процедура сприймається як допоміжна або другорядна порівняно з ліквідацією.

Проблеми імплементації норм права ЄС у сфері санації доцільно поділяти на три групи: нормативні, інституційні та поведінкові. Нормативні проблеми пов'язані з непослідовністю законодавчих рішень та фрагментарним відтворенням європейських підходів. Інституційні – з обмеженою спроможністю судів та інших учасників забезпечувати економічно змістовне застосування процедур. Поведінкові – з усталеними очікуваннями учасників щодо пріоритетності ліквідації. Саме сукупність цих факторів пояснює розрив між нормативною імплементацією та фактичними результатами.

Оцінка дієвості імплементації норм права ЄС у сфері санації потребує врахування не лише формальної відповідності національних норм європейським зразкам, а й результативності їх функціонування. До основних критеріїв такої оцінки доцільно віднести: частоту застосування процедури санації; відсоток успішно відновлених підприємств; тривалість процедур; рівень задоволення вимог кредиторів; ступінь участі кредиторів у формуванні та реалізації плану санації.

У сукупності зазначені критерії дозволяють перейти від формально-юридичної оцінки імплементації до функціонально-результативної, орієнтованої на реальні економічні наслідки застосування санації.

Аналіз національної практики свідчить, що ефективність санації знижується через недосконалість процесуальних механізмів, обмежені економічні стимули для боржника та кредиторів і нестабільність судової практики, що зумовлює необхідність не лише подальшого вдосконалення законодавства, а й переосмислення концептуальних засад інституту санації як елемента європейсько-орієнтованої правової парадигми.

Таким чином, імплементація норм права ЄС у сфері санації має розглядатися як інструмент глибинної парадигмальної трансформації, спрямова-

ної на формування в Україні відновлювально-орієнтованої моделі неплатоспроможності, у межах якої збереження життєздатного бізнесу набуває пріоритету над його ліквідацією, що відповідає стандартам європейського економічного та політико-правового простору.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що імплементація норм права ЄС у сфері санації не може розглядатися як суто техніко-юридичний процес адаптації національного законодавства, а має сприйматися як багаторівнева правова інтеграція, що охоплює нормативний, інституційний, функціональний та ціннісний виміри. Її справжня ефективність визначається не ступенем текстуальної відповідності національних норм європейським зразкам, а здатністю правової системи відтворити регуляторну логіку, цілі та принципи європейського правопорядку у сфері превентивної реструктуризації.

Обґрунтовано, що ключовим результатом якісної імплементації має виступати трансформація національної правової парадигми санації – перехід від ліквідаційно-орієнтованої моделі банкрутства до відновлювально-превентивної, у межах якої пріоритет надається збереженню життєздатного бізнесу, робочих місць та економічної вартості підприємства. Така трансформація означає зміну не лише інструментарію правового регулювання, а й базових уявлень про мету та «успішність» процедур неплатоспроможності.

Запропоновано здійснювати оцінку дієвості імплементації норм права ЄС у сфері санації на основі функціонально-результативного підходу, який охоплює, зокрема, частоту застосування процедури, рівень успішних реструктуризацій, тривалість процедур, ступінь задоволення вимог кредиторів та активність їх участі у формуванні планів санації. Такий підхід дозволяє перейти від формального вимірювання імплементації до оцінки її реального соціально-економічного ефекту.

Зроблено висновок, що подальший розвиток національного законодавства у сфері санації має бути спрямований не на розширення нормативного масиву, а на забезпечення концептуальної узгодженості імплементованих норм з європейською правовою парадигмою, формування інституційних передумов їх застосування та стимулювання використання санації як базового інструменту управління фінансовими труднощами боржника.

Таким чином, імплементація норм права ЄС у сфері санації повинна розглядатися як інструмент глибинної парадигмальної трансформації національної правової системи, спрямованої на формування в Україні ефективної, гнучкої та економічно орієнтованої моделі неплатоспроможності, що відповідає стандартам європейського економічного та політико-правового простору.

Список літератури:

1. Wessels B. International Insolvency Law. Kluwer Law International, 2006. URL: https://bobwessels.nl/wp-content/uploads/2016/02/folder-insolvencylaw-a4.pdf

2. Bork R. Rescuing Companies in England and Germany. Oxford University Press, 2012. URL: https://ssrn.com/abstract=2103104

3. McCormack G. Corporate Rescue Law – An Anglo-American Perspective. 2008. 336 p. URL: https://www.e-elgar.com/shop/gbp/corporate-rescue-law-an-anglo-american-perspective-9781847202741.html?srsltid=AfmBOoogGlbVeLVJuWblCi9rmNTIjY8Pub9ihw_GINQTYPnrsk1u2y2_

4. McCormack G., Keay A., Brown S., Dahlgreen J. Study on a New Approach to Business Failure and Insolvency. Brussels: European Commission, 2016. URL: https://www.cak.cz/cs/download/insolvency_study_2016_final_en-1.pdf

5. Eidenmueller Horst G. M., van Zwieten K., Restructuring the European Business Enterprise: The EU Commission Recommendation on a New Approach to Business Failure and Insolvency (September 17, 2015). European Corporate Governance Institute (ECGI). Law Working Paper №. 301/2015, Oxford Legal Studies Research Paper № 52/2015. DOI: http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2662213

6. van Zwieten K. Mid-Crisis Restructuring Law Reform in the United Kingdom. European Business Organization Law Review. 2023. № 24. P. 287–315. DOI: https://doi.org/10.1007/s40804-023-00288-0

7. Eidenmüller H. Contracting for a European Insolvency Regime. *Eur Bus Org Law Rev*. 2017. № 18. P. 273–304. DOI: https://doi.org/10.1007/s40804-017-0067-1

8. Ніколенко Л. М. Адаптація українського законодавства про банкрутство до acquis communautaire: методологічні принципи та практичні інструменти нормопроєктування. *Право і суспільство*. 2025. № 3. Т. 2. С. 19–24. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.3.2.3

Nikolenko L. M. IMPLEMENTATION OF EU LAW IN THE FIELD OF REORGANIZATION AND THE TRANSFORMATION OF THE NATIONAL LEGAL PARADIGM

The article is devoted to the study of the implementation of European Union law in the field of reorganization (restructuring) and its role in the transformation of the national legal paradigm. The relevance of the topic is обусловлена by Ukraine's European integration trajectory, the need to adapt national legislation to the acquis communautaire, and the formation of an effective model of preventive restructuring.

The article substantiates that the implementation of EU law in the field of reorganization cannot be reduced to the formal transposition of European acts into national legislation, but should be understood as a multi-level process of legal integration encompassing normative, institutional, functional, and value-based dimensions. It is demonstrated that the real effectiveness of implementation is determined by the ability of the legal system to reproduce the regulatory logic, objectives, and principles of the European legal order in the sphere of preventive restructuring.

The content of the transformation of the national legal paradigm in the field of reorganization is revealed as a shift from a liquidation-oriented and punitive bankruptcy model to a recovery-oriented and preventive one, within which priority is given to preserving economically viable businesses, jobs, and productive capacity. It is established that the current state of implementation of European approaches in Ukraine is characterized by fragmentation and a gap between the normative consolidation of certain standards and the results of their practical application. The relationship between implementation and transformation is substantiated, according to which the former functions as a process of legal integration, while the latter constitutes its systemic outcome.

It is proposed to assess the effectiveness of the implementation of EU law in the field of reorganization on the basis of a functional and results-oriented approach that takes into account the frequency of application of the procedure, the level of successful restructurings, the duration of procedures, the degree of satisfaction of creditors' claims, and their participation in the development of reorganization plans. It is concluded that the implementation of EU law in the field of reorganization should be regarded as an instrument of deep paradigmatic transformation of the national legal system and the formation in Ukraine of a European-oriented insolvency model.

Keywords: *reorganization, bankruptcy, transformation, national legal paradigm, legal integration, European Union, insolvency, European economic area, implementation of EU law.*

Дата першого надходження статті до видання: 04.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 346.7
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/10

Сиротко М. В.
https://orcid.org/0000-0002-0391-8787
Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

ПОНЯТТЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ДОКТРИНІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА ТА ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

У статті здійснено комплексний науково-теоретичний аналіз поняття «торговельна діяльність» крізь призму сучасного стану доктрини господарського права та чинного законодавства України.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що торговельна діяльність є ключовим елементом економіки, проте нормативно-правове регулювання цієї сфери характеризується відсутністю єдиного концептуального підходу до дефінітивного інструментарію.

Автор наголошує на наявності серйозної термінологічної неузгодженості, оскільки як у законодавчих актах, так і в наукових працях вітчизняних дослідників часто простежується фрагментарне розуміння сутності категорії «торговельна діяльність» та необґрунтоване застосування суміжних понять.

Досліджено трансформацію правового регулювання у зв'язку із втратою чинності Господарським кодексом України та Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності», а також прийняттям нових нормативних актів, зокрема Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб».

Виявлено, що останні зміни до законів у сферах енергетики запровадили невиправдано звужене тлумачення господарсько-торговельної діяльності виключно як діяльності на оптових енергетичних ринках, що не враховує її загальної правової природи та породжує законодавчі колізії. Крім того, проаналізовано підходи Податкового кодексу України та Закону «Про електронну комерцію». Здійснено ґрунтовний аналіз доктринальних підходів науковців до розуміння торгівлі як галузі господарства, форми обміну товарів, сукупності операцій та самостійного виду господарської діяльності. Розглянуто об'єктивний, суб'єктивний та змішаний підходи до визначення торговельної діяльності.

Автором підтримано позицію щодо доцільності концептуального ототожнення термінів «торгівля» та «торговельна діяльність», при цьому наголошено, що «торговельні операції» є лише невід'ємною складовою частиною торговельної діяльності. На основі системного синтезу наявних наукових і законодавчих підходів запропоновано власне комплексне визначення торговельної діяльності як діяльності у сфері товарного обігу, спрямованої на одержання прибутку шляхом реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, яку здійснюють на професійних засадах та на власний ризик суб'єкти господарювання різних форм власності задля досягнення економічних і соціальних результатів. Зроблено висновок про нагальну потребу подальшого вдосконалення дефінітивного апарату законодавства України.

Ключові слова: *торговельна діяльність, правове регулювання, господарське право, доктрина, законодавство.*

Постановка проблеми. Заглиблюючись у дослідження питання правового регулювання торговельної діяльності, початково слід розглянути дефініцію самого поняття «торговельна діяльність» як ключове поняття. Передусім слід відзначити, що як у законодавстві, так і в доктрині часто простежується ототожнення категорій «торговельна діяльність» та «торгівля». Такий підхід видається цілком виправданим та обґрунтованим, проте варто вказати, що єдність в аспекті тлумачення цього поняття відсутня. Відсутність єдиного підходу в законодавстві щодо використання

© Сиротко М. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

термінів «торгівля» та «господарсько-торговельна діяльність», а також неузгодженість нормативно-правових актів та безпідставно обмежений підхід обумовлюють проблеми при окресленні кола відносин, які охоплюються цим поняттям. Це, у свою чергу, призводить до проблем правозастосування у даній сфері та свідчить про потребу удосконалення законодавства України у частині визначення дефінітивного інструментарію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичний аналіз наявних станом на сьогоднішній день доктринальних напрацювань дає підстави для висновку, що комплексно поняття торговельної діяльності українськими дослідниками дотепер вивчалося фрагментарно.

Деякі аспекти цієї теми вивчали: О. В. Буткевич [1], О. П. Віхров [14], Д. Д. Гордієнко [8], Т. В. Маланчук [11], М. І. Хавронюк [7], Хрімлі К.О. [2; 17].

Утім наявні доробки мають переважно фрагментарний та дещо застарілий характер, що зумовлює потребу напрацювання відповідного наукового підґрунтя.

Постановка завдання. Метою статті є повноцінне з'ясування сутності поняття торговельної діяльності як різновиду господарської діяльності через комплексне дослідження його змісту в законодавстві та доктрині господарського права. Завданням статті є усунення виявлених правових колізій, аналіз співвідношення категорій «торгівля», «торговельна діяльність» та «господарсько-торговельна діяльність», а також формування узагальненого авторського визначення досліджуваного поняття.

Виклад основного матеріалу. Поняття торговельної діяльність як різновиду господарської діяльності має свій зміст як в законодавстві, так і в доктрині самого господарського права.

Заглиблюючись у дослідження питання правового регулювання торговельної діяльності початково слід розглянути дефініцію самого поняття «торговельна діяльність» як ключове поняття. Передусім слід відзначити, що як у законодавстві, так і в доктрині часто простежується ототожнення категорій «торговельна діяльність» та «торгівля».

Такий підхід, хоча й не претендує на виключність, проте видається нам цілком виправданим та обґрунтованим. Разом з тим, варто вказати, що єдність в аспекті тлумачення поняття «торговельна діяльність» відсутня. Такий висновок можна зробити, на підставі даних, отриманих унаслідок системного аналізу низки національних нормативно-правових актів та літературних джерел.

Розпочнемо з того, що у Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» вжито термін «торгівля», яким позначаються будь-які операції, що здійснюються за договорами купівлі-продажу, міни, поставки й іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на товари (ст. 1). Однак, станом на момент проведення дослідження даний закон втратив чинність на підставі Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII (222-19) від 02.03.2015 року [20], у положеннях ст. 1 «Визначення термінів» якого таке визначення відсутнє.

У свою чергу, Господарський кодекс України, який наразі також втратив чинність, господарсько-торговельну діяльність визначав як діяльність суб'єктів господарювання у сфері товарного обігу, спрямовану на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення й виробів народного споживання. Водночас Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [3], що замінив його, у ст. 1 «Визначення термінів» не містить згадки про господарсько-торговельну діяльність. Натомість вказаний нормативно-правовий акт вносить зміни до декількох законів України в аспекті поняття «господарсько-торговельна діяльність». Зокрема, запропоновано:

По-перше, у Законі України «Про ринок природного газу» (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 27, ст. 234; 2020 р., № 2, ст. 6; 2023 р., № 77, ст. 270):

частину другу статті 1 після слова «Терміни» доповнити словами «господарсько-торговельна діяльність» [3].

По-друге, частину першу статті 2-1 Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 51, ст. 833; 2023 р., № 77, ст. 270) доповнити пунктом 2-1 такого змісту:

«2-1) господарсько-торговельна діяльність – здійснення на оптовому енергетичному ринку господарсько-торговельних операцій з оптовими енергетичними продуктами або пов'язаних з ними» [3].

По-третє, у Законі України «Про ринок електричної енергії» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 27-28, ст. 312 із наступними змінами):

абзац перший частини другої статті 1 після слова «Терміни» доповнити словами «господарсько-торговельна діяльність [3].

У свою чергу, відповідно до оновленої редакції ч. 2 ст. 1 Закону України «Про ринок природного газу» [21], «терміни «господарсько-торговельна діяльність», «оптовий енергетичний ринок», «оптові енергетичні продукти», «особа, яка професійно організовує операції з оптовими енергетичними продуктами», «учасник оптового енергетичного ринку» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» [22]. Аналогічно, в абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ринок електричної енергії» [23] зазначається: «2. Терміни «господарсько-торговельна діяльність», «оптовий енергетичний ринок», «оптові енергетичні продукти», «особа, яка професійно організовує операції з оптовими енергетичними продуктами», «учасник оптового енергетичного ринку» вживаються в цьому Законі у значеннях, наведених у Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг».

При цьому, відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», «1. Під господарською діяльністю розуміється діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямована на виробництво та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

Господарська діяльність, що здійснюється з метою одержання прибутку, є підприємництвом…» [3].

Отже, вищенаведене дає нам підстави стверджувати про використання у положеннях Законі України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» невиправдано звуженого тлумачення господарсько-торгівельної діяльності, як різновиду господарської діяльності загалом. Адже перше не враховує повною мірою правової природи останнього, що, на наш погляд, спричиняє певну законодавчу колізію.

Разом з тим, нині чинна редакція Податкового Кодексу України містить п. 14.1.249, де зазначається:

«торгівля у розстрочку – господарська операція, яка передбачає продаж резидентом або нерезидентом товарів фізичним чи юридичним особам на умовах розстрочення кінцевого розрахунку, на визначений строк та під процент.

Торгівля у розстрочку передбачає передачу товарів у розпорядження покупця в момент здійснення першого внеску (завдатку) з передачею права власності на такі товари після кінцевого розрахунку» [4].

Тобто, ПКУ вживає поняття «торгівля» визначаючи його як господарську операцію. При цьому, вказаний кодекс розглядає торговельну діяльність – як роздрібну та оптову торгівлю, діяльність у торговельно-виробничій (ресторанне господарство) сфері за готівку, інші готівкові платіжні засоби та з використанням платіжних карток.

У свою чергу, Закон України «Про електронну комерцію», наводить тлумачення поняття «електронна торгівля» під яким розуміється «господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-комунікаційних систем» [25].

Водночас відповідно до Правил торговельного обслуговування, затверджених Постановою КМУ від 11 лютого 2025 р. № 144, торговельна діяльність – діяльність суб'єкта господарювання з продажу товарів, харчових продуктів, вироблених харчових продуктів або посередницька діяльність, у тому числі з надання агентських, комісійних та інших послуг у просуванні товарів, харчових продуктів від виробників (постачальників) до споживачів [24].

На наш погляд, відсутність єдиного підходу в законодавстві щодо використання термінів «торгівля» та «господарсько-торговельна діяльність», а також неузгодженість нормативно-правових актів та безпідставно обмежений підхід в аспекті тлумачення ключового поняття, обумовлює проблеми при окресленні кола відносин, які охоплюються цим поняттям, що, у свою чергу, призводить до проблем правозастосування у даній сфері. Це свідчить про потребу удосконалення законодавства України у частині визначення дефінітивного інструментарію.

Повертаючись до безпосереднього вивчення окресленого на початку даного підрозділу питання, відзначимо наступне.

У науці «торгівля» тлумачиться по-різному:

1. Як галузь господарства:

– галузь господарства, яка виконує посередницьку функцію щодо купівлі-продажу товарів та наданню пов'язаних з цим послуг (С. В. Мочерний) [9, с. 329];

– галузь народного господарства, яка охоплює купівлю-продаж товарів і послуг, їх обмін, спря-

мований на обслуговуванні продавців і покупців, а також зберігання і підготовку товарів для продажу (С. В. Мочерний) [9, с. 376].

2. Як форма (сфера) обміну товарів:

– форма обміну товарів, за якої рух їх зі сфери виробництва до сфери споживання або зміна одного власника товарів іншим відбувається на основі купівлі-продажу» (Ю. С. Шемшученко) 5];

– форма обміну продуктами праці й послугами історично зумовлена виникненням і розвитком товарного виробництва (С. В. Мочерний) [9, с. 354];

– одна з форм обміну продуктами праці і послугами, що виконує посередницькі функції між виробниками і споживачами продукції (М. І. Хавронюк, М. І. Мельник) [7, с. 13];

– сфера обігу товарів в якій відбувається обмін продуктами праці і послугами (В. А. Конопліцький) [10, с. 345].

3. Як будь-які операції, що здійснюються на умовах договору купівлі продажу, міни, поставки та іншими цивільно-правовими договорами, які передбачають передачу прав власності на товар (Д. Д. Гордієнко) [8, с. 321].

4. Як спеціалізована галузь економіки, що формує свої доходи за рахунок діяльності по доведенню товарів до споживачів (В. А. Конопліцький) [10, с. 345].

5. Як вид комерційної діяльності при якій шляхом укладання договору або на основі усної угоди здійснюється купівля-продаж товарів (В. А. Конопліцький) [10, с. 345].

6. Як вид господарської діяльності (О. В. Буткевич) [1, с. 72].

Узагальнюючи трактування поняття «торгівля» можна сказати, що в основному автори розглядають торгівлю як певні відносини, які виникають на умовах купівлі-продажу товарів. Загалом, згідно наведеного трактування можна сказати, що торгівля – це специфічна сфера діяльності або галузь народного господарства в якій відбувається передача товарів від продавців до покупців.

Продовжуючи дослідження слід відзначити також щодо відсутності уніфікованого підходу в аспекті розуміння торговельної діяльності та господарсько-торговельної діяльності. Так, зокрема, О. П. Віхров вважає, що торговельна діяльність – це ініціативна, самостійна діяльність юридичних осіб і громадян щодо здійснення купівлі та продажу товарів народного споживання з метою отримання прибутку [14, с. 291–292]. Такої ж точки зору дотримується В. В. Сергієнко [15, с. 136]. Разом з тим, М. К. Кулава під торговельною діяльністю розуміє самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність фізичних або юридичних осіб щодо купівлі та продажу товарів кінцевим споживачам, а також допоміжну діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг з метою досягнення економічних та соціальних результатів та прибутку або без мети отримання прибутку [12, с. 70]. О. В. Буткевич надає таке визначення: «торговельна діяльність – це систематична господарська діяльність суб'єктів господарювання з реалізації продукції виробничо-технічного призначення й виробів народного споживання, що здійснюється на професійних засадах, у сфері товарного обігу, а також допоміжна діяльність, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг із метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку або без мети отримання прибутку» [1, с. 72]. На думку С. В. Томчишена, торговельну діяльність можна визначити як різновид підприємницької діяльності, який супроводжується систематичним, самостійним укладанням угод по придбанню товару з метою його відчуження, а також представництвом і посередництвом в цій діяльності, що здійснюється з метою отримання прибутку [13, с. 232]. При цьому, автор наголошує, що у світі є декілька підходів до визначення торговельної діяльності: об'єктивний та суб'єктивний, а також змішаний (об'єктивно-суб'єктивний). При суб'єктивному підході до визначення торговельної діяльності остання разом з приватним спеціальним правом, що її регулює, прив'язуються до суб'єкта торговельної діяльності. При об'єктивному підході до визначення торговельної діяльності приватне спеціальне право орієнтоване саме на визначення торговельної діяльності [13, с. 229–230]. Як бачимо, сучасна доктрина містить доволі різноманітні трактування торговельної діяльності.

У контексті вищевказаного заслуговує уваги позиція яку висловлює Т. В. Маланчук, сутність якої зводиться до того, що термін «торгівля» є саме тим універсальним терміном, який охоплює поняття «торговельна діяльність» і «торговельна операція», оскільки на практиці термін «торгівля» вживається для визначення як торговельної діяльності, так і торговельних операцій. На думку науковця, систематичне здійснення торговельних операцій на професійних засадах суб'єктами господарювання визнається торговельною діяльністю. Торговельні операції можуть здійснювати як суб'єкти господарювання, так і фізичні особи,

незареєстровані як суб'єкти підприємництва. Торговельні операції спрямовані на виконання договорів купівлі-продажу і не мають систематичного характеру [11, с. 135]. У свою чергу, О. В. Буткевич вважає, що термін «торгівля» є більш широким і включає поняття «торговельна діяльність» та «торговельні операції». Науковець акцентує увагу на тому, що торговельні операції спрямовані на виконання договорів купівлі-продажу й не мають систематичного характеру. Водночас, якщо торговельні операції фізичної особи набувають систематичного характеру (більше 4 разів на календарний рік), вона повинна зареєструватися як суб'єкт підприємництва, і тоді її практичні дії щодо укладення та виконання оплатних договорів, які передбачають передачу прав власності на товари, розглядаються як торговельна діяльність [1, с. 72]. У контексті даного дослідження ми будемо вживати терміни «торгівля» та «торговельна діяльність» через призму їх ототожнення. Що ж стосується поняття «торговельні операції», то, на наш погляд, воно є складовою торговельної діяльності (торгівлі). А отже, ототожнювати вказані категорії недоречно.

Що стосується безпосередньо господарсько-торговельної діяльності, то, наприклад, К. О. Хрімлі визначає господарсько-торговельну діяльність як самостійного виду господарську діяльність, спрямовану на реалізацію продукції виробничо-технічного призначення і виробів народного споживання, що здійснюють суб'єкти господарювання незалежно від форм власності за плату на професійних засадах [2, с. 27]. На його думку, господарсько-торговельна діяльність полягає в реалізації продукції виробничого призначення та товарів народного споживання, а також у здійсненні допоміжної діяльності, яка забезпечує їх реалізацію шляхом надання відповідних послуг [17, с. 220]. Водночас О. Г. Боднарчук та О. І. Боднарчук, визначають її як діяльність суб'єктів господарювання з метою отримання прибутку шляхом купівлі та продажу товарів або надання відповідних послуг, пов'язаних із товарообігом [16, с. 54]. Безсумнівно, кожен із наведених підходів вартий уваги. Утім, на наш погляд, визначення господарсько-торговельної діяльності через призму її тлумачення як діяльності суб'єктів господарювання з метою отримання прибутку шляхом купівлі та продажу товарів або надання відповідних послуг, пов'язаних із товарообігом, є більш вдалим з позиції чіткості. Хоча визнання його досконалим буде дещо поспішним висновком.

Висновки. Поняття торговельної діяльність як різновиду господарської діяльності має свій багатогранний зміст як в законодавстві так і в доктрині самого господарського права, без дослідження яких повноцінне з'ясування сутності вказаного поняття неможливе. Керуючись проведеним аналізом, пропонуємо торговельну діяльність розуміти як діяльність у сфері товарного обігу, спрямовану на одержання прибутку шляхом реалізації продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність, яку здійснюють на професійних засадах та на власний ризик суб'єкти господарювання різних форм власності, з метою досягнення економічних результатів. Подальші перспективи полягають у практичній імплементації розробленого підходу задля усунення правових колізій у законодавстві.

Список літератури:

1. Буткевич О. В. Співвідношення понять «торгівля» та «торговельна діяльність». Вісник господарського судочинства. 2009. № 1. С. 69–73.
2. Хрімлі К. О. Правове регулювання господарсько-торговельної діяльності в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2015. 203 с.
3. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 року № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4196-20#Text
4. Податковий кодекс України : закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т Я. 2004. 768 с.
6. Економічний словник-довідник/[за ред. СВ Мочерного]. Донецьк: Феміна, 1996. 368 с.
7. Хавронюк М. І. Законодавство України про торгівлю: Настільна книга продавця і покупця: в 3 ч. / М.І. Хавронюк, М.І. Мельник. К.: Бліц-Інформ, 1997. Ч. 1. 1997. 752 с.
8. Гордієнко Д. Д. Економічний тлумачний словник. Понятійна база законодавства України у сфері економіки. К.: КНТ, 2006. 308 с.
9. Мочерний С. В. Економічний енциклопедичний словник / С. В. Мочерний. Львів: Світ, 2005. 616 с.

10. Конопліцький В. А. Економічний словник. Тлумачно-термінологічний. КНТ, 2007. 580 с.

11. Маланчук Т. В. Співвідношення понять торгівля та торговельна діяльність у законодавстві України. *Юридичний науковий електронний журнал* 6 (2017). 134–135.

12. Кулава М. К. Поняття торгівля та торговельна діяльність відповідно до законодавства України та доктрини. Правова держава, 2017. (25), 67–71.

13. Томчишен С. В. «Торговельна діяльність як вид підприємництва.» Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ вип. 2000. 229–232.

14. Віхров О. П. Господарське право. Спеціальна частина : [навчальний посібник]. К. :Слово, 2006. 344 с.

15. Сергієнко В. В. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності :[конспект лекцій] / В.В. Сергієнко, В.Д. Понікаров, Ж.О. Андрійченко, С.Ф. Денисюк, І.В. Ялдін, В.В. Деркач, Д.В. Назаренко. Х. : Вид. ХНЕУ, 2009. 236 с.

16. Боднарчук О. Г., Боднарчук О. І. Визначення поняття й змісту оптової та роздрібної торгівлі як однієї з форм господарсько-торговельної діяльності. Юридичний науковий електронний журнал, 2018. (1), 52–54.

17. Хрімлі, К. О. «Поняття господарсько-торговельної діяльності.» *Актуальні проблеми держави і права.* 2014. 74, 217–222.

18. Чуєнко Анна Михайлівна. Пацурія Ніно Бондовна. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ КОНСАЛТИНГОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ // Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 58: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13 – 14 лютого 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2024. С. 72–75).

19. Тертичний Я. С. Сутність та природа електронної комерції. Вісник Хмельницького національного університету. 2018. № 3, том 2. С. 277–284.

20. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 року № 222-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19

21. Закон України «Про ринок природного газу» (Відомості Верховної Ради України, 2015 р., № 27, ст. 234; 2020 р., № 2, ст. 6; 2023 р., № 77, ст. 270.

22. Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» (Відомості Верховної Ради України, 2016 р., № 51, ст. 833; 2023 р., № 77, ст. 270).

23. Законі України «Про ринок електричної енергії» (Відомості Верховної Ради України, 2017 р., № 27–28, ст. 312 із наступними змінами)..

24. Про затвердження Правил торговельного обслуговування: Постанова КМУ від 11 лютого 2025 р. № 144 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/144-2025-%D0%BF#Text

25. Про електронну комерцію: Закон України від 03 вересня 2015 р. No 675-VIII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#Text.

Syrotko M. V. THE CONCEPT OF TRADE ACTIVITY IN THE DOCTRINE OF COMMERCIAL LAW AND LEGISLATION OF UKRAINE

The article provides a comprehensive scientific and theoretical analysis of the concept of «trade activity» through the prism of the current state of commercial law doctrine and the current legislation of Ukraine. The relevance of the study is determined by the fact that trade activity is a key element of the economy, but the legal regulation of this sphere is characterized by the lack of a single conceptual approach to definitive tools.

The author emphasizes the presence of serious terminological inconsistency, as both in legislative acts and in the scientific works of domestic researchers, there is often a fragmentary understanding of the essence of the category of «trade activity» and an unjustified application of related concepts.

The transformation of legal regulation in connection with the loss of validity of the Commercial Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Licensing of Certain Types of Economic Activity», as well as the adoption of new normative acts, in particular the Law of Ukraine «On Features of Regulation of Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms in the Transition Period and Associations of Legal Entities», is systematically investigated. It is revealed that recent amendments to laws in the energy sectors have introduced an unjustifiably narrowed interpretation of economic-trade activity exclusively as activities in wholesale energy markets, which does not take into account its general legal nature and creates legislative conflicts.

In addition, the approaches of the Tax Code of Ukraine and the Law «On E-Commerce» are thoroughly analyzed. A profound analysis of the doctrinal approaches of scientists to the understanding of trade as a

branch of the economy, a form of exchange of goods, a set of civil-law operations, and an independent type of economic activity is carried out. Objective, subjective, and mixed approaches to defining trade activity are considered in detail.

The author supports the position on the expediency of conceptual identification of the terms «trade» and «trade activity», while it is clearly emphasized that «trade operations» are only an integral component of trade activity, and their identification is highly inappropriate.

Based on the systemic synthesis of existing scientific and legislative approaches, in order to successfully eliminate existing legal gaps and contradictions, the author proposes his own comprehensive definition of trade activity as an activity in the field of commodity circulation aimed at making a profit through the sale of products, performance of works or provision of services of a value nature, which have strict price certainty, carried out on a professional basis and absolutely at their own risk by business entities of various forms of ownership in order to achieve economic and social results. It is concluded that there is an urgent need for further improvement of the definitive apparatus of the legislation of Ukraine.

Keywords: *trade activity, legal regulation, commercial law, doctrine, legislation.*

Дата першого надходження статті до видання: 05.03.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 347.19:346.2(477)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/11

Цьомра В. Ю.
https://orcid.org/0000-0003-2331-9084
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ЕВОЛЮЦІЯ МОДЕЛІ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному дослідженню еволюції моделі правосуб'єктності юридичних осіб в умовах масштабної правової трансформації, зумовленої скасуванням Господарського кодексу України та набуттям чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX від 09 січня 2025 року. Реформування правового регулювання господарської діяльності в Україні розглядається не лише як технічна зміна нормативної бази, а як системна трансформація парадигми правосуб'єктності, що означає перехід від дуалістичної моделі цивільного та господарського законодавства до уніфікованої цивілістичної системи, орієнтованої на стандарти приватного права Європейського Союзу.

У статті проаналізовано основні доктринальні підходи до визначення поняття та змісту правосуб'єктності юридичних осіб, сформовані в українській та зарубіжній правовій науці, зокрема концепції ототожнення правосуб'єктності з правоздатністю, підходи до її розуміння як поєднання правоздатності та дієздатності, а також більш широкі теорії, що включають деліктоздатність як самостійний елемент. Розглянуто фундаментальні теорії природи юридичної особи: теорію фікції, органічну теорію та теорії реального суб'єкта, а також їхній вплив на формування моделі правосуб'єктності в різних правових системах. Досліджено передумови та особливості дуалістичної системи приватного права України, що склалася після одночасного прийняття у 2003 році Цивільного та Господарського кодексів України.

Особлива увага приділяється аналізу конкретних наслідків реформи для двох принципово різних груп суб'єктів. Щодо юридичних осіб публічного права встановлено, що відбулась кардинальна зміна архітектури їхнього правового регулювання: обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств, заборона утворення нових юридичних осіб у формах, передбачених ГКУ, а також поступова заміна інститутів права господарського відання та оперативного управління узуфруктом. Щодо юридичних осіб приватного права констатується уніфікація нормативної основи їхньої діяльності та суттєве посилення ролі договірної правосуб'єктності, обсяг якої тепер визначається насамперед принципом свободи договору відповідно до норм Цивільного кодексу України.

Зроблено висновок, що здійснена правова трансформація є безпрецедентною за своїм масштабом та наслідками для вітчизняної правової системи. Водночас перехідний характер реформи в умовах воєнного стану породжує стан правової невизначеності для суб'єктів, що перебувають у процесі реорганізації. Визначено перспективи подальших наукових досліджень, пов'язані з розробленням цілісної доктрини правосуб'єктності юридичних осіб в умовах уніфікованого цивільного регулювання та порівняльно-правовим аналізом обраної Україною реформаторської моделі у контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: *правосуб'єктність юридичних осіб, правова трансформація, скасування Господарського кодексу України, юридичні особи публічного права, договірна правосуб'єктність.*

Постановка проблеми. Протягом останніх років українське суспільство живе в умовах постійної турбулентності та нестабільності. Абсолютно очевидною причиною такого становища є варварська та аморальна війна, яку розв'язав проти Української держави наш північний сусід. Введення правового режиму воєнного стану, а також виклики, пов'язані із обороною нашої держави, збереженням її цілісності та суверенітету, ставлять нові завдання перед нашим суспільством в цілому та законодавцями зокрема щодо необхідності трансформації сус-

© Цьомра В. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

пільних та правових відносин і їх пристосування до вимог сьогодення.

Так, 28 лютого 2025 року набрав чинності Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» (надалі закон № 4196-IX), який запустив процедуру реформування великого сектору національної економіки. Одним із ключових наслідків набуття чинності законом № 4196- IX є скасування Господарського кодексу України (ГКУ) (з 28.08.2025 року), а також внесенням змін до Цивільного кодексу України (ЦКУ) та ряду інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність юридичних осіб різних організаційно-правових форм [1]. Така масштабна реформа цілої галузі національного законодавства кардинально змінила архітектоніку правового регулювання сфери господарської діяльності, а особливо правового становища юридичних осіб, як ключових учасників господарських правовідносин.

Такі глобальні законодавчі зміни у сфері регулювання господарської діяльності безпосередньо впливають форми та зміст правосуб'єктності юридичних осіб, а особливо юридичних осіб публічного права. Якщо ж вказані зміни для юридичних осіб приватного права переважно стосуються процесу здійснення ними господарської діяльності, то юридичні особи публічного права повинні пройти складні трансформаційні процеси, які безпосередньо впливатимуть на їхню правосуб'єктність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні наукові дослідження в сфері еволюції правосуб'єктності юридичних осіб після скасування ГКУ (з 28 серпня 2025 року) активно фокусуються на аналізі переходу від дуалістичної моделі приватного права до уніфікованої цивільно-правової парадигми. Зокрема, В. Щербина підкреслює, що скасування ГКУ призвело до фундаментальної трансформації архітектури регулювання, де ЦКУ стає основним джерелом, а спеціальні закони доповнюють його лише фрагментарно. Автор зазначає суттєві прогалини в регулюванні статусу юридичних осіб публічного права, оскільки ЦКУ практично не охоплює їх утворення та діяльності, що створює ризики правової невизначеності під час перехідного періоду.

Значну увагу в останніх публікаціях приділено практичним аспектам корпоратизації державних та комунальних підприємств. Л. Сіщук детально аналізує процес перетворення унітарних форм у господарські товариства (акціонерні товариства чи ТОВ), наголошуючи, що обов'язкова корпоратизація протягом шести місяців (або ширшого перехідного періоду) спрямована на модернізацію корпоративного управління, підвищення прозорості та інвестиційної привабливості.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із наслідками скасування ГКУ для регулювання суб'єктів господарювання. Р. Мкртчян, С. Попов та М. Стаднік досліджують трансформацію методологічних підходів до правового регулювання господарської діяльності після уніфікації законодавства, наголошуючи, що поєднання диспозитивних та імперативних методів у ГКУ мало самостійне правове значення, яке не може бути механічно відтворене виключно нормами ЦКУ. Б. Шуба та В. Джунь констатують, що попри значні недоліки ГКУ саме він забезпечував інституційну основу для визначення господарського права як самостійної галузі та господарсько-правової відповідальності як окремого її різновиду, а отже, скасування цього акту без належного нормативного заміщення породжує реальні правозастосовні ризики для учасників господарських відносин.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу правової трансформації, зумовленої скасуванням ГКУ та набуттям чинності Законом України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», на еволюцію моделі правосуб'єктності юридичних осіб, виявлення системних змін у правовому регулюванні правосуб'єктності юридичних осіб публічного та приватного права, а також визначення теоретичних і практичних наслідків переходу від дуалістичної до уніфікованої цивілістичної моделі правового регулювання господарської діяльності в Україні.

Методологічну базу дослідження становлять загальнонаукові методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція), спеціально-юридичні (системний підхід, формально-логічний, порівняльно-правовий аналіз) та міждисциплінарні підходи (соціально-правовий, функціональний, контекстуальний аналіз).

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб юридична особа стала реальним учасником правовідносин, її «пуста» правова конструкція повинна бути наповнена реальним змістом. Саме правосуб'єктність «наповнює» юридичну особу правами, створює можливість мати та реалізовувати обов'язки, визначає хто і в якій формі буде визначати та втілювати волю конкретно визначе-

ного суб'єкта. Лише завдяки правосуб'єктності юридична особа відділяється від об'єктів правовідносин і стає їх суб'єктом.

Правосуб'єктність юридичних осіб є важливою правовою категорією як в окремих галузях права, так і на загальнотеоретичному рівні в цілому. Проте на законодавчому рівні цей інститут не знайшов свого єдиного визначення, а, наприклад, визначення поняття «юридична особа» дається через окремі складові поняття «правосуб'єктність», такі як право- та дієздатність.

В юридичній науковій літературі існують різні погляди на поняття та зміст правосуб'єктності. Так, деякі автори ототожнюють правосуб'єктність і правоздатність, визначаючи ці поняття як здатність мати права та обов'язки [2, с. 131]. Такі погляди були притаманні окремим вченим радянської школи права (С. Алексєєв, М. Агарков, С. Братусь та інші), а також деяким закордонним правовим системам. Низка інших вчених (Скакун О.Ф. та інші) доволі вузько трактують правосуб'єктність юридичних осіб, визначаючи її як поєднання право- та дієздатності [3, с. 358], і характеризують як здатність мати права, обов'язки та здійснювати їх [4, с. 150]. Цей підхід не зовсім відображає реальний внутрішній зміст такого складного правового явища як «правосуб'єктність». Технічне поєднання внутрішніх складників правосуб'єктності не робить його повноцінним явищем. Існують теорії, що, «"правосуб'єктність юридичної особи" та "правовий статус" – поняття не тотожні, оскільки правовий статус містить різноманітні елементи. Загалом під правовим статусом розуміється установлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків. У правовий статус входять такі елементи: 1) правосуб'єктність; 2) установлені законом права та обов'язки; 3) гарантії установлених прав; 4) відповідальність суб'єкта за невиконання обов'язків» [5, с. 141]. У той час, як складовими елементами правосуб'єктності юридичної особи, за твердженням цих же вчених, є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Враховуючи різноманіття поглядів, можемо стверджувати, що єдине загальноприйняте теоретичне визначення поняття правосуб'єктності юридичної особи до цього часу відсутнє. В умовах частих нормативних змін відсутність єдиного теоретичного чи законодавчого визначення певного поняття може створювати значні прогалини у правозастосуванні.

В свою чергу, проблема правової природи юридичної особи є однією з фундаментальних у теорії права, оскільки від визначення джерел та меж правосуб'єктності залежить модель участі організацій у цивільному обігу, їх відповідальність, майновий режим, корпоративне управління і навіть державна економічна політика. Протягом століть юридична наука виробила декілька підходів до пояснення самої сутності юридичної особи як суб'єкта права, які мають значний вплив на форми та зміст її правосуб'єктності. Найбільш значними серед них залишаються теорія фікції, органічна теорія та теорії реального суб'єкта. У сучасних процесах правової трансформації, зокрема в Україні, де відбувається зміна парадигми правосуб'єктності у зв'язку зі скасуванням Господарського кодексу України та наближенням до європейської моделі приватного права, порівняльний аналіз цих доктрин набуває не лише теоретичного, а й виразного практичного значення.

Так, теорія фікції розглядала юридичну особу як штучного суб'єкта права, який існує лише завдяки правовим прийомам та інструментам і створюється для юридичних цілей. Прихильники цієї теорії вважали, що правоздатність юридичної особи не дається від природи, а базується на нормі права. Теорія фікції отримала також широке поширення і в англо-американському праві, де юридична особа розглядалася як невидиме майнове утворення, яке існує лише з точки зору закону [6, с. 141].

Так звана органічна теорія відкидала фікцію, як форму існування юридичної особи, та розглядала останню, як живий організм, наділений, подібно людині, тілом, душею і волею. Як зазначає Воронюк О., «юридична особа здатна формувати та виявляти самостійну волю, яка визначається метою, заради якої створена юридична особа. Воля союзної особистості виражається індивідами, які є її органами. Тобто, через свої органи юридична особа реалізує свою правоздатність, отже юридична особа є дієздатною» [7, с. 73].

Вагомий прорив в розумінні сутності юридичної особи був зроблений в кінці XIX – початку XX століття. Особливістю нових правових поглядів цього часу став перехід до уявлень про юридичну особу як про реального суб'єкта. Юридичну особу почали розглядати в соціально-правовій площині як соціальний організм, який розвивається, змінюється та припиняє своє існування, тобто уподібнюється людині, а не як певну уявну конструкцію, що існує завдяки прийому юридичної техніки. Практично кожна з теорій юридичної особи як реального суб'єкта відкидає ідею стосовно її (юридичної особи) фіктивності.

Важливим напрацюванням основних напрямків концепції реального суб'єкта є вчення про те, що держава не створює чи дає дозвіл на утворення такого суб'єкта, а лише визнає його як нового учасника правовідносин, визнаючи його відокремлену правосуб'єктність від засновників чи представників, закріплюючи при цьому так званий явковий принцип створення юридичних осіб.

В Україні у 2003 році у зв'язку із одночасним прийняттям ЦКУ та ГКУ відбувся перехід до дуалістичної системи приватного права. І ЦКУ, і ГКУ одночасно були покликані регулювати приватноправові відносини, хоча кожен із цих кодексів встановлював особливі форми та методи правового регулювання. Так, ЦКУ закріплював переважно диспозитивні форми, зокрема, вже в ст. 3 закріплено такі засади цивільного законодавства як свобода договору, свобода підприємницької діяльності, справедливість, добросовісність та розумність [8]. Основна ідея законодавця полягала у побудові моделі горизонтальних правовідносин, при яких всі їх учасники є рівними у правах та обов'язках.

В свою чергу, ГКУ встановлював баланс ринкового саморегулювання та державного регулювання, визнаючи економічну багатоманітність та права власності, одночасно забезпечуючи захист конкуренції та прав споживачів, причому головним завданням є створення стабільної правової основи для підприємництва, адаптованої до сучасних вимог та євроінтеграції. Враховуючи особливий суб'єктний склад, поєднання організаційних і майнових елементів, значною мірою регулювання з боку як держави, так і суб'єктів цих відносин, існування особливого господарсько-правового методу регулювання, який поєднував у собі диспозитивні та імперативні моделі, було цілком виправданим [9, с. 20]. Як зазначаються Шуба Б. та Джунь В., «незважаючи на значні недоліки ГК України …, саме ГК України був основним регулятором господарських відносин, що, зокрема, підкріплював ідею визначення господарського права окремою галуззю права, сприйняття договорів між суб'єктами господарювання як господарських договорів, існування господарсько-правової відповідальності як окремого виду відповідальності» [10, с. 465].

Якщо ж аналізувати підхід ЦКУ та ГКУ щодо питання правового регулювання правосуб'єктності юридичних осіб, то варто зазначати, що він також суттєво відрізнявся. ЦКУ закладає загальні засади правового регулювання юридичних осіб як суб'єктів права, визначає їхні загальні права та обов'язки, встановлює основні механізми реалізації та набуття цих прав та обов'язків. Ст. 80 ЦКУ визначає юридичну особу, як організацію, створену і зареєстровану у встановленому законом порядку, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [8]. На відміну від фізичних осіб, у юридичних осіб правоздатність і дієздатність виникають та припиняються одночасно, а саме з моменту державної реєстрації і до моменту внесення запису про припинення до Єдиного державного реєстру.

Правосуб'єктність юридичних осіб у сфері господарювання регулювалась саме ГКУ, де використовувався термін господарська компетенція. ГКУ не використовував термін «правосуб'єктність» безпосередньо для юридичних осіб, натомість оперував поняттям суб'єкта господарювання. П. 1 ч. 2 ст. 55 ГКУ визначав суб'єкта господарювання – юридичну особу як господарську організацію, створену відповідно до ЦКУ, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку [11]. Ч. 2 закону № 4196-IX визначає суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законом [1].

Після скасування ГКУ правосуб'єктність юридичних осіб зазнала значних трансформацій. Якщо ж правове регулювання утворення та діяльності юридичних осіб приватного права зазнало відносно незначних змін, то архітектура регулювання правового статусу юридичних осіб публічного права була повністю змінена.

Юридичні особи публічного права – це суб'єкти, створені в розпорядчому порядку державою чи органами місцевого самоврядування для виконання функцій публічної влади або надання суспільно значущих послуг (наприклад, органи влади, казенні підприємства, комунальні чи державні підприємства). Їх правосуб'єктність традиційно мала особливості: спеціальна правоздатність, майно на праві оперативного управління чи господарського відання, обмежена автономія. Як зазначає О.О. Посикалюк, «поняття "юридичні особи публічного права" охоплює достатньо широке коло юридичних осіб з надто відмінним

правовим статусом, серед яких юридичні особи, які можуть здійснювати владні повноваження, так і ті, що не можуть здійснювати владні повноваження; які як визнаються суб'єктами господарювання, так і ті, що не належать до суб'єктів господарювання; діяльність яких спрямована на одержання прибутку, так і ті, що не мають на мені отримання прибутку» [12, с. 49]. Саме для юридичних осіб публічного права, а зокрема, суб'єктів господарювання, у зв'язку із скасуванням ГКУ, відбулись найбільш значні зміни у архітектурі їхнього правового регулювання, зокрема:

– Відбувся повний перехід регулювання на підставі норм ЦКУ та спеціальних законів. Скасування ГКУ знаменує фундаментальну трансформацію архітектури правового регулювання господарської діяльності юридичних осіб публічного права. З 28 серпня 2025 року втрата чинності ГКУ зумовлює уніфікацію нормативної бази, за якої основним джерелом регулювання стає ЦКУ у поєднанні зі спеціальними законами. Такий підхід покликаний усунути дуалізм цивільного та господарського законодавства, що існував з 2004 року, та повинен сприяти гармонізації національного права з європейськими стандартами. Проте, багато унікальних норм ГКУ, які відсутні в цивільному законодавстві, були втрачені. ЦКУ практично не зачіпає питань правового регулювання утворення та діяльності юридичних осіб публічного права [13, с. 10].

– Обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств. Так, ст. 14 закону №4196-IX передбачає, що протягом шести місяців з дня введення в дію цього закону учасники (засновники) підприємства, уповноважений суб'єкт управління об'єктами державної власності приймають рішення про припинення підприємства (крім державних некомерційних підприємств), єдиним учасником (засновником) якого є держава, а уповноважений орган місцевого самоврядування може прийняти рішення про припинення підприємства, єдиним учасником (засновником) якого є територіальна громада (територіальні громади). При цьому такі підприємства повинні бути або ліквідовані або перетворені у господарські товариства. Наприклад, державне комерційне підприємство, казенне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) у статутному капіталі якого належать державі, або в державне некомерційне товариство, а комунальне комерційне підприємство перетворюється в акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, 100 відсотків акцій (часток) якого належать відповідній територіальній громаді, або в комунальне некомерційне товариство. Корпоратизація спрямована на модернізацію управління державним майном, підвищення прозорості, інвестиційної привабливості та відповідності міжнародним стандартам корпоративного управління. Як зазначає Сіщук Л., «процес перетворення державних підприємств у господарські товариства має метою покращення корпоративного управління державною власністю в ринкових умовах та забезпечення прозорості діяльності всередині товариств, але тільки належний механізми регулювання та посилений контроль з боку держави зможуть дати гарантії для ефективного їх функціонування, що стануть вивірені часом і практикою застосування» [14, с. 96–97].

– Заборона створення нових «підприємств» публічного права. Ще одним важливим кроком у процесі реформування сфери регулювання господарської діяльності є заборона створення юридичних осіб в організаційно-правових формах державного підприємства (державного комерційного підприємства, державного некомерційного підприємства, казенного підприємства), комунального підприємства (комунального комерційного підприємства, комунального некомерційного підприємства), спільного комунального підприємства, приватного підприємства, іноземного підприємства, дочірнього підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації. За задумом законодавця законом впроваджується так званий «закритий перелік» юридичних осіб – товариств та кооперативів. У свою чергу, державні та комунальні унітарні підприємства протягом перехідного періоду мають бути перетворені в акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю [15, с. 144]. Крім того, обмежуються зміни в Єдиному державному реєстрі щодо діючих підприємств публічного права: дозволені лише реєстраційні дії, пов'язані з перетворенням, злиттям, приєднанням, ліквідацією або зміною суб'єкта управління. Ця норма сприяє поступовому витісненню радянських моделей управління майном та переходу до сучасних корпоративних структур, підвищуючи ефективність використання публічних ресурсів.

– Поступова заміна господарського відання та оперативного управління. Реформа передбачає поступову ліквідацію інститутів права господарського відання (для комерційних суб'єктів) та права оперативного управління (для неко-

мерційних), які становили основу майнового режиму унітарних підприємств за ГКУ. Так, закон № 4196-IX дає визначення понять право господарського відання та право оперативного управління, проте одночасно встановлює, що статті, в яких закріплено ці положення, втрачають чинність через три роки з дня введення в дію цього Закону. Одночасно вводиться нове поняття для українського законодавства – узуфрукт. Наприклад, ст. 60-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» встановлює, що узуфрукт комунального майна або право особистого безоплатного володіння і користування комунальним майном є речовим правом на комунальне майно для узуфруктаріїв – органів місцевого самоврядування, комунальних організацій (установ, закладів), комунальних некомерційних товариств та інших юридичних осіб, які не мають на меті одержання прибутку та єдиним учасником (засновником) яких є територіальна громада [16]. Закон України «Про управління об'єктами державної власності» дає аналогічне за змістом визначення узуфрукта державного майна.

В свою чергу, правосуб'єктність юридичних осіб приватного права також зазнала трансформації та змін, хоч і не таких значних як для юридичних осіб публічного права. Уніфікація моделі правосуб'єктності суб'єктів приватного права є одним із центральних наслідків скасування ГКУ. Реформа спрямована на подолання дуалізму цивільного та господарського законодавства, забезпечення єдиної правової основи для всіх суб'єктів підприємницької діяльності та гармонізацію з європейськими стандартами приватного права.

Одним із найбільш значних наслідків такої правової трансформації для суб'єктів приватного права є заборона утворення будь-яких юридичних осіб в організаційно-правовій формі підприємства. Така заборона усуває застарілі та специфічні «господарські» форми, які мали обмежену правосуб'єктність і особливий майновий режим за ГКУ, та переводить акцент на універсальні форми, передбачені ЦКУ та спеціальними законами, зокрема господарські товариства (основний акцент саме на товариствах з обмеженою відповідальністю та акціонерних товариствах). В даному контексті варто зазначити, що правовий статус організаційно-правової форми підприємства (приватного, дочірнього та інших) був практично неврегульований, на відміну від таких форм господарських товариств як товариство з обмеженою відповідальністю чи акціонерне товариство, утворення та діяльність яких врегульована спеціальними законами. Тому, здійснення діяльності юридичними особами, створеними у організаційно-правовій формі підприємства (приватного підприємства, підприємства з іноземними інвестиціями, підприємства об'єднання громадян та інших), засновники, виконавчий орган та саме підприємство зустрічалось із рядом проблем, пов'язаних із відсутністю належного правового регулювання.

Так, наприклад, українські суди у своїх рішенням часто звертали увагу на проблему застосування правових норм, які б регулювали діяльність підприємств. Наприклад Велика палата Верховного суду в постанові від 29 червня 2021 року у справі № 916/2813/18 зазначає: «8.14. Приватним підприємством визнається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці, а також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи (частина перша статті 113 цього ж Кодексу). 8.15. Частиною першою статті 63 ГК України передбачена класифікація підприємств за ознакою форми власності. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 11.06.2019 у справі № 917/1338/18 (провадження № 12-23гс19) погодилась із висновком, сформульованим у постанові Верховного Суду від 03.10.2018 у справі № 917/1887/17, що характеристика юридичної особи як приватного підприємства – це характеристика того, на підставі якої власності його створено. 8.16. Отже, приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності» [17]. Тобто, Велика палата Верховного Суду поставила під сумнів існування такої організаційно-правової форми господарювання як приватне підприємство, а разом з тим, фактично, вказала на помилковість її вибору під час заснування самого підприємства.

Іншою суттєвою зміною у структурі загальної правосуб'єктності юридичних осіб приватного права є значене посилення ролі договірної правосуб'єктності. В даному випадку доречно пояснити, що під «договірною правосуб'єктністю» необхідно розуміти не здатність суб'єктів укладати та реалізовувати договори, угоди контракти тощо, а саме місце та роль договору як важливого інструменту для формування правосуб'єктності будь-яких суб'єктів правовідносин. У сучасній доктрині цивільного права України договірна

правосуб'єктність розуміється не лише як похідна категорія від загальної цивільної правоздатності та дієздатності (статті 91-92 ЦКУ), а як особливий вид правосуб'єктності, межі та зміст якої визначаються та встановлюються самими суб'єктами права в процесі формування договірних відносин. Такий підхід ґрунтується на фундаментальному принципі свободи договору (ст. 627 ЦКУ), що забезпечує автономію волі учасників цивільного обороту. Саме після скасування ГКУ відбулася повна уніфікація регулювання договірних відносин у цивільному та господарському обороті під нормами ЦКУ. Це посилило роль автономії волі, оскільки раніше імперативні вимоги ст. 180 ГКУ (щодо обов'язкового погодження предмета, ціни та строку як істотних умов) поступилися місцем ст. 638 ЦКУ, де істотними є лише умови про предмет, умови, визнані такими законом для певного виду договору, а також умови, щодо яких за заявою хоча б однієї сторони має бути досягнуто згоди (суб'єктивний критерій).

Таким чином, суб'єкти отримали ширшу можливість самостійно визначати рамки власної договірної правосуб'єктності, включаючи обсяг прав та обов'язків, обмеження відповідальності (за умови добросовісності та розумності, ст. 614, 623 ЦКУ), додаткові зобов'язальні конструкції. Проте автономія волі не є абсолютною. Межі договірної правосуб'єктності встановлюються імперативними нормами закону (ст. 6 ЦКУ), принципами добросовісності, розумності та справедливості (ст. 3 ЦКУ), а також публічним порядком і моральністю (ст. 203 ЦКУ). Договірні обмеження, що грубо порушують ці принципи (наприклад, повне виключення відповідальності за умисел або грубу недбалість), можуть бути визнані недійсними (ст. 215–216 ЦКУ).

Уніфікація договірного права сприяла зменшенню колізій між цивільним і господарським законодавством, підвищенню гнучкості договірних конструкцій та посиленню ролі свободи договору. Водночас це вимагає від суб'єктів чіткого формулювання «заявлених» істотних умов у пропозиціях та акцептах, а також обережного підходу до обмежень відповідальності.

Договірна правосуб'єктність виступає ключовим механізмом реалізації принципу автономії волі в умовах уніфікованого цивільного регулювання, дозволяючи суб'єктам самостійно формувати правові рамки своїх відносин. Водночас її межі, встановлені законом і судовою практикою, забезпечують баланс між свободою договору та захистом публічних інтересів, добросовісності учасників обороту. Подальший розвиток цієї категорії залежатиме від еволюції судової практики та адаптації бізнесу до нових реалій після скасування Господарського кодексу України.

Правова трансформація, започаткована Законом № 4196-IX та пов'язаним з ним припиненням дії ГКУ, становить собою не лише технічне усунення дуалізму приватного права, а й глибокий зсув у парадигмі правосуб'єктності юридичних осіб. Перехід від спеціальної (обмеженої) правоздатності та господарської компетенції до універсальної моделі, заснованої на принципах ЦКУ, знаменує відхід від спадщини унітарних форм з особливими майновими режимами (господарське відання, оперативне управління) на користь корпоративних структур, що ґрунтуються на автономії волі, свободі договору та відповідальності в межах статутного капіталу. Така зміна суттєво посилює договірну правосуб'єктність як самостійний механізм саморегуляції правового статусу суб'єктів, водночас створюючи виклики для юридичних осіб публічного права, чия діяльність традиційно була тісно пов'язана з імперативними публічно-правовими функціями та обмеженою автономією. У цьому сенсі реформа є не ізольованим актом, а частиною ширшої цивілізаційної траєкторії наближення українського права до континентальної європейської моделі, де юридична особа дедалі більше розглядається як реальний, а не фіктивний учасник обігу з чітко визначеною внутрішньою організаційною волею.

Разом з тим, описані трансформаційні процеси не є позбавленими ризиків і суперечностей. Обов'язкова корпоратизація державних та комунальних підприємств, заборона створення нових унітарних форм, поступова заміна застарілих речових прав на узуфрукт, а також посилення ролі автономії волі в договірних конструкціях приватних суб'єктів створюють перехідний період підвищеної правової невизначеності. Відсутність єдиного легального визначення правосуб'єктності юридичної особи, фрагментарність регулювання окремих аспектів у спеціальних законах та потенційні прогалини в правозастосовній практиці можуть призвести до тимчасового послаблення стабільності господарського обігу, особливо в секторі публічної власності. Водночас саме цей період відкриває вікно можливостей для судової практики та доктрини уточнити зміст і межі правосуб'єктності в умовах уніфікованого цивільного регулювання, зокрема щодо балансу між свободою договору та публічним інтересом, добросовісністю та захистом слабшої сторони.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що правова трансформація, зумовлена скасуванням ГКУ та набуттям чинності Законом № 4196-IX, спричинила системну зміну архітектоніки правосуб'єктності юридичних осіб в Україні. Ця трансформація не є лише технічним перерозподілом нормативного регулювання між кодексами, вона означає перехід від дуалістичної моделі, що поєднувала цивільно-правові та господарсько-правові інститути, до уніфікованої цивілістичної парадигми. У контексті такого переходу правосуб'єктність юридичних осіб набуває нового змістовного наповнення: вона перестає бути категорією, закріпленою в різних галузях законодавства з принципово різними правовими режимами, і перетворюється на єдину універсальну властивість суб'єкта права, що визначається передусім нормами ЦКУ та спеціальних законів. При цьому особливого значення набуває розмежування між правосуб'єктністю юридичних осіб публічного та приватного права, яке після скасування ГКУ потребує нового доктринального осмислення та законодавчого уточнення, адже ЦКУ традиційно орієнтований на регулювання відносин приватноправового характеру і не завжди здатен повноцінно замістити спеціальний господарсько-правовий інструментарій.

Найбільш кардинальних змін в процесі правової трансформації зазнала правосуб'єктність юридичних осіб публічного права, які тривалий час функціонували в особливому правовому режимі, заснованому на інститутах господарського відання та оперативного управління. Обов'язкова корпоратизація державних і комунальних підприємств, заборона утворення нових юридичних осіб у формах, передбачених ГКУ, та поступова заміна речово-правових титулів на узуфрукт фактично означають деконструкцію класичної моделі публічно-правової правосуб'єктності, успадкованої з радянського правопорядку, та її заміну корпоративно-правовою моделлю. Водночас перехідний характер реформи, обумовлений необхідністю функціонування держави в умовах воєнного стану, породжує значну правову невизначеність: суб'єкти господарювання, що перебувають у процесі перетворення, опиняються у стані «проміжної» правосуб'єктності, що не завжди відповідає критеріям правової визначеності та стабільності цивільного обігу. Вирішення цієї проблеми потребує як оперативного законодавчого реагування, так і формування єдиної судової практики, яка б орієнтувала учасників господарських відносин у нових правових реаліях.

Перспективи подальших наукових досліджень у цій галузі пов'язані насамперед із необхідністю розроблення цілісної доктрини правосуб'єктності юридичних осіб в умовах уніфікованого цивільного регулювання. Особливої уваги заслуговують питання теоретичного розмежування загальної та спеціальної правосуб'єктності в контексті нового законодавства, з'ясування меж договірної правосуб'єктності в умовах посиленої ролі принципу свободи договору, а також дослідження правового статусу юридичних осіб, що проходять процедуру корпоратизації в перехідний період. Не менш актуальним є порівняльно-правовий аналіз обраної Україною моделі трансформації у зіставленні з досвідом держав-членів ЄС, які свого часу здійснювали аналогічні реформи у процесі приєднання до єдиного правового простору. Відповідь на ці питання матиме не лише теоретичне, але й суттєве практичне значення для забезпечення ефективного функціонування оновленої системи правосуб'єктності юридичних осіб в Україні після завершення перехідного періоду.

Список літератури:

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text (дата звернення: 28.01.2026).

2. Донченко О., Грекул-Ковалик Т. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 131–138. https://doi.org/10.32837/yuv.v0i2.2331 (дата звернення: 03.02.2026).

3. Скакун О. Теорія держави і права: підручник. Харків : Консум, 2009. 656 с.

4. Чалий Ю. Правосуб'єктність юридичних осіб: окремі проблемні аспекти. *Право та безпека*. 2021. Т. 83. № 4. С. 149–155. https://doi.org/10.32631/pb.2021.4.15 (дата звернення: 03.02.2026).

5. Парасюк В., Парасюк М. Особливості правосуб'єктності юридичної особи. *Visegrad Jurnal on Human Rights*. 2018. № 2. С. 139–145. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2401/1/%D0%9F%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%8E%D0%BA.pdf (дата звернення: 04.02.2026).

6. Баб'юк М. Основні теорії юридичних осіб та їх вплив на розвиток вищих навчальних закладів. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. № 6 (24). С. 37–45. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/

cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/jnn_2013_3_6.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

7. Воронюк О. Генезис уявлень про юридичну особу як суб'єкта права. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 70–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2008_2_15 (дата звернення: 06.02.2026).

8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 9 квіт. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 07.02.2026).

9. Мкртчян Р., Попов С., Стаднік М. Методи регулювання господарських відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2025. №. 74. С. 19–23. https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.74.4 (дата звернення: 07.02.2026).

10. Шуба Б., Джунь В. Господарське право в Україні в умовах трансформаційних змін законодавства: правові реалії та наслідки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №. 5. С. 464–466. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-5/104 (дата звернення: 08.02.2026).

11. Господарський кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV : станом на 28 серп. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 11.02.2026) (втратив чинність 28.08.2025 року).

12. Посикалюк О.О. До питання про поняття юридичної особи публічного права. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 46–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2015_1_7 (дата звернення: 11.02.2026).

13. Щербина В. Формування законодавства щодо регулювання комерційної діяльності в Україні. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 10–16. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1067 (дата звернення: 13.02.2026).

14. Сіщук Л. Особливості перетворення підприємств державного сектора економіки у господарські товариства. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 92–97. URL: https://repository.ndippp.gov.ua /handle/765432198/1067 (дата звернення: 13.02.2026).

15. Гевко В. Юридичні особи у перехідний період та після нього. *Особливості правового забезпечення господарської діяльності у зв'язку із скасуванням Господарського кодексу України* : зб. матеріалів Науково-практ. круглого столу, м. Київ, 9 квіт. 2025 р. 2025. С. 144–149. URL: https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1067 (дата звернення: 13.02.2026).

16. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 20 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text (дата звернення: 14.02.2026).

17. Постанова Великої палати Верховного Суду від 29.06.2021 у справі №916/2813/18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/ 98531899 (дата звернення: 24.02.2026).

Tsomra V. Yu. EVOLUTION OF THE LEGAL PERSONALITY MODEL OF LEGAL ENTITIES UNDER THE CONDITIONS OF LEGAL TRANSFORMATION

The article is devoted to a comprehensive study of the evolution of the legal personality model of legal entities under the conditions of large-scale legal transformation caused by the abolition of the Commercial Code of Ukraine and the entry into force of the Law of Ukraine «On the Peculiarities of Regulating the Activities of Legal Entities of Certain Organizational and Legal Forms during the Transitional Period and Associations of Legal Entities» №. 4196-IX of January 9, 2025. The reform of the legal regulation of economic activity in Ukraine is considered not merely as a technical change of the regulatory framework, but as a systemic transformation of the legal personality paradigm, signifying a transition from the dualistic model of civil and commercial legislation to a unified civil law system oriented towards the standards of private law of the European Union.

The article analyzes the main doctrinal approaches to defining the concept and content of the legal personality of legal entities, formed in Ukrainian and foreign legal science, including concepts equating legal personality with legal capacity, approaches to its understanding as a combination of legal capacity and active capacity, as well as broader theories that include delictual capacity as an independent element. The fundamental theories of the nature of a legal entity: the fiction theory, the organic theory, and the theories of a real subject, and their influence on the formation of the legal personality model in various legal systems are examined. The prerequisites and features of the dualistic system of private law in Ukraine, which emerged after the simultaneous adoption of the Civil Code and the Commercial Code of Ukraine in 2003, are investigated.

Particular attention is paid to analyzing the specific consequences of the reform for two fundamentally different groups of entities. With regard to legal entities of public law, it is established that a fundamental change in the architecture of their legal regulation has occurred: mandatory corporatization of state and municipal

enterprises, prohibition on the establishment of new legal entities in the organizational forms provided for by the Commercial Code, and the gradual replacement of the institutions of the right of economic management and operational management with usufruct. With regard to legal entities of private law, a unification of the normative basis of their activities is noted, along with a significant strengthening of the role of contractual legal personality, the scope of which is now determined primarily by the principle of freedom of contract in accordance with the norms of the Civil Code of Ukraine.

It is concluded that the legal transformation carried out is unprecedented in its scale and consequences for the domestic legal system. At the same time, the transitional nature of the reform under martial law gives rise to a state of legal uncertainty for entities undergoing reorganization. Prospects for further research are identified, related to the development of a coherent doctrine of legal personality of legal entities under unified civil regulation and a comparative legal analysis of Ukraine's chosen reform model in the context of European integration processes.

Keywords: *legal personality of legal entities, legal transformation, abolition of the Commercial Code of Ukraine, legal entities of public law, contractual legal personality.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/12

Боднарук М. І.
https://orcid.org/0000-0001-7386-465X
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА АДАПТАЦІЯ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДО НОВИХ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ

У статті зазначено, що зміцнення систем соціального захисту є важливим не лише для вирішення негайних проблем, таких як криза вартості життя, але й для посилення довгострокової стійкості до далекосяжних та нерівномірних наслідків зміни клімату. Автор статті розділяє думку, що політика соціального захисту рідко стратегічно інтегрує проблеми зміни клімату, тоді як і кліматична політика майже не визнає потенціал соціального захисту в адаптації до зміни клімату або пом'якшенні її наслідків.

В умовах зростання кліматичних небезпек, існуючі схеми соціального захисту, спрямовані на зниження вразливості загалом, повинні будуть еволюціонувати, щоб враховувати зміну клімату як частину їхньої розробки. У цьому випадку адаптація інструментів соціального захисту до зміни клімату – та до конкретної політичної економії реформ кліматичної політики – буде ключовою.

На тлі численних криз зростає занепокоєння щодо соціальних наслідків кліматичної політики, запровадженої Європейською зеленою угодою. На цьому тлі політика сталого соціального забезпечення буде важливою для захисту людей від цих ризиків.

Автор звертає увагу на те, що прямий вплив екологічної кризи та вплив «зеленого» переходу створять нову хвилю соціальних ризиків. Останні по-різному впливатимуть на окремі соціальні групи.

Європейські держави загального добробуту займають складне становище в епоху екологічної кризи. З одного боку, існує потреба в розширеній соціальній політиці – як за витратами, так і за обсягом – для захисту суспільств від посилення ризиків; з іншого боку, необхідно вжити заходів для забезпечення того, щоб соціальна політика також успішно вирішувала екологічну кризу.

Зроблено висновок, що політика щодо зміни соціального захисту повинна працювати в тандемі з політикою щодо зміни клімату для підтримки зусиль щодо пом'якшення наслідків та адаптації до них з метою стримування кліматичної кризи, одночасно зміцнюючи соціальний захист для вирішення як звичайних ризиків життєвого циклу, так і кліматичних.

Важливим залишається питання інвестування у зміцнення систем соціального захисту. Без додаткових інвестицій у системи соціального захисту кліматична криза лише загострить існуючу вразливість, бідність та нерівність, тоді як потрібно досягти абсолютно протилежного результату.

Ключові слова: *соціальний захист, зміна клімату, соціальні ризики, Європейський Союз, Європейська зелена угода.*

Постановка проблеми. Зміцнення систем соціального захисту є важливим не лише для вирішення негайних проблем, таких як криза вартості життя, але й для посилення довгострокової стійкості до далекосяжних та нерівномірних наслідків зміни клімату. Зміна клімату є соціально-економічною проблемою, оскільки її вплив зараз і в майбутньому має значні наслідки для світової економіки, розподілу доходів, ринків праці та охорони здоров'я. З кожним роком зміна клімату при-

© Боднарук М. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

зводить до частіших та сильніших повеней, посух, спеки, лісових пожеж, які загрожують робочим місцям, доходам та засобам до існування. В свою чергу політика ринку праці та добре розвинені системи соціального захисту можуть допомогти в адаптації до кліматичних змін та пом'якшенні її наслідків.

Країни зі зрілими системами соціального захисту можуть швидко перепрофілювати існуючі програми, але зростаючий масштаб потрясінь вимагає постійної адаптації. Демографічні зміни додають додаткового навантаження, оскільки старіння населення підкреслює важливість забезпечення адекватності та сталості пенсій за віком, охорони здоров'я та довгострокового догляду [1].

У звіті Міжнародної Організації Праці (далі МОП) «Про соціальний захист у світі за 2024–2026 роки: Універсальний соціальний захист для боротьби зі зміною клімату та справедливого переходу» зазначається, що понад половина населення світу охоплена соціальним захистом. Але цей бажаний прогрес гальмується тим фактом, що 3,8 мільярда людей досі повністю незахищені від життєвих викликів та наслідків зміни клімату [2].

Разом з тим у 20 найбільш вразливих до кліматичної кризи країнах 91,3% людей (364 мільйони) досі не мають жодної форми соціального захисту. Якщо дивитися в більш широкому розрізі, то у 50 країнах, найбільш вразливих до клімату, 75% населення (2,1 мільярда осіб) не мають жодного соціального захисту, а 76,1% дітей у світі досі не мають ефективного соціального захисту. Також існує суттєвий гендерний розрив, причому ефективне охоплення жінок відстає від охоплення чоловіків (50,1% та 54,6% відповідно).

У середньому країни витрачають 12,9% свого валового внутрішнього продукту (ВВП) на соціальний захист (за винятком охорони здоров'я). Однак, тоді як країни з високим рівнем доходу витрачають в середньому 16,2%, країни з низьким рівнем доходу виділяють лише 0,8% свого ВВП на соціальний захист. Країнам з низьким рівнем доходу, до яких належать держави, найбільш вразливі до впливу зміни клімату, потрібно додатково 308,5 мільярда доларів США на рік (52,3% їхнього ВВП), щоб гарантувати принаймні базовий соціальний захист, і для досягнення цієї мети знадобиться міжнародна підтримка [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто заначити, що питання взаємозв´язку між зміною клімату та необхідністю адаптації систем соціального захисту в Україні є ще малодослідженим (можна виділити лише працю Булавинця О.), на відмінно від закордонної наукової спільноти, де ця проблематика з кожним роком стає все більш актуальною. Так, можна виділити праці Мартена ван Алста, Каліни Арабаджієвої, Альберто Барріо, Йоли Георгіаду, Сесілії Костелли, Даніеле Малерба, Маттео Манделлі, Беатріс Мартінес Ромера, Себастьяна Сабато, Рейчел Слейтер, Джанни Д. Тенцинг та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою статті є правовий аналіз впливу кліматичних змін на функціонування існуючих систем соціального захисту.

Виклад основного матеріалу. Зміна клімату трансформує ризики, з якими стикаються окремі особи та домогосподарства, що може мати глибокі соціально-економічні наслідки, такі як зростання бідності, нерівності та соціальної нестабільності. За деякими оцінками, зміна клімату може призвести до крайньої бідності понад 130 мільйонів людей лише до 2030 року [4].

Варто зазначити, що політика соціального захисту рідко стратегічно інтегрує проблеми зміни клімату, тоді як і кліматична політика майже не визнає потенціал соціального захисту в адаптації до зміни клімату або пом'якшенні її наслідків [5].

Ризики зміни клімату «кількісно та якісно відрізняються» від «традиційних» соціальних ризиків. У літературі з питань соціального захисту до ключових ризиків належать соціальні ризики та ризики життєвого циклу, а також ризики, пов'язані з доходом та засобами до існування. Соціальні ризики (здебільшого використовуються в європейській соціальній політиці) та ризики життєвого циклу (яким надають перевагу організації ООН, такі як МОП, та використовуються в країнах, що розвиваються) стосуються традиційних ризиків, пов'язаних із зайнятістю у сучасних суспільствах (погіршення здоров'я, інвалідність, материнство, безробіття, старість тощо), а також новіших ризиків для зайнятості та доходів, що виникають внаслідок глобалізації та технологічних змін [6]. Разом з тим ширше та детальніше розуміння того, як зміна клімату не лише збільшує, а й змінює характер ризиків, з якими зазвичай стикається соціальний захист, і, що важливо, як соціальний захист реагує на них, може покращити розробку політики в цій сфері.

В умовах зростання кліматичних небезпек, існуючі схеми соціального захисту, спрямовані на зниження вразливості загалом, повинні будуть еволюціонувати, щоб враховувати зміну клімату як частину їхньої розробки. У цьому випадку адаптація інструментів соціального захисту до зміни кліматичних

мату – та до конкретної політичної економії реформ кліматичної політики – буде ключовою.

Зміна клімату та погіршення стану навколишнього середовища є екзистенційною загрозою для Європейського Союзу (далі ЄС) та всього світу. Щоб подолати ці виклики, в межах ЄС у 2019 році було прийнято стратегію Європейської зеленої угоди. Європейська зелена угода – це стратегія зростання Європи, яка має перетворити Союз на сучасну, ресурсоефективну та конкурентоспроможну економіку. Вона має на меті зробити Європу кліматично нейтральною до 2050 року, стимулювати економіку за допомогою зелених технологій, створити стійку промисловість і транспорт, а також скоротити забруднення [7].

На перший погляд може видатися, що ніякого взаємозв´язку між вище зазначеною стратегією та необхідністю зміни систем соціального захисту немає, проте це не так. Фізичні наслідки зміни клімату руйнують засоби до існування та витісняють громади, і продовжуватимуть це робити; поступове скорочення або трансформація промисловості вплине на мільйони робочих місць; а зростання цін на енергоносії, пов'язане з кліматичною політикою, непропорційно вплине на домогосподарства з низьким рівнем доходу. На тлі численних криз зростає занепокоєння щодо соціальних наслідків кліматичної політики, запровадженої Європейською зеленою угодою. На цьому тлі політика сталого соціального забезпечення буде важливою для захисту людей від цих ризиків [8].

З огляду на різноманітність систем соціального захисту держав-членів ЄС та обмежену компетенцію ЄС, історично на європейському рівні в цій сфері не було значних дій, окрім транскордонної координації систем соціального захисту. Однак включення права на належний соціальний захист до Європейського стовпа соціальних прав спонукало до прийняття юридично необов'язкової Рекомендації Ради щодо доступу до соціального захисту для працівників та самозайнятих осіб (далі «Рекомендація щодо соціального захисту» або «SPR») у листопаді 2019 року. Інша необов'язкова Рекомендація Ради щодо забезпечення справедливого переходу до кліматичної нейтральності (далі «Рекомендація щодо справедливого переходу» або «FTR»), прийнята в червні 2022 року як частина пакету кліматичної політики Європейської Комісії, також містить положення про системи соціального захисту, підкреслюючи їхню актуальність для справедливого зеленого переходу.

Рекомендація щодо справедливого переходу (FTR) була прийнята як частина пакету Європейської комісії «Готові до 55». Як Рекомендація Ради, вона не є юридично обов'язковою, але має набагато ширший обсяг, ніж інші основні заходи ЄС щодо «справедливого переходу» [9]. Першим з них є Механізм справедливого переходу, механізм фінансування, що передбачає виділення 55 мільярдів євро в період з 2021 по 2027 рік для вирішення соціально-економічних наслідків зеленого переходу в «найбільш постраждалих регіонах». Фонд справедливого переходу є центральним елементом цього механізму. Другим є Соціальний кліматичний фонд, ще 86,7 мільярда євро якого будуть виділені в період з 2026 по 2032 рік на заходи, запропоновані державами-членами для захисту вразливих домогосподарств та підприємств від впливу нової Схеми торгівлі викидами для автомобільного транспорту та будівель на ціни на енергоносії [10]. Хоча ці два інструменти мають вужчий фокус, Угода про фінансове забезпечення економічної ефективності використовує підхід «все суспільство», який заохочує держави-члени впроваджувати широкий спектр політик, зокрема щодо доступу до якісної зайнятості, освіти, доступних основних послуг та житла, а також міжгалузевих заходів, пов'язаних з управлінням та участю.

Однак фінансування належних заходів соціального захисту залишається основною перешкодою для впровадження. Це, перш за все, питання для держав-членів, яким, ймовірно, знадобляться додаткові ресурси для впровадження положень про FTR (та SPR) і, можливо, доведеться переглянути фінансування своїх систем.

З огляду на ці виклики, виникає сумнів, чи необов'язкова Рекомендація щодо справедливого переходу та Рекомендація щодо соціального захисту достатньо стимулюватимуть держави-члени до адаптації та зміцнення своїх систем соціального захисту з урахуванням нових соціальних та економічних ризиків, хоча на даний момент це може бути найкращим рішенням, яке існує на рівні ЄС.

Зміцнення та адаптація систем соціального захисту до нових викликів мають бути ключовим елементом будь-якої політики справедливого переходу [8]. В цьому контексті терміново потрібні політичні рішення, які дадуть людям впевненість у тому, що вони не залишаться поза увагою держави при настанні нових соціальних ризиків. На ключовому значенні соціального захисту та соціальної згуртованості у підвищенні прийнятності кліматичної політики для громадян наголошував і німецький науковець Даніеле Малерба [11].

Схожої думки щодо неефективності Механізму справедливого переходу, Соціального кліматичного фонду та недостатньої інтегрованості соціального захисту у кліматичну стратегію дотримуються і данські науковці Альберто Барріо та Беатріс Мартінес Ромера [12].

Дійсно, як прямий вплив екологічної кризи, так і вплив «зеленого» переходу створюють нову хвилю соціальних ризиків. Вони по-різному впливають на окремі соціальні групи: працівників, які стикаються з реструктуризацією промисловості через перехід; домогосподарств з низьким рівнем доходу, які борються з вищими витратами на енергоносії та сировинні товари; та маргіналізованих громад, які постраждали від руйнівних екологічних умов.

Зі зростанням світової кон'юнктури, і без того крихкі основи європейських держав загального добробуту зазнають безпрецедентного тиску. Не лише екологічні виклики та політика, спрямована на їх вирішення, створюють і посилюють соціальні ризики, що вимагають збільшення державних соціальних витрат, але й структури та цілі існуючих держав загального добробуту також не відповідають цій новій реальності. Сьогоднішні системи соціального захисту були побудовані в інший час, з іншими соціальними ризиками.

Таким чином, європейські держави загального добробуту займають складне становище в епоху екологічної кризи. З одного боку, існує потреба в розширеній соціальній політиці – як за витратами, так і за обсягом – для захисту суспільств від посилення ризиків; з іншого боку, необхідно вжити заходів для забезпечення того, щоб соціальна політика також успішно вирішувала екологічну кризу. Подолання цієї парадоксальної ситуації вимагатиме трансформаційних змін у європейських державах загального добробуту, як на рівні соціальної політики ЄС, так і на рівні національних систем соціального захисту, для узгодження соціальних та екологічних цілей, сприяння синергії та мінімізації компромісів між ними.

Щоб втілити цю альтернативну парадигму на практиці, потрібен новий спектр державної політики, що інтегрує соціальні та екологічні цілі. Її часто називають екосоціальною політикою. Різні пропозиції щодо екосоціальної політики нещодавно були висунуті як науковцями, так і правозахисними групами, однак, незважаючи на жваві дебати, ця політика наразі залишається радше амбітними пропозиціями, ніж конкретними політичними реаліями, що робить сталий добробут, здавалося б, далекою утопією [13].

Висновки. Соціальний захист є основоположним для адаптації до зміни клімату, оскільки усуває корінні причини вразливості шляхом запобігання бідності та соціальної інтеграції, а також зменшення нерівності. Він підвищує здатність людей справлятися з кліматичними потрясіннями заздалегідь, забезпечуючи мінімальний рівень доходу та доступ до охорони здоров'я. Системи соціального захисту у поєднанні з активною політикою на ринку праці також можуть допомогти людям перейти до більш екологічних робочих місць та більш стійких економічних практик; захистити доходи, здоров'я та робочі місця людей, а також підприємства від кліматичних потрясінь та негативного впливу кліматичної політики.

Політика щодо зміни соціального захисту повинна працювати в тандемі з політикою щодо зміни клімату для підтримки зусиль щодо пом'якшення наслідків та адаптації до них з метою стримування кліматичної кризи, одночасно зміцнюючи соціальний захист для вирішення як звичайних ризиків життєвого циклу, так і кліматичних.

Ще одним важливим моментом залишається питання інвестування у зміцнення систем соціального захисту (інвестиції є невід'ємною частиною успішного справедливого переходу). Без додаткових інвестицій у системи соціального захисту кліматична криза лише загострить існуючу вразливість, бідність та нерівність, тоді як потрібно досягти абсолютно протилежного результату.

Список літератури:

1. Persistent social protection gaps in Europe and Central Asia worsened by climate change impact. *International Labour Organization* : веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/resource/news/persistent-social-protection-gaps-europe-and-central-asia-worsened-climate (дата звернення: 20.02.2026).

2. World Social Protection Report 2024-26: Universal social protection for climate action and a just transition. *International Labour Organization* : веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-social-protection-report-2024-26-universal-social-protection-climate (дата звернення: 18.02.2026).

3. Social protection plays a key role in countering climate change impact but countries most impacted by the climate crisis are the least prepared. *International Labour Organization* : веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/resource/news/social-protection-plays-key-role-countering-climate-change-impact-countries (дата звернення: 22.02.2026).

4. S. Hallegatte, M. Bangalore, L. Bonzanigo, M. Fay, T. Kane, U. Narloch, J. Rozenberg, D. Treguer, A. Vogt-Schilb Shock Waves: Managing the Impacts of Climate Change on Poverty. The World Bank (2016).

5. L. Berrang-Ford, A. R. Siders, A. Lesnikowski, A. P. Fischer, M. W. Callaghan, N.R. Haddaway, K.J. Mach, M. Araos, M.A.R. Shah, M. Wannewitz, D. Doshi, T. Leiter, C. Matavel, J.I., Musah-Surugu, G. Wong-Parodi, P. Antwi-Agyei, I. Ajibade N., Chauhan W., Kakenmaster T.Z., Abu. A systematic global stocktake of evidence on human adaptation to climate change. Nature Clim. Change, 11(11), Article 11 (2021).

6. World Social Protection Report 2020–22: Social protection at the crossroads – in pursuit of a better future. *International Labour Organization* : веб-сайт. URL: https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-social-protection-report-2020-22-social-protection-crossroads-%E2%80%93 (дата звернення: 25.02.2026).

7. The European Green Deal. *European Commission* : веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 20.02.2026).

8. Arabadjieva, Kalina and Barrio, Alberto, Rethinking Social Protection in the Green Transition: Implementing the Council Recommendation on Fair Transition (November 05, 2024). ETUI Research Paper – Policy Brief 2024.10.

9. The Just Transition Mechanism: making sure no one is left behind. *European Commission* : веб-сайт. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal/finance-and-green-deal/just-transition-mechanism_en (дата звернення: 12.02.2026).

10. SocialClimateFund. *EuropeanCommission* : веб-сайт. URL: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/funding/social-climate-fund_en (дата звернення: 20.02.2026).

11. Barrio Fernandez A., Martinez Romera B. The Role of Social Protection in Integrating Social and Climate Change Objectives in the European Union. Revista Catalana de Dret Ambiental, 2025. 16(1), 1–22.

12. Daniele Malerba. «The Effects of Social Protection and Social Cohesion on the Acceptability of Climate Change Mitigation Policies: What Do We (Not) Know in the Context of Low- and Middle-Income Countries?,» *The European Journal of Development Research, Palgrave Macmillan;European Association of Development Research and Training Institutes (EADI),* 2022. vol. 34(3), pages 1358–1382, June.

13. Europe's welfare states face unprecedented challenges from the ecological crisis and its social fallout. Can sustainable welfare deliver the EU's needed ecological transformation in a socially just way? *The Green European Journal* : веб-сайт. URL: https://www.greeneuropeanjournal.eu/sustainable-welfare-social-protection-in-times-of-ecological-crisis/ (дата звернення: 23.02.2026).

Bodnaruk M. I. CLIMATE CHANGE AND THE ADAPTATION OF SOCIAL PROTECTION SYSTEMS TO NEW SOCIAL RISKS

The article states that strengthening social protection systems is important not only for addressing immediate problems such as the cost-of-living crisis, but also for enhancing long-term resilience to the far-reaching and uneven impacts of climate change. The author shares the view that social protection policies rarely strategically integrate climate change issues, while climate policies hardly recognize the potential of social protection in adapting to climate change or mitigating its effects.

With climate risks on the rise, existing social protection schemes aimed at reducing vulnerability in general will need to evolve to take climate change into account as part of their design. In this case, adapting social protection instruments to climate change – and to the specific political economy of climate policy reforms – will be key.

Against the backdrop of numerous crises, concerns are growing about the social consequences of the climate policy introduced by the European Green Deal. Against this backdrop, sustainable social security policies will be important to protect people from these risks.

The author points out that the direct impact of the environmental crisis and the impact of the green transition will create a new wave of social risks. The latter will affect different social groups in different ways.

European welfare states are in a difficult position in the era of the environmental crisis. On the one hand, there is a need for expanded social policy – both in terms of expenditure and scope – to protect societies from increasing risks; on the other hand, measures must be taken to ensure that social policy also successfully addresses the environmental crisis.

It is concluded that social protection policy change must work in tandem with climate change policy to support mitigation and adaptation efforts to curb the climate crisis, while strengthening social protection to address both normal life cycle risks and climate risks.

Investing in strengthening social protection systems remains an important issue. Without additional investment in social protection systems, the climate crisis will only exacerbate existing vulnerabilities, poverty, and inequality, when the opposite outcome is needed.

Keywords: *social protection, climate change, social risks, European Union, European Green Deal.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/13

Лубінець Д. В.
orcid.org/0009-0009-8544-1561

ОСНОВНІ СИСТЕМНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЄВОСТІ МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Стаття присвячена розкриттю основних системних проблем забезпечення дієвості механізму соціального захисту працівників критичної інфраструктури. Обґрунтовується, що найбільш актуальними в сучасних умовах є проблеми нормативно-правового та фінансово-бюджетного забезпечення функціонування відповідного механізму в Україні. Неповнота й внутрішня неузгодженість нормативно-правової основи соціального захисту не зводяться до поодиноких «технічних» перешкод, а формують стійку сукупність недоліків правового регулювання, які ускладнюють реалізацію ряду суб'єктивних прав працівників і знижують практичну дієвість гарантій в сфері соціального захисту працівників критичної інфраструктури. Окремо зосереджується увага на проблемі недостатнього законодавчого визначення правового статусу працівників критичної інфраструктури та критеріїв віднесення до цієї категорії, що на практиці породжує спори щодо кола адресатів відповідних соціально-захисних заходів. Зазначена проблема найбільш показово проявилась, зокрема, під час застосування Закону України 2023 р. № 2980-IX, який запровадив одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури внаслідок збройної агресії РФ проти України. Доводиться, що фінансово-бюджетна вразливість соціального захисту працівників критичної інфраструктури посилюється в умовах воєнного часу, адже спостерігається зростання оборонних видатків і паралельно посилюється потреба у відновленні об'єктів критичної інфраструктури. Вказані обставини сукупно підвищують тиск на державний бюджет, унаслідок чого стабільність фінансування соціальних програм стає чутливою до регулярності та обсягів зовнішньої бюджетної підтримки. У висновках узагальнено, що хоча повномасштабне усунення фінансово-бюджетних ризиків істотно обмежене умовами триваючої війни, нормативні вади механізму соціального захисту працівників критичної інфраструктури можуть і мають усуватися поетапно скоординованими діями законодавця та Кабінету Міністрів України – з метою забезпечення юридичної визначеності та зміцнення правопорядку у відповідній сфері.

Ключові слова: *критична інфраструктура, працівники критичної інфраструктури, реформа законодавства, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні права, юридична визначеність.*

Постановка проблеми. Європеїзація правової системи України, що триває досі попри повномасштабну війну, зумовила низку істотних реформ, які прямо чи опосередковано стосуються соціальної сфери [див., напр.: 1]. Поряд із тим, у межах цих реформ питання соціального захисту працівників нерідко або оминаються, або порушуються лише фрагментарно. Особливо виразно це проявляється щодо працівників критичної інфраструктури (далі – КІ), значення трудових результатів яких у воєнних умовах має визначальний характер. Крім того, відзначимо, що в науковій літературі з цього приводу висловлюється застереження, що в Україні в цілому дедалі виразніше простежується перехід до неоліберальної моделі організації системи соціальної безпеки суспільства і держави, що створює ризики фактичного відступу від ідеї розбудови України як соціальної держави. За таких умов гуманістичний зміст сучасного трудового права звужується під впливом меркантицентричного підходу до нормативно-правового впорядкування соціальної сфери, й у підсумку трудове право може редукуватися до так званого «права ринку праці», у якому виробнича функція помітно домінує над соціальною, що є неприйнятним у сучасній правовій та соціальній

© Лубінець Д. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

державі [див., напр.: 2, с. 171; 3, с. 278]. У цьому зв'язку Л.Ю. Малюга обґрунтовано зазначає, що найбільш гостро означена проблема виявляється саме у сфері соціального захисту працівників, передусім тих, хто: а) виконує службово-трудові завдання, без яких неможливе належне функціонування держави; б) має фрагментарно врегульовані заходи соціального захисту, які або залишаються декларативними, або є нееквівалентними соціально-правовій значимості їхньої трудової діяльності та соціальним ризикам і викликам, що виникають у зв'язку з виконанням відповідних службово-трудових завдань [4, с. 12]. У межах цієї проблематики особливо виокремлюється група працівників КІ, передусім з огляду на те, що система їх соціального захисту перебуває на етапі становлення та вже демонструє низку системних вад, які потребують концептуального уточнення як передумови подальшого належного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз наявної наукової літератури засвідчує, що досі основні системні проблеми соціального захисту працівників КІ України не були предметом комплексного наукового дослідження, хоча окремі аспекти цього питання розкривалися у працях низки українських учених і дослідників, серед яких: С.Я. Вавженчук, М.І. Іншин, Е.Л. Ковалюмнус, Л.Ю. Малюга, К.Ю. Мельник, В.В. Пузанова, І.С. Сахарук, Д.І. Сіроха, В.І. Щербина, О.М. Ярошенко та ін. Отже, наявна теоретична основа дає змогу сформувати цілісну наукову позицію щодо структури та змісту системних проблем соціального захисту працівників КІ, які мають місце в Україні та потребують комплексного вирішення, сприяючи при цьому забезпеченню соціальної безпеки держави та суспільства.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування основних системних проблем забезпечення дієвості механізму соціального захисту працівників КІ. Для досягнення цієї мети необхідно виконати такі *завдання*: 1) окреслити сутність основних системних проблем забезпечення дієвості механізму соціального захисту працівників КІ; 2) проаналізувати виокремлені проблеми; 3) узагальнити результати наукової розвідки.

Виклад основного матеріалу. Передусім слід підкреслити, що системні проблеми соціального захисту працівників КІ доцільно розуміти як стійкий комплекс взаємопов'язаних недоліків, аналізуючи сутнісний зміст яких, дозволяє дійти висновку, що до ключових актуальних проблем забезпечення дієвості механізму соціального захисту працівників КІ насамперед належать проблеми нормативно-правового та фінансового забезпечення його ефективного функціонування.

При цьому проблему неповноти та внутрішньої неузгодженості нормативно-правової бази, на якій вибудовується сучасний механізм соціального захисту відповідної категорії працівників, слід розглядати як похідну від більш широкої проблеми, що виражається у загальній нормативно-правовій недостатності сфери соціального захисту в Україні щодо населення загалом і працівників зокрема. Зокрема, К.Ю. Мельник описує цю проблему через кілька типових її проявів: по-перше, законодавчі та підзаконні норми у цій сфері залишаються несистематизованими; по-друге, законодавство у сфері соціального захисту працівників загалом та окремих їх груп (приміром, працівників органів правопорядку) розпорошене у надмірній кількості різнорідних актів, у яких положення про соціальний захист фактично розчиняється у значному обсязі норм, які регулюють множину інших питань організації трудових (службових) відносин тощо; по-третє, частина норм і соціальних стандартів має недопустимо декларативний характер, оскільки щодо окремих соціально-захисних приписів досі не сформовано дієвих механізмів їх забезпечення та реалізації; по-четверте, досі в законодавстві (у частині соціального захисту працівників і суміжних питань) зберігаються істотні прогалини та інші правотворчі недоопрацювання. Додатково науковець підкреслює, що значна частина відповідних нормативно-правових актів ухвалювалася ще до прийняття Конституції України, а відтак – сутнісно не відповідає сучасним умовам життєдіяльності працівників [5, с. 98].

Отже, з огляду на це зауважимо, що системна проблематика неповноти та неузгодженості нормативно-правової бази механізму соціального захисту працівників не зводиться до поодиноких «технічних» перешкод його реалізації, а виявляється у стійкій сукупності недоліків правового регулювання (при чому, як загального, так і спеціального у сфері соціального захисту), які фактично унеможливлюють належне функціонування системи соціального захисту працівників КІ, а таким чином штучно звужують соціально-захисний потенціал держави в цьому напрямі реалізації нею її соціальної функції. При цьому значимість такої проблеми неможливо недооцінити, адже концепція сучасної соціальної держави передбачає, що така держава реалізує соціальні функції, а насамперед – функцію соціального забезпечення,

метою якої є забезпечення належного рівня соціальної захищеності громадян держави [6, с. 62], а саме шляхом створення належних умов, за яких способи досягнення мети соціального забезпечення, а також форми і методи забезпечення цієї безпеки можуть систематично сприяти досягненню соціально безпечного існування людини в Україні [7, с. 6].

Між тим, критично осмислюючи вказану проблему, відзначимо, що вона на практиці має кілька взаємопов'язаних складових, однак її основу становить саме неповнота нормативно-правової бази правового механізму соціального захисту працівників КІ. Так, хоча у нашій державі вже діє Закон України «Про КІ», який визначає правові особливості об'єктів КІ як значущих для економіки, національної безпеки й оборони, спеціального закону, що комплексно визначав би статус і соціальні гарантії працівників цієї сфери, досі немає. Така прогалина нормативно-правового упорядкування сфери соціального захисту відповідних працівників є принциповою, оскільки працівники КІ мають особливий правовий статус і зазнають особливих соціальних ризиків (головним чином, як у процесі виконання роботи, так і через сам факт належності до відповідної категорії працівників). Відповідно, механізм їх соціального захисту потребує окремого, цілеспрямованого нормативно-правового базису, здатного враховувати ці ризики та бути підставою для належного соціально-захисного реагування держави на такі ризики. Саме тому, можливість радикальної зміни цієї ситуації нами ще раніше пов'язувалась [див., напр.: 8, с. 453] із створенням і прийняттям Закону України «Про працівників КІ», необхідність в якому є очевидно, адже чинне законодавство об'єктивно не охоплює всі аспекти забезпечення соціальної безпеки цих працівників, й тому потребується відносно самостійна законодавча основа для функціонування системи їх соціального захисту та захисту членів їхніх сімей.

В якості прикладу проблеми відсутності пропонованого Закону України «Про працівників КІ» можемо навести Закон України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів КІ, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України» (далі – Закону № 2980-IX). Із змісту цього законодавчого акту випливає, що правотворець, створюючи та приймаючи його, мав на меті посилити соціальний захист працівників, які під час збройної агресії проти України зазнали інвалідності внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи захворювання, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків (а у разі загибелі – забезпечити відповідну підтримку членів їхніх сімей). Утім, у правозастосовній практиці Пенсійного фонду України, на який покладено призначення та виплату відповідної допомоги, спостерігались випадки відмов потерпілим, які звертались до Фонду з метою отримання гарантованої допомоги [9, с. 169]. Як убачається, зазначені відмови ставали можливими не лише через обмежувальне тлумачення окремих положень, а й через змістовні вади самого Закону № 2980-IX, насамперед у частині визначення статусу працівників КІ (власне, ця проблема була би нівельована, якщо статус відповідного кола працівників був окреслений у спеціальному законі про таких працівників або ж принаймні у Законі України «Про КІ»). Зокрема, науковцями з цього приводу справедливо підкреслюється, що ключова проблема вказаного Закону № 2980-IX полягала в тому, що він не встановлював, хто саме є працівником КІ, а від моменту його ухвалення не було визначено ні змісту відповідного правового статусу, ні перевірюваних критеріїв віднесення особи до працівників об'єктів КІ. Як наслідок, сфера дії цього акта залишалася фактично розмитою, що істотно ускладнювало реалізацію передбачених ним гарантій [див., напр.: 10]. Показово в цьому контексті є й те, що вказаний Закон фактично обмежився переліком загальних категорій (груп) адресатів соціально-захисного впливу (працівники об'єктів КІ, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування) без належної конкретизації таких переліків. Відтак, використання законодавцем такого підходу неминуче породила спори щодо кола осіб, які можуть претендувати на визначені законом соціально-захисні заходи та похідні соціально-правові гарантії. Особливо виразно ця колізійність проявилася щодо залізничників та енергетиків, адже за логікою галузевого розуміння КІ вони належать до відповідної групи працівників, однак відсутність їхніх підприємств в офіційному Реєстрі об'єктів КІ (при цьому слід констатувати, що Закон № 2980-IX почав діяти з 1 травня 2023 р., й в той же період було впроваджено такий Реєстр, хоча його необхідно було запровадити ще у березні 2022 р. [9, с. 169]) фактично ставила під сумнів сам статус таких осіб як працівників КІ, а відтак – й їхню можливість бути одержувачами гарантованої Законом № 2980-IX допомоги.

Окремою суттєвою системною проблемою соціального захисту працівників КІ в Україні є

фінансово-бюджетна вразливість соціального захисту таких працівників, що є суттєвою проблемою, адже в державі загального добробуту традиційно істотна увага приділяється саме матеріальному забезпеченню реалізації соціальної функції держави (тобто, існує високий рівень витрат держави на різні засоби забезпечення соціального захисту) [6, с. 62–63]. У цьому контексті відзначимо, що фінансовий контекст цієї проблеми в умовах сьогодення виразно проступає у коментарях Міністра фінансів України С.М. Марченка, зроблених під час зустрічі в Копенгагені у вересні 2025 р. з міністрами фінансів і економіки країн G7 та Європейського Союзу, а також представниками Європейської Комісії й Міжнародного валютного фонду. Серед іншого, було констатовано, що за останні роки повномасштабного вторгнення Україна залучила понад 145 млрд дол. США міжнародної фінансової допомоги, що дало змогу КМУ зберегти макрофінансову стабільність в умовах повномасштабної війни та профінансувати необхідні соціальні видатки. Разом із тим, триваюча війна зумовлює сталі системні ризики для національної фінансової системи, унаслідок чого безперервність зовнішньої підтримки набуває критичного значення в цілому та в контексті виконання соціальних обов'язків держави зокрема. Вказане пояснюється тим, що логіка бюджетних пріоритетів воєнного часу передбачає спрямування внутрішніх фінансових ресурсів насамперед на оборонні потреби, тоді як покриття соціальних видатків істотно залежить від допомоги міжнародних партнерів, й тому, у цьому зв'язку Уряд України підтримує активний діалог з МВФ, ЄС і країнами G7 щодо залучення такої підтримки [11]. Таким чином, на тлі зростання оборонних витрат і паралельної потреби у відновленні КІ, яку систематично руйнує держава-агресор, тиск на державний бюджет лише посилюється. За таких умов фінансування соціального захисту працівників КІ стає вразливим до регулярності та обсягів міжнародних надходжень до державного бюджету, що ускладнює прогнозованість і стабільність виконання відповідних соціальних програм.

Також в цьому контексті відзначимо й те, що працівники КІ й надалі мають труднощі з фактичною реалізацією права на достатній життєвий рівень через прострочення виплати заробітної плати. За даними Єдиного реєстру боржників, станом на початок 2026 р. зафіксовано 36 629 випадків заборгованості із заробітної плати (це на 6% більше, ніж роком раніше), причому більшість (56%) стягнень, відкритих у 2025 р., залишилися непогашеними до початку 2026 р. Також симптоматичною є й сама структура боргів, адже у 2025 р. найчастіше не виплачували кошти працівникам підприємства, що виробляють хімічну продукцію – понад 2,6 тис. проваджень (29% від усіх), й майже співмірна частка припала на підприємства у сфері постачання електроенергії та газу (27% від загальної кількості боргів)

Висновки. Узагальнюючи викладене, зазначимо, що недостатність нормативно-правового забезпечення правового механізму соціального захисту працівників КІ, а також фінансово-бюджетна вразливість їх соціального захисту наразі постають системними проблемами, які безпосередньо позначаються на стані соціальної безпеки відповідного кола працівників й потенційно – на безпековій спроможності держави у сфері забезпечення національної безпеки та оборони. Так, проаналізовані у цій науковій розвідці проблеми утворюють стійкий комплекс взаємопов'язаних недоліків нормотворчого та ресурсного забезпечення, що тією чи іншою мірою перешкоджають повноцінній реалізації суб'єктивних прав у соціальній сфері, знижують дієвість соціальних гарантій і, зрештою, послаблюють рівень соціальної безпеки працівників (частково – і членів їхніх сімей). Як наслідок, актуалізується питання про спроможність держави, враховуючи актуальні напрямки соціальної політики [12, с. 22], оперативно та належним чином виконувати щодо таких працівників вимоги принципів сучасного соціального права, зокрема людиноцентризму, соціальної справедливості, соціальної відповідальності, адресності, забезпечення достатнього життєвого рівня тощо. Крім того, слід констатувати, що хоча фінансово-бюджетна вразливість соціального захисту працівників КІ в особливий період все ж є надзвичайно складною проблемою, повноцінне подолання якої істотно ускладнене умовами триваючої війни, нормативно-правовий аспект забезпечення дієвості відповідного механізму має інший горизонти розв'язання ряду системних проблем в цій сфері. Відтак, усунення ряду основних недоліків нормативної основи розглядуваного механізму вже сьогодні може здійснюватися поетапно шляхом скоординованих дій законодавця та КМУ, що дозволить забезпечити виконання вимог принципу юридичної визначеності та зміцнити правопорядок у розглядуваній сфері.

Список літератури:

1. Іншин М.І., Сіроха Д.І. Соціальний захист в Україні: сутність, проблеми та перспективи. *Актуальні проблеми соціального права*. 2016. Вип. 2. С. 14–18.
2. Ковалюмнус Е.Л. Правовий механізм захисту трудових та соціальних прав суддів в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2021. 246 с.
3. Пузанова В.В. Вияв гуманізму у випадках припинення трудових правовідносин. *Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Житомир, 18 квітня 2019 р.). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 278–280.
4. Малюга Л.Ю. Проблеми та напрями вдосконалення правового регулювання соціального захисту працівників митних органів в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 4. С. 45–49. doi:10.15421/392178.
5. Мельник К.Ю. Проблеми соціального захисту працівників органів внутрішніх справ України. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 97–101.
6. Hladky V.V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. № 11. P. 62–64. doi:10.5281/zenodo.7495112.
7. Belousov V.D. Content of forms and methods of providing social security of the state. *European Socio-Legal and Humanitarian Studies*. 2024. № 2. P. 5–12. doi:10.61345/2734-8873.2024.3.1.
8. Лубінець Д.В. Трудоправові принципи правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80, Ч. 2. С. 449–453.
9. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ: Омбудсман України, 2025. 550 с.
10. Дудін В.М. Недоступний мільйон. *Охорона праці*. 2024. № 9. URL: https://ohoronapraci.kiev.ua/article/protectio/nedostupnij-miljon (дата звернення: 21.11.2024).
11. Міністр фінансів обговорив бюджетну підтримку України з партнерами у Копенгагені: у 2025 році Україна вже залучила понад $30 млрд. *Міністерство фінансів України*, 20.09.2025. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minister_of_finance_discussed_ukraines_budget_support_with_partners_in_copenhagen_in_2025_ukraine_has_already_raised_over_30_billion-5335 (дата звернення: 01.11.2025).
12. Іншин М.І. Соціальна політика як правова категорія. *Актуальні проблеми соціального права в Україні*: зб. наук. праць. / за ред. М.І. Іншина, В.І. Щербини, С.Я. Вавженчука. Харків: Юрайт, 2017. С. 7–22.

Lubinets D. V. THE PRINCIPAL SYSTEMIC PROBLEMS IN ENSURING THE EFFECTIVENESS OF THE SOCIAL-PROTECTION MECHANISM FOR CRITICAL-INFRASTRUCTURE WORKERS

The article examines the principal systemic problems that impede the effectiveness of the social-protection mechanism for critical-infrastructure workers in Ukraine. It argues that the most acute challenges concern regulatory as well as fiscal-and-budgetary support. The incompleteness and internal inconsistency of the social-protection framework are not reducible to isolated "technical" defects but constitute a persistent pattern of regulatory deficiencies that hinder the exercise of individual rights and weaken the practical force of guarantees for critical-infrastructure workers. Particular attention is drawn to the insufficient legislative definition of the legal status of such workers and the criteria for classifying persons within this category, which has generated disputes over eligibility for social-protection measures. This problem was especially visible in the application of the 2023 Law of Ukraine No. 2980-IX, which introduced one-off monetary assistance for harm to life or health suffered by critical-infrastructure workers as a result of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. This problem can be addressed most effectively by amending the Law of Ukraine "On Critical Infrastructure" to insert a section defining the legal status of the relevant employees – or, preferably, by drafting and adopting a dedicated Law of Ukraine "On Critical-Infrastructure Workers". The case for such an Act is that the existing framework does not comprehensively regulate all aspects of these workers' social security; a self-contained legislative basis is therefore required to govern the operation of their social-protection system and the protection of their family members. The article further shows that fiscal-and-budgetary vulnerability intensifies under wartime conditions: rising defence expenditure coincides with pressing needs to restore critical infrastructure, collectively heightening pressure on the State Budget and rendering the stability of financing for social programmes contingent on the timing and scale of external budget support. The conclusions emphasise that, while full mitigation of fiscal risks is constrained by the ongoing war, the regulatory shortcomings of the social-protection mechanism can (and should) be remedied progressively through co-ordinated action by the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine to ensure legal certainty and reinforce the rule of law in this domain.

Keywords: *critical infrastructure, critical-infrastructure workers, legal certainty, legislative reform, social protection, social rights, social security.*

Дата першого надходження статті до видання: 19.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 349.2
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/14

Бойчук М. М.
https://orcid.org/0009-0002-1263-0205
Навчально-науковий інститут публічного права

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ІНСТИТУТ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті здійснено комплексний адміністративно-правовий аналіз поняття та значення кадрового забезпечення у Національній поліції України. Обґрунтовано, що кадрове забезпечення виступає одним із ключових інститутів адміністративного права, який визначає ефективність функціонування правоохоронних органів та реалізацію державної кадрової політики у сфері забезпечення публічної безпеки. Розкрито зміст кадрового забезпечення як системи організаційних, правових і управлінських заходів, спрямованих на добір, розстановку, професійну підготовку, оцінювання, просування по службі та соціальний захист поліцейських. Проаналізовано основні проблеми нормативно-правового регулювання кадрових процедур, зокрема недосконалість механізмів добору та оцінювання персоналу, недостатню узгодженість процедур проходження служби й дисциплінарної відповідальності, а також потребу посилення гарантій прозорості та об'єктивності кадрових рішень. Окрему увагу приділено питанням цифровізації кадрових процесів, впровадження сучасних технологій управління персоналом і адаптації національної кадрової політики до європейських стандартів. Зроблено висновок про необхідність формування цілісної концепції кадрового забезпечення в Національній поліції України як передумови підвищення професіоналізму особового складу, зміцнення службової дисципліни та зростання довіри громадськості до поліції. Запропоновано напрями вдосконалення адміністративно-правових механізмів кадрового забезпечення з урахуванням сучасних безпекових викликів і тенденцій розвитку публічного управління.

Ключові слова: *кадрове забезпечення, Національна поліція України, адміністративно-правове регулювання, державна кадрова політика, проходження служби, професійний розвиток, публічне управління.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування сектору безпеки і оборони, трансформації публічного управління та підвищення стандартів діяльності правоохоронних органів особливої актуальності набуває проблема належного кадрового забезпечення у Національній поліції України. Ефективність реалізації покладених на поліцію завдань щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, протидії злочинності, захисту прав і свобод людини безпосередньо залежить від якості формування, розстановки, професійної підготовки та мотивації персоналу. Водночас наявні організаційно-правові механізми кадрового забезпечення не повною мірою відповідають сучасним викликам, зокрема необхідності дотримання принципів прозорості, доброчесності, професіоналізму та політичної нейтральності.

Недостатня узгодженість нормативно-правового регулювання проходження служби, процедур добору, оцінювання результатів службової діяльності, дисциплінарної відповідальності та соціального захисту поліцейських зумовлює

© Бойчук М. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

потребу комплексного наукового аналізу кадрового забезпечення як адміністративно-правового інституту. Відсутність єдиного концептуального підходу до визначення його змісту та структури ускладнює формування цілісної системи управління персоналом у поліції. З огляду на це постає необхідність уточнення поняття, ознак і значення кадрового забезпечення у Національній поліції України та визначення перспектив його вдосконалення в контексті європейських стандартів. Актуальність дослідження поняття та значення кадрового забезпечення у Національній поліції України зумовлюється об'єктивною потребою підвищення результативності кадрового менеджменту в системі правоохоронних органів, забезпечення належного рівня реалізації прав, свобод і соціальних гарантій поліцейських, а також удосконалення процесів добору, професійної підготовки та розвитку персоналу. Ефективність діяльності поліції значною мірою залежить від якості кадрового забезпечення, що актуалізує науковий аналіз відповідних процедур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кадрового забезпечення правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України, є предметом досліджень представників науки адміністративного права та публічного управління. Окремі аспекти формування та реалізації державної кадрової політики у сфері правоохоронної діяльності розглядалися у працях В. О. Мажари, який акцентував увагу на необхідності чіткої нормативної регламентації кадрових процедур та їх впливі на службову дисципліну. Питання соціального захисту та психологічного забезпечення поліцейських досліджували Р. О. Шаповал і Х. І. Солнцева, обґрунтовуючи важливість комплексного підходу до збереження професійної працездатності особового складу.

І. В. Бригадир та І. В. Панова приділяли увагу проблемам професійного розвитку та кар'єрного просування поліцейських як складовим ефективної кадрової системи. Разом із тим у наукових працях переважає фрагментарний підхід до аналізу окремих елементів кадрового забезпечення, тоді як комплексне дослідження його як цілісного адміністративно-правового інституту, що поєднує організаційні, процедурні та гарантійні складові, потребує подальшого розвитку, що зумовлює необхідність систематизації наукових підходів і формування єдиної концепції кадрового забезпечення в Національній поліції України.

Постановка завдання. Метою наукової статті є визначення теоретико-правових засад та практичних аспектів реалізації кадрового забезпечення у Національній поліції України як інституту адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. У контексті динамічних змін суспільно-політичної ситуації, трансформації державних інституцій та зростання вимог до професійної компетентності працівників правоохоронних органів кадрове забезпеченнянабувають особливого значення як ключовий інструмент забезпечення стабільного й безперервного функціонування Національної поліції України [1, с. 73]. Саме через систему кадрового забезпечення реалізується державна кадрова політика у сфері правоохоронної діяльності.

Важливим аспектом актуальності дослідження є необхідність удосконалення механізмів добору та комплектування особового складу поліції. Високий рівень відповідальності, покладений на поліцейських у процесі виконання службових обов'язків, потребує ретельного відбору кандидатів з урахуванням їхніх морально-етичних, психологічних та професійних характеристик. У цьому контексті вдосконалення кадрових процедур, спрямованих на оцінювання кандидатів, їх професійну підготовку та адаптацію до службової діяльності, виступає необхідною умовою формування висококваліфікованого та вмотивованого персоналу [2, с. 50; 3; 4; 5; 6; 7].

Значущість кадрового забезпечення у Національній поліції України також обумовлена потребою забезпечення принципів прозорості, об'єктивності та неупередженості під час вирішення кадрових питань. Дотримання зазначених принципів сприяє мінімізації корупційних ризиків, підвищенню рівня довіри громадськості до діяльності поліції, а також формуванню ефективної системи службової кар'єри, заснованої на професіоналізмі та заслугах працівників [8, с. 23; 9, с. 120].

Кадрове забезпеченнявиконують важливу функцію у забезпеченні службової дисципліни та дотриманні законності в діяльності поліцейських. Належна нормативна регламентація питань проходження служби, оцінювання результатів службової діяльності, притягнення до дисциплінарної відповідальності та реалізації заходів соціального захисту сприяє підвищенню рівня відповідальності особового складу, мотивації до якісного виконання службових обов'язків і зниженню кількості правопорушень серед працівників поліції [10, с. 125].

З урахуванням сучасних викликів, зокрема посилення гібридних загроз, зростання рівня

злочинності та необхідності оперативного реагування на кризові ситуації, кадрове забезпечення повинні характеризуватися гнучкістю, адаптивністю та відповідністю міжнародним стандартам, що обумовлює потребу їх постійного вдосконалення, впровадження сучасних технологій кадрового менеджменту та підвищення рівня професійної підготовки поліцейських.

Отже, дослідження поняття та значення кадрового забезпечення у Національній поліції України має важливе наукове й практичне значення для формування ефективної системи управління персоналом, підвищення професіоналізму поліцейських, зміцнення довіри суспільства до правоохоронних органів і забезпечення стабільного функціонування поліції в умовах сучасних загроз.

Додатково актуальність дослідження визначається необхідністю імплементації європейських стандартів управління персоналом та адаптації національної кадрової політики до міжнародних вимог. Практика держав – членів Європейського Союзу свідчить про ефективність таких підходів, як створення незалежних інституцій контролю за кадровими процесами, запровадження систем оцінювання професійної компетентності поліцейських, посилення ролі безперервного професійного навчання та розвитку лідерських якостей правоохоронців [11, с. 255; 12, с. 102; 13].

Суттєвого значення набуває й цифровізація кадрових процесів. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, електронного документообігу та автоматизованих систем управління персоналом дозволяє підвищити ефективність кадрової роботи, зменшити вплив людського фактора під час ухвалення управлінських рішень та забезпечити більшу відкритість і доступність кадрових процедур. Запровадження електронних реєстрів особових справ, онлайн-платформ для підвищення кваліфікації та автоматизованих систем моніторингу кар'єрного зростання сприятиме оптимізації управління людськими ресурсами.

Кадрове забезпеченнявідіграють ключову роль у формуванні корпоративної культури та службової етики в органах поліції. Від рівня прозорості та справедливості кадрових рішень залежить не лише ефективність діяльності особового складу, а й ступінь довіри працівників до керівництва та інституції загалом. Як підкреслює В.О. Мажара, недосконаліть або відсутність чітко визначених кадрових механізмів може призводити до демотивації персоналу, зниження рівня службової дисципліни та втрати кваліфікованих кадрів [14, с. 9].

Важливим аспектом кадрового забезпечення є також забезпечення соціального захисту та психологічної підтримки поліцейських. Значні фізичні та емоційні навантаження, пов'язані зі службовою діяльністю, потребують належної уваги з боку держави та відповідних кадрових структур. Запровадження ефективних процедур соціального забезпечення, програм психологічної допомоги та професійної реабілітації, на думку Р.О. Шаповала та Х.І. Солнцевої сприятиме збереженню здоров'я і працездатності особового складу [15].

І. В. Бригадир та І. В. Панова визначають, що окремої уваги заслуговують питання професійного розвитку та кар'єрного зростання поліцейських. Чітко визначені й справедливі процедури просування по службі, можливість безперервного навчання та підвищення кваліфікації є важливими чинниками мотивації працівників поліції до сумлінного виконання службових обов'язків. Удосконалення системи підготовки та професійного розвитку поліцейських відповідно до сучасних викликів і стандартів сприятиме формуванню ефективної правоохоронної системи [16, с. 163].

З огляду на викладене, дослідження кадрового забезпечення у Національній поліції України є нагальною науковою потребою, оскільки дозволяє виявити наявні проблеми у сфері кадрового забезпечення, розробити практичні рекомендації щодо їх усунення та сприяє формуванню сучасної, професійної й ефективної системи управління персоналом у правоохоронних органах [17; 18; 19]. Реалізація таких підходів позитивно вплине на якість діяльності поліції, рівень довіри громадян і загальний стан безпеки в державі.

Висновки. Кадрове забезпечення у Національній поліції України слід розглядати як комплексний адміністративно-правовий інститут, що охоплює сукупність норм, принципів, процедур і управлінських рішень, спрямованих на формування, розвиток і раціональне використання кадрового потенціалу поліції. Його ефективність безпосередньо впливає на рівень законності, дисципліни, професіоналізму та довіри громадськості до правоохоронних органів.

Удосконалення кадрового забезпечення потребує системного підходу, що передбачає оновлення нормативної бази, впровадження сучасних технологій управління персоналом, забезпечення прозорості та об'єктивності кадрових процедур, посилення соціальних гарантій і механізмів професійного розвитку поліцейських. Адаптація національної кадрової політики до європейських

стандартів і цифровізація кадрових процесів мають стати ключовими напрямами реформування. Реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню ефективної та професійної системи управління персоналом у поліції та зміцненню правопорядку в державі.

Список літератури:

1. Кучеровський О. О. Теоретико-методологічні засади організації надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки: дис. … докт. філософії: 081 «Право». Дніпро, 2024. 226 с.
2. Долга Г. В. Кадрове забезпечення якості системи управління. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 3 (8). С. 48–53.
3. Герасимова С. Методичне та кадрове забезпечення управління інвестиційною діяльністю акціонерних товариств. Актуальні проблеми економіки. 2006. № 12. С. 151–159.
4. Балабанова Л., Сардак О. Управління персоналом: навч. посіб. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 512 с.
5. Баранов Д., Садова Н. Сучасні відділи кадрів та можливість їх інтеграції в HR-департаменти. Праця і закон. 2009. № 8. С. 8–11.
6. Даниленко О. Особливості діагностики системи управління персоналом на стадіях життєвого циклу організації в умовах конкурентного середовища. *Актуальні проблеми економіки.* 2010. № 8. С. 97–101.
7. Данилюк А. Проблеми оцінки ефективності системи управління персоналом. Вісник ХНУ. 2007. № 3. Т. 1. С. 112–120.
8. Грітчіна В. Ю. Поняття і значення кадрових процедур у національній поліції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3(9). Т. 2. С. 21–24.
9. Гарбузюк К.Г. До проблеми визначення поняття та видів кадрових процедур в органах Національної поліції. *Юридична наука*. 2020. № 9. С. 119–123.
10. Денисова А. В. Значення та особливості кадрового забезпечення в органах Національної поліції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 123–127.
11. Горяченко Р. І. Формування та реалізація кадрової політики в органах Національної поліції: адміністративно-правовий аспект: дис. … докт. філософії за спец. 081 «Право». Київ, 2022. 334 с.
12. Перепелиця А.В. Адміністративно-правове регулювання підготовки персоналу для органів внутрішніх справ України: дисертація. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2009. 272 с.
13. Комірчий П. О. Адміністративно-правові засади публічної служби у правоохоронній сфері України: дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2020. 611 с.
14. Мажара В. О. Роль корпоративної культури у підвищення продуктивності праці персоналу на підприємствах України. *Ефективна економіка*. 2024. № 11. С. 1–13.
15. Шаповал Р., Солнцева Х. Оптимізація адміністративних процедур кадрової політики Національної поліції України. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 12. С. 157–163.
16. Бригадир І. В., Панова І. В. Система освітньої підготовки поліцейських на сучасному етапі: сьогодення та перспективи. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України:* зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. тактич. та спец.-фіз. підгот. ф-ту № 2. Харків: ХНУВС, 2019. С. 160–165.
17. Олексюк В. В. Адміністративно-правове забезпечення кадрових процедур в Національній поліції України. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харківський національний університет внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Харків, 2025. 194 с.
18. Олексюк В. В. Правові засади кадрових процедур в Національній поліції України. *Право.ua.* 2017. № 3. С. 233–238.
19. Легеза Ю. О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудової дисципліни. *Право України*. 2023. № 12. С. 29–39.

Boichuk M. M. PERSONNEL MANAGEMENT IN THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS AN INSTITUTION OF ADMINISTRATIVE LAW: THEORETICAL AND LEGAL PRINCIPLES AND PRACTICAL ASPECTS OF IMPLEMENTATION

The article provides a comprehensive administrative and legal analysis of the concept and meaning of personnel management in the National Police of Ukraine. It is substantiated that personnel management is one of the key institutions of administrative law, which determines the effectiveness of the functioning of law enforcement agencies and the implementation of state personnel policy in the field of ensuring public safety. The content of personnel management as a system of organizational, legal and managerial measures aimed at the selection, placement, professional training, assessment, promotion and social protection of police officers

is disclosed. The main problems of regulatory and legal regulation of personnel procedures are analyzed, in particular, the imperfection of personnel selection and evaluation mechanisms, insufficient coordination of service and disciplinary procedures, as well as the need to strengthen guarantees of transparency and objectivity of personnel decisions. Special attention is paid to the issues of digitalization of personnel processes, introduction of modern technologies of personnel management and adaptation of national personnel policy to European standards. The conclusion is made about the need to form a holistic concept of personnel management in the National Police of Ukraine as a prerequisite for increasing the professionalism of personnel, strengthening service discipline and increasing public trust in the police. Directions for improving administrative and legal mechanisms of personnel management are proposed, taking into account modern security challenges and trends in the development of public administration.

Keywords: *personnel management, National Police of Ukraine, administrative and legal regulation, state personnel policy, service, professional development, public administration.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.951:35.08
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/15

Бортняк В. А.
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
https://orcid.org/0000-0002-1285-966X

Кубарєв М.
https://orcid.org/0009-0006-0635-5138
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКРИВАЧІВ У СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ: МЕХАНІЗМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ

У статті проведено комплексний аналіз адміністративно-правових засад, що визначають статус та порядок діяльності викривачів у внутрішній структурі державних органів. Автором доведено, що викривач виступає особливим суб'єктом адміністративних правовідносин, оскільки його діяльність інтегрована в систему внутрішнього антикорупційного контролю відповідного державного органу. У роботі висвітлено процедурні аспекти функціонування внутрішніх каналів повідомлення про факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень. Зокрема, досліджено правові вимоги до прийняття та реєстрації таких повідомлень, де виокремлено етапи перевірки інформації на предмет її достовірності та відповідності встановленим законодавством критеріям.

Досліджено правову природу взаємодії між викривачем та антикорупційним уповноваженим, який виступає основним посередником та захисником прав особи всередині державного органу. У статті розкрито механізми адміністративного забезпечення конфіденційності, що включають заходи із захисту персональних даних викривача та недопущення розголошення змісту його повідомлення особам, які не мають на це законних повноважень. Автором особливу увагу приділено правовим інструментам внутрішнього контролю, спрямованим на недопущення заходів негативного впливу з боку керівництва державного органу.

Окрему увагу приділено правовим вимогам до функціонування анонімних каналів зв'язку, встановлених нормативними актами Національного агентства з питань запобігання корупції, як фундаментальної умови забезпечення конфіденційності викривачів. Крім того, визначено рівень імплементації положень Директиви (ЄС)2019/1937 у національне законодавство, що дозволило виокремити перспективні напрями розширення предметної сфери захисту викривачів за межі виключно антикорупційної діяльності. На підставі проведеного дослідження аргументовано необхідність удосконалення внутрішніх антикорупційних програм державних органів, які мають чітко регламентувати кожен етап адміністративного процесу, починаючи від моменту подання повідомлення про корупцію до остаточного захисту прав викривача.

Ключові слова: *запобігання корупції, викривачі, внутрішній контроль, адміністративно-правове регулювання, державні органи.*

Постановка проблеми. Сучасний етап реформування системи державного управління в Україні характеризується пошуком ефективних інструментів мінімізації корупційних ризиків. Одним із найбільш дієвих, проте складних з правової точки зору механізмів, є інститут викривачів, які витупають не просто інформаторами, а важливим елемент системи внутрішнього антикорупційного контролю, оскільки такі володіють даними про приховані порушення всередині державного органу.

Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переходу від декларативного визначення прав викривачів до створення реальних адміністративно-правових процедур їх реалізації. Попри наявність законодавства, що регулює окремі аспекти використання повідомлень викривачів під час внутрішнього антикорупцій-

© Бортняк В. А., Кубарєв М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ного контролю, таке регулювання є недостатню ефективність та фактичну незахищеність осіб від прихованого тиску керівництва. Удосконалення механізмів внутрішнього контролю є важливим для формування культури доброчесності, де повідомлення про корупцію сприймається не як зрада колективу, а як виконання службового обов'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративно-правового забезпечення антикорупційної діяльності та правового статусу викривачів перебувають у центрі уваги багатьох науковців, що зумовлено процесами реформування у системі державного управління. Теоретичне підґрунтя для розуміння корупції як деструктивного явища, що підриває інвестиційну привабливість та соціально-економічний розвиток України, закладено у працях А. І. Каращенка, І. О. Омельченка, А. К. Славицької та ін. У цих дослідженнях розкрита сутність антикорупційної політики як складової суспільних відносин, що виникають у процесі виконання державних функцій та реалізації відповідних стратегій. Безпосередньо проблематика інституту викривачів та їхнього державного захисту висвітлена у працях Р. В. Гречанюка, А. Б. Фодчука, С. С. Єсімова, О. Б. Ковальчук та ін.

Попри значну кількість наукових напрацювань у цій сфері, поза увагою дослідників залишаються питання адміністративної регламентації саме внутрішніх процедур у державних органах. Зокрема, недостатньо вивченими є механізми запобігання конфлікту інтересів під час роботи антикорупційних уповноважених. Також потребує додаткового наукового аналізу питання розмежування управлінського контролю та правозахисної функції всередині організаційної структури органу, що й обумовлює актуальність дослідження цієї статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення адміністративно-правових засад регулювання інституту викривачів у структурі державних органів, а також розробка пропозицій, спрямованих на підвищення ефективності існуючих механізмів внутрішнього контролю щодо захисту прав викривачів та розгляду їхніх повідомлень. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання: 1) розкрито зміст адміністративно-правового статусу викривача як суб'єкта внутрішньоорганізаційних відносин у державному органі; 2) окреслено повноваження та роль антикорупційних уповноважених у системі внутрішнього контролю за дотриманням прав викривачів; 3) розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення внутрішніх положень державних органів з метою підвищення рівня конфіденційності та безпеки осіб, які повідомляють про корупцію.

Виклад основного матеріалу. Основою адміністративно-правового регулювання діяльності викривачів у державних органах України є положення Закону України «Про запобігання корупції» [1], які були доповнені відповідними положеннями у 2019–2020 роках.

Так, становлення інституту викривачів в Україні почалося із прийняття Закону України від 17 жовтня 2019 р. № 198-IX «Про внесення змін до Закону України "Про запобігання корупції" щодо викривачів корупції» [2], який було розроблено на виконання вимог ст. 4 Конвенції ООН проти корупції, що передбачає обов'язок кожної держави розглядати можливість запровадження заходів і систем, які сприяють тому, щоб державні посадові особи повідомляли відповідним органам про корупційні діяння, про які їм стало відомо під час виконання ними своїх функцій [3].

Таким чином, Закон № 198-IX став реформаційним для адміністративного права, оскільки він вперше виокремив викривача як самостійного суб'єкта та, крім іншого, запровадив поняття внутрішніх, регулярних та зовнішніх каналів повідомлення, а також закріпив право викривача на конфіденційність та анонімність, а також запровадив інститут винагороди (10% від предмета корупційного злочину), що перетворило викривання з морального обов'язку на юридично стимульовану діяльність [4].

Наступні кроки у напряму удосконалення національного законодавства України у досліджуваній сфері здійснювалися з урахуванням положень Директиви (ЄС) 2019/1937 Європейського парламенту і ради Європейського Союзу (ЄС) «Про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства союзу» від 23 жовтня 2019 р. [5] у частині щодо створення системи каналів повідомлень (внутрішні, зовнішні, публічне розкриття), визначення широкого кола осіб, які підпадають під захист (не лише службовці, а й підрядники, колишні працівники), а також захисту від будь-яких форм впливу, включаючи прихований тиск, на викривачів.

Зокрема, у квітні 2020 р. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) своїм наказом № 127/20 затвердило Вимоги до захисту анонімних каналів зв'язку, через які здійснюються повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобі-

гання корупції». Цим наказом було визначено, що відповідні канали мають бути спроектовані так, щоб технічно виключити можливість відстеження IP-адрес, номерів телефонів або інших метаданих, якщо особа бажає залишитися анонімною. При цьому, передбачається, що доступ до інформації, що надходить через ці канали, має бути обмежений виключно колом осіб, визначених наказом керівника (як правило, це лише працівники антикорупційного підрозділу), що створює правовий та технічний бар'єр, що захищає викривача від несанкціонованого втручання з боку інших посадових осіб [6].

Важливе значення для формування системи захисту викривачів мали зміни до статті 53 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) щодо залучення у якості особи, якій НАЗК віднесено до органів, який надано право захищати права та законні інтереси інших осіб, зокрема, викривачів, у адміністративних справах [7]. Ця норма КАС України має фундаментальне значення для забезпечення дієвості внутрішнього контролю, оскільки вона запроваджує механізм процесуального представництва викривача спеціалізованим органом (НАЗК), що сприяє перетворенню теоретичних гарантій захисту викривачів у практичний інструмент подолання конфлікту інтересів. Можливість вступу НАЗК у справу на будь-якій стадії та право на самостійне оскарження рішень створюють додаткову гарантію зовнішнього адміністративно-правового нагляду, який мінімізує ризики прийняття упереджених управлінських рішень у межах внутрішньоорганізаційної структури.

У подальшому Законом України від 1 червня 2021 р. № 1502-IX були внесені чергові зміни до Закону України «Про запобігання корупції», спрямовані на упорядкування окремих питань захисту викривачів. Цей Закон фактично упорядкував процедуру перевірки повідомлень та чітко розмежував повноваження НАЗК та внутрішніх антикорупційних підрозділів. Як наслідок, на законодавчому рівні, було уточнено механізм звільнення викривача за наслідком дисциплінарної процедури, в якій керівник органу мав довести, що це рішення не пов'язане з фактом викриття, тобто фактично було запроваджено презумпцію винуватості роботодавця у трудових спорах із викривачами [8].

Крім того, розвиток законодавства у сфері регулювання внутрішнього антикорупційного контролю в державному органі пов'язаний із затвердженням наказом НАЗК від 27 травня 2021 р. № 277/21 Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції [9].

Аналіз цього положення та ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції» дозволяє дійти висновку про те, що адміністративно-правовий статус уповноваженого підрозділу (особи) в структурі державних органів є складним і багатогранним, що обумовлено його специфічною роллю всередині управлінської вертикалі. Зокрема, уповноважений орган перебуває у стані адміністративної залежності – з однієї сторони він є працівником штату конкретного органу, отримує там заробітну плату та підпорядковується керівнику щодо внутрішнього розпорядку, але з іншої, у питаннях методології, звітності та реалізації антикорупційних заходів він підзвітний безпосередньо НАЗК. Така модель підпорядкування дозволяє захистити уповноваженого від незаконних наказів керівника, спрямованих на приховування фактів корупції, оскільки його професійна кар'єра (звільнення чи переведення) захищена зовнішнім регулятором.

Також відповідно до законодавства у межах внутрішнього контролю уповноважений орган виконує три стратегічні функції: 1) приймає повідомлення викривача, оцінює його на відповідність вимогам закону та вирішує питання про початок внутрішньої перевірки; 2) на уповноваженого покладено персональну адміністративну відповідальність за збереження анонімності викривача; 3) у разі виявлення ознак тиску на викривача (наприклад, необґрунтованої догани), уповноважений зобов'язаний ініціювати перед керівником або НАЗК питання про припинення таких дій.

Таким чином, на сьогодні адміністративно-правове регулювання діяльності викривачів у структурі державного органу базується на таких засадах внутрішнього контролю: обов'язковість внутрішніх каналів, тобто кожен державний орган зобов'язаний забезпечити можливість подання повідомлення (в тому числі анонімно) через офіційні вебсайти, спеціальні телефонні лінії та поштові скриньки, що функціонує через Єдиний портал повідомлень викривачів, створений у 2023 р. та адміністратором якого є НАЗК, але який інтегрований у внутрішню мережу кожного відомства [10]; спеціальний статус антикорупційного уповноваженого органу (особи), оскільки законодавство виводить цю особу з-під прямого адміністративного тиску, де керівник не може звільнити уповноваженого без згоди НАЗК, що є гарантією того, що повідомлення викривача не буде приховане всередині органу.

При цьому, з положень Закону України «Про запобігання корупції» [1] вбачається, що внутрішня антикорупційна перевірка в державному органі має проводитися у такі строки – попередня перевірка до 10 робочих днів, дисциплінарне провадження (за потреби) до 30 днів (з можливістю продовження до 45).

У науковій літературі досліджуються різні аспекти сучасного регулювання захисту прав викривачів та здійснення внутрішнього антикорупційного контролю в державних органах.

Так, узагальнюючи підходи І. О. Омельченка та О. С. Яри [11, с. 275], можна стверджувати, що статус викривача у структурі державного органу залишається недостатньо захищеним. Держава через норми адміністративного права створює навколо службовця-викривача правовий механізм, який дозволяє йому продовжувати професійну діяльність, попри ініційований ним процес викриття. Проте ефективність цього механізму прямо залежить від якості регламентації дій антикорупційного уповноваженого, який є єдиним реальним інструментом внутрішнього контролю, зданим протиставити правовий інтерес держави волі конкретного посадовця-порушника.

Крім того, слід зауважити, що адміністративно-правовий статус викривача в структурі державного органу характеризується певною динамічністю, оскільки він змінюється від моменту виникнення наміру повідомити про порушення до моменту завершення перевірки та отримання її результатів. Як слушно зазначає А. К. Славицька, реалізація антикорупційної політики – це не статичний стан, а процес [12, с. 110]. У цьому контексті викривач стає ініціатором адміністративного процесу особливого типу, де предметом регулювання є не зовнішня діяльність держави, а її внутрішня здатність до самоочищення.

Розвиваючи думку С. С. Єсімова та А. В. Перепелиці про внутрішньовідомчий контроль [13, с. 77], можна виділити такі рівні адміністративної взаємодії викривача з уповноваженим підрозділом, які потребують детального регламентування:

1. Горизонтальний рівень (викривач – уповноважений підрозділ), зокрема адміністративно-правове регулювання на цьому рівні має забезпечити автономію уповноваженого підрозділу від керівника державного органу. Викривач, звертаючись до уповноваженого підрозділу, фактично делегує йому право на подальшу легалізацію наданої інформації, де і виникає специфічне адміністративне зобов'язання, у межах якого уповноважений стає персонально відповідальним за нерозголошення конфіденційних даних, що є частиною механізму внутрішнього контролю.

2. Вертикальний рівень (викривач – керівник), де закладено найбільший конфлікт інтересів. Спираючись на зауваження О. Б. Ковальчука та К. О. Лебідь щодо розмежування прав і гарантій викривачів [14, с. 822], слід констатувати, що чинний адміністративний механізм часто не враховує можливого прихованого впливу на викривача. Керівник, використовуючи свої дискреційні повноваження (наприклад, при розподілі премій, встановленні графіку відпусток або зміні функціональних обов'язків), може здійснювати заходи негативного впливу, які формально є законними в межах внутрішнього управління. Тому адміністративний статус викривача повинен включати право на превентивний моніторинг його службового стану з боку НАЗК або вищого за ієрархією органу.

3. Колективний рівень (викривач – трудовий колектив). Малодослідженим у цьому аспекті, на який опосередковано вказує Р. В. Гречанюк (зазначаючи, що до основних вимог, яким має відповідати інформація, надана викривачем, є те, що така інформація стала відома у зв'язку з трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням служби чи навчання викривача або його участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [15, с. 266]), є захист викривача від мобінгу (цькування) з боку колег. Адміністративно-правове регулювання внутрішнього контролю має передбачати відповідальність не лише керівника, а й інших посадових осіб за створення ворожої атмосфери навколо викривача, розширює розуміння внутрішнього контролю як системи, що охоплює не лише документообіг, а й етико-адміністративний клімат в установі.

Отже, у національному законодавстві в основному враховані важливі аспекти адміністративно-правового статусу викривачів та порядку їх діяльності у системі внутрішнього антикорупційного контролю в державних органах. Разом з тим, необхідно вказати і на певні недоліки, які можна виокремити у антикорупційному законодавстві, а саме: 1) чинне законодавство захищає викривача від звільнення чи суворих дисциплінарних стягнень, проте воно майже не містить норм, спрямованих на захист інших, формально законних заходів впливу, як от позбавлення премій, ненадання відпустки у бажаний час тощо; 2) Закон України

«Про запобігання корупції» зобов'язує інформувати викривача про результати перевірки, але не надає йому права дієвого впливу на висновок уповноваженого підрозділу; 3) невизначеність механізму захисту в невеликих державних органах, де штат антикорупційного підрозділу складається з однієї особи, з огляду на що конфіденційність викривача є майже неможливою, у зв'язку з чим механізм внутрішнього контролю стає номінальним через фізичну неможливість приховати особу викривача від керівництва; 4) складність реалізації права на безоплатну правничу допомогу для викривача у відповідному державному органі, оскільки хоча законодавство гарантує таку допомогу, викривач часто змушений шукати зовнішніх адвокатів, оскільки юристи того самого державного органу представляють інтереси адміністрації (роботодавця), що створює прямий конфлікт інтересів.

Визначаючи шляхи удосконалення національного законодавства у досліджуваній сфері, необхідно погодитися з думкою А. Б. Фодчука про необхідність запровадження інституту Уповноваженого з питань захисту викривачів корупції в структурі НАЗК [16, с. 208], що зумовить наділення механізму зовнішнього захисту викривачів більшою інституційною спроможністю.

Крім того, на основі проведеного дослідження можна запропонувати такі зміни до Закону України «Про запобігання корупції» та пов'язаних підзаконних актів: 1) внести зміни до ст. 53-4 Закону, встановивши обов'язкове взяття на моніторинг службової діяльності викривача з боку НАЗК строком на один рік після повідомлення про корупцію; 2) розширення поняття «заходи негативного впливу», доповнивши законодавство переліком непрямих санкцій (мобінг, соціальна ізоляція) та встановити адміністративну відповідальність для керівників за створення ворожої робочої атмосфери, навіть за відсутності формальних наказів про стягнення; 3) передбачити можливість передачі функції розгляду внутрішніх повідомлень від невеликих державних органів до вищих органів або незалежних міжвідомчих комісій, що дозволить забезпечити реальну анонімність, оскільки перевірку проводитиме особа, яка не перебуває в щоденному контакті з викривачем та порушником; 4) закріпити право викривача на ознайомлення з матеріалами внутрішньої перевірки (крім таємної інформації) та надання заперечень до підписання фінального звіту, що сприятиме посиленню контролю за доброчесністю самого антикорупційного уповноваженого.

До того ж важливо наголосити, що на сьогодні Директива ЄС 2019/1937 охоплює повідомлення про порушення в широкому спектрі галузей (екологія, безпека продуктів, захист прав споживачів), однак національне законодавство досі обмежується переважно засобом запобігання корупції, залишаючи інші сфери суспільно значущої інформації поза спеціальним захистом викривачів. Тому, видається за необхідне продовжити імплементацію положень цієї Директиви, зокрема, шляхом розширення інформації, яка може надаватися викривачами.

Висновки. Проведене у цій статті дослідження показує, що адміністративно-правове регулювання діяльності викривачів в Україні пройшло шлях від формального закріплення до створення досить дієвого механізму функціонування. Проте аналіз внутрішніх механізмів антикорупційного контролю у державних органах показує, що правовий захист викривача залишається не достатньо ефективним, що зумовлено недоліками правового регулювання у цій сфері. У цьому зв'язку також важливо вказати на неповну імплементацію стандартів, визначених у Директиві 2019/1937, що створює передумови для недостатньо дієвого внутрішнього антикорупційного контролю у державних органах. Подальше вдосконалення положень національного законодавства в частині посилення процесуальних гарантій викривача дозволить остаточно вирішити конфлікт між ієрархічною підпорядкованістю та обов'язком дотримання законності.

Реалізація розроблених у статті пропозицій щодо удосконалення положень національного антикорупційного законодавства дозволить перетворити внутрішній контроль із карального інструменту керівництва на механізм, що гарантує безпеку особі, яка діє в інтересах суспільства. Подальші дослідження мають зосередитися на правових аспектах сприйняття викривачів у державних колективах та впровадженні етичних стандартів, що доповнять акти правового регулювання у цій сфері.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text.

2. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції: Закон України від 17.10.2019 № 198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text.

3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжнародний документ від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

4. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції: Закон України від 17.10.2019 № 198-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-20#Text.

5. Директиви (ЄС) 2019/1937 Європейського парламенту і ради Європейського Союзу (ЄС) «Про захист осіб, які повідомляють про порушення законодавства союзу»: Міжнародний документ від 23 жовтня 2019 року URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Dyrektyva-YES-20191937.pdf.

6. Про затвердження Вимог до захисту анонімних каналів зв'язку, через які здійснюються повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції»: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 02.04.2020 № 127/20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-20#Text.

7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text.

8. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо упорядкування окремих питань захисту викривачів: Закон України від 01.06.2021 № 1502-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1502-20#Text.

9. Про затвердження Типового положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 27.05.2021 № 277/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text.

10. Про затвердження Порядку ведення Єдиного порталу повідомлень викривачів: наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 03.01.2023 № 1/23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0022-23#Text.

11. Омельченко І. О., Яра О. С. Адміністративно-правовий механізм запобігання та протидії корупції на публічній службі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 274–276. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/66.

12. Славицька А. К. Адміністративно-правове забезпечення реалізації антикорупційної політики в Україні: поняття та ознаки. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 107–111. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.15.

13. Єсімов С. С., Перепелиця А. В. Адміністративно-правове регулювання внутрішньовідомчого контролю в органах національної поліції. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 72–78. DOI:10.32782/2524-0374/2022-5/91.

14. Ковальчук О. Б., Лебідь К. О. Правовий статус викривачів корупції як учасників кримінального провадження: окремі законодавчі прогалини та перспективи їх подолання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 6. С. 816–823. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.136.

15. Гречанюк Р. В. Особливості правового статусу та державного захисту викривачів в Україні. *Наукові записки.* Серія Право. 2021. Вип. 10. Спецвипуск. С. 264–269. URL: https://cusu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/10_spec_2021/10spec_264-269.pdf.

16. Фодчук А. Б. Адміністративно-правові засади захисту осіб, які надають допомогу в протидії корупції: *Дис. ... канд. юрид. наук*. Київ, 2020. 276 с. URL: https://elar.navs.edu.ua/items/59ec02bb-248a-4ce5-aa5b-4aaf94e4c20f.

Bortnyak V. A., Kubaryev M. ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF WHISTLERS IN THE STRUCTURE OF STATE BODIES: MECHANISMS OF INTERNAL CONTROL

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal principles that determine the status and procedure for the activities of whistleblowers in the internal structure of state bodies. The author proves that the whistleblower is a special subject of administrative legal relations, since his activities are integrated into the system of internal anti-corruption control of the relevant state body. The paper highlights the procedural aspects of the functioning of internal channels for reporting facts of corruption or corruption-related offenses. In particular, the legal requirements for accepting and registering such reports are investigated, which highlight the stages of checking information for its reliability and compliance with the criteria established by law. The legal nature of the interaction between the whistleblower and the anti-corruption commissioner, who acts as the main intermediary and defender of the rights of the individual within the state body, is investigated. The article reveals the mechanisms of administrative confidentiality, which

include measures to protect the whistleblower's personal data and prevent the disclosure of the content of his report to persons who do not have the legal authority to do so. The author pays special attention to legal instruments of internal control aimed at preventing negative influence measures from the management of a state body.

Special attention is paid to the legal requirements for the functioning of anonymous communication channels established by the regulatory acts of the National Agency for the Prevention of Corruption, as a fundamental condition for ensuring the confidentiality of whistleblowers. In addition, the level of implementation of the provisions of Directive (EU) 2019/1937 into national legislation is determined, which allowed identifying promising areas for expanding the subject area of whistleblower protection beyond exclusively anti-corruption activities. Based on the research conducted, the need to improve internal anti-corruption programs of state bodies is argued, which should clearly regulate each stage of the administrative process, starting from the moment of filing a report on corruption to the final protection of the rights of the whistleblower.

Keywords: *corruption prevention, whistleblowers, internal control, administrative and legal regulation, state bodies.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 343.9:004.056:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/16

Гнедюк В. Л.
https://orcid.org/0009-0007-8025-0876
Український наково-дослідний інститут Спеціальної техніки
та судових експертиз Служби безпеки України

КІБЕРЗЛОЧИНИ, ЦИФРОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ

У статті здійснено комплексний аналітично-статистичний аналіз сучасного стану кіберзлочинності, цифрових розслідувань та судових комп'ютерно-технічних експертиз в умовах цифрової трансформації суспільства. Розкрито теоретико-концептуальні засади дослідження кіберзлочинності як багатовимірного криміногенного явища, що реалізується у кіберпросторі або з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Обґрунтовано відмежування понять «кіберзлочинність» і «комп'ютерні правопорушення», визначено роль цифрових доказів у структурі кримінального провадження та значення цифрової криміналістики як міждисциплінарної методологічної основи їх дослідження.

На підставі узагальнення статистичних даних за 2022–2025 роки встановлено зростання структурної ваги кіберзлочинів у загальному масиві кримінальних правопорушень, домінування фінансово орієнтованих форм протиправної діяльності, а також наявність кількісного розриву між офіційною кримінальною статистикою та даними інцидентного обліку, що свідчить про високий рівень латентності. Доведено, що результативність протидії кіберзлочинності безпосередньо залежить від ефективності цифрових розслідувань, своєчасності проведення судових експертиз і дотримання процесуальних стандартів роботи з електронними доказами.

Окрему увагу приділено проблемам допустимості цифрових доказів, навантаженню на експертні установи, транснаціональному характеру кіберзагроз та ролі міжнародного співробітництва у сфері отримання цифрової інформації. Обґрунтовано необхідність підвищення інституційної спроможності системи цифрових розслідувань шляхом технічної модернізації, оптимізації строків експертиз і впровадження автоматизованих інструментів аналізу даних.

Практична значущість результатів дослідження полягає у можливості їх використання для підвищення ефективності цифрових розслідувань і судових комп'ютерно-технічних експертиз, оптимізації строків їх проведення та вдосконалення роботи з цифровими доказами. Отримані висновки можуть бути застосовані в діяльності правоохоронних органів, експертних установ і в освітньому процесі.

Ключові слова: *кіберзлочинність, цифрові розслідування, цифрові докази, комп'ютерно-технічна експертиза, латентність, онлайн-шахрайство.*

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація соціально-економічних процесів зумовила формування кіберпростору як самостійного криміногенного середовища, у межах якого спостерігається інтенсивне зростання кількості та ускладнення способів вчинення правопорушень. Кіберзлочинність характеризується транснаціональністю, високим рівнем латентності та значним економічним і соціальним впливом. За оцінками міжнародних інституцій, зокрема Інтерполу та Європолу, цей вид злочинності належить до найбільш динамічних сегментів глобальної кримінальної активності, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів протидії.

Ускладнення технічних засобів вчинення кіберзлочинів (анонімізуючі мережі, криптовалюти, хмарні технології, розподілені системи зберігання даних) істотно підвищує вимоги до процесу збирання, фіксації та аналізу цифрових доказів. Ефективність кримінального провадження дедалі більше залежить від якості цифрових розслідувань та результатів судових комп'ютерно-технічних експертиз, що повинні відповідати процесуальним стандартам допустимості й наукової обґрунтованості. Водночас спостерігаються проблеми методичної уніфікації, кадрового забезпечення та забезпе-

© Гнедюк В. Л., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

чення цілісності ланцюга збереження доказової інформації.

Попри імплементацію міжнародних стандартів, закріплених у Будапештській конвенції про кіберзлочинність, зберігається дисбаланс між темпами розвитку кіберзлочинності та інституційними можливостями її ефективного розслідування й експертного забезпечення. Зазначена суперечність актуалізує необхідність комплексного аналітично-статистичного дослідження сучасного стану кіберзлочинів, практики цифрових розслідувань і судових експертиз з метою визначення напрямів їх системного вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кіберзлочинності, цифрових розслідувань та використання електронних доказів активно досліджується у сучасній кримінально-правовій і криміналістичній науці. І. В. Гора, В. А. Колесник та І. І. Попович [1] обґрунтовують місце цифрової криміналістики у системі криміналістичних знань і її значення для забезпечення допустимості цифрових доказів. О. Джафарова та Д. Зінченко [2] аналізують процесуальні особливості дослідження електронної інформації під час розслідування кіберзлочинів. Організаційні та експертні аспекти розслідування кіберзлочинів висвітлює М. О. Ларченко [6], акцентуючи на ролі спеціальних знань у сфері ІТ та навантаженні на експертні установи. Економічний вимір кіберзлочинності досліджує О. Корчинська [5], а інституційні механізми протидії сучасним кіберзагрозам аналізують Б. Макаліш, О. Мойко та В. Лучик [7]. Разом із тим комплексна аналітично-статистична оцінка динаміки кіберзлочинності у взаємозв'язку з ефективністю цифрових розслідувань і судових експертиз залишається недостатньо узагальненою, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналітично-статистична оцінка сучасного стану кіберзлочинності та результативності цифрових розслідувань і судових комп'ютерно-технічних експертиз.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

– визначити теоретико-концептуальні підходи до визначення кіберзлочинності та цифрових доказів;

– проаналізувати динаміку й структуру кіберзлочинів за 2022–2025 роки та оцінити рівень їх латентності;

– дослідити вплив цифрових розслідувань і судових експертиз на результативність кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Формування інформаційного суспільства та інтенсивна інтеграція цифрових технологій у всі сфери соціально-економічного життя зумовили трансформацію традиційних форм злочинності й появу якісно нових криміногенних ризиків. У науковому дискурсі кіберзлочинність розглядається як сукупність суспільно небезпечних діянь, що вчиняються у кіберпросторі або з використанням інформаційно-комунікаційних технологій і посягають на інформаційні відносини, майнові інтереси, безпеку функціонування державних і приватних систем. Такий підхід відображає подвійний характер зазначеного явища: з одного боку, інформаційні системи можуть бути безпосереднім об'єктом посягання, з іншого – виступати інструментом реалізації протиправної поведінки.

Більш вузькою категорією є комп'ютерні правопорушення, які охоплюють діяння, пов'язані з несанкціонованим доступом до автоматизованих систем, втручанням у їх функціонування, незаконним копіюванням, модифікацією або знищенням даних. Відмежування цих понять має принципове значення для формування кримінально-правової кваліфікації та статистичного обліку, оскільки не всі кіберзлочини зводяться до технічного втручання в комп'ютерні системи; частина з них реалізується через використання цифрових каналів комунікації для вчинення традиційних складів злочинів [1, с. 88].

Особливого значення у структурі сучасного кримінального провадження набувають цифрові докази, під якими розуміється інформація в електронній формі, здатна підтвердити або спростувати обставини, що підлягають доказуванню. Їх специфіка полягає у нематеріальній природі, залежності від технічного середовища відтворення, потенційній змінюваності та можливості точного копіювання без втрати змісту. З огляду на це, забезпечення автентичності, цілісності та безперервності ланцюга збереження є ключовими умовами процесуальної допустимості таких доказів.

Методологічну основу роботи з цифровими доказами становить цифрова криміналістика, яка сформувалася як міждисциплінарна галузь на стику права, інформатики та криміналістичної техніки. Її предмет охоплює розроблення та застосування науково обґрунтованих методів виявлення, фіксації, вилучення, аналізу й інтерпретації електронної інформації з дотриманням принципів відтворюваності процедур і мінімізації впливу на первинні носії даних. Розвиток цифро-

вої криміналістики відбувається в контексті міжнародної уніфікації підходів до протидії кіберзлочинності, зокрема відповідно до положень Будапештська конвенція про кіберзлочинність, що закріплює основні стандарти криміналізації та співпраці держав у цій сфері [6, с. 72–73].

Кіберпростір у сучасних дослідженнях трактується як складна багаторівнева система інформаційних ресурсів, телекомунікаційних мереж і цифрових сервісів, у межах якої відбувається обіг даних та реалізація соціальних і економічних процесів. Відсутність чітких територіальних меж, високий рівень анонімності суб'єктів, швидкість трансакцій і технічна складність інфраструктури зумовлюють специфіку кіберпростору як середовища злочину та об'єктивно ускладнюють процес встановлення юрисдикції й атрибуції протиправних дій [2, с. 85].

Класифікація кіберзлочинів ґрунтується на функціонально-об'єктному підході, що дозволяє систематизувати їх залежно від характеру посягання та спрямованості протиправної діяльності. У межах цього підходу доцільно виокремити такі базові групи:

– злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності даних і систем, які безпосередньо спрямовані на порушення інформаційної безпеки шляхом несанкціонованого доступу, втручання у функціонування інформаційних систем, модифікації або знищення даних;

– фінансові кіберзлочини, що поєднують традиційні майнові посягання з використанням цифрових технологій, зокрема електронних платіжних інструментів, онлайн-банкінгу, криптовалютних платформ та дистанційних каналів комунікації;

– кібертероризм, спрямований на дестабілізацію діяльності органів державної влади, об'єктів критичної інфраструктури або суспільно значущих інформаційних систем із метою досягнення політичного чи ідеологічного ефекту;

– створення та розповсюдження шкідливого програмного забезпечення, яке використовується для несанкціонованого отримання доступу до інформації, блокування систем, викрадення даних або порушення їх функціонування;

– соціальна інженерія, у межах якої основним інструментом виступає психологічний вплив на користувачів з метою отримання конфіденційної інформації чи спонукання до здійснення фінансових або організаційних дій.

Зазначена типологія відображає багатовимірність кіберзлочинності та створює аналітичну основу для подальшого статистичного дослідження її структури, динаміки та взаємозв'язку з ефективністю цифрових розслідувань і судових експертиз [5; 6].

Зазначена типологія визначає логіку подальшого емпіричного аналізу кіберзлочинності. Кількісна оцінка її динаміки у 2022–2025 роках ґрунтується на аналізі обсягів зареєстрованих правопорушень у сфері високих інформаційних технологій, їх питомої ваги у загальній структурі злочинності та показників розкриття як індикатора ефективності цифрових розслідувань. Результати відповідного аналізу наведено у таблиці 1.

Отримані дані свідчать про суттєві коливання інтенсивності кіберзлочинності протягом досліджуваного періоду. Пік 2023 року характеризується різким зростанням питомої ваги правопорушень у сфері ВІТ у структурі загальної злочинності. Водночас відносний показник розкриття демонструє зниження у порівнянні з попереднім роком, що може свідчити про дисбаланс між зростанням обсягів кіберзлочинів та процесуальними можливостями їх ефективного розслідування. У 2024 році спостерігається певна стабілізація, однак кіберкомпонент зберігає структурну вагомість у загальному кримінальному масиві.

Поряд із показниками офіційної кримінальної статистики доцільно залучити дані інцидентного обліку, що відображають фактичну інтенсивність кіберзагроз та доповнюють формалізовану картину зареєстрованих правопорушень (таблиця 2).

Динаміка кіберінцидентів демонструє стале зростання, особливо у 2024–2025 роках, що підтверджує підвищення інтенсивності атак на

Таблиця 1

Динаміка кіберзлочинів у структурі загальної злочинності (2022–2025 рр.)

Рік	Зареєстровано кримінальних правопорушень (усього), тис.	Кіберзлочини / ІТ, тис.	Частка кіберзлочинів, %	Розкрито, тис.	Орієнтовний рівень розкриття, %
2022	259,7	14,9	5,74	7,3	48,99
2023	374,2	61,4	16,41	13,9	22,64
2024	357,2	50,2	14,05	14,0	27,89
2025	н/д	26,9	н/д	н/д	н/д

Таблиця 2

Кількість кіберінцидентів, опрацьованих CERT-UA (2022–2025 рр.)

Рік	Кількість кіберінцидентів
2022	2194
2023	2541
2024	4315
2025	5927

інформаційні ресурси держави. Концентрація інцидентів у сферах державного управління, критичної інфраструктури, енергетики та телекомунікацій свідчить про стратегічний характер кіберзагроз і їх спрямованість на системно значущі об'єкти [3; 4; 8; 9].

Структурний аналіз дозволяє визначити, які саме види кіберзлочинів формують основний масив кримінальної статистики (таблиця 3).

Таблиця 3

Структура правопорушень у сфері ВІТ (2022–2024 рр.)

Рік	Усього ВІТ, тис.	Онлайн-шахрайства, тис.	Частка онлайн-шахрайств, %
2022	14,9	7,9	53,0
2023	61,4	45,7	74,4
2024	50,2	~35,0	~69,7

Структурна домінанта онлайн-шахрайств підтверджує фінансову орієнтованість сучасної кіберзлочинності. Питома вага таких правопорушень перевищує половину загального масиву, а в окремі роки наближається до трьох чвертей. Це зумовлює необхідність посилення інструментів цифрового фінансового аналізу, транзакційного моніторингу та міжвідомчої координації.

Порівняння кримінальної статистики з кількістю зафіксованих кіберінцидентів дає підстави для оцінки рівня латентності (Таблиця 4).

Таблиця 4

Співвідношення кримінальних правопорушень та кіберінцидентів (2022–2025 рр.)

Рік	Кіберзлочини (ВІТ), тис.	Кіберінциденти, од.
2022	14,9	2194
2023	61,4	2541
2024	50,2	4315
2025	26,9	5927

Наявність кількісного розриву між кримінальною статистикою та даними інцидентного обліку підтверджує складність безпосереднього зіставлення різних систем вимірювання та вказує на високий рівень латентності кіберзлочинності. Це актуалізує потребу в удосконаленні механізмів виявлення, фіксації та процесуальної трансформації кіберподій у кримінальні провадження [3; 4; 8; 9].

Сукупність наведених статистичних показників засвідчує зростання структурної ваги кіберзлочинності, домінування фінансово орієнтованих правопорушень, нестабільність показників результативності їх розслідування та наявність істотного розриву між кримінальною статистикою і фактичним масивом кіберінцидентів, що підтверджує високий рівень латентності й актуалізує необхідність підвищення ефективності цифрових розслідувань.

У практичному вимірі це проявляється у зростанні ролі цифрових доказів та судових комп'ютерно-технічних експертиз у структурі кримінальних проваджень. Методологія цифрового розслідування зводиться до забезпечення збереження електронної інформації, її аналітичного дослідження та процесуальної трансформації результатів у доказову форму. Порушення процедур фіксації або безперервності зберігання може призвести до втрати доказового значення матеріалів [7, с. 318].

Збільшення масиву правопорушень у сфері ІТ супроводжується зростанням кількості призначених експертиз, що формує додаткове навантаження на експертні установи. Строки їх проведення стають одним із визначальних чинників тривалості досудового розслідування та опосередковано впливають на показники розкриття.

Кількісними індикаторами ефективності експертного забезпечення доцільно вважати співвідношення фактично виконаних судових комп'ютерно-технічних експертиз до кількості призначених у відповідному звітному періоді, а також середній строк їх проведення. Зменшення частки невиконаних експертиз і скорочення середнього строку дослідження свідчить про підвищення інституційної спроможності експертної системи та позитивно корелює з рівнем процесуального завершення кримінальних проваджень.

Транснаціональний характер кіберзлочинності ускладнює отримання цифрових доказів, оскільки значна частина даних розміщується поза межами національної юрисдикції. У цьому контексті важливу роль відіграють механізми міжнародної співпраці, передбачені Будапештською конвенцією про кіберзлочинність, а також взаємодія з Європолом та Інтерполом, однак строки

міжнародної правової допомоги часто не відповідають оперативним потребам розслідування [5, с. 12–13].

Таким чином, результативність цифрових розслідувань визначається не лише масштабами кіберзлочинності, а й рівнем ресурсного забезпечення, кадрової спроможності та технічної модернізації експертних підрозділів. Оптимізація строків експертиз і впровадження автоматизованих інструментів аналізу даних виступають ключовими напрямами підвищення ефективності протидії кіберзлочинності.

Висновки. Отже, проведене дослідження підтвердило тенденцію до посилення ролі кіберзлочинності у структурі кримінальних правопорушень та її фінансову домінанту, що відображається у високій частці онлайн-шахрайств. Виявлений розрив між показниками кримінальної статистики та даними інцидентного обліку свідчить про системну латентність кіберзлочинів і потребу вдосконалення механізмів їх виявлення та процесуальної фіксації. Зростання обсягів правопорушень у сфері ІТ обумовлює підвищене навантаження на систему цифрових розслідувань та експертного забезпечення, а строки проведення судових комп'ютерно-технічних експертиз виступають одним із чинників, що впливають на результативність кримінального провадження. Транснаціональність кіберзагроз посилює значення міжнародної координації та уніфікації процедур отримання цифрових доказів.

Перспективними напрямами подальших досліджень є розроблення інтегральних показників оцінки ефективності цифрових розслідувань, удосконалення стандартів роботи з електронними доказами, оптимізація строків проведення експертиз та впровадження автоматизованих інструментів аналізу великих масивів даних, зокрема технологій штучного інтелекту й методів blockchain forensic. Комплексне поєднання статистичного, криміналістичного та технологічного підходів створює підґрунтя для підвищення результативності системи протидії кіберзлочинності в умовах цифрової трансформації суспільства.

Список літератури:

1. Гора І. В., Колесник В. А., Попович І. І. До питання про цифрову криміналістику в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2024. № 68. С. 86–91. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.18.

2. Джафарова О., Зінченко Д. Роль цифрової криміналістики в розслідуванні кіберзлочинів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. матеріалівлів міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народження М. С. Романова. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 85–86.

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2025 рік. URL: https://data.gov.ua/ (дата звернення: 19.02.2026).

4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2023 рік. URL: https://data.gov.ua/ (дата звернення: 19.02.2026).

5. Корчинська О. Кіберзлочинність як загроза економічній безпеці: світовий досвід та ситуація в україні. *Економічний дискурс*. 2025. №1-2. С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.36742/2410-0919-2025-1-1

6. Ларченко М. О. Деякі особливості розслідування кіберзлочинів. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер.: Юридична.* 2024. №3. С. 70–77. DOI: https://doi.org/10.32782/2311-8040/2024-3-9

7. Макаліш Б., Мойко О., Лучик В. Сучасні виклики кіберзлочинності та роль національної поліції україни у їх подоланні. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*. 2025. №3(31). С. 309–322. DOI: https://doi.org/10.28925/2663-4023.2025.31.983

8. Понад 80% кібератак РФ у першій половині 2025р. припадала на цивільну інфраструктуру України – Держспецзв'язку. URL: https://interfax.com.ua/news/general/1118261.html (дата звернення: 18.02.2026).

9. У 2024 році кількість кібератак на Україну зросла на 70%. URL: https://imi.org.ua/news/u-2024-rotsi-kilkist-kiberatak-na-ukrayinu-zrosla-na-70-i65931 (дата звернення: 18.02.2026).

Hnediuk V. L. CYBERCRIME, DIGITAL INVESTIGATIONS AND FORENSIC ANALYSIS

The article presents a comprehensive analytical and statistical study of the current state of cybercrime, digital investigations, and forensic computer examinations in the context of the ongoing digital transformation of society. The theoretical and conceptual foundations of cybercrime are examined as a multidimensional criminogenic phenomenon manifested in cyberspace or through the use of information and communication technologies. The distinction between the concepts of "cybercrime" and "computer-related offenses" is

substantiated, and the role of digital evidence within criminal proceedings is defined, along with the significance of digital forensics as an interdisciplinary methodological framework for its examination.

Based on the generalization of statistical data for the period 2022–2025, the study identifies an increase in the structural share of cybercrime within the overall crime structure, the dominance of financially motivated offenses, and a quantitative gap between official criminal statistics and incident reporting data, indicating a high level of latency. It is demonstrated that the effectiveness of countering cybercrime directly depends on the efficiency of digital investigations, the timeliness of forensic examinations, and compliance with procedural standards governing electronic evidence.

Special attention is paid to the admissibility of digital evidence, the growing workload of forensic institutions, the transnational nature of cyber threats, and the role of international cooperation in obtaining digital information. The necessity of strengthening the institutional capacity of digital investigation systems through technical modernization, optimization of forensic timeframes, and the implementation of automated data analysis tools is substantiated.

Practical significance of the research results lies in the possibility of their application to enhance the effectiveness of digital investigations and forensic computer examinations, optimize the timeframes for their conduct, and improve procedures for handling digital evidence; the findings may be used in the activities of law enforcement agencies, forensic institutions, and within the educational process.

Keywords: *cybercrime, digital investigations, digital evidence, forensic computer examination, latency, online fraud.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.7:351.83
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/17

Добрянська Н. В.
https://orcid.org/0000-0002-6319-0409
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті проведено комплексний аналіз адміністративно-правових аспектів дисциплінарної відповідальності державних службовців за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану. Автором встановлено, що введення воєнного стану значно вплинуло на практику застосування дисциплінарних заходів, зумовлюючи необхідність оперативного реагування на порушення, що можуть негативно позначитися на ефективності державної служби та суспільній довірі. Аргументовано, що адміністративно-правові механізми дисциплінарної відповідальності є необхідною умовою для підтримання законності та запобігання корупційним ризикам, оскільки дозволяють своєчасно притягати посадових осіб до відповідальності без застосування кримінальної чи адміністративної відповідальності.

У статті проведено аналіз нормативно-правових актів, що регулюють дисциплінарне провадження за корупційні порушення, зокрема й в умовах воєнного стану, а саме – закони України «Про запобігання корупції», «Про державну службу» та зміни до них, а також підзаконні акти. Особливу увагу приділено спеціальним процедурам застосування дисциплінарних стягнень у період воєнного стану щодо окремої категорії державних службовців.

Аргументовано, що адміністративно-правовий підхід до дисциплінарної відповідальності державних службовців у період воєнного стану є ефективним заходом запобігання корупційним ризикам, оскільки поєднує оперативність реагування з дотриманням принципів законності та захисту прав посадових осіб. Підкреслено необхідність системного правового регулювання та розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення дисциплінарних механізмів, що забезпечать стабільність і прозорість публічної служби в умовах надзвичайних викликів.

На основі проведеного аналізу виявлено низку недоліків правового регулювання у цій сфері. Для усунення виявлених недоліків запропоновано напрями вдосконалення адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності, зокрема уточнення процедур ініціювання дисциплінарних проваджень, закріплення чітких критеріїв визначення корупційного правопорушення у контексті службових обов'язків, а також створення механізмів моніторингу ефективності дисциплінарного впливу на державних службовців.

Ключові слова: *публічна служба, державний службовець, воєнний стан, дисциплінарна відповідальність ,корупційні порушення.*

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану в Україні особливого значення набуває ефективне функціонування публічної служби та забезпечення законності у діяльності державних службовців. Розширення повноважень окремих посадових осіб, прискорені процеси прийняття управлінських рішень та посилене навантаження на систему публічної служби створюють значні корупційні ризики, пов'язані з можливими зловживаннями службовим становищем, конфліктом інтересів та недотриманням дисциплінарних обов'язків. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців за корупційні правопорушення, адже саме дисциплінарні механізми дозволяють оперативно реагувати на порушення, мінімізуючи ризики для державного управління.

З огляду на зазначене, виникає потреба у проведенні комплексного науково-правового

© Добрянська Н. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

дослідження, присвяченого аналізу адміністративно-правових особливостей дисциплінарної відповідальності державних службовців за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану. Необхідність теоретичного обґрунтування правового статусу дисциплінарних процедур, визначення особливостей їх застосування під час надзвичайних обставин, а також розробки пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері є визначальною для забезпечення стабільності, прозорості та законності функціонування публічної служби в умовах воєнного стану.

Потстановка завдання. Метою статті є з'ясування особливостей адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців за корупційні правопорушення в умовах воєнного стану, а також визначення проблем і перспектив удосконалення дисциплінарних процедур для забезпечення законності, прозорості та ефективності публічної служби. Для досягнення поставленої мети були вирішені такі завдання: визначено особливості нормативно-правового регулювання дисциплінарних процедур у період воєнного стану, зокрема механізми притягнення до відповідальності за корупційні правопорушення; окреслено проблеми застосування адміністративно-правових механізмів дисциплінарної відповідальності; розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики застосування дисциплінарних заходів з метою підвищення прозорості, невідворотності контролю та мінімізації корупційних ризиків у публічній службі під час воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукового дослідження проблематики дисциплінарної відповідальності публічних службовців за корупційні правопорушення характеризується наявністю окремих праць, у яких розкрито загальнотеоретичні засади та галузеві особливості цього інституту, зокрема у дослідженнях таких науковців як С. М. Бортник, М. В. Коваліва, М. В. Лошицький, О. Телешецький та Д. Р. Татуська та ін. Водночас, попри наявність окремих напрацювань, у тому числі щодо специфіки дисциплінарної відповідальності в умовах воєнного стану для окремих категорій службовців, відсутній комплексний адміністративно-правовий аналіз цього явища у системі публічної служби загалом, зокрема недостатньо дослідженими залишаються питання щодо особливостей та напрямів удосконалення дисциплінарних процедур в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Аналіз положень законодавства України у сфері запобігання корупції та проходження державної служби свідчить про те, що підстави притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності за корупційні правопорушення мають комплексний адміністративно-правовий характер і визначаються насамперед нормами законів України «Про запобігання корупції» [1] та «Про державну службу» [2]. Вказані нормативно-правові акти формують взаємопов'язану систему правового регулювання, у межах якої корупційні порушення розглядаються як підстава для адміністративної чи кримінальної відповідальності, а також як самостійна підстава для застосування дисциплінарних стягнень у межах службових правовідносин.

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», підстави дисциплінарної відповідальності випливають із порушення встановлених цим законом обмежень, заборон та обов'язків. Зокрема, стаття 22 цього Закону визначає обмеження щодо використання службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей, порушення яких може бути підставою для дисциплінарного провадження. Своєю чергою стаття 23 цього ж Закону регламентує обмеження щодо одержання подарунків, а недотримання таких обмежень утворює підставу для притягнення до юридичної відповідальності. Важливе значення мають положення статей 28–30 Закону України «Про запобігання корупції», які регулюють питання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; невиконання обов'язку щодо повідомлення про конфлікт інтересів або вжиття заходів для його врегулювання розглядається як дисциплінарний проступок. Крім того, стаття 45 Закону встановлює вимоги фінансового контролю, зокрема щодо подання декларацій, а їх порушення (несвоєчасне подання, неподання або подання недостовірних відомостей) також є підставою для застосування дисциплінарних стягнень. Відповідно до статті 65 цього Закону, особи, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, притягаються, зокрема, до дисциплінарної відповідальності [1].

Закон України «Про державну службу» конкретизує зазначені підстави у межах службових правовідносин. Так, відповідно до статті 64 цього Закону дисциплінарна відповідальність державного службовця настає за вчинення дисциплінарного проступку, під яким розуміється невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення пра-

вил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни [2]. Стаття 65 цього Закону визначає види дисциплінарних проступків, серед яких прямо передбачено деякі порушення вимог законодавства у сфері запобігання корупції, зокрема неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення (п. 11 ч. 2). Стаття 66 встановлює види дисциплінарних стягнень, що можуть застосовуватися до державних службовців, а статті 67–69 регламентують порядок здійснення дисциплінарного провадження, включаючи ініціювання, розгляд справи та прийняття рішення [2].

Таким чином, порушення антикорупційних обмежень і заборон може вважатися дисциплінарним проступком, якщо таке діяння не містить ознак адміністративного чи кримінального правопорушення.

В умовах воєнного стану зазначені нормативні підстави загалом залишилися незмінними, однак зазнали трансформації окремі адміністративно-правові механізми їх реалізації.

Між тим, з цього приводу необхідно погодитися з думкою науковців, які звертають увагу на те, що в Україні немає єдиного кодифікованого нормативно-правового акта, який передбачав би процедуру притягнення особи, зокрема такої, яка вчинила корупційне чи пов'язане з корупцією правопорушення, до дисциплінарної відповідальності. Особливістю такого виду відповідальності, на думку вчених, є те, що вирішення питання про застосування дисциплінарного стягнення до особи, винної в учиненні дисциплінарного проступку, покладено не на суд (як в інших видах юридичної відповідальності), а на керівника установи (особу, у якої правопорушник перебуває в безпосередньому підпорядкуванні по службі) і це рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності оформлюють відповідним наказом [3, с. 5–6].

Водночас, у контексті дослідження адміністративно-правових засад дисциплінарної відповідальності публічних службовців в умовах воєнного стану доцільно звернути увагу на підзаконні нормативно-правові акти, зокрема постанову Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2022 р. № 873 (постанова № 873) [4], якою внесено зміни до постанов Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 243 [5] та від 4 грудня 2019 р. № 1039 [6]. Зазначені акти регулюють деякі питання функціонування державної служби, зокрема порядок проведення дисциплінарних проваджень та діяльності дисциплінарних комісій. З огляду на відсутність спеціального акта, який визначав би особливості саме досліджуваного виду дисциплінарних проваджень, до останніх застосовуються положення вищезгаданих актів.

Так, прийняття постанови № 873 зумовлене необхідністю перегляду процедур державної служби та їх пристосування до умов воєнного стану, що безпосередньо вплинуло на механізми притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності, у тому числі за корупційні правопорушення. Однією з основних новел у процедурі дисциплінарного провадження є можливість забезпечення безперервності дисциплінарних процедур в умовах обмеженого доступу до робочих місць та переміщення державних органів. Зокрема, передбачено спрощення організаційних аспектів роботи дисциплінарних комісій, у тому числі можливість їх функціонування в дистанційному режимі або за зміненим складом у разі неможливості забезпечення кворуму [4].

Важливим аспектом змін є також гнучкість у формуванні та діяльності дисциплінарних комісій, зокрема в умовах воєнного стану допускається відступ від окремих процедурних вимог щодо їх складу та порядку роботи, що спрямовано на недопущення блокування дисциплінарних проваджень. Це, у свою чергу, сприяє забезпеченню оперативності притягнення державних службовців до відповідальності, що є критично важливим у період підвищених корупційних ризиків.

Крім того, зміни, внесені постановою № 873, торкаються порядку проведення оцінювання результатів службової діяльності державних службовців (Порядок № 1039), що має опосередкований вплив на дисциплінарну відповідальність. Зокрема, результати оцінювання можуть враховуватися при вирішенні питання про притягнення до дисциплінарної відповідальності або застосування відповідних кадрових рішень. В умовах воєнного стану передбачено можливість коригування процедур оцінювання або їх тимчасового спрощення, що дозволяє враховувати об'єктивні обставини виконання службових обов'язків [4].

Разом із тим, зазначені новели актуалізують проблему дотримання процесуальних гарантій державних службовців. Спрощення процедур, дистанційна форма роботи дисциплінарних органів та гнучкість у їх формуванні можуть створювати ризики формального підходу до розгляду дисциплінарних справ, обмеження права на захист та зниження рівня обґрунтованості

прийнятих рішень. У цьому контексті важливим є забезпечення балансу між оперативністю дисциплінарного реагування та дотриманням принципів законності, об'єктивності та неупередженості.

Отже, постанова № 873 є важливим елементом формування особливого адміністративно-правового режиму функціонування державної служби в умовах воєнного стану, який характеризується адаптивністю процедур, спрямованістю на забезпечення безперервності дисциплінарних проваджень та підвищенням оперативності реагування на порушення, у тому числі корупційного характеру. Водночас такі зміни потребують подальшого наукового осмислення з точки зору забезпечення належних гарантій прав державних службовців та недопущення зловживань у процесі реалізації дисциплінарної відповідальності.

Окремо необхідно звернути увагу на те, що в умовах воєнного стану були прийняті деякі спеціальні нормативно-правові акти, спрямовані на оптимізацію діяльності окремих категорій публічних службовців, зокрема правоохоронних органів, які відіграють важливу роль у забезпеченні захисту прав осіб.

Наприклад, у науковій літературі виділяють певні особливості дисциплінарної відповідальності працівників поліції за вчинення корупційних правопорушень, зокрема: особлива соціальна, економічна та політична небезпечність вчиненого правопорушення; наявність спеціального порядку реалізації дисциплінарного провадження, який здійснюється спеціально уповноваженими суб'єктами; ініціатором проведення службового розслідування щодо корупційного правопорушення можуть бути звичайні громадяни – викривачі; важливу роль у притягненні поліцейського до дисциплінарної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень відіграє громадськість [7, с. 17].

При цьому, за загальним правилом, відомості про притягнення правоохоронця до дисциплінарного стягнення за вчинення корупційного порушення вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та підлягають висвітленню. Однак, певне виключення стосується відомостей про осіб, які входять до особового складу органів, що провадять оперативно-розшукову або розвідувальну чи контррозвідувальну діяльність, належність яких до вказаних органів становить державну таємницю, та яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, вносяться до розділу з обмеженим доступом [8, с. 467].

Важливе значення у цьому контексті має Закон України від 15 березня 2022 р. № 2123-IX «Про внесення змін до законів України "Про Національну поліцію" та "Про Дисциплінарний статут Національної поліції України"» (Закон № 2123-IX) з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану», яким запроваджено низку новел у сфері дисциплінарної відповідальності [9].

Зазначений Закон № 2123-IX суттєво змінив підходи до дисциплінарного провадження щодо поліцейських, насамперед у частині забезпечення оперативності прийняття рішень. Зокрема, було розширено дискреційні повноваження керівників поліції щодо ініціювання та розгляду дисциплінарних проваджень, що дозволяє швидше реагувати на порушення службової дисципліни, у тому числі пов'язані з корупційними ризиками. Водночас спрощено окремі процедурні елементи дисциплінарного провадження, зокрема скорочено строки його здійснення та передбачено можливість розгляду матеріалів без обов'язкової фізичної присутності поліцейського, що є об'єктивно зумовленим умовами воєнного стану [9].

Окремою новелою стало розширення підстав для дисциплінарної відповідальності поліцейських із урахуванням специфіки воєнного періоду. До таких підстав фактично віднесено не лише класичні дисциплінарні проступки, але й дії, що підривають авторитет поліції, свідчать про недоброчесність або можуть створювати загрозу національній безпеці. У цьому контексті антикорупційний компонент дисциплінарної відповідальності посилюється, оскільки будь-які прояви зловживання службовим становищем або порушення обмежень, встановлених антикорупційним законодавством, розглядаються як такі, що мають підвищену суспільну небезпеку [9].

Разом із тим, воєнний стан виявив низку проблемних аспектів правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців за корупційні правопорушення. Зокрема, має місце неврегульованість окремих процедурних питань, пов'язаних із забезпеченням прав державних службовців у дисциплінарному провадженні в умовах обмеженого доступу до правової допомоги або неможливості повноцінної участі у розгляді справи. Крім того, існує ризик розширеного тлумачення дисциплінарних підстав у зв'язку з необхідністю швидкого реагування, що може

призводити до порушення принципів правової визначеності та пропорційності.

З метою удосконалення законодавства у цій сфері необхідно більш чітко визначити в окремому спеціальному акті процедур дисциплінарного провадження саме у сфері корупційних порушень; установити чіткі критерії кваліфікації корупційних правопорушень як дисциплінарних проступків, а також запровадити ефективний механізм здійснення контролю за діяльністю суб'єктів, що здійснюють дисциплінарні провадження у цих категоріях справ.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження дає підстави для висновку про те, що дисциплінарна відповідальність державних службовців у системі публічного управління має самостійний адміністративно-правовий характер і виступає важливим інструментом забезпечення службової дисципліни та запобігання корупційним правопорушенням. Її правова природа полягає у застосуванні уповноваженими суб'єктами заходів впливу за невиконання або неналежне виконання службових обов'язків, у тому числі пов'язаних із порушенням антикорупційного законодавства, що дозволяє забезпечити оперативне реагування на правопорушення без залучення більш складних процедур інших видів юридичної відповідальності.

При цьому, нормативно-правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців у період воєнного стану зберігає свою базову структуру, закріплену у законодавстві про державну службу та запобігання корупції, однак зазнає певної трансформації у частині процедурних механізмів. Зокрема, спостерігається тенденція до спрощення дисциплінарних процедур, скорочення строків їх здійснення, розширення дискреційних повноважень керівників державної служби, а також запровадження гнучких форм організації роботи дисциплінарних органів.

Водночас застосування адміністративно-правових механізмів дисциплінарної відповідальності до державних службовців за корупційні порушення в умовах воєнного стану супроводжується низкою проблем, серед яких можна виокремити ризики надмірного розширення дискреції суб'єктів владних повноважень, можливість формального підходу до розгляду дисциплінарних справ, а також ускладнення забезпечення процесуальних гарантій прав державних службовців. Особливої уваги потребує проблема дотримання принципів законності, об'єктивності та пропорційності при притягненні до відповідальності в умовах підвищеної потреби в оперативності управлінських рішень. Для усунення цих проблем необхідно застосувати комплексний підхід, спрямований, передусім, на забезпечення належного балансу між оперативністю дисциплінарного реагування на прояви корупційних ризиків державними службовцями та дотриманням їхніх прав і законних інтересів у дисциплінарному провадженні.

Список літератури:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1769.

2. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text.

3. Юридична відповідальність за корупційні правопорушення: законодавство, актуальна судова практика, коментарі, роз'яснення, міжнародний досвід. Київ : «Центр учбової літератури», 2022. 442 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/yuridichna-vidpovidalnist-za-koruptsiyni-pravoporushennya-zakonodavstvo-aktualna-sudova-praktika-komentari-rozyasnennya-mizhnarodniy-dosvid.pdf?srsltid=AfmBOoosP_rGB6_dwA3ri0ftpSMp07E9N2xdqQcVme5-Wi2Hsc4CPbPF.

4. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 25 березня 2016 р. № 243 і від 4 грудня 2019 р. № 1039: постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2022 № 873. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/873-2022-%D0%BF#n11.

5. Про затвердження Положення про Комісію з питань вищого корпусу державної служби: постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.2016 № 243. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/243-2016-%D0%BF#Text.

6. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження: постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#Text.

7. Бортник С. М. Особливості дисциплінарної відповідальності працівників поліції за вчинення корупційних правопорушень. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф*. (м. Харків, 3 груд. 2021 р.). Харків : ХНУВС, 2021. С. 16–18. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/11202.

8. Лошицький М. В. Дисциплінарна відповідальність державних службовців кримінально-виконавчої служби України за корупційні правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 466–469. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-9/112.

9. Про внесення змін до законів України «Про Національну поліцію» та «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» з метою оптимізації діяльності поліції, у тому числі під час дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2123-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2123-20#Text.

Dobrianska N. V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL FEATURES OF DISCIPLINARY LIABILITY OF CIVIL SERVANTS FOR CORRUPTION OFFENSES IN CONDITIONS OF MARTIAL STATE

The article provides a comprehensive analysis of the administrative and legal aspects of disciplinary liability of civil servants for corruption offenses under martial law. The author has established that the introduction of martial law has significantly influenced the practice of applying disciplinary measures, necessitating a prompt response to violations that may negatively affect the efficiency of the civil service and public trust. It is argued that administrative and legal mechanisms of disciplinary liability are a necessary condition for maintaining the rule of law and preventing corruption risks, as they allow officials to be held accountable in a timely manner without applying criminal or administrative liability. The article analyzes the regulatory legal acts that regulate disciplinary proceedings for corruption offenses, including under martial law, namely the laws of Ukraine "On Prevention of Corruption", "On Civil Service" and amendments thereto, as well as by-laws. Particular attention is paid to special procedures for the application of disciplinary sanctions during martial law in relation to a separate category of civil servants.

It is argued that the administrative-legal approach to the disciplinary liability of civil servants during martial law is an effective measure to prevent corruption risks, as it combines the efficiency of response with compliance with the principles of legality and protection of the rights of officials. The need for systemic legal regulation and the development of scientifically based recommendations for improving disciplinary mechanisms that will ensure the stability and transparency of the public service in conditions of extraordinary challenges is emphasized.

Based on the analysis, a number of shortcomings in legal regulation in this area were identified. To eliminate the identified shortcomings, directions for improving the administrative and legal regulation of disciplinary liability have been proposed, in particular, clarifying the procedures for initiating disciplinary proceedings, establishing clear criteria for determining a corruption offense in the context of official duties, and creating mechanisms for monitoring the effectiveness of disciplinary influence on civil servants.

Keywords: *public service, civil servant, martial law, disciplinary liability, corruption violations.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.9:328,185 (045)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/18

Задоя І. І.
https://orcid.org/0000-0002-5724-8205
Національний університет «Одеська морська академія»

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ

Статтю присвячено здійсненню теоретико-правового аналізу особливостей адміністративної відповідальності державних службовців за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

З'ясовано відмінності між корупційними правопорушеннями і правопорушеннями, пов'язаними з корупцією.

Визначено, що адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, є особливою категорією правопорушень, які передбачають відповідальність за дії, що сприяють корупційним проявам або створюють умови для їх виникнення.

Досліджено сутність поняття «адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією» та встановлено, що нею є різновид юридичної відповідальності, що виражається в застосуванні уповноваженим органом адміністративного стягнення до особи, що вчинила адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією.

Виокремлено та проаналізовано такі особливості адміністративної відповідальності державних службовців за вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією: 1) адміністративні норми, що є підставою адміністративної відповідальності, мають бланкетний характер та широку сферу дії; 2) обмежене коло суб'єктів уповноважене складати протоколи про адміністративні правопорушення; 3) наявність поважних причин, за яких уповноважений суб'єкт має право не складати протокол про адміністративне правопорушення; 4) справи щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальність розглядають місцеві загальні суди за місцем вчинення правопорушення; 5) можливе відсторонення державних службовців від виконання службових повноважень до закінчення розгляду справи судом; 6) необхідність дотримання строків передачі протоколу про адміністративне правопорушення та інших доказів до суду, а також строків накладення адміністративного стягнення; 7) обов'язкова участь прокурора та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, під час розгляду справ; 8) направлення постанови суду про накладення адміністративного стягнення відповідному органу, керівникові підприємства, установи чи організації для вирішення питання про притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності, усунення його від виконання функцій держави, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення; 9) внесення відомостей про державних службовців, яких притягнуто до адміністративної відповідальності, до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; 10) негативні наслідки притягнення державного службовця до такого виду відповідальності: а) припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу у разі накладення стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; б) заборона вступати на державну службу протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили.

Ключові слова: *корупція, корупційні правопорушення, адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, державна служба, державні службовці, адміністративна відповідальність, адміністративне провадження.*

© Задоя І. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. На жаль, на сьогодні в українському суспільстві присутнє таке негативне соціальне явище, яке має глибоке історичне коріння та притаманне багатьом країнам світу, як корупція.

Корупція є деструктивним явищем, яке негативно впливає на забезпечення належного рівня реалізації державою своїх функцій, підриває довіру людей до органів державної влади та її керівництва, загрожує фундаментальним цінностям суспільства, створює нерівні умови для економічного та соціального розвитку.

Корупцію як одну з найнебезпечніших загроз правопорядку, демократії, правам людини, належному управлінню, чесності та соціальній справедливості, що перешкоджає економічному розвитку та загрожує належному і справедливому функціонуванню країн із ринковою економікою та має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній, держав та міжнародних установ, визнано на міжнародному рівні після ухвалення на восьмому конгресі ООН «Практичних заходів боротьби з корупцією» (Гавана, 1990 р.), резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» від 12 грудня 1996 р. (A/RES/51/59) та з прийняттям Декларації ООН «Про боротьбу з корупцією та хабарництвом в міжнародних комерційних операціях» (1996 р.), а також Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. [1], Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. [2] та Конвенції ООН проти корупції від 31.10.2003 р. [3].

Враховуючи євроінтеграційний вектор України, боротьба з корупцією в Україні є пріоритетним завданням держави, оскільки одна з головних умов успішної інтеграції – це боротьба з корупцією на всіх рівнях влади.

Задля цього, з урахуванням міжнародних стандартів та найкращих світових практик у сфері запобігання та протидії корупції, було прийнято низку нормативно-правових актів, що склали антикорупційне законодавство, та утворено систему антикорупційних інституцій: Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру та Вищий антикорупційний суд, що стало суттєвим зрушенням в питанні боротьби з корупцією.

Вказані дії призвели до позитивних наслідків про що свідчить висновок Європейської комісії щодо заявки України на членство в Європейському Союзі від 17 червня 2022 року, в якому Європейською комісією зазначено, що Україна досягла значного прогресу на шляху до верховенства права, але водночас зауважено, що подальша боротьба з корупцією залишається однією з основних вимог суспільства [4].

Особливо гостро питання боротьби з корупцією та відповідальності за корупцію, зокрема за правопорушення, пов'язані з корупцією, постає на державній службі, що і зумовило здійснення цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією приділялася увага в наукових дослідженнях вітчизняних вчених: Л.Р. Білої-Тіунової, Ю.П. Битяка, Н.П. Бортник, А.С. Васильєва, І.В. Голосніченка, О.В. Джафарової, С.В. Ківалова О.І. Миколенка, В.М. Трепака та інших.

Окремі науковці здійснювали дослідження відповідальності, зокрема і адміністративної, за корупційні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією на державній службі. Однак, враховуючи те, що антикорупційне законодавство та законодавство про державну службу постійно змінюється та удосконалюється, виникла необхідність у здійсненні цього дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає у з'ясуванні відмінностей між корупційними правопорушеннями і правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, здійсненні теоретико-правового аналізу особливостей адміністративної відповідальності державних службовців за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» (далі за текстом також – Закон), корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [5].

Юридичним проявом корупції є корупційне правопорушення та правопорушення, пов'язане з корупцією.

Корупційне правопорушення визначено Законом як діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність.

Поняття правопорушення, пов'язаного з корупцією також закріплено в Законі яким визначено, що ним є діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені зазначеним законом вимоги, заборони та обмеження і вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [5].

Аналіз закріплених Законом визначень корупційного правопорушення і правопорушення, пов'язаного з корупцією дає підстави стверджувати, що **відмінність між наведеними видами правопорушень полягає у** наявності чи відсутності ознак корупції у відповідному діянні, а також у неможливості застосування за корупційне правопорушення такого виду відповідальності як адміністративна.

В межах цього дослідження зосередимо увагу на адміністративних правопорушеннях, пов'язаних з корупцією.

Із законодавчої дефініції правопорушення, пов'язаного з корупцією випливає, що ним є діяння: 1) яке не містить ознак корупції; 2) яке порушує вимоги, заборони та обмеження, встановлені Законом України «Про запобігання корупції»; 3) яке вчинене певним суб'єктом – особою зазначеною у ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції»; 4) за яке законодавством встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну або цивільно-правову відповідальність.

У наукових дослідженнях адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією визначаються через призму таких загальних ознак правопорушення:

1) модель поведінки фізичної особи: а) дія (одержання подарунка, розголошення інформації); б) бездіяльність (невжиття заходів щодо протидії корупції, неповідомлення про конфлікт інтересів, не вчинення дій вчинення яких вимагають посадові обов'язки); 2) діяння, заборонене нормами права (обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності); 3) заподіяння шкоди суспільним відносинам, що охороняються правом (наприклад – особа має право на отримання послуг, а за їх надання посадовець вимагає матеріального заохочення); 4) винне діяння; 5) діяння деліктоздатної особи (вік, осудність спеціальний статус); 6) настання несприятливих наслідків (юридичної відповідальності) для правопорушника [6, с. 42–43].

Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, є особливою категорією правопорушень, які передбачають відповідальність за дії, що сприяють корупційним проявам або створюють умови для їх виникнення [7, с. 18].

Перелік адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, закріплено в главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), який має відповідну назву. До таких правопорушень КУпАП відносить: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4), порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6), порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7), незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172-8), порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст. 172-8-1), невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9), порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9-1) [8].

Таким чином, КУпАП містить перелік адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, закріплює адміністративну відповідальність за їх вчинення та певні особливості адміністративного провадження щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією характеризуються формальним складом, тобто вони можуть бути вчинені тільки у вигляді активних дій або бездіяльності. Важливим є те, що настання шкідливих наслідків при цьому не є обов'язковим.

З суб'єктивної сторони вчинення адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією характеризується тим, що вони вчиняються умисно. Це означає що державний службовець усвідомлює протиправний характер свого діяння, передбачає його наслідки, бажає або свідомо допускає настання таких наслідків. Тобто адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією не можуть бути вчинені з необережності [6, с. 49].

Важливим елементом системи протидії корупції на державній службі, що має важливе як теоретичне так і практичне значення, є адміністративна відповідальність державних службовців за пов'язані з корупцією правопорушення. Оскільки визначення і запровадження ефективних механізмів адміністративної відповідальності за пов'язані з корупцією правопорушення є необхідним для забезпечення правопорядку, боротьби з проявами корупції на державній службі та збільшення довіри до органів державної влади.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією визначається дослідниками (Бортник Н.П., Білінська Л.В.) як різновид юридичної відповідальності (поряд з кримінальною, дисциплінарною й цивільно-правовою), що виражається в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою адміністративного стягнення до особи, що вчинила адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією [9, с. 31].

У сфері державної служби адміністративна відповідальність за правопорушення, що пов'язані з корупцією виконує як превентивну, так і каральну функції. А головним її завданням є недопущення трансформації правопорушень у корупційні злочини.

За вчинення адміністративних правопорушень, що пов'язані з корупцією і передбачені главою 13-А КУпАП, державних службовців притягають до адміністративної відповідальності, вказаної у відповідній статті КУпАП і накладають відповідне стягнення. Разом з тим, треба мати на увазі, що адміністративна відповідальність за зазначені правопорушення, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 9 КУпАП) [8] .

Особливістю адміністративної відповідальності державних службовців за вчинення пов'язаного з корупцією правопорушення є те, що адміністративні норми, визначені главою 13-А КУпАП, що є нормативною підставою адміністративної відповідальності, мають бланкетний характер та широку сферу дії, що пов'язана з трудовими нормами (сумісництво та суміщення, одержання подарунків, конфлікт інтересів), екологічними нормами (оцінки впливу на довкілля), законодавчими антикорупційними обмеженнями (вимоги фінансового контролю, розміщення ставок на спорт, невжиття заходів щодо протидії корупції, незаконне використання інформації) [10, с. 185].

Адміністративне провадження щодо адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією та вчинених державними службовцями, здійснюється за загальними правилами провадження у справах про адміністративні правопорушення, але водночас має певні особливості про які йтиметься нижче.

Виявлені правопорушення, що пов'язані з корупцією фіксуються в протоколах, які складаються уповноваженими особами Національної поліції (за винятком правопорушень, вчинених службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище) та Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) (у частині правопорушень, вчинених службовими особами, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище) (ст. 255 КУпАП) і мають відповідати вимогам ст. 256 КУпАП.

Принагідно зауважимо, що законодавством не передбачено, протягом якого строку після виявлення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені особи повинні скласти протокол про адміністративне правопорушення [11, с. 26], що є недоліком законодавства, який підлягає усуненню.

Необхідно зазначити, що уповноважений на складання протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язаного з корупцією суб'єкт, має право його не складати за наявності поважних причин. Наприклад, НАЗК має право не скласти протокол про адміністративне правопорушення за ст. 172-6, якщо встановить поважні причини несвоєчасного подання державним службовцем декларації: перебування суб'єкта декларування в ситуації, яка позбавляє його доступу до комп'ютера та інтернету, смерть члена сім'ї, тяжка хвороба суб'єкта декларування, його затримання чи взяття під варту тощо. Якщо НАЗК не визнає ті чи інші причини поважними і все ж таки складе протокол та направить його до суду, суд має право визнати причини поважними і закрити справу [12, с. 121].

Далі протокол про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, разом з іншими доказами, що підтверджують факт його вчинення державним службовцем, у триденний строк з дня його складення надсилається до місцевого загального суду за місцем вчинення такого адміністративного правопорушення [13], оскільки справи щодо притягнення осіб до адміністративної відповідальність за правопорушення, що пов'язані з корупцією, розглядають районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди (судді) (ст. 221 КУпАП) [8] .

Одночасно з направленням до суду протоколу про адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, керівникові підприємства, установи чи організації, де працює державний службовець, який притягається до адміністративної відповідальності, надсилається повідомлення про складення протоколу про адміністративне правопорушення для розгляду питання про відсторонення такої особи від виконання службових повноважень із зазначенням характеру вчиненого правопорушення та норми закону, яку порушено [13]. Рішення ж про відсторонення державного службовця від виконання посадових обов'язків приймається керівником державної служби або суб'єктом призначення на період до закінчення розгляду справи судом [14].

В адміністративному провадженні щодо адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, важливим є дотримання строків накладення на державного службовця адміністративного стягнення: стягнення може бути накладено протягом шести місяців з дня виявлення правопорушення, але не пізніше двох років з дня його вчинення (ст. 38 КУпАП).

Крім того, під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, участь прокурора та особи, яка притягається до адміністративної відповідальності є обов'язковою (ч. 2 ст. 250, ч. 2 ст. 268 КУпАП). У разі ухилення особи від явки на виклик, її може бути піддано приводу органом Національної поліції.

Постанова суду про накладення на державного службовця адміністративного стягнення за адміністративне правопорушення, пов'язане з корупцією, у триденний строк з дня набрання нею законної сили направляється відповідному органу, керівникові підприємства, установи чи організації для вирішення питання про притягнення його до дисциплінарної відповідальності, усунення його згідно із законодавством від виконання функцій держави, якщо інше не передбачено законом, а також усунення причин та умов, що сприяли вчиненню цього правопорушення (ст. 285 КУпАП).

Отже, якщо державний службовець вчинив пов'язане з корупцією правопорушення, однак судом не застосовано до нього покарання або не накладено на нього стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, він підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку як того вимагає ч. 2 ст. 65^1 Закону України «Про запобігання корупції».

Таким чином, за вчинення пов'язаного з корупцією правопорушення, державний службовець може бути притягнутий як до адміністративної, так і до дисциплінарної відповідальності, за винятком тих випадків, коли в межах адміністративного провадження судом накладено стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності [15, с. 143].

Також, відомості про осіб, в тому числі державних службовців, яких притягнуто до адміністративної відповідальності за пов'язані з корупцією правопорушення, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [16].

Як свідчать статистичні дані: за період з 01.01.2025 р. по 31.12.2025 р. до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення до реєстру було внесено 5876 записів, 3777 з яких саме за адміністративні правопорушення [17], що становить 64% і дорівнює більше половини від загальної кількості.

Ще однією особливістю адміністративної відповідальності державних службовців за вчинення пов'язаного з корупцією адміністративного правопорушення, є те, що притягнення державного службовця (на підставі рішенням суду, що набрало законної сили) до такого виду відповідальності призводить до негативних наслідків: 1) припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу у разі накладення стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (п. 3 ч. 1 ст. 84 Закону України «Про державну службу»); 2) заборона вступати на державну службу протягом трьох років з дня набрання відповідним рішенням суду законної сили (ч. 2 ст. 19 Закону України «Про державну службу») [14].

Крім того, існує проблема ефективності адміністративної відповідальності державних службовців за вчинення пов'язаного з корупцією правопорушення, адже статистичні дані свідчать про зростання кількості правопорушень, пов'язаних з корупцією, і переконують у тому, що мета адміністративної відповідальності, визначена ст. 23

КУпАП, не досягається, про що цілком слушно зауважив Кисіль Л.Є. Дослідник це обґрунтував незначними санкціями статей 172^4–172^8 КУпАП: максимальний розмір штрафу дорівнює 2500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на 1 рік, конфіскація доходу, грошей чи винагороди, отриманих з порушенням законодавства – порівняно з тими грошовими коштами, які обертаються у сфері корупції – не утримують особу від повторного вчинення досліджуваних правопорушень [18, с. 328]. Вбачається за доцільне збільшення максимального розміру штрафу.

Висновки. Отже, в реаліях сьогодення проблема боротьби з корупцією набула особливої гостроти, оскільки державні службовці нерідко використовують владні повноваження та адміністративний ресурс не за призначенням, а задля досягнення особистих чи корпоративних цілей.

Адміністративна відповідальність державних службовців за вчинення пов'язаних з корупцією правопорушень, відіграє дуже важливу роль, оскільки спрямована на мінімізацію та викорінення корупційних ризиків на державній службі та створює додатковий стримувальний ефект для державних службовців.

Список літератури:

1. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) 27 січня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text
2. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04 листопада 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
4. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки, затв. Законом України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#n93
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text
6. Відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. Є. О. Алісов, В. В. Мартиновський, В. Я. Настюк, О. М. Шевчук. Х.: Юрайт, 2017. 168 с.
7. Джагупов М. Г. Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією: роль адміністративного права у забезпеченні державної стабільності. *Формування професійних компетентностей на міждисциплінарній основі в умовах глобальної нестабільності:* зб. тез наук.-практ. конф. (м. Кам'янське, 10 лютого. 2025 р.), Кам'янське.: Громадська Організація «Молодіжна Організація Починаючих Лідерів». 2024. С. 18–22. https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ffa05a88-80f8-4fe7-98f3-8625ee292f74/content
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n74
9. Бортник Н. П., Білінська Л. В. Адміністративна відповідальність за правопорушення, пов'язані з корупцією. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки.* 2016. № 845. С. 28–33.
10. Дрозд О. Ю. Теоретико-правова характеристика відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією в Україні. *Київський часопис права.* 2023. № 1. С.181–186. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.27
11. Джафарова О. В., Шатрава С. О. Деякі аспекти провадження у справах про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією. *Протидія корупції: правове регулювання і практичний досвід:* зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 грудня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2021. 160 с. 2021. С. 25–27. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f780f3a9-ab7c-44c3-a2e0-855abacd8508/content.
12. Довідник із запобігання корупції в органах місцевого самоврядування / Хавронюк М. І., Піскунова О. Б., Москалець Н. В., Хань О. О. Київ, ТОВ «Франко Пак», 2024. 138 с. URL: https://pravo.org.ua/books/dovidnyk-iz-zapobigannya-koruptsiyi-v-organah-mistsevogo-samovryaduvannya/
13. Порядок складення протоколів про адміністративні правопорушення в Національному агентстві з питань запобігання корупції, затв. Наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 10 червня 2025 року № 169/25. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-25#n14
14. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text

15. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2020. 481 с.

16. Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, затв. Рішенням Національного агентства з питань запобігання корупції від 09 лютого 2018 року № 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text

17. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: https://corruptinfo.nazk.gov.ua

18. Кисіль Л. Є. Деякі питання адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією. *Правова держава.* 2016. Вип. 27. С. 321–329.

Zadoia I. I. PARTICULARITIES OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF CIVIL SERVANTS FOR ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the specific features of administrative liability of civil servants for corruption-related administrative offenses.

The distinctions between corruption offenses and corruption-related offenses have been delineated.

It is established that corruption-related administrative offenses constitute a special category of violations involving liability for actions that facilitate corrupt practices or create conditions for their occurrence.

The essence of the concept of «administrative liability for corruption-related offenses» has been analyzed, defining it as a type of legal liability manifested in the application of an administrative sanction by an authorized body against a person who has committed a corruption-related administrative offense.

The following distinctive characteristics of administrative liability of civil servants for committing corruption-related administrative offenses have been identified and analyzed: 1) administrative norms serving as the basis for administrative liability are of a blanket nature and have a broad scope of application; 2) a limited circle of subjects is authorized to draw up protocols on administrative offenses; 3) the existence of legitimate justification under which an authorized subject has the right not to draw up a protocol on an administrative offense; 4) cases regarding bringing persons to administrative liability are considered by local general courts at the place where the offense was committed; 5) the possible suspension of civil servants from the performance of official powers until the conclusion of the court's consideration of the case; 6) the necessity of complying with the deadlines for submitting the protocol on an administrative offense and other evidence to the court, as well as the deadlines for imposing an administrative sanction; 7) the mandatory participation of the prosecutor and the person being brought to administrative liability during the consideration of cases; 8) forwarding the court's decision on the imposition of an administrative sanction to the relevant body, the head of the enterprise, institution, or organization to resolve the issue of bringing the civil servant to disciplinary liability, removing them from the performance of state functions, as well as eliminating the causes and conditions that facilitated the committing of the offense; 9) entering data regarding civil servants who have been brought to administrative liability into the Unified State Register of Persons Who Have Committed Corruption or Corruption-Related Offenses; 10) negative consequences of bringing a civil servant to this type of legal liability: a) termination of civil service due to the loss of the right to civil service in the event of a sanction in the form of deprivation of the right to hold certain positions or engage in certain activities related to the performance of state or local government functions; b) a prohibition on entering civil service for a duration of three years from the date the relevant court decision enters into legal force.

Keywords: *corruption, corruption offenses, administrative offenses related to corruption, civil service, civil servants, administrative liability, administrative proceedings.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.7:342.9(477:569.4)
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/19

Крайній П. І.
https://orcid.org/0000-0002-1263-9392
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІЇ ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ ОРГАНАМИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

У статті аналізується актуальна доктрина та практика адміністративного права, що стосується забезпечення прав і свобод людини в умовах дії особливих правових режимів. Доведено, що ефективність діяльності органів публічної адміністрації під час реалізації людиною її прав і свобод залежить як від системи стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, так і від визнання таких прав найвищою цінністю в державі. Встановлено, що країни, де особливі правові режими діють упродовж тривалого часу, стикаються з необхідністю пошуку балансу між гарантуванням безпеки для всіх осіб, які перебувають на їхній території, та забезпеченням реалізації окремим індивідом своїх прав і свобод.

Тривала дія особливих правових режимів в Україні та Державі Ізраїль вплинула на їхню правову доктрину та зумовила оновлення адміністративного законодавства. Наголошено, що будь-які обмеження прав людини в умовах таких режимів можуть відбуватися виключно на підставах, визначених законом. При цьому саме на законодавчі органи, вищі органи виконавчої влади та суди покладається контроль за запобіганням зловживанням повноваженнями з боку будь-якої гілки влади.

Запровадження в Україні воєнного стану з початку повномасштабного російського вторгнення змінило адміністративне законодавство в частині забезпечення прав людини в окремих сферах суспільного життя. Встановлено, що кількість випадків оскарження дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації приватними особами як у позасудовому, так і в судовому порядку зростає, що свідчить про виклики тривалого воєнного стану. З огляду на це, досвід Держави Ізраїль є особливо корисним для України. Доведено, що за відсутності писаної Конституції Ізраїлю вдалося створити унікальну правову систему, сформовану на основі загального права (common law) та принципів судового контролю, де створено умови для ефективного захисту прав людини. Ключовим фактором тут стало обмеження ролі Уряду та Кнесету щодо видання надзвичайного законодавства, яке здійснює Верховний Суд Ізраїлю.

Ключові слова: *права людини, адміністративне право, публічна адміністрація, позасудовий захист, судовий захист, Верховний Суд, Верховний Суд Ізраїлю.*

Постановка проблеми. Забезпечення прав і свобод людини в умовах дії особливих правових режимів є серйозним викликом як для суспільства, так і для держави. Істотні зміни, що відбулися у сфері адміністративного права (з акцентом на його публічну та сервісну складові), а також у європейському та національному механізмах захисту прав людини впродовж другої половини XX століття, створювали враження, що суворі обмеження задля забезпечення цілісності держави та безпеки громадян більше не знадобляться. Війна в Югославії вважалася останнім військовим конфліктом на території Європи. Формування європейської спільноти, впровадження вимог Європейської комісії, імплементація Європейської конвенції з прав людини та інтенсифікація вивчення досвіду сусідніх країн у сфері захисту прав людини органами публічної адміністрації розпочали новий етап розвитку адміністративного права на континенті.

Проте саме російсько-українська війна стала каталізатором змін в українському адміністративному праві. Хоча законодавство щодо адміністративно-правових аспектів воєнного стану було напрацьоване раніше, воно фактично не застосовувалося на практиці до 2014 та 2022 років. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» істотно вплинув на механізми реалізації та

© Крайній П. І., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

захисту прав і свобод людини. Діяльність публічної адміністрації також зазнала трансформацій: це стосується як внутрішнього адміністрування (організації діяльності), так і зовнішнього (взаємодії з приватними особами). У цьому контексті вкрай важливим є дослідження теоретичних та практичних аспектів забезпечення прав людини в умовах воєнного стану.

Для глибшого розуміння проблеми нами досліджено конституційні та адміністративні основи забезпечення прав і свобод людини в Державі Ізраїль. З моменту проголошення незалежності ця держава щорічно продовжує дію надзвичайного стану, який надає широкі повноваження органам публічної адміністрації для захисту від терористичних загроз та військової агресії з боку окремих країн Близького Сходу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика взаємодії публічної адміністрації у публічно-правових відносинах під час реалізації людиною її прав і свобод перебуває в центрі постійного науково-практичного дискурсу. Попри це, в українському адміністративному праві бракує системних досліджень, які б охоплювали, крім європейського досвіду, практику інших демократичних країн, де діяли або продовжують діяти надзвичайні правові режими.

Окремі аспекти впливу воєнного стану на реалізацію прав і свобод в Україні за участю органів публічної влади досліджувалися у працях О. Ю. Синявської, М. В. Поваленої, А. Т. Комзюка, М. А. Комзюка, А. М. Мерник, Н. Р. Носевич, А. Г. Сірка, О. П. Махмурової-Дишлюк, Я. П. Павлович-Сенети, Ю. Р. Лозинського, П. С. Пацурківського, Р. О. Гаврилюк, О. І. Дутчака та інших.

Серед ізраїльських правників проблематикою функціонування надзвичайного режиму (*Israeli state of emergency*), що передбачає обмеження прав і свобод, займалися А. Барак, С. Навот, Ч. Фрідберг, Р. Й. Хазан, Й. Мехозай, М. Гофнунг, Д. Б. Ерез, І. Кац, Д. Шрага, І. Бар-Сіман-Тов, М. Сфард, С. Бен-Натан та інші. Науковий доробок цих учених охоплює як адміністративно-правові механізми реалізації прав і свобод людини в Державі Ізраїль, так і специфіку правового статусу публічної адміністрації та діяльність Верховного Суду Ізраїлю як Вищого Суду Справедливості (Багац).

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних і практичних аспектів забезпечення прав і свобод людини органами публічної адміністрації в Україні та Державі Ізраїль в умовах дії особливих правових режимів крізь призму адміністративного права. Вивчення сучасних наукових доробків українських та ізраїльських правників, актуальної нормативної бази, а також аналіз рішень Верховного Суду України та Верховного Суду Ізраїлю складають підґрунтя для формування висновків дослідження.

Попри відмінності цих правових режимів (воєнний стан в Україні та надзвичайний стан в Ізраїлі), простежуються подібні тенденції, як-от: прийняття спеціального законодавства, яким органи публічної адміністрації наділяються додатковими повноваженнями на період дії таких режимів; забезпечення системою органів виконавчої влади реалізації законодавчих обмежень щодо окремих прав і свобод людини; здійснення постійної взаємодії між законодавчим органом та органами виконавчої влади задля недопущення виходу уповноважених органів за межі їхнього правового статусу; здійснення судового контролю з боку Верховного Суду та Верховного Суду Ізраїлю в частині реалізації положень нормативних актів, спрямованих на забезпечення національної безпеки та громадського порядку.

З огляду на важливість ефективного правового захисту, аналіз судових рішень є ключовою складовою механізму охорони прав і свобод людини в умовах дії спеціальних правових режимів. Такі рішення забезпечують не лише розв'язання конкретних публічно-правових спорів, а й безпосередньо впливають на майбутню нормотворчу діяльність законодавчих органів в обох країнах.

Виклад основного матеріалу. Стабільне та ефективне забезпечення реалізації людиною її прав і свобод є невід'ємним атрибутом демократичної та правової держави. Динамічний розвиток стандартів захисту прав людини перебуває під впливом не лише внутрішніх, а й зовнішніх чинників. Сьогодні складно уявити державу, яка, відповідно до основних конституційних положень, забезпечує права та свободи людини, їх реалізацію та захист без відповідних адміністративно-правових норм та інститутів. Виклики, що постають перед державами, які тривалий час змушені захищати свої суверенітет та територіальну цілісність від збройних нападів держав-агресорів, є складними та комплексними. З одного боку, необхідно забезпечувати стале функціонування механізму держави, оборонного та безпекового секторів, секторів промисловості тощо. З іншого – населення такої держави, перебуваючи на відповідній території, розраховує на подальше стале забезпечення прав і свобод.

Виклики, які постали перед світовим співтовариством під час поширення вірусу COVID-19, стали першим серйозним випробуванням для демократичних країн. Розв'язана Росією війна проти України та її народу спровокувала наступний виток змін у правовому регулюванні життєдіяльності держави та суспільства. Держава Ізраїль з моменту свого заснування постійно перебуває під загрозою нових локальних та регіональних військових конфліктів, а також поступово зростаючої терористичної загрози. Ці фактори істотно вплинули на формування правової системи, конституційного та адміністративного права, адже забезпечення балансу між захистом держави, її цілісності й безпеки та правами і свободами людини є винятково складним завданням.

Українська держава з початком вторгнення Росії у 2014 році, анексії Криму та окупації частин Донецької й Луганської областей ввела в дію законодавство, яке стосувалося забезпечення безпеки населення та функціонування належного управління в районах, де Збройними силами України та іншими силами оборони здійснювалася відсіч військовим Російської Федерації. Мова йде про утворення військово-цивільних адміністрацій, правовий статус яких закріплений у Законі України «Про військово-цивільні адміністрації» [1]. Це одна із великого переліку змін, що відбулися у законодавстві, яким забезпечується адміністративно-правове регулювання прав і свобод людини, що вплинули, зокрема, і на правовий статус органів публічної влади.

До 2022 року воєнний стан вводився один раз. Причиною його застосування стала агресія військових кораблів Російської Федерації щодо катерів Військово-морських сил України в Керченській протоці 25 листопада 2018 року (ці події отримали назву «Інцидент у Керченській протоці») [2]. Після засідання Ради національної безпеки і оборони України Президентом України видано Указ про введення воєнного стану в Україні [3], який у подальшому був затверджений відповідним Законом України. Він вводився терміном на 30 діб – з 26 листопада по 26 грудня 2018 року [4]. Введений режим не мав суттєвого впливу на можливість приватних осіб реалізовувати свої права та свободи. Триваючі реформи у сфері місцевого самоврядування, публічної служби, інституту публічних послуг та інших сферах життя держави продовжувалися під впливом євроінтеграційного вектора.

Інша ситуація склалася після повномасштабного вторгнення Росії та її збройних сил на територію України 24 лютого 2022 року. Введення Президентом України воєнного стану детально встановило перелік, умови, строки та межі обмежень прав і свобод людини, що передбачені ст. ст. 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України [5]. Основним Законом, крім іншого, чітко вказано на зв'язок між встановленням обмежень прав людини та звуженням їх змісту й обсягу. Відповідно до рішення Конституційного Суду України № 5-рп/2005, якщо зміст та обсяг прав і свобод звужено, це вважається обмеженням. Визначальним для розуміння змісту прав людини є умови та засоби, які надають можливості людині задовольняти потреби для її існування та розвитку. Під обсягом прав людини слід розуміти їх сутнісну властивість, що виражається у кількісних показниках таких можливостей. Вони відображаються у відповідних правах, які не є однорідними та загальними. За загальновизнаним правилом, зміст основного права не може бути порушено в жодному разі [6].

Введений в Україні правовий режим воєнного стану має ряд особливостей, які можна розкривати залежно від рівня його правового забезпечення: конституційного чи адміністративного. Оскільки наше дослідження стосується забезпечення публічною адміністрацією прав і свобод людини, ми розглядатимемо його особливості з точки зору адміністративного права. На думку Комзюка А. Т., Комзюка М. А. та Липія Є. А., особливостями діючого правового режиму воєнного стану є: спрямування діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на забезпечення оборони держави, її інтересів та захисту населення; сприяння у реалізації прав і свобод приватних осіб у межах їх тимчасового обмеження та особливого порядку реалізації; забезпечення реалізації заходів у межах правового режиму воєнного стану [7, с. 104].

Особливі правові режими впливають на всі сфери суспільного життя. Як зазначає О. І. Дутчак, російсько-українська війна змінила парадигму забезпечення публічних та приватних потреб кожного індивіда, українського суспільства та держави. У таких умовах пріоритетною для перерахованих суб'єктів стала потреба у реальному забезпеченні кожному з них безпеки, права на життя та гідність [8, с. 54].

Трансформація адміністративного законодавства України в умовах воєнного стану. Правовий режим воєнного стану впливає як на відносини внутрішнього адміністрування всередині органів публічної адміністрації, так і на відносини за участю приватної особи у випадку, коли остання

виявила бажання реалізувати або ж захистити свої права і свободи. Прикладом змін щодо організації діяльності окремих органів публічної влади може бути діяльність військово-цивільних адміністрацій (далі – ВЦА) та військових адміністрацій (далі – ВА). Вони мають різне адміністративно-правове регулювання, створюються як тимчасові органи влади на підставі Указу Президента України та діють на визначених цим актом територіях. На відміну від місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування, ВЦА та ВА наділені мілітарним елементом для забезпечення належного управління та життєдіяльності населення на територіях, де Збройні сили України та інші органи сектору оборони протидіють російським загарбникам [1].

Іще одним прикладом змін адміністративно-правового регулювання діяльності органів публічної влади в умовах дії воєнного стану є законодавство про державну службу. Воно зазнало впливу як дії законодавства про особливі правові режими, так і вимог Європейської комісії щодо вдосконалення цього інституту та приведення його функціонування до відповідних європейських стандартів, зокрема шляхом відновлення конкурсів на заміщення посад державної служби до завершення воєнного стану. Кабінет Міністрів України підтримав відповідний законопроєкт, який розроблено Національним агентством України з питань державної служби на виконання індикаторів Плану України на 2024–2027 роки (Ukraine Facility Plan). Відповідні зміни до законодавства передбачають початок відновлення конкурсів у червні 2026 року. Це вплинуло на встановлений порядок добору осіб з-поміж громадян України щодо реалізації їхнього права на державну службу [9].

Цей приклад демонструє динамічність та залежність порядку реалізації прав і свобод людини не лише від умов дії воєнного стану, а й від прагнення держави забезпечити стабільність та ефективність функціонування окремих елементів її апарату. Без належного адміністративно-правового забезпечення реалізації прав людини, навіть в умовах дії особливих правових режимів, неможливо забезпечити виконання завдань у сфері оборони держави. Забезпечення прав і свобод людини такими органами відбувається у межах та спосіб, що передбачені Конституцією України, законами та підзаконними актами. Будь-яке порушення з боку таких органів матеріальних чи процедурних норм може бути оскаржено на вибір особи: або до органу, який прийняв відповідне рішення, або до суду.

Забезпечення прав людини через призму адміністративної процедури та сервісної держави. Варто зазначити, що змістовне оновлення законодавства у сфері надання публічних послуг громадянам України, іноземцям, особам без громадянства відбулось вже під час повномасштабної війни. Закон України «Про адміністративну процедуру» забезпечив уніфікацію надання вищепереліченим суб'єктам публічних послуг у межах заявного провадження. Ним врегульовуються відносини між адміністративним органом та приватною особою й у тих випадках, коли адміністративна процедура ініційована адміністративним органом [10]. Аналізуючи положення законодавства про адміністративну процедуру, можна сказати, що визначені ним поняття, принципи, порядок здійснення адміністративної процедури, права та обов'язки учасників провадження, видання адміністративного акта та його оскарження чи визнання його недійсним є важливим кроком для забезпечення прав людини як під час дії правового режиму воєнного стану, так і після його завершення.

Судовий контроль як гарантія прав людини: досвід Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду. Сприяння реалізації та захисту прав, свобод людини в умовах дії воєнного стану в Україні забезпечує судова система. Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду констатує зростання кількості надісланих справ впродовж 2022–2025 років: 192 596 справ і матеріалів; враховуючи залишки й нові надходження, усього розглянуто 196 965 справ. Під час виступу на зборах суддів голова КАС ВС Ігор Дашутін констатував наявну тенденцію постійного зростання надходжень. «Лише у 2025 році надійшло 57 013 нових справ і матеріалів. Це рекордна цифра надходжень. При цьому, з урахуванням залишків і нових надходжень у звітному періоді, розглянуто 56 570 справ і матеріалів. У 2025 році колегії суддів та судові палати КАС ВС сформували понад 400 нових висновків щодо застосування норм матеріального та процесуального права, значна кількість з яких стосується умов воєнного стану. При цьому на розгляд до Великої Палати ВС надійшло 529 справ і матеріалів адміністративного судочинства, що становить 61% від загальної кількості», – зазначив І. Дашутін [11].

Як бачимо, навантаження на діяльність Верховного Суду за роки діючого воєнного стану зросли. З-поміж різних категорій справ, які розглядаються Касаційним адміністративним судом,

нами звернуто увагу на ті, які стосуються розгляду публічно-правових спорів щодо: свободи пересування або перетину кордону; повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; організації освітньої діяльності. Саме в межах аналізу окремих рішень наведених вище справ можна побачити, яким чином Верховний Суд перевіряє законність прийнятих рішень відповідними органами публічної влади; орієнтує громадян та нагадує їм про необхідність не лише реалізовувати свої права, але й виконувати обов'язки, допомагає розв'язати складні публічно-правові спори, які не вирішувались раніше.

Постановою КАС ВС від 17.08.2023 завершено розгляд справи № 380/7792/22, у якій громадянин України звернувся з позовом до військової частини, Державної прикордонної служби України. Просив визнати рішення про відмову в перетині державного кордону протиправним та скасувати його. На момент перетину позивач був студентом. У рішенні суд вказав на те, що позивач, будучи студентом, навчаючись на денній формі навчання, не підлягає призову на військову службу. Проте це жодним чином не аналогічно його звільненню з такої служби. Навчання лише надає право на відстрочку [12]. Крім цього, у рішенні зазначено про те, що оформлення відстрочки не звільняє від виконання інших обов'язків (приписка до відповідної призовної дільниці; додержання правил військового обліку; залучення до робіт оборонного характеру за виникненням такої потреби). Виконання цих обов'язків не перешкоджає позивачу продовжувати здобувати освіту у національному закладі вищої освіти. Це не порушує права на свободу пересування чи перетин державного кордону.

У постанові КАС ВС від 18.10.2023 у справі № 620/7714/22 суд розглянув справу щодо прийнятого на сесії обласної ради рішення про припинення комунального підприємства обласної ради шляхом ліквідації. Для виконання прийнятого рішення управлінням комунального майна обласної ради підготовлено та подано заяву до управління адміністративних послуг міської ради, яке, в подальшому, відмовило у вчиненні реєстраційних дій. Суди попередніх інстанцій вказували на те, що визначені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» повноваження обласної ради в період дії такого правового режиму здійснюються начальником обласної військової адміністрації. Суд наголосив на тому, що навіть після утворення Президентом України тимчасових державних органів у встановленому законом порядку не є підставою для припинення діяльності органів місцевого самоврядування (обласних чи районних рад) на період дії правового режиму воєнного стану. Хоч воєнний стан і передбачає передання окремих повноважень військовим адміністраціям, проте він жодним чином не може ліквідувати суб'єктність відповідних органів місцевого самоврядування [13].

У постанові КАС ВС від 13.02.2024 у справі № 320/5934/22 судом вирішено публічно-правовий спір, який стосувався визнання протиправності та скасування рішення органу місцевого самоврядування (сільської ради) щодо призупинення діяльності закладу освіти на його території. Позивач стверджував, що під час прийняття рішення не дотримано вимог законодавства про місцеве самоврядування, освіту та публічну інформацію в частині забезпечення громадських слухань під час прийняття такого рішення. Відповідач зазначив, що залучення громадськості було неможливим з огляду на запроваджений воєнний стан, яким встановлюється заборона на проведення масових зібрань. Суд дійшов висновку про те, що на введений правовий режим воєнного стану дійсно поширюються деякі обмеження, які стосуються оприлюднення таких актів згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації», законами України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» та «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Водночас попереднє обговорення проєкту рішення про призупинення діяльності закладу освіти потрібно було провести, адже, окрім такої форми комунікації щодо прийняття рішення, яке впливатиме на реалізацію прав та свобод мешканців громади, можливо застосувати інші форми роз'яснень, як-от інтернет-конференції, відеоконференції тощо [14].

Усі наведені рішення свідчать про важливу роль судів у питаннях захисту прав і свобод людини. Зважаючи на обмеження, які застосовуються під час дії воєнного стану, органами публічної адміністрації не повною мірою забезпечується їх виконання шляхом підміни повноважень, нехтування передбаченою законодавством процедурою чи прийняття рішення про відмову у вчиненні дії на користь особи без належного обґрунтування такого рішення.

Основи ізраїльського законодавства у сфері особливих правових режимів розвивалися паралельно із державою. Після проголошення незалежності ізраїльська держава отримала у спа-

док законодавство підмандатної Палестини, яке сформувалося під час британського управління територією Ерец-Ісраель, законодавство Османської імперії тощо. Одним із нормативних актів, який увійшов до правової системи Ізраїлю після 1948 року, стала Постанова про право та адміністрацію (Law and Administration Ordinance 1948). Це основний документ, у якому визначено основні принципи, функції та повноваження законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Відповідно до ст. 9 Постанови: «Якщо Тимчасова державна рада вважатиме це за доцільне, вона може оголосити про надзвичайний стан у державі, і після публікації такої декларації в Офіційному віснику Тимчасовий уряд може уповноважити прем'єр-міністра або будь-якого іншого міністра приймати такі надзвичайні положення, які він вважатиме доцільними в інтересах оборони держави, громадської безпеки та забезпечення постачанням і наданням життєво важливих послуг» [15]. Стаття 9 цієї Постанови передбачала повноваження ізраїльського парламенту оголошувати «надзвичайний стан» (emergency situation).

На сьогодні законодавство Ізраїлю щодо надзвичайного стану формують кілька нормативних актів, які забезпечують правове регулювання окремих його аспектів: Британські оборонні (надзвичайні) правила 1945 р.; статті 38 та 39 Основного закону: Уряд, якими найвищий орган виконавчої влади наділений повноваженнями видавати надзвичайні укази; Закон про надзвичайні повноваження 1979 р., яким врегульовуються особливості адміністративного затримання; Постанова про запобігання тероризму 1948 р., яку замінено Законом про боротьбу з тероризмом 2016 року, що встановлюють обмеження свободи об'єднань та вираження поглядів для груп, які урядом визнані «терористичною організацією» [16, с. 191].

Надзвичайний стан вперше оголошено 1948 р. Він продовжується щороку. Відповідно до ст. 38 (b) Основного закону: Уряд, стан надзвичайної ситуації оголошується Кнесетом (парламентом) на термін не більше одного року. Щорічно дія цього правового режиму продовжується [17]. При цьому Верховний суд Ізраїлю як найвища судова інстанція та як Вищий суд справедливості виніс низку рішень, які стосувалися як обмежень прав і свобод людини в умовах дії стану надзвичайної ситуації, продовження його дії тощо. Розглянемо кілька таких рішень.

У справі «Асоціація за громадянські права в Ізраїлі проти Кнесету» (Association for Civil Rights in Israel v. Knesset) HCJ 3091/99 від 05.05.2012 р. позивачі (заявники) оскаржували неодноразове продовження терміну оголошення надзвичайного стану в країні відповідно до статті 38 Основного закону: Уряд. Суд вказував, що подібні заяви вже були предметом розгляду. На думку заявників, оголошення надзвичайного стану постійно порушує верховенство права, розподіл влади та основні права.

Відповідач в особі уряду наполягав на тому, що використання органами влади надзвичайних повноважень є звичним явищем, у той час як скасування положень про надзвичайну ситуацію паралізує ефективне управління, оскільки багато прийнятих звичайних законів юридично прив'язані до цього правового режиму. Скасування цього режиму може призвести до «правового вакууму».

Суддя Е. Рубінштейн у своєму рішенні сформулював унікальний статус Ізраїлю, назвавши його «нормальною державою, яка водночас є аномальною». Нормальність виражається у тому, що Ізраїль є демократичною державою, яка захищає базові права людини. У ній діє незалежна судова система та забезпечується проведення вільних виборів. Під аномальністю він розуміє те, що «… це єдина демократія, що перебуває під постійною загрозою знищення, а війна з тероризмом триватиме в осяжному майбутньому» [18].

Хоча практика постійного продовження режиму надзвичайної ситуації не є оптимальною, вона все-таки відбувається в рамках правового поля. Водночас держава почала поступово скасовувати або замінювати окремі надзвичайні закони звичайним законодавством. Суд наголосив на виконанні урядом дій щодо завершення законодавчого процесу переведення надзвичайних норм у статус постійних. При цьому наголошено, що влада не може залишатися без необхідних інструментів захисту в умовах чутливої безпекової ситуації [18]. Як бачимо, Багац не прийняв рішення про радикальне втручання у ситуацію, яка склалася з продовженням цього правового режиму. Натомість судом наголошено на поступовому тиску на виконавчу та законодавчу владу для нормалізації правового поля.

Стаття 39 (a) та 39 (f) Основного закону: Уряд надає парламенту повноваження щодо здійснення нагляду за надзвичайними повноваженнями уряду. Згідно зі встановленою процедурою прийняття рішень у сфері надзвичайної ситуації має отримати згоду в Комітеті із закордонних справ та безпеки Кнесету. У випадку їх невідповідності більшість парламенту може їх скасувати. Такий

висновок зроблено Верховним судом Ізраїлю у справі «Бен Меїр проти Прем'єр-міністра» (Ben Meir v. Prime Minister). Справа стосувалася повноважень Служби безпеки Ізраїлю (Israel Security Agency, також відома як *Shabak*), які були надані за клопотанням Міністерства охорони здоров'я Ізраїлю для відстеження контактів за допомогою «надзвичайних правил» під час пандемії COVID-19.

Суд видав тимчасове розпорядження, яким зобов'язав Кнесет створити комітети для здійснення парламентського нагляду за діяльністю Служби безпеки Ізраїлю. У березні 2020 року після створення відповідних комітетів уряд Ізраїлю ухвалив Рішення, яким уповноважив проводити відстеження контактів на підставі розділу 7(b)(6) Загального закону про агентство безпеки, 5762-2002 (General Security Service Law), а саме: збір та обробка даних пацієнтів з коронавірусом, їхніх близьких контактів та будь-кого, хто перебував у безпосередній близькості з ними протягом двох тижнів до встановлення діагнозу [20].

Заявники стверджували, що повноваження, надані ISA Рішенням про надання повноважень, є непропорційним порушенням права на приватне життя та права на гідність, особливо враховуючи, що вони є обов'язковими та не мають прозорості. Відповідачі стверджували, що фраза «інші національні інтереси, життєво важливі для національної безпеки держави» згідно з розділом 7(b)(6) Закону має широке визначення. Таким чином, вона охоплює необхідність обмеження поширення епідемії коронавірусу.

Суд постановив, що «на момент прийняття рішення урядом дозвіл, наданий відповідно до розділу 7(b)(6) Закону, був достатньо чітким. Однак дозвіл на підставі розділу 7(b)(6) Закону не може забезпечити достатню основу для такого розширення діяльності Служби безпеки Ізраїлю без вирішення цього питання законодавчим органом у рамках первинного законодавства». Суд рекомендував членам Кнесету запровадити первинне законодавство для продовження участі Служби безпеки Ізраїлю [19].

Верховний суд Ізраїлю відіграє важливу роль під час забезпечення судового контролю за додержанням прав і свобод людини. Він розглядає справи, які стосуються дії режиму надзвичайної ситуації, залежно від конкретних обставин справи. Це впливає на остаточне рішення, яке приймається судом, та має істотне значення для усіх гілок влади загалом та публічної адміністрації зокрема.

Висновки. Отже, забезпечення прав і свобод людини органами публічної адміністрації в умовах дії особливих правових режимів обумовлюється рядом чинників. На досвіді України та Ізраїлю, які найдовше з-поміж демократичних країн ввели на своїх територіях, відповідно, правовий режим воєнного стану та надзвичайний режим, продемонстровано, що держава намагається віднайти баланс щодо забезпечення приватного та публічного інтересів. Захист від зовнішніх загроз в обох країнах обумовив кардинальну зміну як правового статусу органів, які формують публічну адміністрацію, так і сформованої актуальної судової практики. Важливим при цьому є здійснення контролю за діяльністю таких органів, який можуть здійснювати судові системи зазначених країн. Будь-які обмеження прав і свобод людини можливі лише через прийняття окремого законодавства, яким вводяться особливі правові режими. Це впливає на обсяг окремих повноважень публічної адміністрації який не може надаватись всупереч діючому законодавству, навіть за умови дії особливих правових режимів. Така тенденція характерна для України та Ізраїлю.

Список літератури:

1. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 03.02.2015 № 141-VIII : станом на 8 січ. 2025 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text (дата звернення: 12.02.2026).
2. Війна у Керченській протоці: таран, штурмовики та захоплення українських кораблів. *Українська правда.* URL : https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/25/7199243/ (дата звернення: 12.02.2026).
3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26.11.2018 № 393/2018 : станом на 28 листоп. 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#Text (дата звернення: 13.02.2026).
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 26.11.2018 № 2630-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-19#Text (дата звернення: 13.02.2026).
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 : станом на 28 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text (дата звернення: 13.02.2026).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 роз-

ділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) : Рішення Конституц. Суду України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05#Text (дата звернення: 13.02.2026).

7. Комзюк А.Т., Комзюк М.А., Липій Є.А. Адміністративно-правовий режим воєнного стану, введеного в Україні у зв'язку з московською військовою агресією. *Науковий вісник публічного та приватного права.* 2022. Вип. 3. С. 100–106. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2022.3.18 (дата звернення: 13.02.2026).

8. Дутчак О.І. Необхідність запровадження воєнної парадигми податкового права України в умовах воєнного стану. *Юридична Україна.* 2024. № 8. С. 49–58. URL: https://yur-ukraine.com/neobhidnist-zaprovadzhennya-voyennoyi-paradygmy-podatkovogo-prava-ukrayiny-v-umovah-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 13.02.2026).

9. Regulation (EU) 2024/792 of the European Parliament and of the Council of 29 February 2024 establishing the Ukraine Facility. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202400792 (date of access: 13.02.2026).

10. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text (дата звернення: 13.02.2026).

11. У 2025 році судді ВС у КАС розглянули понад 56 тис. справ і матеріалів. Судова влада України. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1968753 (дата звернення: 13.02.2026).

12. Постанова КАС ВС від 17.08.2023 у справі № 380/7792/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112879350 (дата звернення: 13.02.2026).

13. Постанова КАС ВС від 18.10.2023 у справі № 620/7714/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114269637 (дата звернення: 13.02.2026).

14. Постанова КАС ВС від 13.02.2024 у справі №320/5934/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116964901 (дата звернення: 13.02.2026).

15. Law And Administration Ordinance No. 1 of 5708-1948. Laws of the State of Israel: Authorized Translation from the Hebrew, Volume I. Government Printer, Jerusalem, Israel (1948-1987), p.1. URL: https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/Public/files/Discriminatory-Laws-Database/English/49-Emergency-Orders-derived-from-Law-and-Administration-Ordinance-1948.pdf (date of access: 14.02.2026).

16. Navot S. Emergency as a state of mind – the case of Israel. In: Auriel, P., Beaud, O., Wellman, C. (eds). The Rule of Crisis. Ius Gentium: Comparative Perspectives on Law and Justice, vol 64. Springer, Cham. P. 185–212. https://doi.org/10.1007/978-3-319-74473-5_9

17. BASIC-LAW: THE GOVERNMENT (Originally adopted in 5761-2001). URL: https://main.knesset.gov.il/EN/activity/documents/BasicLawsPDF/BasicLawTheGovernment.pdf (date of access: 14.02.2026).

18. Association for Civil Rights in Israel v. Knesset. HCJ 3091/99. URL: https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/association-civil-rights-israel-v-knesset (date of access: 14.02.2026).

19. Ben Meir v. Prime Minister. HCJ 2109/20. URL: https://versa.cardozo.yu.edu/opinions/ben-meir-v-prime-minister (date of access: 14.02.2026).

20. General Security Service Law, 5762-2002. URL: https://main.knesset.gov.il/EN/about/history/Documents/kns15_GSS_eng.pdf (date of access: 14.02.2026).

Krainii P. I. ENSURING HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS UNDER SPECIAL LEGAL REGIMES BY PUBLIC ADMINISTRATION BODIES: EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE STATE OF ISRAEL

The article analyzes the current doctrine and practice of administrative law regarding the protection of human rights and freedoms under special legal regimes. It is argued that ensuring the effective operation of public administration bodies during the realization of human rights and freedoms depends both on maintaining a system of checks and balances between the legislative, executive, and judicial branches and on the recognition of such rights as the supreme value of the state. It is established that countries where special legal regimes have been in effect for a long period face the necessity of finding a balance between ensuring and guaranteeing security for all persons within their territory and safeguarding the individual's exercise of their rights and freedoms.

The ongoing application of special legal regimes in Ukraine and the State of Israel has influenced their legal doctrines and led to the modernization of administrative legislation. The article emphasizes that any restrictions on human rights under special legal regimes may only occur on grounds determined by law. Furthermore, the legislative bodies, the highest executive authorities, and the courts are responsible for monitoring and preventing the abuse of power by any branch of government during such regimes.

The imposition of martial law in Ukraine since the beginning of the full-scale Russian invasion has modified administrative legislation regarding the protection of human rights in certain spheres of social life. It is noted

that the number of cases challenging the actions or omissions of public administration bodies by private individuals, through both out-of-court and judicial procedures, is increasing, which indicates the negative impact of the prolonged martial law. In this regard, the experience of the State of Israel may prove useful for Ukraine. It is demonstrated that, despite the absence of a written Constitution, Israel has managed to create a unique legal system based on common law and the judicial precedents of the Supreme Court, which provides conditions for the protection of human rights in relations with public administration bodies. A vital factor in this process is the judicial review exercised by the Supreme Court of Israel, which limits the power of the Government and the Knesset regarding the issuance of emergency legislation.

Keywords: *human rights, administrative law, public administration, out-of-court protection, judicial protection, Supreme Court, Supreme Court of Israel.*

Дата першого надходження статті до видання: 14.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.7:351.85
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/20

Красногор О. В.
https://orcid.org/0009-0004-0901-7033

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ КООРДИНАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВНИХ І ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті досліджено роль Міністерство юстиції України як одного з ключових суб'єктів координації взаємодії державних і громадських інституцій у сфері забезпечення та захисту прав людини. Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності державної політики у сфері прав людини, а також посилення співпраці між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства в умовах сучасних суспільно-політичних викликів. У сучасній правовій державі забезпечення прав і свобод людини потребує комплексного підходу, який передбачає не лише вдосконалення нормативно-правового регулювання, але й налагодження ефективної інституційної взаємодії між державними органами та інститутами громадянського суспільства.

У роботі проаналізовано особливості діяльності Міністерство юстиції України у системі органів виконавчої влади, зокрема його повноваження у сфері формування та реалізації державної правової політики, а також основні напрями координаційної діяльності у сфері забезпечення прав і свобод людини. Розглянуто нормативно-правові засади функціонування міністерства та визначено його роль у забезпеченні узгодженості діяльності різних державних інституцій, залучених до реалізації правозахисної політики держави.

Особливу увагу приділено аналізу діяльності Міністерство юстиції України щодо забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини. Зокрема, висвітлено питання представництва інтересів держави у Європейський суд з прав людини та координації виконання його рішень відповідно до положень Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Проаналізовано також співпрацю міністерства з міжнародними організаціями, зокрема з Рада Європи, що сприяє імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство України та підвищенню ефективності функціонування національної системи захисту прав людини.

У статті охарактеризовано основні форми взаємодії Міністерство юстиції України з інститутами громадянського суспільства, зокрема участь громадських організацій у нормотворчій діяльності, громадському контролі, правопросвітницькій діяльності та реалізації спільних соціально-правових проєктів. Окрему увагу приділено співпраці міністерства з Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як важливим інститутом парламентського контролю за дотриманням прав і свобод людини.

Крім того, проаналізовано діяльність міністерства щодо розвитку системи безоплатної правничої допомоги, організаційне функціонування якої забезпечує Координаційний центр з надання правничої допомоги. Встановлено, що розвиток цієї системи є важливим інструментом забезпечення доступу громадян до правосуддя та реалізації конституційного права на правову допомогу.

У результаті дослідження зроблено висновок, що Міністерство юстиції України відіграє важливу роль у координації взаємодії державних і громадських інституцій у сфері захисту прав людини. Подальше вдосконалення механізмів такої взаємодії сприятиме підвищенню ефективності державної правової політики, зміцненню демократичних інститутів та забезпеченню належного рівня гарантування прав і свобод людини в Україні.

Ключові слова: *Міністерство юстиції України, права людини, державна правова політика, взаємодія держави і громадянського суспільства, координація державних інституцій, Європейський суд з прав людини, безоплатна правнича допомога, правозахисна діяльність.*

© Красногор О. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Постановка проблеми. Забезпечення та ефективний захист прав і свобод людини є одним із ключових обов'язків демократичної держави та важливою умовою її правового розвитку. В Україні формування та реалізація державної політики у сфері захисту прав людини здійснюється через систему органів державної влади, центральне місце серед яких посідає Міністерство юстиції України. Саме цей орган виконує важливі функції щодо нормативно-правового забезпечення, координації діяльності державних органів, а також взаємодії з громадянським суспільством у сфері гарантування прав і свобод людини.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, зокрема в контексті демократичних перетворень, європейської інтеграції питання ефективної взаємодії державних інституцій та громадських організацій у сфері захисту прав людини набуває особливої актуальності. Значна кількість суб'єктів, що діють у цій сфері, потребує належної координації їх діяльності, узгодження підходів до вирішення правозахисних проблем та створення дієвих механізмів співпраці.

Водночас практика свідчить, що механізми координації взаємодії між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства у сфері захисту прав людини залишаються недостатньо врегульованими та ефективними. Спостерігаються проблеми інституційної взаємодії, дублювання функцій, недостатня системність комунікації, а також обмежене залучення громадських організацій до процесів формування та реалізації державної політики у правозахисній сфері.

У цьому контексті особливої уваги потребує дослідження ролі Міністерство юстиції України як суб'єкта координації взаємодії державних органів і громадських інституцій у сфері захисту прав людини, визначення його повноважень, механізмів координації та форм співпраці з громадянським суспільством. Аналіз зазначених аспектів дозволить виявити існуючі проблеми функціонування координаційних механізмів та окреслити шляхи їх удосконалення.

Отже, актуальність теми зумовлена необхідністю теоретичного осмислення та практичного вдосконалення діяльності Міністерство юстиції України у частині координації взаємодії державних і громадських інституцій з метою підвищення ефективності забезпечення та захисту прав людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти діяльності органів державної влади у сфері забезпечення та захисту прав людини, а також питання взаємодії державних інституцій з інститутами громадянського суспільства неодноразово ставали предметом наукових досліджень вітчизняних учених. Зокрема, теоретичні та практичні проблеми функціонування системи забезпечення прав людини, а також роль органів державної влади у формуванні відповідної державної політики розглядалися у працях таких науковців, як О. Красногор, В. Гуцул, О. Марченко, М. Мацак, О. Предместніков, В. Сахнюк та інших.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні ролі Міністерства юстиції України як суб'єкта координації взаємодії державних і громадських інституцій у сфері захисту прав людини, а також у визначенні основних напрямів та механізмів такої взаємодії, що сприяють підвищенню ефективності реалізації державної політики щодо забезпечення і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення ефективного захисту прав і свобод людини є одним із ключових напрямів функціонування сучасної демократичної держави та важливою передумовою її правового розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває налагоджена взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства, оскільки саме така співпраця забезпечує комплексний і системний підхід до вирішення правозахисних проблем. В Україні одним із центральних суб'єктів, що відіграє важливу роль у координації такої взаємодії, є Міністерство юстиції України.

Міністерство юстиції України виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, на який покладено забезпечення формування та реалізації державної правової політики. До основних напрямів його діяльності належать формування та реалізація державної політики у сфері банкрутства та запобігання неплатоспроможності боржників, нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, обтяжень рухомого майна, а також державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань [1].

Крім того, Міністерство юстиції України здійснює повноваження у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, міжнародного правового співробітництва у цивільних і кримінальних справах, а також забезпечує захист інтересів Укра-

їни в Європейський суд з прав людини під час розгляду справ, пов'язаних із порушенням положень Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Водночас міністерство координує виконання рішень Суду та інформує Комітет міністрів Ради Європи про стан їх реалізації.

Важливим напрямом діяльності Міністерство юстиції України є також формування та реалізація державної політики у сфері архівної справи та діловодства, створення і функціонування державної системи страхового фонду документації, а також реалізація державної політики щодо стягнення в дохід держави активів осіб, стосовно яких застосовано санкції [1].

Загалом міністерство забезпечує формування та реалізацію державної правової політики, політики у сфері виконання судових рішень, державної реєстрації актів цивільного стану, правової освіти населення, а також координує діяльність органів виконавчої влади у сфері захисту прав і свобод людини. У межах реалізації зазначених повноважень воно виступає важливим інституційним механізмом узгодження діяльності різних суб'єктів, залучених до процесу забезпечення та захисту прав людини [1].

Одним із ключових напрямів діяльності Міністерство юстиції України є забезпечення виконання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини. Механізм представництва держави під час розгляду справ у Європейський суд з прав людини визначається відповідним урядовим порядком. Згідно з ним відповідальним за представництво України у Суді є Міністерство юстиції в особі Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. Зазначена посадова особа здійснює збір необхідних матеріалів та інформації від органів державної влади, формує правову позицію держави у конкретній справі та подає її до Суду у встановлені строки. У разі проведення усних слухань Уповноважений організовує формування делегації для представництва України у відповідних судових засіданнях [2].

З метою забезпечення ефективного представництва держави та врегулювання спорів може створюватися міжвідомча робоча група, до складу якої входять представники заінтересованих органів державної влади. Такий консультативно-координаційний механізм дозволяє розглядати питання щодо доцільності залучення експертів, укладення угод про дружнє врегулювання спору або подання односторонніх декларацій. У випадках, коли існують підстави прогнозувати встановлення Судом порушення положень Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, зазначені інструменти можуть використовуватися для врегулювання спору на ранніх стадіях судового провадження [2].

Таким чином, діяльність Міністерство юстиції України у сфері представництва держави в Європейський суд з прав людини має комплексний характер та спрямована не лише на захист інтересів держави у міжнародних судових інституціях, але й на вдосконалення національної правової системи відповідно до європейських стандартів забезпечення прав людини.

Важливою складовою координаційної діяльності міністерства є взаємодія з міжнародними організаціями, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини та надають рекомендації щодо вдосконалення національної правової системи. У цьому контексті значну роль відіграє співпраця з Рада Європи, а також з іншими міжнародними структурами, діяльність яких спрямована на розвиток демократичних інститутів та зміцнення гарантій прав людини. Така взаємодія сприяє імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство України та підвищенню ефективності функціонування національної правозахисної системи.

Не менш важливим напрямом діяльності Міністерство юстиції України є координація взаємодії з інститутами громадянського суспільства. У сучасних демократичних державах розвинене громадянське суспільство виступає важливим чинником забезпечення прав людини, формування правової культури населення та підвищення ефективності діяльності органів державної влади. Громадські організації здійснюють моніторинг діяльності державних інституцій, надають правову допомогу громадянам, беруть участь у правопросвітницькій діяльності та сприяють формуванню механізмів суспільного контролю за діяльністю органів влади.

Взаємодія держави з такими інститутами дає змогу враховувати позицію громадськості під час формування та реалізації державної політики, а також забезпечує відкритість, прозорість і підзвітність органів публічної влади. Правові засади такої співпраці визначаються низкою нормативно-правових актів і стратегічних документів, зокрема Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки, затверджена Указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021 [3].

Практична взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади

реалізується у різних організаційно-правових формах. Серед них важливе місце займає участь громадськості у нормотворчій діяльності шляхом обговорення проєктів нормативно-правових актів та проведення консультацій із громадськістю. Крім того, громадські організації можуть брати участь у правозастосовчій діяльності через здійснення громадського контролю, проведення громадської експертизи діяльності органів влади, а також через участь у роботі консультативно-дорадчих органів. Важливим напрямом взаємодії є також реалізація спільних інформаційних, соціальних та правопросвітницьких проєктів.

Суттєве значення у системі інституційного забезпечення прав людини має співпраця Міністерство юстиції України з Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Цей інститут парламентського контролю здійснює нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини та громадянина органами державної влади. Взаємодія між зазначеними інституціями проявляється у спільному аналізі проблемних питань, підготовці пропозицій щодо вдосконалення законодавства, а також реалізації заходів, спрямованих на запобігання порушенням прав людини.

Узагальнюючи, діяльність Уповноваженого у взаємодії з Міністерство юстиції України спрямована передусім на виявлення проблем у правозастосовній практиці, реагування на звернення громадян та громадських організацій, а також ініціювання змін до нормативно-правових актів з метою усунення прогалин у законодавстві. Через механізм подань, рекомендацій та контрольних заходів Уповноважений привертає увагу державних органів до випадків порушення прав людини та сприяє їх усуненню [4].

Важливим напрямом діяльності Міністерство юстиції України є також розвиток системи безоплатної правничої допомоги, яка виступає одним із ключових інструментів забезпечення доступу громадян до правосуддя. Реалізація державної політики у цій сфері здійснюється за участю адвокатів, громадських організацій та інших суб'єктів, що сприяють наданню правової допомоги особам, які не мають достатніх фінансових можливостей для захисту своїх прав.

Водночас Міністерство юстиції України відіграє ключову роль у формуванні та функціонуванні цієї системи, здійснюючи нормативно-правове регулювання, організаційне забезпечення та координацію діяльності суб'єктів, залучених до надання безоплатної правничої допомоги. Міністерство забезпечує створення та функціонування інституційної мережі центрів з надання безоплатної правничої допомоги та координує діяльність Координаційний центр з надання правничої допомоги, який безпосередньо організовує роботу відповідних установ [5].

Таким чином, діяльність Міністерство юстиції України у сфері розвитку системи безоплатної правничої допомоги має комплексний характер і поєднує нормотворчу, організаційну, координаційну та контрольно-аналітичну складові. Це дозволяє забезпечити належне функціонування механізму надання правничої допомоги, підвищити рівень доступності правосуддя та сприяти реалізації конституційного права кожної особи на правову допомогу.

Водночас значна увага приділяється розвитку правової освіти населення та підвищенню рівня правової культури суспільства. У цьому напрямі Міністерство юстиції України реалізує інформаційно-просвітницькі програми та проєкти, спрямовані на підвищення обізнаності громадян щодо їхніх прав та механізмів їх захисту.

Попри наявність розвиненої нормативно-правової бази та інституційних механізмів взаємодії, у практичній діяльності існує низка проблем, що ускладнюють ефективну координацію діяльності державних і громадських інституцій. Серед них можна виокремити недостатню узгодженість дій між різними органами влади, обмеженість фінансових і кадрових ресурсів, а також недостатній рівень інституційної спроможності окремих громадських організацій.

Крім того, важливим викликом для системи захисту прав людини в Україні є сучасні суспільно-політичні процеси, зокрема наслідки збройної агресії проти держави, що зумовлюють появу нових категорій правових проблем. У таких умовах особливого значення набуває ефективна координація діяльності державних органів та громадських інституцій з метою оперативного реагування на порушення прав людини та забезпечення належного захисту постраждалих осіб.

Висновки. Таким чином, Міністерство юстиції України відіграє ключову роль у системі координації взаємодії державних і громадських інституцій у сфері захисту прав людини. Реалізація цієї функції передбачає не лише нормативно-правове регулювання відповідних процесів, але й активну співпрацю з громадянським суспільством, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами правозахисної діяльності. Подальше вдосконалення механізмів такої взаємодії сприятиме підви-

щенню ефективності державної політики у сфері захисту прав людини та зміцненню демократичних інститутів в Україні.

Безумовно, підвищення ефективності координації взаємодії державних і громадських інституцій у сфері захисту прав людини потребує подальшого вдосконалення організаційно-правових механізмів діяльності Міністерство юстиції України, розширення форм співпраці з інститутами громадянського суспільства, а також активнішої імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему. Особливого значення набуває забезпечення системної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, правозахисними організаціями та іншими суб'єктами громадянського суспільства, що сприятиме формуванню ефективного механізму реагування на випадки порушення прав людини. Важливим напрямом подальшого вдосконалення є також підвищення інституційної спроможності державних органів та громадських організацій, розвиток механізмів громадського контролю, розширення можливостей участі громадськості у процесах прийняття управлінських рішень, а також удосконалення системи правової освіти та правопросвітницької діяльності. Крім того, необхідним є посилення аналітичної та моніторингової діяльності щодо стану дотримання прав людини, що дозволить своєчасно виявляти проблемні аспекти правозастосовної практики та формувати обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства. Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню демократичних інститутів, підвищенню рівня гарантування прав і свобод людини, удосконаленню механізмів їх захисту та подальшому розвитку України як правової, демократичної та соціальної держави.

Список літератури:

1. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text (дата звернення 18.02.2026)

2. Про організаційні заходи, пов'язані із забезпеченням представництва України під час розгляду справ у Європейському суді з прав людини: *постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2004 р. № 553.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-2004-%D0%BF#Text (дата звернення 18.02.2026)

3. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки: *Указ Президента України від 27.09.2021р. № 487/2021.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text (дата звернення 25.02.2026)

4. Подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини № 5415.2/Ц/620.7/24/24/43.4 від 09.05.2024 р. https://lnk.ua/aGg8rKu1s (дата звернення 25.02.2026)

5. Мацак М.Д. Статус Міністерства Юстиції України як суб'єкта формування політики у сфері безоплатної правничої допомоги. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2025. Випуск 4(12). С. 42–48. URL: https://doi.org/10.32782/cuj-2025-4-6

6. Про правотворчу діяльність: *Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX.* Дата оновлення: 19.04.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення: 26.02.2026).

Krasnohor O. V. MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE AS A ENTITY FOR COORDINATING INTERACTION BETWEEN STATE AND PUBLIC INSTITUTIONS IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS PROTECTION

The article examines the role of the Ministry of Justice of Ukraine as one of the key actors in coordinating the interaction of state and public institutions in the field of ensuring and protecting human rights. The relevance of the topic is due to the need to increase the effectiveness of state policy in the field of human rights, as well as to strengthen cooperation between state authorities and civil society institutions in the context of modern socio-political challenges. In a modern legal state, ensuring human rights and freedoms requires a comprehensive approach, which involves not only improving regulatory and legal regulation, but also establishing effective institutional interaction between state authorities and civil society institutions.

The paper analyzes the peculiarities of the activities of the Ministry of Justice of Ukraine in the system of executive authorities, in particular its powers in the sphere of formation and implementation of state legal policy, as well as the main directions of coordination activities in the sphere of ensuring human rights and freedoms. The normative and legal principles of the functioning of the ministry are considered and its role in ensuring the coherence of the activities of various state institutions involved in the implementation of the state's human rights policy is determined.

Particular attention is paid to the analysis of the activities of the Ministry of Justice of Ukraine in ensuring the implementation of Ukraine's international obligations in the field of human rights. In particular, the

issue of representing the interests of the state in the European Court of Human Rights and coordinating the implementation of its decisions in accordance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms is highlighted. The cooperation of the Ministry with international organizations, in particular with the Council of Europe, which contributes to the implementation of international standards in the national legislation of Ukraine and increasing the efficiency of the functioning of the national system for the protection of human rights, is also analyzed.

The article describes the main forms of interaction between the Ministry of Justice of Ukraine and civil society institutions, in particular the participation of public organizations in normative activities, public control, legal education activities and the implementation of joint socio-legal projects. Special attention is paid to the cooperation of the Ministry with the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine as an important institution of parliamentary control over the observance of human rights and freedoms.

In addition, the Ministry's activities in developing the free legal aid system, the organizational functioning of which is provided by the Coordination Center for the Provision of Legal Aid, were analyzed. It was established that the development of this system is an important tool for ensuring citizens' access to justice and the implementation of the constitutional right to legal aid.

The study concluded that the Ministry of Justice of Ukraine plays an important role in coordinating the interaction of state and public institutions in the field of human rights protection. Further improvement of the mechanisms of such interaction will contribute to increasing the effectiveness of state legal policy, strengthening democratic institutions and ensuring an adequate level of guaranteeing human rights and freedoms in Ukraine.

Keywords: *Ministry of Justice of Ukraine, human rights, state legal policy, interaction between the state and civil society, coordination of state institutions, European Court of Human Rights, free legal aid, human rights activities.*

Дата першого надходження статті до видання: 12.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/21

Макарова Т. П.
https://orcid.org/0000-0002-2311-8939
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ВЕТЕРАНСЬКА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА У НАЦІОНАЛЬНУ ПРАВОВУ СИСТЕМУ

У статті здійснено комплексний науково-правовий аналіз сучасного стану ветеранської політики в Україні в умовах воєнного стану крізь призму імплементації норм міжнародного гуманітарного права у національну правову систему. Обґрунтовано, що в умовах триваючої збройної агресії ветеранська політика трансформується у стратегічно важливий напрям державної діяльності, який інтегрує елементи публічного управління, прав людини і національної безпеки. Доведено, що її ефективність безпосередньо впливає на соціальну стабільність, рівень довіри до державних інституцій та спроможність держави до сталого та повноцінного відновлення у післявоєнний період.

Проаналізовано міжнародно-правові стандарти захисту осіб, які брали участь у збройних конфліктах, зокрема положення Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів. Встановлено, що міжнародне гуманітарне право, попри відсутність прямої регламентації ветеранської політики як самостійного інституту, формує фундаментальні принципи гуманного поводження, недискримінації, поваги до людської гідності та забезпечення належної соціальної адаптації осіб після завершення їх участі у бойових діях, виступаючи орієнтиром для національного законодавця.

Досліджено національне законодавство України у сфері соціального і правового захисту ветеранів війни. Виявлено системні проблеми: фрагментарність регулювання, відсутність кодифікованого акту, декларативний характер гарантій та недостатня узгодженість з міжнародними стандартами. Наголошено на необхідності формування цілісної моделі ветеранської політики, здатної забезпечити ефективну реалізацію прав ветеранів.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення політики: кодифікація законодавства, комплексний підхід до реінтеграції ветеранів із урахуванням міжнародних стандартів, посилення інституційної спроможності органів влади та гармонізація регулювання з нормами міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано, що імплементація стандартів має здійснюватися змістовно, із забезпеченням ефективного практичного застосування у правозастосовній діяльності та судовій практиці для утвердження верховенства права.

Ключові слова: *ветеранська політика, міжнародне гуманітарне право, імплементація, ветерани війни, соціальний захист, реінтеграція, національна безпека, правова система.*

Постановка проблеми. Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила не лише трансформацію системи національної безпеки та оборони, але й актуалізувала потребу у формуванні якісно нової державної політики щодо осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях. Конституція України гарантує належний соціальний захист ветеранів війни та членів їх сімей [1]. В сучасних умовах ветеранська політика постає як комплексний міжгалузевий феномен, що поєднує правові, соціальні, інституційні та гуманітарні аспекти державного управління. Особливого значення набуває питання відповідності національної ветеранської політики міжнародно-правовим стандартам, зокрема нормам міжнародного гуманітарного права, які встановлюють базові гарантії захисту осіб у період збройних конфліктів та після їх завершення. Водночас, попри значний розвиток національного законодавства у сфері соціального захисту ветеранів, проблема належної імплементації міжнародних стандартів залишається недостатньо вирішеною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить про наяв-

© Макарова Т. П., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ність окремих напрацювань українських науковців С. Пєткова [2], Б. Шамрая [3], Р. Алієва [4], І. Коропатніка [5], І. Шопіної [6], І. Копотуна [7], М. Микитюка [8] у сфері соціального захисту військовослужбовців та ветеранів. Заслуговують на увагу міждисциплінарні дослідження соціальної роботи в галузі забезпечення ветеранської політики Н. Чернухи [9], Т. Захаріної [10]. Однак комплексне дослідження ветеранської політики саме крізь призму міжнародного гуманітарного права та механізмів його імплементації у національне законодавство фактично відсутнє.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення системного огляду ветеранської політики в Україні в умовах воєнного стану та визначення основних напрямів імплементації норм міжнародного гуманітарного права у національну правову систему. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розкрити теоретико-правову природу ветеранської політики; проаналізувати міжнародно-правові стандарти у сфері захисту ветеранів; дослідити сучасний стан правового забезпечення ветеранської політики в Україні; окреслити проблеми та перспективи імплементації міжнародних стандартів у національне законодавство. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий та метод правового моделювання.

Виклад основного матеріалу. Ветеранська політика у сучасному розумінні постає як цілісна система державних заходів, спрямованих на забезпечення належного правового статусу, соціального захисту та реінтеграції осіб, які виконували обов'язки із захисту держави в умовах воєнного стану в Україні [11]. Її зміст виходить за межі традиційного соціального забезпечення та включає елементи публічного адміністрування, безпекової політики та прав людини [12].

У доктринальному вимірі ветеранська політика може бути визначена як інституціоналізований напрям державної діяльності, що забезпечує комплексну підтримку ветеранів на всіх етапах їх соціальної адаптації після завершення військової служби. Водночас вона виконує важливу стабілізаційну функцію, сприяючи зниженню соціальної напруги та забезпеченню сталого розвитку суспільства в післявоєнний період [13]. Особливістю ветеранської політики є її міжгалузевий характер, що проявляється у взаємодії норм адміністративного, соціального, фінансового та міжнародного права. Така інтегративна природа зумовлює необхідність формування узгодженого нормативного масиву, здатного забезпечити ефективну реалізацію прав ветеранів. В умовах воєнного стану ветеранська політика трансформується з допоміжного напряму соціальної політики у ключовий елемент державної стратегії, що безпосередньо впливає на обороноздатність держави, рівень довіри до публічної влади та соціальну згуртованість суспільства [14].

Зазначені особливості формування та реалізації ветеранської політики в Україні зумовлюють необхідність її оцінки крізь призму міжнародно-правових стандартів. На даний час особливого значення набуває аналіз норм міжнародного гуманітарного права як базису для визначення мінімальних гарантій захисту осіб, які брали участь у збройних конфліктах. Міжнародне гуманітарне право, яке є спеціальною галуззю міжнародного права, регулює відносини, що виникають у період збройних конфліктів, та спрямоване на обмеження їх негативних наслідків шляхом встановлення обов'язкових правил поведінки сторін конфлікту. Його основоположна мета полягає у забезпеченні балансу між військовою необхідністю та гуманністю, що знаходить своє відображення у системі принципів і норм, спрямованих на захист осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях. Хоча у межах міжнародного гуманітарного права відсутнє пряме нормативне закріплення поняття «ветеран», відповідні норми створюють концептуальне та нормативне підґрунтя для формування державної політики щодо осіб, які брали участь у бойових діях та потребують подальшої соціальної реінтеграції [15].

У цьому контексті особливого значення набуває правовий статус комбатантів, який визначає їхні права та обов'язки як під час ведення бойових дій, так і після їх завершення. Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, комбатанти – це особовий склад збройних сил сторони міжнародного збройного конфлікту. Збройні сили сторони, що перебуває в конфлікті, складаються з усіх організованих збройних сил, груп і підрозділів, що перебувають під командуванням особи, відповідальної перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих, навіть якщо ця сторона представлена урядом чи властями, не визнаними супротивною стороною. Такі збройні сили підпорядковані внутрішній дисциплінарній системі, яка, поряд з іншим, забезпечує додержання норм міжнародного права, застосовуваних у період збройних конфліктів. До цієї категорії належать також члени ополчення або добровольчих заго-

нів, які є частиною цих збройних сил. Відповідно до усталених норм міжнародного гуманітарного права, особи, які припинили участь у воєнних діях, набувають статусу осіб, що перебувають під захистом, що передбачає гарантії гуманного поводження, заборону жорстокого чи принизливого ставлення, а також забезпечення базових соціальних і медичних потреб [16]. Саме ці положення формують первинну правову основу для подальшого нормативного закріплення статусу ветеранів на національному рівні, зокрема у положеннях Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року [17], Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року [18], а також додаткових протоколів до них, зокрема Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року [19]. Ці Конвенції закріплюють фундаментальні принципи гуманного поводження з комбатантами, заборони дискримінації, забезпечення належного медичного догляду та поваги до людської гідності. Важливим є те, що зазначені акти встановлюють універсальні стандарти, які мають імперативний характер і підлягають дотриманню незалежно від характеру збройного конфлікту. Після припинення участі у бойових діях ці гарантії трансформуються у ширші зобов'язання держав щодо забезпечення умов для відновлення фізичного та психічного здоров'я, соціальної адаптації та інтеграції таких осіб у мирне життя [20].

Водночас слід наголосити, що сучасний розвиток міжнародного гуманітарного права відбувається у тісному взаємозв'язку з міжнародним правом прав людини, що значно розширює спектр гарантій, які поширюються на осіб, що брали участь у збройних конфліктах. Така інтеграція дозволяє розглядати ветеранів не лише як колишніх комбатантів, але й як суб'єктів широкого кола соціально-економічних, культурних та громадянських прав, що підлягають забезпеченню державою у післявоєнний період.

Важливу роль у формуванні сучасних стандартів відіграють також підходи міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй, які розробили концепцію DDR (Disarmament, Demobilization and Reintegration) [21], що передбачає комплексний і поетапний підхід до повернення колишніх комбатантів до мирного життя. У межах цієї концепції реінтеграція розглядається як тривалий соціально-економічний процес, що включає не лише припинення військової служби, але й забезпечення доступу до освіти, працевлаштування, медичних і психологічних послуг. Таким чином, міжнародні стандарти DDR формують універсальну модель державної політики, орієнтовану на досягнення стійкого миру та соціальної стабільності.

Крім того, у межах концепції перехідного правосуддя (transitional justice) ветеранська політика набуває додаткового змістовного наповнення, розглядаючись як один із ключових інструментів подолання наслідків збройного конфлікту. У цьому аспекті вона спрямована не лише на забезпечення соціального захисту ветеранів, але й на відновлення соціальної справедливості, формування довіри до державних інституцій та запобігання повторенню конфліктів у майбутньому [22]. Ветерани у такій парадигмі виступають важливими агентами суспільної трансформації, інтеграція яких у мирне життя є необхідною умовою сталого розвитку держави.

Важливо також підкреслити, що міжнародно-правові стандарти у сфері захисту осіб, які брали участь у збройних конфліктах, мають не лише декларативний, але й імперативний характер, що зумовлює обов'язок держав забезпечувати їх належну імплементацію у національне законодавство. При цьому введення терміну «ветеран», розкриття його змісту, та закріплення у законодавстві є першочерговим завданням. Ефективність імплементації міжнародно-правових стандартів захисту прав ветеранів залежить не лише від формального закріплення відповідних норм у законодавстві, але й від створення дієвих інституційних механізмів їх реалізації [23].

Таким чином, міжнародно-правові стандарти формують не лише мінімальні гарантії захисту осіб, які брали участь у бойових діях, але й визначають стратегічні орієнтири для формування та розвитку національної ветеранської політики [24]. Їх комплексне врахування у процесі правотворення та правозастосування є необхідною умовою забезпечення ефективного захисту прав ветеранів, їх соціальної реінтеграції та зміцнення правової держави в умовах збройного конфлікту та постконфліктного відновлення. Таким чином, норми міжнародного гуманітарного права формують універсальну систему принципів і гарантій, що мають бути імплементовані у національну правову систему. З огляду на це, доцільним є звернення до аналізу сучасного стану ветеранської політики України як сфери практичної реалізації відповідних міжнародно-правових стандартів.

Сучасна ветеранська політика України характеризується інтенсивним розвитком та якісною трансформацією, що зумовлено значним зростанням кількості осіб, які набули статусу ветеранів внаслідок триваючого збройного конфлікту та повномасштабної збройної агресії проти держави. У цих умовах ветеранська політика перестає бути допоміжним елементом соціальної політики та набуває ознак самостійного стратегічного напряму державного управління, що безпосередньо пов'язаний із забезпеченням національної безпеки, соціальної стабільності та відновленням людського потенціалу держави у післявоєнний період.

Основними профільними нормативними документами у сфері державної ветеранської політики є Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [25] та «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII [26], які забезпечують впровадження Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року [13]. Центральне місце у реалізації ветеранської політики посідає система органів публічної влади, яка включає як загальнодержавні, так і спеціалізовані інституції, відповідальні за формування та реалізацію відповідних управлінських рішень. Важливу роль відіграють органи виконавчої влади, уповноважені на розроблення стратегічних документів, координацію міжвідомчої взаємодії, а також забезпечення реалізації програм соціального захисту, медичної та психологічної реабілітації ветеранів. Заслуговує на увагу впровадження нової професії фахівця із супроводу ветеранів, як нового інституту соціального супроводу ветеранів. Водночас на практиці спостерігається складна багаторівнева система суб'єктів, що здійснюють повноваження у цій сфері, включаючи центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також інші державні та недержавні інституції, що зумовлює необхідність належної координації їх діяльності.

Окрім вказаних основних законів, на нормативному рівні ветеранська політика представлена значною кількістю нормативних актів, які регулюють широкий спектр суспільних відносин, пов'язаних із соціальним забезпеченням ветеранів, наданням медичних послуг, психологічною реабілітацією, професійною адаптацією та інтеграцією у ринок праці [27]. Така нормативна багатошаровість свідчить про намагання держави комплексно охопити всі аспекти забезпечення прав ветеранів. Водночас множинність нормативних джерел об'єктивно призводить до їх фрагментарності, внутрішньої неузгодженості та відсутності системного підходу до правового регулювання, що ускладнює ефективну реалізацію відповідних норм у правозастосовній практиці.

Крім того, характерною рисою сучасного етапу розвитку ветеранської політики є поступове розширення її змісту за рахунок включення нових напрямів державної підтримки, зокрема цифровізації обліку ветеранів, розвитку програм психосоціальної допомоги, впровадження механізмів професійної перепідготовки та підприємницької підтримки. Разом із тим такі новації нерідко мають фрагментарний характер та не завжди інтегруються у єдину цілісну систему державної політики [16]. Серед ключових проблем сучасного правового регулювання ветеранської політики слід виокремити, передусім, декларативний характер окремих соціальних гарантій, що проявляється у закріпленні прав без належного механізму їх реалізації та фінансового забезпечення. Це знижує ефективність правового регулювання та негативно впливає на рівень довіри ветеранів до державних інституцій. Не менш суттєвою проблемою є недостатня координація між органами державної влади, що призводить до дублювання функцій, неузгодженості управлінських рішень та неефективного використання ресурсів. Відсутність чітко визначеного центру координації ускладнює реалізацію комплексного підходу до вирішення проблем ветеранів.

Окремої уваги потребує відсутність єдиного концептуального підходу до реінтеграції ветеранів, що зумовлює різнорідність існуючих програм та заходів, їх недостатню ефективність і фрагментарність. Реінтеграція нерідко зводиться до окремих соціальних заходів, тоді як вона має розглядатися як комплексний і тривалий процес, що охоплює економічні, соціальні, психологічні та правові аспекти.

Важливим недоліком також є обмежений рівень імплементації міжнародно-правових стандартів, зокрема норм міжнародного гуманітарного права та підходів міжнародних організацій до реінтеграції осіб, які брали участь у збройних конфліктах. Це проявляється у відсутності системного врахування відповідних стандартів при розробленні національного законодавства та державних програм. У зазначених умовах особливої актуальності набуває необхідність реформування ветеранської політики України на засадах комплексності, системності та узгодженості з міжна-

родними стандартами. Таке реформування має передбачати кодифікацію законодавства, створення ефективної інституційної моделі управління, забезпечення належного фінансування та впровадження сучасних підходів до реінтеграції ветеранів. Лише за умови реалізації зазначених заходів можливо сформувати дієву та ефективну систему ветеранської політики, здатну забезпечити належний рівень захисту прав ветеранів та сприяти сталому розвитку українського суспільства в умовах триваючого збройного конфлікту та майбутнього поствоєнного відновлення.

Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у сфері ветеранської політики є складним, багаторівневим та динамічним процесом, що передбачає не лише формальне закріплення міжнародних стандартів у національному законодавстві, але й їх системну адаптацію, інституційне забезпечення та ефективне практичне застосування. Такий процес включає різні форми правового впливу, зокрема рецепцію, трансформацію, інкорпорацію та гармонізацію міжнародно-правових норм, що в сукупності забезпечують інтеграцію міжнародних стандартів у внутрішній правопорядок держави.

Особливістю імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері ветеранської політики є те, що вона відбувається на стику кількох галузей права – конституційного, міжнародного, адміністративного права та права соціального захисту, що зумовлює необхідність міжгалузевого підходу до формування відповідного правового регулювання. Крім того, така імплементація повинна враховувати як специфіку правового статусу осіб, які брали участь у збройних конфліктах, так і сучасні виклики, пов'язані з їх соціальною реінтеграцією та адаптацією до мирного життя.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про наявність окремих елементів імплементації міжнародно-правових стандартів, зокрема у сфері соціального захисту, медичного забезпечення та реабілітації ветеранів. Водночас зазначений процес має фрагментарний та несистемний характер, що проявляється у відсутності єдиної концепції імплементації, неузгодженості нормативно-правових актів та недостатній інтеграції міжнародних стандартів у правозастосовну практику. Як наслідок, чинна модель правового регулювання не забезпечує повною мірою досягнення цілей, визначених міжнародним гуманітарним правом, зокрема у частині забезпечення комплексної реінтеграції ветеранів та гарантування їх соціально-економічних прав [2]. Суттєвим недоліком є також переважання формального підходу до імплементації, коли міжнародні стандарти відтворюються у національному законодавстві без належного врахування механізмів їх реалізації. Це зумовлює розрив між нормативним закріпленням прав ветеранів та їх фактичною реалізацією, що негативно впливає на ефективність державної політики у цій сфері.

З метою підвищення ефективності імплементації норм міжнародного гуманітарного права у сфері ветеранської політики доцільним є впровадження системного підходу, що передбачає комплекс взаємопов'язаних заходів правового, організаційного та інституційного характеру. Передусім, актуальним є розроблення єдиного кодифікованого нормативно-правового акту у сфері ветеранської політики, який би забезпечив систематизацію чинного законодавства, усунення колізій та прогалин, а також закріплення єдиних принципів і підходів до забезпечення прав ветеранів.

Важливим етапом еволюції національної ветеранської політики є ініційовані останніми роками спроби кодифікації законодавства у відповідній сфері, зокрема розроблення проєкту Кодексу законів про захисників і захисниць державності та незалежності України. Такі законодавчі ініціативи об'єктивно зумовлені необхідністю подолання нормативної фрагментарності, усунення численних колізій між актами різної юридичної сили, а також формування єдиного концептуального підходу до визначення правового статусу ветеранів та системи їх соціального забезпечення.

Водночас аналіз відповідних проєктів свідчить про їхню концептуальну незавершеність та обмеженість. Попри задекларовану мету комплексної систематизації норм, запропоновані підходи не забезпечують повноцінного охоплення всіх ключових аспектів ветеранської політики як складного міжгалузевого правового інституту. Принциповим недоліком є відсутність уніфікованого, нормативно закріпленого визначення базового терміну «ветеран», що має системоутворююче значення для всієї галузі правового регулювання. Наявна множинність підходів до його тлумачення у чинному законодавстві та законопроєктних ініціативах зумовлює правову невизначеність, ускладнює ідентифікацію кола суб'єктів відповідних правовідносин та створює передумови для неоднакового застосування правових норм. Зазначена прогалина набуває особливої ваги в умовах необхідності диференціації правового статусу різних категорій осіб (учасників бойових дій,

осіб з інвалідністю внаслідок війни, членів сімей загиблих тощо), що потребує чіткої ієрархії та узгодженості дефініційного апарату. Відсутність такого підходу фактично нівелює потенціал кодифікації як інструменту систематизації законодавства. Крім того, у проєктах відсутня належна інтеграція норм міжнародного гуманітарного права та міжнародних стандартів захисту прав ветеранів, що є критично важливим з огляду на міжнародно-правовий характер сучасних збройних конфліктів та зобов'язання України як суб'єкта міжнародного права. Недостатньо враховано й питання узгодження майбутнього кодифікованого акту з суміжними галузями права, такими як адміністративне, соціальне, медичне та трудове право, що створює ризики відтворення існуючих колізій у новій, формально систематизованій формі. Невирішеними залишаються питання інституційного забезпечення реалізації норм Кодексу, зокрема щодо чіткого розмежування повноважень органів державної влади, механізмів міжвідомчої координації та ефективного контролю.

Окремо слід наголосити, що хоча проєкти Кодексу декларують впровадження сучасних підходів до реінтеграції ветеранів (медичної та психологічної реабілітації, професійної адаптації, підтримки підприємництва), відповідні положення нерідко мають рамковий, декларативний характер і не супроводжуються достатньо деталізованими механізмами їх практичної реалізації та належного фінансового забезпечення.

Таким чином, попри безумовну актуальність та потенційну значущість ідеї кодифікації ветеранського законодавства, наявні законопроєктні ініціативи потребують суттєвого доопрацювання. Передусім це стосується формування чіткого дефініційного апарату, зокрема законодавчого закріплення універсального поняття «ветеран», забезпечення комплексності правового регулювання, імплементації норм міжнародного гуманітарного права, узгодженості з іншими галузями національного законодавства, а також створення реалістичних і дієвих механізмів реалізації проголошених гарантій. Лише за таких умов прийняття Ветеранського кодексу може стати не декларативним, а справді системоутворюючим кроком у розвитку державної ветеранської політики України.

Важливим напрямом є інтеграція міжнародних стандартів реінтеграції, зокрема принципів DDR (Disarmament, Demobilization and Reintegration), у національні програми та стратегії. Застосування зазначених підходів дозволить забезпечити комплексність процесу реінтеграції, що включає не лише соціальну підтримку, але й економічну, психологічну та правову адаптацію ветеранів до умов мирного життя.

Необхідним є також посилення інституційної спроможності органів, відповідальних за реалізацію ветеранської політики, що передбачає удосконалення їх організаційної структури, підвищення рівня кадрового забезпечення, а також впровадження сучасних механізмів управління та координації діяльності. Особливого значення набуває створення ефективної системи міжвідомчої взаємодії, яка б забезпечувала узгодженість дій різних суб'єктів публічної влади. Крім того, важливим напрямом є забезпечення міжгалузевої координації правового регулювання, що передбачає узгодження норм різних галузей права, які регулюють відносини у сфері ветеранської політики. Такий підхід дозволить сформувати цілісну та внутрішньо узгоджену правову систему, здатну ефективно забезпечувати реалізацію прав ветеранів [28].

Окремої уваги потребує також розвиток механізмів моніторингу та оцінки ефективності імплементації міжнародних стандартів, що дозволить своєчасно виявляти недоліки правового регулювання та коригувати державну політику відповідно до актуальних потреб. Важливим у цьому контексті є залучення громадянського суспільства та ветеранських організацій до процесу формування та реалізації державної політики. Реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню цілісної, системної та ефективної моделі ветеранської політики, яка відповідатиме як національним інтересам України, так і її міжнародно-правовим зобов'язанням. Така модель забезпечить належний рівень соціального захисту ветеранів, сприятиме їх успішній реінтеграції у суспільство та зміцненню засад правової державності в умовах воєнного та постконфліктного розвитку.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що ветеранська політика в Україні в умовах воєнного стану трансформується у стратегічно важливий напрям державної діяльності, який виходить за межі традиційного соціального забезпечення та набуває ознак комплексного міжгалузевого правового інституту. Її функціонування безпосередньо впливає на забезпечення національної безпеки, соціальної стабільності та довіри до публічної влади. Обґрунтовано, що міжнародне гуманітарне право, незважаючи на відсутність прямої регламентації ветеранської політики, формує базові правові стандарти поводження з особами, які брали участь у збройних конфліктах, що повинні враховуватися при фор-

муванні національного законодавства. До таких стандартів належать принципи гуманності, недискримінації, поваги до людської гідності та забезпечення належної реінтеграції після завершення участі у бойових діях. Встановлено, що чинна система правового регулювання ветеранської політики в Україні характеризується значною фрагментарністю, відсутністю системності та недостатнім рівнем узгодженості з міжнародними стандартами. Наявність значної кількості нормативно-правових актів не забезпечує їх ефективної реалізації через декларативність окремих положень та відсутність комплексного підходу до реінтеграції ветеранів. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у національну правову систему потребує системного підходу, який має включати не лише формальне запозичення міжнародних стандартів, але й їх адаптацію до національних умов з урахуванням специфіки правової системи України.

Доцільно запропонувати основні напрями вдосконалення ветеранської політики, які мають бути реалізовані через комплекс взаємопов'язаних нормативно-правових, організаційних та інституційних заходів, зокрема:

– кодифікацію законодавства у формі єдиного документа – Кодексу законів про захисників і захисниць державності та незалежності України, що передбачає систематизацію та уніфікацію чинних нормативно-правових актів у цій сфері, усунення колізій і прогалин правового регулювання, закріплення єдиних принципів ветеранської політики, визначення чіткого правового статусу ветеранів, імплементацію міжнародних норм та стандартів, а також встановлення ефективних механізмів реалізації та захисту їх прав;

– впровадження міжнародних стандартів реінтеграції, зокрема підходів DDR (Disarmament, Demobilization and Reintegration), що має включати розроблення та реалізацію комплексних державних програм демобілізації та соціальної адаптації ветеранів, забезпечення доступу до професійної перепідготовки, працевлаштування, медичної та психологічної допомоги, а також створення умов для їх активної участі у суспільному житті;

– забезпечення міжвідомчої координації органів публічної влади, що передбачає створення ефективного координаційного механізму взаємодії між центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами, визначення чітких повноважень кожного органу, запровадження єдиних стандартів управління та інформаційного обміну, а також уникнення дублювання функцій;

– розвиток інституційної спроможності органів, відповідальних за реалізацію ветеранської політики, що включає удосконалення їх організаційної структури, підвищення професійної підготовки кадрів, забезпечення належного фінансування, впровадження сучасних управлінських інструментів, а також розвиток електронних сервісів для надання послуг ветеранам;

– посилення гарантій індивідуалізованого підходу до соціального захисту ветеранів, що передбачає запровадження механізмів оцінки індивідуальних потреб кожного ветерана, диференціацію видів і обсягів соціальної підтримки залежно від стану здоров'я, рівня соціальної адаптації та інших обставин, а також розвиток персоналізованих програм реабілітації та інтеграції у суспільство.

Реалізація зазначених напрямів потребує комплексного підходу та узгоджених дій усіх суб'єктів публічної влади, що у сукупності сприятиме формуванню цілісної, ефективної та соціально орієнтованої системи ветеранської політики, здатної забезпечити належний рівень захисту прав ветеранів відповідно до національних інтересів та міжнародно-правових зобов'язань України.

Узагальнюючи, слід зазначити, що ефективна ветеранська політика має розглядатися не лише як елемент соціальної політики, але і як складова системи забезпечення національної безпеки та відновлення держави в умовах воєнного стану та у післявоєнний період.

Список літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 03.03.2026).

2. Соціально-правова робота в силах оборони України : навч.-практ. посіб. / А. О. Беспалько, К. В. Бортняк, І. М. Вановська [та ін.] ; за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 387 с.

3. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 256 с.

4. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / укл.: Р. В. Алієв, О. А. Джус, І. М. Копотун [та ін.]. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 480 с.

5. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: ґенеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень : монографія / укл.: І. М. Вановська, О. А. Джус, О. О. Іляшко [та ін.] ; за заг. ред. Б. О. Попкова, С. В. Пєткова. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 272 с.

6. Військове право : підручник / за заг. ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіна. Київ : Алерта, 2019. 648 с.

7. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в умовах воєнного стану. Загальне пенсійне забезпечення в умовах воєнного стану / І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк [та ін.]. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 692 с.

8. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України : станом на 26 лип. 2024 р. / укл.: Р. В. Алієв, Н. О. Армаш, О. М. Бандурка [та ін.] ; за заг. ред. А. Г. Чубенка. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2024. 654 с.

9. Соціальна робота у вимірах партнерства і співпраці : навч. посіб. / укл.: А. О. Беспалько, О. А. Джус, Т. І. Захаріна [та ін.] ; за заг. ред. Н. М. Чернухи. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 460 с.

10. Захаріна Т. І. Соціальна реінтеграція ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 460 с.

11. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573 (дата звернення: 03.03.2026).

12. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 03.03.2026).

13. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1090-р. Урядовий кур'єр. 2022. № 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1090-2022-%D1%80#Text (дата звернення: 20.03.2026).

14. Макарова Т. П., Пєтков С. В. Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей в Україні. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Social Work.* 2025. № 1(11). С. 53–59. https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/6.

15. Пєтков С. В., Макарова Т. П. Соціальний і правовий захист військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей під час дії військового стану в Україні. Деліктологія : монографія / за заг. ред. І. М. Копотуна, С. В. Пєткова, P. Polián. Куновіце : Академія ГУСПОЛ, 2025. Т. 12. 285 с.

16. Макарова Т. П., Бортняк К. В. Сучасний стан адміністративно-правової системи соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2024. Т. 35 (74), № 2. С. 130–139. URL: https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/22.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

17. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серп. 1949 р. : ратифікована Законом України від 10.12.1991 № 1939-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 20.03.2026).

18. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серп. 1949 р. : ратифікована Законом України від 10.12.1991 № 1940-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 142. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 20.03.2026).

19. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 черв. 1977 р. : ратифікований Законом України від 10.12.1991 № 1942-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 10. Ст. 144. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 20.03.2026).

20. United Nations. Reintegration of ex-combatants in post-conflict situations : resolution / adopted by the General Assembly. 2008. A/RES/62/214. URL: https://docs.un.org/en/a/66/19 (дата звернення: 20.03.2026).

21. United Nations. Integrated Disarmament, Demobilization and Reintegration Standards (IDDRS). New York : UN, 2006. URL: https://digitallibrary.un.org/record/609144?v=pdf (дата звернення: 20.03.2026).

22. United Nations. Rule of Law Tools for Post-Conflict States: DDR programmes. New York ; Geneva : UN, 2010. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ RuleoflawVettingen.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

23. International Committee of the Red Cross. Customary International Humanitarian Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/ external/doc/en/assets/files/other/customary-international-humanitarian-law-i-icrc-eng.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

24. United Nations Development Programme (UNDP). Veterans Reintegration Programmes: International Practices and Lessons Learned. New York : UNDP, 2015. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-11/ua-undp-veteran-reintegration-report-eng.pdf (дата звернення: 20.03.2026).

25. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 427. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 20.03.2026).

26. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 15. Ст. 184. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення: 20.03.2026).

27. Макарова Т. П. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2025. 300 с.

28. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII : наук.-практ. комент. / за заг. ред. С. В. Пєткова. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 348 с.

Makarova T. P. VETERAN POLICY IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: IMPLEMENTATION OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW NORMS INTO THE NATIONAL LEGAL SYSTEM

This article presents a comprehensive socio-legal analysis of the contemporary state of veterans' policy in Ukraine under martial law, examined through the prism of implementing norms of international humanitarian law into the national legal order. It is substantiated that, amidst ongoing armed aggression, veterans' policy is undergoing fundamental transformation into a strategically significant vector of state activity, integrating constituent elements of public administration, human rights protection, and national security. The author demonstrates that its efficacy exerts a direct causal influence upon social stability, public confidence in state institutions, and the State's capacity for sustainable post-conflict recovery.

The study critically examines international legal standards governing the protection of persons who have participated in armed conflicts, notably provisions of the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols, alongside contemporary conceptual frameworks advanced by international organisations concerning demobilisation, rehabilitation, and social reintegration processes. It is established that, notwithstanding the absence of explicit regulation of veterans' policy as a discrete legal institution, international humanitarian law furnishes foundational principles–humane treatment, non-discrimination, respect for human dignity, and assurance of adequate social adaptation–which serve as normative benchmarks for national legislators and law-enforcement authorities.

National legislation of Ukraine pertaining to the social and legal protection of war veterans is subjected to rigorous doctrinal scrutiny. Systemic deficiencies are identified, including normative fragmentation, the absence of a unified codified instrument, the declaratory character of certain social guarantees, and insufficient alignment with international standards. The imperative of constructing a coherent, internally consistent model of veterans' policy capable of ensuring the effective realisation of veterans' rights is emphasised.

The article formulates evidence-based proposals for enhancing veterans' policy in Ukraine: legislative codification; adoption of a holistic, interdisciplinary approach to reintegration informed by international standards; strengthening of institutional capacity within public authorities; and harmonisation of domestic legal regulation with norms of international humanitarian law. It is concluded that implementation of international standards must proceed substantively rather than merely formally, ensuring their effective practical application within law-enforcement activities and judicial practice, thereby advancing the rule of law and securing equitable protection for those who have served in armed conflict.

Keywords: *veteran policy, international humanitarian law, implementation, war veterans, social protection, reintegration, national security, legal system.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.9:004.8:35(477):355.01-027.541
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/22

Нашинець-Наумова А. Ю.
https://orcid.org/0000-0002-5811-7733
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У науковій праці здійснено комплексне дослідження адміністративно-правових засад використання технологій штучного інтелекту у сфері публічного управління України в умовах післявоєнної відбудови держави. Актуальність теми зумовлена, зокрема, необхідністю підвищення ефективності управлінських рішень, оптимізації ресурсів та забезпечення прозорості діяльності органів державної влади в період відновлення держави. У цьому контексті штучний інтелект розглядається як інноваційний інструмент, здатний суттєво трансформувати традиційні підходи до адміністрування.

У роботі, з одного боку, проаналізовано сучасний стан нормативно-правового регулювання застосування технологій штучного інтелекту, а з іншого – окреслено основні прогалини та виклики, пов'язані з їх інтеграцією у публічне управління. Особливу увагу приділено питанням правового статусу систем штучного інтелекту, забезпеченню захисту прав людини, а також проблемам прозорості та підзвітності алгоритмічних рішень.

Крім того, обґрунтовується необхідність удосконалення адміністративно-правових механізмів шляхом запровадження чітких процедур контролю, аудиту та сертифікації відповідних технологій. Водночас підкреслюється важливість інституційного забезпечення, включаючи створення спеціалізованих органів нагляду та розвиток міжвідомчої координації.

У підсумку, автором зроблено висновок, що ефективне використання штучного інтелекту в умовах післявоєнної відбудови України можливе лише за умови формування комплексної, збалансованої та адаптивної адміністративно-правової бази, яка поєднуватиме інноваційність із гарантіями дотримання основоположних прав і свобод людини.

Ключові слова: *штучний інтелект, державне управління, адміністративно-правове регулювання, повоєнна відбудова, цифрове управління, алгоритмічне прийняття рішень, прозорість, підзвітність, захист прав людини, органи державної влади, правова база, інноваційні технології, модернізація державного сектору.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності характеризується глибокими трансформаційними процесами, зумовленими як внутрішніми реформами, так і зовнішніми викликами, передусім пов'язаними з наслідками збройної агресії та необхідністю післявоєнної відбудови. У цих умовах особливої актуальності набуває питання підвищення ефективності публічного управління, що неможливо без активного впровадження цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (далі – ШІ).

Цифровізація державного управління в Україні вже стала одним із ключових напрямів реформування публічного сектору. Водночас післявоєнна відбудова потребує принципово нових підходів до управління ресурсами, планування відновлювальних процесів, моніторингу їх реалізації та забезпечення прозорості прийняття управлінських рішень [1, с. 120]. Саме в цієї позиції використання ШІ відкриває широкі можливості для оптимізації адміністративних процедур, підвищення якості державних послуг, прогнозування соціально-економічних процесів та мінімізації корупційних ризиків.

Зростання ролі штучного інтелекту в публічному управлінні зумовлює необхідність належного нормативно-правового забезпечення його використання. Адміністративно-правові засади застосування ШІ мають враховувати баланс між інноваційністю та гарантіями прав і свобод людини, що є особливо важливим в умовах відновлення держави після війни. У зв'язку з цим

© Нашинець-Наумова А. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

виникає потреба у формуванні цілісної системи правового регулювання, яка б забезпечувала ефективне та безпечне використання відповідних технологій.

Важливим чинником формування національної політики у сфері ШІ є європейський інтеграційний курс України. Орієнтація на європейські стандарти публічного управління передбачає гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу, зокрема у сфері регулювання штучного інтелекту [2, с. 261]. Особливого значення набуває врахування положень майбутнього регуляторного акту ЄС щодо штучного інтелекту (AI Act), який встановлює ризик-орієнтований підхід до використання таких технологій. Це зумовлює необхідність адаптації адміністративно-правових механізмів України до відповідних стандартів, що, у свою чергу, сприятиме інтеграції держави до європейського правового простору.

Ступінь наукової розробки теми свідчить про зростаючий інтерес до проблематики правового регулювання цифрових технологій та штучного інтелекту. Водночас питання адміністративно-правових засад використання ШІ саме у сфері публічного управління, особливо в умовах післявоєнної відбудови, залишаються недостатньо дослідженими. Більшість наукових праць зосереджені на загальних аспектах цифровізації або окремих галузевих питаннях, що обумовлює потребу у комплексному дослідженні зазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній науці, зокрема в умовах цифрової трансформації публічного управління, поняття штучного інтелекту набуває особливої актуальності як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Водночас слід зауважити, що відсутність уніфікованого визначення ШІ ускладнює формування цілісного правового підходу до його регламентації. Так, у науковій доктрині ШІ розглядається як сукупність програмно-алгоритмічних систем, здатних до автономного або напівавтономного прийняття рішень на основі аналізу даних, моделювання поведінки та навчання [3; 4; 5; 6]. Разом з тим, окремі дослідники підкреслюють, що ШІ виступає не лише технічним феноменом, але й складним соціально-правовим явищем, яке інтегрується у систему суспільних відносин та впливає на реалізацію прав і свобод людини [7; 8, 9; 10].

З огляду на це, доцільно констатувати, що сутність штучного інтелекту як об'єкта адміністративно-правового регулювання розкривається через декілька взаємопов'язаних аспектів. По-перше, ШІ функціонує як технологічна система, що створює нові види суспільних відносин у сфері публічного адміністрування, зокрема у питаннях автоматизації управлінських рішень, електронного урядування та надання адміністративних послуг. По-друге, він виступає як джерело підвищених ризиків, пов'язаних із можливими порушеннями прав людини, зокрема права на приватність, недискримінацію та належне адміністративне провадження. По-третє, ШІ є об'єктом державного контролю та нагляду, що обумовлює необхідність встановлення відповідних адміністративно-правових режимів.

Крім того, у змісті адміністративного права важливим є визначення правової природи ШІ. Зокрема, у наукових дослідженнях наголошується, що ШІ не може розглядатися як суб'єкт права, а натомість виступає об'єктом правовідносин, щодо якого встановлюються правила створення, впровадження та використання. Водночас, розвиток автономних систем актуалізує дискусію щодо можливого надання їм окремих елементів правосуб'єктності, що, у свою чергу, потребує переосмислення традиційних підходів адміністративно-правового регулювання.

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що штучний інтелект як об'єкт адміністративно-правового регулювання характеризується комплексністю, міждисциплінарністю та динамічністю. Водночас його правова сутність полягає у поєднанні технологічної природи з соціально значущими наслідками функціонування, що, відповідно, зумовлює необхідність формування гнучких, адаптивних та науково обґрунтованих механізмів правового впливу з боку держави.

Метою дослідження є визначення адміністративно-правових основ застосування штучного інтелекту в публічному управлінні в умовах післявоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу

1. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення використання ШІ в Україні

Сьогодні національна правова система перебуває на етапі формування комплексного підходу до регулювання відповідних суспільних відносин. Така тенденція зумовлена, з одного боку, стрімким розвитком цифрових технологій та активним упровадженням інноваційних рішень у різні сфери суспільного життя, а з іншого – необхідністю гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами та міжнародними

підходами у сфері цифрового врядування. У зазначеному взаємозв'язку особливого значення набуває вироблення ефективних правових механізмів, спрямованих на забезпечення безпечного, прозорого та відповідального використання технологій штучного інтелекту в діяльності органів публічної влади. У зв'язку з цим слушною є позиція Горєлової В.Ю., висловлена у статті «Цифрові права: етичні аспекти та виклики» [11, с. 5], відповідно до якої наявні прогалини у правовому регулюванні потребують формування нових стандартів і нормативно-правових актів, здатних ефективно врегульовувати суспільні відносини, що виникають у процесі цифровізації та впровадження новітніх технологій. Зазначене повною мірою стосується і сфери застосування штучного інтелекту, розвиток якої обумовлює необхідність своєчасного нормативного реагування держави, встановлення чітких меж відповідальності, гарантій захисту прав людини та механізмів державного контролю.

Зокрема, на сьогодні в Україні відсутній єдиний кодифікований нормативно-правовий акт, який би системно врегульовував питання створення, впровадження та використання систем штучного інтелекту. Однак, попри це, окремі аспекти функціонування ШІ регламентуються низкою законодавчих та підзаконних актів, які, хоча й не мають спеціалізованого характеру, проте опосередковано впливають на відповідну сферу.

Передусім, слід звернути увагу на Закон України «Про захист персональних даних» [12], який відіграє ключову роль у співвідношенні функціонування систем штучного інтелекту, оскільки більшість таких систем базується на обробці великих масивів даних. У цьому зв'язку важливим є забезпечення дотримання принципів законності, пропорційності та цільового використання даних. Водночас варто зауважити, що чинні положення цього закону не повною мірою враховують специфіку алгоритмічної обробки даних, зокрема питання автоматизованого прийняття рішень.

Крім того, важливе значення має Закон України «Про інформацію» [13], який визначає загальні засади інформаційних відносин, включаючи доступ до інформації, її поширення та захист. У контексті ШІ цей акт формує базові правові рамки для функціонування інформаційних систем, однак не містить спеціальних норм щодо алгоритмічної прозорості чи підзвітності.

Не менш важливим є Закон України «Про електронні довірчі послуги» [14], який регламентує використання електронних підписів, печаток та інших інструментів цифрової ідентифікації. З позиції використання ШІ цей нормативний акт має значення для забезпечення автентичності та юридичної значущості рішень, що приймаються за участю автоматизованих систем.

Поряд із цим, доцільно відзначити Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України [15], яка визначає стратегічні напрями державної політики у відповідній сфері. У зазначеному документі, зокрема, підкреслюється необхідність створення етичних стандартів використання ШІ, розвитку наукових досліджень та інтеграції українського ринку у глобальний технологічний простір. Водночас концепція має декларативний характер і не встановлює обов'язкових правових норм.

У цих обставинах варто також звернути увагу на міжнародно-правові орієнтири, які суттєво впливають на формування національного законодавства. Зокрема, важливе значення має Artificial Intelligence Act [16], який запроваджує ризик-орієнтовану модель регулювання ШІ та встановлює чіткі вимоги до систем різного рівня небезпеки. У порівнянні з українським підходом, зазначений акт характеризується значно вищим рівнем деталізації та імперативності правового регулювання. У цьому аспекті Україна, як держава-член, орієнтується на відповідні принципи, однак їх імплементація у національне законодавство залишається фрагментарною.

Разом з тим, важливо зазначити, що імплементація європейських стандартів в Україні потребує врахування національних особливостей правової системи, рівня технологічного розвитку та інституційної спроможності органів державної влади. У цьому контексті особливого значення набуває поетапність реформування та адаптація міжнародного досвіду до українських реалій.

Отже, підсумовуючи викладене, слід констатувати, що сучасний стан нормативно-правового забезпечення використання штучного інтелекту в Україні характеризується наявністю окремих регуляторних елементів, які, однак, не утворюють цілісної системи. У зв'язку з цим, перспективними напрямами вдосконалення є розробка спеціалізованого законодавства, запровадження ризик-орієнтованого підходу, а також посилення механізмів адміністративного контролю та захисту прав людини в умовах цифровізації суспільства.

2. Особливості застосування ШІ у сфері публічного управління в умовах післявоєнної відбудови

У продовження дослідження доцільно перейти до аналізу особливостей застосування штучного

інтелекту у сфері публічного управління в умовах післявоєнної відбудови, що набуває особливої актуальності для України з огляду на необхідність швидкого, ефективного та прозорого відновлення державних інституцій, інфраструктури та соціально-економічних процесів.

Передусім варто зазначити, що післявоєнна відбудова характеризується високим рівнем складності управлінських процесів, що обумовлено необхідністю одночасного вирішення великої кількості взаємопов'язаних завдань, зокрема у сферах інфраструктури, економіки, соціального забезпечення та безпеки. У цьому змісті застосування технологій штучного інтелекту створює передумови для оптимізації управлінських рішень, підвищення їх обґрунтованості та оперативності.

Зокрема, однією з ключових особливостей використання ШІ у публічному управлінні в умовах післявоєнної відбудови є його аналітична функція. Йдеться про використання алгоритмічних систем для обробки великих масивів даних (Big Data), що надходять із різних джерел, включаючи державні реєстри, супутникові знімки, дані міжнародних організацій та громадянського суспільства [17, с. 37]. Такий підхід дозволяє здійснювати комплексну оцінку масштабів руйнувань, визначати пріоритети відновлення та прогнозувати соціально-економічні наслідки управлінських рішень.

Водночас важливо підкреслити, що ШІ може ефективно застосовуватися у сфері планування та реалізації інфраструктурних проєктів. Зокрема, алгоритмічні моделі здатні оптимізувати розподіл ресурсів, прогнозувати строки виконання робіт, а також виявляти потенційні ризики, пов'язані з реалізацією відповідних проєктів. У цих обставинах ШІ виступає як інструмент підвищення ефективності публічного адміністрування, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів.

Крім того, суттєвою особливістю є використання ШІ для забезпечення прозорості та підзвітності публічної влади. Зокрема, впровадження автоматизованих систем моніторингу використання бюджетних коштів, а також аналізу публічних закупівель дозволяє знизити рівень корупційних ризиків та підвищити довіру громадян до державних інституцій. У цьому аспекті особливої уваги заслуговує інтеграція ШІ з існуючими цифровими платформами публічного управління, такими як Дія, що створює додаткові можливості для автоматизації адміністративних процедур. В Україні такі чат-боти допомагають громадянам отримати інформацію про адміністративні послуги, зареєструвати бізнес або подати заяву на соціальну допомогу. Такі рішення значно скорочують час обслуговування, зменшують навантаження на державні установи та покращують рівень доступності послуг [18, с. 75].

Разом з тим, застосування ШІ у сфері публічного управління в умовах післявоєнної відбудови пов'язане з низкою викликів, які потребують належного правового та організаційного забезпечення. По-перше, це питання захисту персональних даних та інформаційної безпеки, оскільки обробка великих обсягів інформації може створювати ризики витоку або несанкціонованого доступу. По-друге, актуалізується проблема алгоритмічної упередженості, яка може призводити до дискримінаційних наслідків у процесі прийняття управлінських рішень [19, с. 24].

У цьому контексті важливим є врахування міжнародного досвіду, зокрема підходів, закріплених у Artificial Intelligence Act [16], який передбачає спеціальні вимоги до систем ШІ, що використовуються у сфері публічного управління, зокрема щодо їх прозорості, підзвітності та безпечності. Впровадження подібних стандартів в Україні може сприяти формуванню ефективної та безпечної моделі використання ШІ у процесах відбудови.

Окрім цього, слід наголосити на значенні ШІ у сфері соціального управління, зокрема при наданні соціальних послуг населенню, яке постраждало внаслідок збройного конфлікту. Алгоритмічні системи можуть використовуватися для ідентифікації осіб, які потребують допомоги, оцінки їх потреб та оптимізації розподілу соціальних ресурсів. Водночас це потребує забезпечення належного рівня правового захисту громадян, зокрема права на оскарження автоматизованих рішень.

Не менш важливим є використання ШІ у сфері відновлення економіки, зокрема для аналізу ринку праці, підтримки малого та середнього бізнесу, а також залучення інвестицій. У цьому аспекті ШІ може виступати як інструмент стратегічного планування, що дозволяє державі формувати довгострокові політики розвитку на основі об'єктивних даних [20].

Таким чином, узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що застосування штучного інтелекту у сфері публічного управління в умовах післявоєнної відбудови характеризується багатофункціональністю та високим потенціалом ефективності. Водночас його використання потребує

комплексного підходу, що включає належне нормативно-правове регулювання, розвиток інституційної спроможності органів влади, а також забезпечення дотримання прав і свобод людини. У цьому співвідношенні ШІ виступає не лише як технологічний інструмент, але й як важливий фактор трансформації публічного управління, спрямованої на забезпечення сталого розвитку держави в післявоєнний період.

3. Європейський досвід правового регулювання ШІ та можливості його імплементації в Україні

У контексті подальшого дослідження доцільно звернутися до аналізу європейського досвіду правового регулювання штучного інтелекту, який на сьогодні є одним із найбільш розвинених та системних у світі. Такий підхід обумовлений не лише високим рівнем нормативної деталізації відповідних правових механізмів, але й орієнтацією на забезпечення балансу між інноваційним розвитком і захистом фундаментальних прав людини.

Передусім слід зазначити, що ключовим елементом європейської моделі регулювання ШІ є Artificial Intelligence Act [16], який запроваджує комплексний підхід до правового регулювання відповідних технологій. Вказаний акт базується на ризик-орієнтованій моделі, відповідно до якої всі системи штучного інтелекту класифікуються залежно від рівня потенційної небезпеки для суспільства та прав людини. Зокрема, виділяються системи з неприйнятним ризиком (які підлягають забороні), високим ризиком (які підлягають суворому регулюванню), обмеженим ризиком (для яких встановлюються вимоги прозорості) та мінімальним ризиком (які практично не підлягають регуляторному втручанню).

Водночас важливо підкреслити, що європейський підхід не обмежується лише формальним нормативним регулюванням, а включає також розвиток інституційних механізмів контролю та нагляду. Зокрема, створюється система національних органів нагляду, а також передбачається координаційна роль наднаціональних інституцій, таких як European Commission, що забезпечує єдність правозастосовної практики в межах Європейського Союзу [21].

Аналізуючи можливості імплементації європейського досвіду в Україні, слід зазначити, що цей процес має як значний потенціал, так і певні обмеження. З одного боку, Україна вже задекларувала курс на європейську інтеграцію, що передбачає гармонізацію національного законодавства із правом Європейського Союзу. У цьому середовищі імплементація положень Artificial Intelligence Act [16], може сприяти формуванню сучасної та ефективної моделі регулювання ШІ. З іншого боку, слід враховувати національні особливості, зокрема рівень розвитку правової системи, інституційну спроможність органів державної влади, а також економічні можливості держави. Впровадження складних регуляторних механізмів без належної підготовки може призвести до формального характеру їх застосування або навіть стримування інноваційного розвитку.

У цьому зв'язку доцільно виокремити основні напрями імплементації європейського досвіду в Україні:

– по-перше, розробка та прийняття спеціалізованого законодавчого акту, який би визначав правові засади створення та використання ШІ;

– по-друге, запровадження ризик-орієнтованого підходу до регулювання;

– по-третє, створення ефективних інституційних механізмів контролю та нагляду;

– по-четверте, інтеграція етичних стандартів у практику публічного управління;

– по-п'яте, забезпечення захисту прав людини в умовах використання алгоритмічних систем.

Отже, узагальнюючи викладене, слід констатувати, що європейський досвід правового регулювання штучного інтелекту характеризується системністю, комплексністю та орієнтацією на захист прав людини. Водночас його імплементація в Україні є перспективним, але складним процесом, який потребує поетапного підходу, адаптації до національних умов та забезпечення належного рівня інституційної спроможності. У цьому контексті запозичення європейських стандартів має здійснюватися не шляхом механічного копіювання, а через їх критичне осмислення та адаптацію до українських реалій публічного управління.

Висновки. Безумовно, стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту зумовлює необхідність системного переосмислення адміністративно-правових основ його застосування у сфері публічного управління. У цій ситуації, перш за все, доцільно наголосити на потребі формування цілісної нормативно-правової бази, яка, з одного боку, забезпечувала б ефективне впровадження інновацій, а з іншого – гарантувала дотримання прав і свобод людини. Зокрема, варто передбачити чітке визначення правового статусу систем ШІ, а також меж їх застосування в управлінських процесах.

Крім того, важливим напрямом удосконалення є запровадження принципу прозорості алгорит-

мічних рішень. Інакше кажучи, суб'єкти публічної адміністрації повинні забезпечувати доступність інформації щодо логіки функціонування ШІ-систем, особливо у випадках, коли такі системи впливають на прийняття рішень, що мають юридичні наслідки для громадян. Водночас, слід враховувати баланс між відкритістю та захистом службової інформації.

Не менш суттєвим, безперечно, є питання відповідальності за результати застосування ШІ. У зв'язку з цим, доцільно розробити механізми розмежування відповідальності між розробниками, постачальниками та користувачами відповідних технологій. Більше того, варто запровадити процедури обов'язкового аудиту та сертифікації ШІ-систем перед їх впровадженням у публічне управління.

Разом із тим, необхідно приділити увагу інституційному забезпеченню. Зокрема, йдеться про створення спеціалізованих органів або підрозділів, уповноважених здійснювати контроль за використанням ШІ, а також розробляти методичні рекомендації для органів влади. У цьому аспекті, як видається, доцільним є також розвиток міжвідомчої координації та міжнародного співробітництва.

Нарешті, важливим елементом удосконалення адміністративно-правових засад є підвищення рівня цифрової компетентності державних службовців. Наголошено, що довгострокова стійкість інформаційного простору неможлива без активної участі громадян. Розвиток медіаграмотності населення, підвищення кваліфікації державних службовців та формування навичок інформаційної гігієни сприятимуть зменшенню впливу дезінформації та підвищенню загального рівня інформаційної безпеки [22, с. 142].

Адже ефективне використання ШІ неможливе без належної підготовки кадрів та формування відповідної управлінської культури. Таким чином, узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що комплексний підхід, який поєднує нормативні, організаційні та освітні заходи, є ключовою передумовою ефективної інтеграції ШІ у сферу публічного управління.

Список літератури:

1. Топазли Р. А. Цифровізація публічного управління як чинник модернізації будівельної галузі в Україні. *Economic space*. 2025. № 200. С. 119–124.

2. Бучинська А. Й. Нормативне регулювання штучного інтелекту в Європейському Союзі: етапи, виклики, перспективи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 3, ч. 3. С. 259–265.

3. Соколік В. Д., Пащенко Д. В., Швець С. А., Башанова Н. Є. Правове регулювання використання штучного інтелекту в публічному управлінні: виклики цифрової епохи. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2025. № 4 (329). С. 33–38.

4. Бойко В. В. Правове регулювання штучного інтелекту: міжнародний досвід. *Механізми публічного управління*. 2024. Вип. № 2. URL: https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/2_2024/7.pdf (дата звернення: 15.04.2026). DOI: https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2024.2/05.

5. Турецька О. В., Яворська Т. М. Стан нормативно-правового регулювання штучного інтелекту в Україні та світі. Том 1. 2025. № 17. URL: https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/issue/view/602 (дата звернення: 15.04.2026).

6. Барабаш О. О. Штучний інтелект та сучасні нейромережі: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : зб. тез Всеукр. круглого столу (15 берез. 2024 р.) / упор. О. О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2024. С. 17–23.

7. Жорнокуй Ю. М. Штучний інтелект: питання відповідальності на сучасному етапі розвитку доктрини. *Форум права*. 2024. № 2. С. 118–127. URL: https://surl.li/atuvma (дата звернення: 16.04.2026).

8. Пацурія Н. Упровадження технологій штучного інтелекту в забезпечення національної безпеки та обороноздатності України: правові проблеми і перспективи військового періоду. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2023. № 3. С. 68–78.

9. Гелецька І. О., Шовдра М. М. Визначення поняття «штучного інтелекту» та його місце у системі цивільного законодавства України. *Галицькі студії. Юридичні науки.* 2024. № 6. С. 13–19. DOI: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2024-6-2 (дата звернення: 15.04.2026).

10. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». *Інформація і право*. 2023. № 1 (44). С. 32–49. URL: http://il.ippi.org.ua/article/download/287537/281385 (дата звернення: 06.04.2026).

11. Горєлова В. Ю. Цифрові права: етичні аспекти та виклики. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2025. Т. 36 (75). № 1. С. 1–9.

12. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 17.04.2026).

13. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (дата звернення: 17.04.2026).

14. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19 (дата звернення: 17.04.2026).

15. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р (дата звернення: 17.04.2026).

16. У Євросоюзі набув чинності перший у світі закон про штучний інтелект. *Ukrinform.* 2024. 1 серп. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3891086-u-evrosouzi-nabuv-cinnostipersij-u-sviti-zakon-prostucnij-intelekt.html (дата звернення: 17.04.2026).

17. Буковська О. А. До проблеми правового регулювання штучного інтелекту. Збірник матеріалів X наукових читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Копєйчикова. 2020. С. 37–40. URL: https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3ed647c1-faa7-4b64-9e72-8392f567c8b6/content (дата звернення: 07.04.2026).

18. Висотенко Ю. В., Ящур П. О. Цифровізація публічного управління як спосіб оптимізації процесу надання адміністративних послуг. *Штучний інтелект у правовій практиці*: межі та можливості : зб. тез круглого столу (14 берез. 2025 р.) / упор. О. О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 73–75.

19. Хаустова В. Є., Решетняк О. І., Хаустов М. М., Зінченко В. А. Напрямки розвитку технологій штучного інтелекту в забезпеченні обороноздатності країни. *Бізнес Інформ*. 2022. № 3. С. 24.

20. Колесніков А., Карапетян О. Штучний інтелект: переваги та загрози використання. *Ефективна економіка.* 2023. № 8. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.8.9.

21. Здреник І. В. Вплив штучного інтелекту на права людини. *Штучний інтелект у правовій практиці: межі та можливості* : зб. тез круглого столу (14 берез. 2025 р.) / упор. О. О. Барабаш. Львів : ЛьвДУВС, 2025. С. 117.

22. Нашинець-Наумова А. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах російсько-української війни. *Соціологія права*. Київ, 2025. № 2 (51). С. 136–143. DOI: https://doi.org/10.37687/2413-6433.2025-2.20

Nashynets-Naumova A. Yu. ADMINISTRATIVE AND LEGAL BASIS OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE

The article examines the administrative and legal foundations of the application of artificial intelligence in the public administration system of Ukraine in the conditions of post-war reconstruction. The relevance of the topic is due, in particular, to the need to increase the efficiency of management decisions, optimize resources and ensure transparency of the activities of state authorities during the period of state restoration. In this context, artificial intelligence is considered as an innovative tool capable of significantly transforming traditional approaches to administration.

The paper, on the one hand, analyzes the current state of regulatory and legal regulation of the use of artificial intelligence technologies, and on the other hand, outlines the main gaps and challenges associated with their integration into public administration. Particular attention is paid to the issues of the legal status of artificial intelligence systems, ensuring the protection of human rights, as well as the problems of transparency and accountability of algorithmic decisions.

In addition, the need to improve administrative and legal mechanisms by introducing clear procedures for control, audit and certification of relevant technologies is substantiated. At the same time, the importance of institutional support is emphasized, including the creation of specialized oversight bodies and the development of interdepartmental coordination.

As a result, the author concludes that the effective use of artificial intelligence in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine is possible only if a comprehensive, balanced and adaptive administrative and legal framework is formed, which will combine innovation with guarantees of compliance with fundamental human rights and freedoms.

Keywords: *artificial intelligence, public administration, administrative and legal regulation, post-war reconstruction, digital governance, algorithmic decision-making, transparency, accountability, human rights protection, state authorities, legal framework, innovation technologies, public sector modernization.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 342.92
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/23

Пєтков С. В.
https://orcid.org/0000-0003-4160-767X
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

Шамрай Б. М.
https://orcid.org/0000-0002-0076-9368
Центральне юридичне управління Генерального штабу ЗСУ

Пащенко П. М.
https://orcid.org/0009-0003-8356-4185
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ СЛУЖБОВИХ РОЗСЛІДУВАНЬ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВІД БЮРОКРАТИЧНОГО ОБТЯЖЕННЯ ДО ОПЕРАТИВНОСТІ СЛУЖБОВИХ ПЕРЕВІРОК

У статті здійснено комплексний аналіз трансформаційних процесів у системі службових розслідувань у Збройних Силах України в умовах дії правового режиму воєнного стану, з урахуванням сучасних викликів забезпечення військової дисципліни та ефективності управлінських рішень. Обґрунтовано, що чинна модель службових розслідувань характеризується надмірною формалізованістю, процедурною перевантаженістю та невідповідністю оперативним потребам військового управління, що в сукупності знижує ефективність реагування на дисциплінарні правопорушення та створює додаткове адміністративне навантаження на командний склад. У роботі аргументовано доведено необхідність концептуального перегляду існуючого підходу шляхом переходу від складних і тривалих процедур службових розслідувань до більш гнучкого та адаптивного інституту службових перевірок. Запропоновано впровадження спрощеного механізму фіксації дисциплінарних проступків, що ґрунтується на принципах оперативності, процесуальної економії та юридичної визначеності. Особливу увагу приділено чіткому розмежуванню функціональних повноважень між командиром як суб'єктом військового управління та спеціалізованими правоохоронними органами, зокрема Військовою службою правопорядку ЗСУ та Державним бюро розслідувань, що сприятиме уникненню дублювання компетенцій і підвищенню якості правозастосування. Доведено, що впровадження уніфікованого двосторінкового акта службової перевірки є ефективним інструментом мінімізації процесуальних помилок, забезпечення дотримання конституційних гарантій, зокрема права особи не свідчити проти себе, а також підвищення прозорості та передбачуваності дисциплінарних процедур. Акцентовано, що запропоновані зміни дозволяють суттєво оптимізувати використання кадрових і часових ресурсів, вивільняючи їх для виконання безпосередніх бойових завдань. У підсумку обґрунтовано, що модернізація інституту службових розслідувань у напрямі дерегуляції та функціональної спеціалізації є необхідною передумовою формування ефективної системи військової юстиції, узгодженої з принципами верховенства права та стандартами держав – членів НАТО.

Ключові слова: *службове розслідування, службова перевірка, воєнний стан, Збройні Сили України, дисциплінарний проступок, права військовослужбовця, оптимізація військового управління, Військова служба правопорядку ЗСУ, адміністративне судочинство.*

Постановка проблеми. Відповідно до статті 3 Конституції України [1], людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. У цьому контексті особливого значення набуває забезпечення належного балансу між вимогами військової дисципліни та гарантіями прав військовослужбовців, зокрема в умовах дії правового

© Пєтков С. В., Шамрай Б. М., Пащенко П. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

режиму воєнного стану, коли навантаження на систему військового управління істотно зростає. Збройні Сили України функціонують у складних умовах збройної агресії, що об'єктивно зумовлює підвищені вимоги до оперативності прийняття управлінських рішень, ефективності реагування на правопорушення та підтримання належного рівня військової дисципліни [2]. Водночас чинна система службових розслідувань, яка покликана забезпечувати фіксацію дисциплінарних проступків і слугувати підставою для притягнення винних осіб до відповідальності, характеризується надмірною формалізованістю, складністю процедур та значними часовими витратами. Це створює додаткове адміністративне навантаження на командний склад і відволікає його від виконання безпосередніх бойових завдань. Діюча процедура проведення службових розслідувань [3] є надмірно бюрократизованою та не відповідає вимогам оперативного управління військами в умовах воєнного стану.

Залучення до розслідувань осіб без спеціальної юридичної освіти (офіцерів ланки рота-батальйон) призводить до: низької юридичної якості матеріалів, що є підставою для скасування наказів судами; відволікання військовослужбовців від виконання їхніх безпосередніх обов'язків; ризиків порушення прав військовослужбовця, через неналежне роз'яснення процесуальних прав, недотримання процедурних термінів, складність доведення фактів та збору доказів. Методологічну основу дослідження становить системний аналіз нормативно-правових актів військового законодавства України та критичний огляд актуальної практики адміністративних судів щодо оскарження наказів про притягнення до відповідальності. Використано порівняльно-правовий метод для зіставлення вітчизняних процедур із західними моделями «Legal Advisor» (юридичного супроводу) в арміях країн-членів НАТО. Метод моделювання дозволив розробити авторську форму уніфікованого Акта службової перевірки, яка інтегрує фіксацію факту, роз'яснення прав та отримання пояснень у єдиний документ. Застосовано функціональний підхід для оцінки кореляції між рівнем бюрократизації адміністративних процесів та оперативною ефективністю підрозділів у бойових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика службових розслідувань правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби у Збройних Силах України посідає вагоме місце у сучасній вітчизняній юридичній науці та є предметом наукових пошуків низки провідних учених, зокрема С. Пєткова [4], Р. Алієва [5], І. Коропатніка і І. Шопіної [6], І. Копотуна [7], М. Микитюка [8], Б. Шамрая [9]. У їхніх працях здійснено ґрунтовний аналіз сутності та особливостей правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, розкрито їх причинно-наслідкові зв'язки, а також визначено ключові проблеми правозастосовної практики у сфері притягнення військовослужбовців до юридичної відповідальності.

Українські науковці акцентують увагу на тому, що результати службових розслідувань повинні не лише забезпечувати притягнення винних осіб до справедливої, обґрунтованої та пропорційної відповідальності, але й виконувати превентивну функцію, спрямовану на недопущення повторного вчинення правопорушень. У цьому контексті особливого значення набуває питання забезпечення балансу між каральним та профілактичним елементами дисциплінарної відповідальності, що має враховувати специфіку військової служби, підвищений рівень субординації та функціонування військових формувань в умовах особливого періоду.

Окрему увагу у наукових дослідженнях приділено аналізу нормативно-правового регулювання дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців. Зокрема, В. Бортняка [10] та В. Пєтков [11] які досліджують особливості функціонування дисциплінарного статуту, співвідношення різних видів юридичної відповідальності, а також трансформацію правового регулювання у період дії воєнного стану. У їхніх роботах простежується тенденція до посилення вимог щодо оперативності реагування на правопорушення при одночасному збереженні базових гарантій прав військовослужбовців.

Таким чином, незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, питання трансформації інституту службових розслідувань із урахуванням потреб оперативності, процесуальної економії та відповідності сучасним стандартам військової юстиції залишаються недостатньо розробленими, що обумовлює актуальність подальших досліджень і визначає наукову новизну цієї роботи.

Постановка завдання. Метою статті є комплексне теоретико-правове обґрунтування необхідності трансформації чинної системи службових розслідувань у Збройних Силах України в умовах воєнного стану шляхом переходу від надмірно формалізованих та бюрократично обтяжених процедур до спрощеного й оперативного інсти-

туту службових перевірок, а також розроблення концептуальних засад удосконалення механізму фіксації дисциплінарних проступків із забезпеченням належного балансу між ефективністю дисциплінарної відповідальності, дотриманням конституційних гарантій прав військовослужбовців та розмежуванням повноважень між командним складом і спеціалізованими правоохоронними органами відповідно до сучасних стандартів військової юстиції.

Виклад основного матеріалу. В умовах воєнного стану бюрократична інерція стає прямою загрозою боєздатності, тому максимальне спрощення та оптимізація адміністративних (управлінських) процесів є питанням національної безпеки [12]. Командир підрозділу повинен витрачати свій ресурс на управління боєм та збереження життя особового складу, а не на продукування багатосторінкових талмудів службових розслідувань, які часто мають суто формальний характер. Заміна громіздких радянських процедур лаконічними, цифровими або уніфікованими формами, дозволяє миттєво фіксувати правопорушення, забезпечувати юридичну чистоту рішень та вивільняти час для виконання безпосередніх бойових завдань. Службове розслідування – це комплекс заходів, які проводяться з метою встановлення причин, передумов і обставин події, що стала підставою для його призначення; ступеня вини особи (осіб), чиї дії або бездіяльність стали причиною її виникнення; наявності порушень вимог законів та інших нормативно-правових актів; причин та умов, що сприяли вчиненню правопорушення. Основним документом, що визначає порядок, підстави та механізм проведення цієї процедури, є: Наказ Міністерства оборони України № 608 від 21.11.2017 «Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України» [3]. Цей Порядок є основою для дій командирів та юристів у військовій частині, коли мова йде про дисциплінарні проступки, втрату майна або інші надзвичайні події.

Службове розслідування призначається письмовим наказом командира, який має право накладати дисциплінарне стягнення на військовослужбовця. За Дисциплінарним статутом ЗСУ, воно має бути завершене протягом одного місяця з дня призначення. В окремих випадках термін може бути продовжений, але не більше ніж до двох місяців. Завершується підписанням Акта службового розслідування, де чітко зазначено, хто винен, що порушено і яке покарання пропонується (або констатується відсутність вини).

У Збройних Силах України ми зазвичай говоримо не про «трудові», а про службово-правові права військовослужбовця. Оскільки військова служба – це особливий вид державної служби, вона регулюється не Кодексом законів про працю (КЗпП), а спеціальним законодавством. Однак права військовослужбовця під час розслідування чітко прописані у Розділі IV Наказу МОУ № 608 [3].

Військовослужбовець, стосовно якого проводиться розслідування, має право знати причину, у зв'язку з чим призначено розслідування та у чому конкретно вас підозрюють чи звинувачують; надавати пояснення усні або письмові пояснення, надавати документи та матеріали, що підтверджують вашу позицію; користуватися правовою допомогою, право на адвоката або фахівця у галузі права, це критично важливо, якщо справа стосується значних матеріальних збитків або кримінальних правопорушень [13]; подавати клопотання, просити про витребування нових документів, залучення свідків або проведення додаткових перевірок; відмовитися від свідчень проти себе, реалізувати конституційне право (ст. 63 Конституції України), військовослужбовці не зобов'язані свідчити проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів [1]; ознайомлюватись з матеріалами, після завершення розслідування (але до прийняття остаточного рішення командиром) має право ознайомитися з усіма матеріалами та Актом службового розслідування; оскаржувати рішення командира, прийняте за результатами розслідування, у вищого командира або в суді.

Таблиця 1

Процедура та ключові етапи

Етап	Що важливо знати
Початок	Видається письмовий наказ про призначення розслідування. Вас мають ознайомити з ним.
Пояснення	Вас мають офіційно запросити надати пояснення. Ви можете відмовитися або надати їх пізніше.
Акт	Це фінальний документ. В ньому мають бути посилання на докази, а не просто «припущення».
Рішення	Командир видає наказ про результати розслідування (накладення стягнення або його відсутність).

Особи, які проводять розслідування не мають права здійснювати тиск – забороняється будь-який психологічний або фізичний тиск для отримання пояснень, залучати зацікавлених осіб – розсліду-

вання не може проводити людина, яка є прямим підлеглим або має особистий конфлікт, порушувати строки – розслідування не може тривати вічно (максимум – 2 місяці за особливих обставин) [14].

Наведемо основні причини, чому суди скасовують службові розслідування в ЗСУ. По-перше, порушення права на захист (ст. 63 Конституції) [1]. Це найпоширеніша помилка. Військовослужбовець який проводить службове розслідування просто дає чистий аркуш і каже: «Пиши пояснення». Якщо в матеріалах справи немає письмового підтвердження, що військовослужбовцю роз'яснили його право не свідчити проти себе, Акт визнається незаконним, а накладене стягнення – недійсним.

По-друге, недотримання строків. Згідно з Наказом № 608, розслідування має бути завершене протягом місяця [3]. Якщо наказ про покарання виданий хоча б на день пізніше (без офіційного продовження терміну), суд скасовує його автоматично, навіть якщо вина військовослужбовця була очевидною.

По-третє, відсутність доказів вини (принцип презумпції невинуватості. Часто в Актах пишуть: «Вважаю, що військовослужбовець Петренко винен, бо він завжди запізнюється». Суди вимагають прямих доказів: рапортів свідків, результатів огляду, фотофіксації або журналів виходу. Припущення командира не є доказом.

По-четверте, конфлікт інтересів. Розслідування часто проводить безпосередній начальник порушника, з яким у нього є особистий конфлікт, або особа, яка сама причетна до події. Це пряме порушення вимоги щодо неупередженості, що робить розслідування нікчемним.

По-п'яте, відсутність підпису про ознайомлення. Військовослужбовця мають ознайомити з Актом під підпис до того, як командир накладе стягнення [15]. Якщо військовослужбовець щодо якого проводиться службове розслідування відмовився, а військовослужбовець який проводить службове розслідування не склав про це окремий акт із залученням двох свідків – процедура вважається порушеною.

Окрім службових розслідувань в ЗСУ проводяться службові перевірки. Одразу зазначимо що предметом розгляду є службові перевірки за фактом порушення. Важливо розрізняти ці два поняття, оскільки в армійському середовищі їх часто плутають. Якщо «розслідування» – це реакція на вже скоєне правопорушення, то «перевірка» – це інструмент контролю або спосіб перевірити ще не підтверджену інформацію [4]. Службова перевірка – це форма здійснення контролю, що проводиться з метою вивчення та аналізу фактичного стану справ у військовій частині (установі, закладі), перевірки достовірності інформації про події, факти порушень законодавства, а також оцінки ефективності виконання поставлених завдань. На відміну від розслідування, перевірка може бути плановою (регулярний контроль) або позаплановою (за скаргою або зверненням).

Основним документом, що регулює систему перевірок (інспектувань) у ЗСУ, є Наказ Міністерства оборони України № 165 від 19.05.2017 «Про затвердження Положення про Головну інспекцію Міністерства оборони України» [16]. Також визначення та порядок перевірок окремих напрямків (наприклад, фінансово-господарської діяльності) регулюються Наказом Міністерства оборони України № 67 від 12.02.2015 «Про затвердження Порядку проведення внутрішнього аудиту у Збройних Силах України».

Відповідно зазвичай якщо проводиться «перевірка» вона перевіряє документи, журнали, наявність майна та знання статутів, це загальний аудит діяльності. Якщо призначено «розслідування» це означає, що командир вже вбачає ознаки порушення і шукає винного, тут дотримання прав стають критично важливими. Наразі мова йде саме про «службову перевірку», яка повинна цілком

Таблиця 2

Ключові відмінності: перевірка та розслідування

Характеристика	Службова перевірка	Службове розслідування
Мета	Встановити реальний стан справ або перевірити інформацію.	Встановити вину конкретної особи та обставини проступку.
Підстава	План контрольних заходів або звернення (скарга).	Наявність ознак правопорушення або події (втрата майна, травма).
Результат	Акт або довідка з рекомендаціями щодо усунення недоліків.	Акт з висновком про наявність або відсутність вини та пропозицією щодо стягнення.
Наслідки	Може стати підставою для призначення *службового розслідування*.	Стає підставою для видання наказу про покарання (стягнення).

замінити «службове розслідування», однак проводитись в значно коротші терміни та за спрщенною процедурою, що, однак, аж ніяк не зменшує її значення для прийняття відповідального та зваженого рішення командиром, який її призначає.

В контексті аналізу діяльності щодо проведення як перевірок так і службових розслідувань доречно звернути увагу на те що згідно з Наказом № 608, службове розслідування може проводити будь-яка посадова особа, призначена командиром. Зазвичай це офіцер тієї ж частини [3]. Водночас одразу виникає думка про те, що професіонали повинні займатися своєю справою. Ситуація, коли бойовий офіцер, який вчора керував штурмом, сьогодні змушений розбиратися в тонкощах юридичних формулювань акта службового розслідування, виглядає як певний «архаїзм». Відповідно слід розібратись, чому система зараз працює саме так і які «прогалини» має.

Розглянемо аргументи «за» таку систему (позиція Міноборони): оперативність – командир має реагувати на порушення негайно, щоб підтримувати дисципліну «тут і зараз»; єдиноначальність – командир несе повну відповідальність за стан підрозділу, якщо він не може покарати винного, він нібито втрачає авторитет; масовість – дрібних порушень (запізнення, порушення форми одягу, втрата дрібного майна) тисячі, якщо на кожне таке порушення викликати ВСП, служба правопорядку просто «загрузне» в паперах.

Водночас маємо головні ризики «непрофесійних» розслідувань, про процесуальні вже зазначали вище, зупинимось на адміністративних (управлінських) [16]. Коли розслідування проводить людина без юридичної освіти, виникають такі проблеми: процесуальні помилки – неправильно відібрані пояснення, порушені терміни, відсутність доказів, у результаті будь-який грамотний адвокат легко скасовує таке розслідування в суді; «командирський вплив» – військовослужбовець який проводить службове розслідування (найчастіше це офіцер), є підлеглим того самого командира, який це розслідування призначив, це створює конфлікт інтересів та ризик корупції: «напиши так, як мені потрібно»; суб'єктивність – замість встановлення фактів часто відбувається «пошук крайнього» [17].

Відтак є необхідність у розподілі компетенцій. Слідчі дії можуть проводити тільки ДБР та СБУ відповідно до КПК України [18]. Ба більше існує чіткий розподіл за суб'єктом та тяжкістю

Точка зору про передачу абсолютно всіх розслідування до ВСП виглядає справедливою, але вона впирається в ресурсний голод та відсутність відповідних повноважень. Кількість військовослужбовців ВСП неспівставна з чисельністю ЗСУ. Вони фізично не встигнуть приїхати в кожну роту на кожен випадок «самоволки» на 3 години. На лінії фронту працювати військовослужбовцю ВСП набагато складніше, ніж внутрішній комісії бригади. Однак для порушень, які можуть бути кваліфіковані як злочини (де є матеріальна відповідальність на великі суми або загроза волі військовослужбовця) залучення професійних правоохоронців з ВСП має бути обов'язковим, а не «на розсуд командира» [21].

В арміях багатьох країн НАТО існують посади «юридичних радників» (Legal Advisors), які супроводжують кожен крок командира. У нас ця інституція тільки розбудовується, відбувається перехід від «радянської» моделі (де командир – цар і суддя) до правової моделі. І в цьому контексті зміна термінології та підходу з «розслідування» на «перевірку» – це не просто гра слів, а фундаментальний перехід від каральної системи до управлінської. Доцільність законодавчих змін має глибоке юридичне обґрунтування. Якщо ми замінимо внутрішні «розслідування» (які імітують слідство) на «службові перевірки» (які є аудитом), це розв'яже руки командирам і захистить права військовослужбовців.

Отже, виходячи з наведених вище доводів вбачається доцільність замінити «розслідування» на «перевірку», це перш за все усуває «правовий

Таблиця 3

Схема розподілу відповідальності

Рівень події	Хто розслідує	Правова база
Дисциплінарний проступок (дрібне порушення)	Призначений офіцер частини	Дисциплінарний статут, Наказ № 608
Грубе порушення / Втрата зброї / ДТП	Військова служба правопорядку (ВСП)	Закон про ВСП
Злочин (Дезертирство, Непокора, Мародерство)	ДБР (або СБУ у справах держзради/ тероризму)	Кримінальний процесуальний кодекс (КПК)
Корупційні правопорушення	НАБУ/ДБР (залежно від посади)	Антикорупційне законодавство

сурогат» не лише в термінології, а в самому змісті явища, як юридичного інституту. Зараз військовослужбовець без юридичної освіти намагається «грати роль» слідчого: збирає докази, встановлює вину, кваліфікує діяння, а це породжує «юридичний сурогат» – документ, який виглядає як юридичний, але створений дилетантом. В той час як перевірка лише констатує факт (наприклад, «майна немає»), а розслідуванням (хто вкрав) мають займатися фахівці (ВСП або ДБР) [18].

Потребує вирішення питання чіткого розподілу функцій (спеціалізація). Запровадження «службових перевірок» замість «службових розслідувань» дозволить здійснити чіткий розподіл функцій (спеціалізацію) а відтак розділити відповідальність. Командир через перевірку встановлює факт порушення дисципліни або втрати майна, а правоохоронець (ВСП) через розслідування надає правову оцінку та визначає ступінь вини [20].

Щоб реалізувати такий юридично вірний та обґрунтований підхід, необхідно внести зміни до Дисциплінарного статуту ЗСУ та Наказу МОУ № 608 [3; 17]. Визначимо основні вектори змін.

По-перше, введення інституту «Службової перевірки» для дисциплінарних проступків. Замість громіздкого розслідування на 20 сторінок для дрібних порушень (запізнення, порушення форми) запровадити спрощену перевірку: фіксація факту рапортом; відібрання пояснення; прийняття рішення командиром протягом 24 годин.

По-друге, передача «розслідувань» виключно фахівцям. Встановити в законі перелік випадків, де заборонено проводити розслідування силами частини: загибель або травмування особового складу; втрата зброї, боєприпасів або техніки; заподіяння значних матеріальних збитків (наприклад, понад 50 прожиткових мінімумів); будь-які підозри на кримінальні правопорушення.

По-третє, обов'язкова участь «Legal Advisor» (юрисконсульта). Навіть якщо проводиться «перевірка», вона не може бути завершена без візи юриста, який підтверджує, що права військовослужбовця не були порушені.

Пропозиція, по-суті – це фактично демілітаризація правосуддя всередині армії, яка перетворить командира з «судді» на «менеджера», який фіксує проблему, а винних визначає незалежний арбітр (ВСП/ДБР/Суд). Це і є шлях до стандартів НАТО, де правова система армії працює як годинник.

Відтак наведемо, тези до проєкту законодавчих змін щодо реформування системи службових розслідувань у ЗСУ. Існуюча система службових розслідувань у ЗСУ (регульована Наказом МОУ № 608) є неефективною та корупціогенною [3]. Призначення для проведення розслідувань осіб без юридичної освіти призводить до масових процесуальних порушень, суб'єктивізму та низької якості доказової бази. Командир одночасно виступає і замовником розслідування, і суддею, що суперечить принципу неупередженості.

Ключова пропозиція полягає у розмежуванні «перевірки» та «розслідування». Необхідно внести зміни до Дисциплінарного статуту ЗСУ та відповідних наказів МОУ, запровадивши чіткий розподіл [17]. Службова перевірка (Administrative Check) проводиться силами військової частини, має на меті швидку фіксацію факту (відсутність майна, запізнення, порушення розпорядку), а по-суті є спрощеною процедурою (рапорт + пояснення) та не передбачає встановлення складної юридичної вини, а лише констатує порушення дисципліни.

В цей час службове розслідування (Internal Investigation) проводиться виключно фахівцями Військової служби правопорядку (ВСП) маючи на меті встановлення вини у складних правопорушеннях та обов'язкових випадках: травматизм, великі матеріальні збитки, підозри на злочин, конфлікт інтересів між командуванням та підлеглим.

Професіоналізація процесу матиме як наслідок виключення дилетантизму через заборону залучати до проведення перевірок осіб, які не мають базової правової підготовки або не пройшли сертифікований курс «Службова перевірка». Та завдяки юридичному нагляду який повинен проявлятись у тому, що жоден акт службової пере-

Таблиця 4

Переваги моделі

Для командира	Для військовослужбовця	Для системи правосуддя
Менше паперової роботи та ризику отримати «догану за неправильне розслідування».	Захист від самоправства командира («розслідування» проводить незалежне ВСП).	Зменшення кількості скасованих судами наказів через процедурні помилки.
Можливість фокусуватися на бойових завданнях.	Професійний підхід (докази збираються за правилами, а не «як вийшло»).	Усунення корупційної складової на рівні військової частини.

вірки не може бути затверджений без візи офіцера-юриста, який не підпорядковується напряму командиру, що призначив розслідування (принцип незалежності юридичної служби).

Також слід звернути увагу на антикорупційний та правозахисний ефект, який проявиться в усунені тиску на осіб задіяних у перевірці та передачі розслідування до ВСП нівелює можливість командира «закрити очі» на злочин своїх наближених або, навпаки, «розправитися» з військовослужбовцем, який не до вподоби начальнику[17]. А також в дотриманні стандартів НАТО, який проявиться в переході до моделі, де армійський юрист (Legal Advisor) є обов'язковим учасником будь-якого процесу, що впливає на права людини (права військовослужбовця).

Службова перевірка має формалізуватись в Акті службової перевірки на одному аркуші (дві сторінки) (див. додаток).

Такий формат дозволить провести значну економія часу бо усі ключові етапи (права – пояснення – висновок) зібрані в одному місці; здійснити юридичну чистоту – наявність 4 пункту робить цей документ стійким до оскарження в суді; отримати універсальний документ, який підходить для фіксації як дисциплінарного проступку, так і для первинної фіксації злочину перед передачею справи в ДБР [1, 18]. Зокрема такий документ вирішує низку проблемних питань.

За необхідності до Акта можуть бути додані документальні, фото- та відео- докази. Наведемо деякі пропозиції щодо алгоритму дій військовослужбовця, який проводитеме службову перевірку та складатиме Акт службової перевірки. Цей алгоритм має декілька складових. Зокрема заповнюючи розділ «Обставини події» потрібно дотримуватись правила 5 «W», щоб опис був юридично значущим, він має давати відповіді на питання:

Who (хто) прізвище, ініціали, посада;

What (що) що саме сталося (конкретна дія або бездіяльність);

Where (де) точне місце (номер кабінету, блокпост, координати);

When (коли) дата та точний час виявлення;

Witnesses (свідки) якщо є свідки, обов'язково вписати їхні прізвища.

Приклад: «05.03.2026 о 09:15 під час ранкової перевірки особового складу на ВОП «Бричка» в/ч А0000 виявлено відсутність старшого солдата Петренка І.І. без поважних причин».

Також слід неухильно дотримуватись прав закріплених в Конституції України, бо це, зокрема, найслабше місце всіх розслідувань. Стаття 19 Конституції України зобов'язує командирів діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (принцип законності). Стаття 63 Конституції України гарантує право особи не давати свідчень проти себе, членів сім'ї чи близьких родичів [1]. Обов'язково слід дати військовослужбовцю прочитати текст ст. 63 Конституції України перед тим, як він почне писати пояснення. А якщо він відмовляється підписувати не потрібно його змушувати, а просто поставити відмітку в пункті №5 і залучити двох свідків (інших офіцерів або сержантів), які підпишуться під фразою «Від підпису відмовився».

Пояснення мають надаватись власноруч (найкраще, якщо людина пише сама), а якщо пише особа яка відбирає пояснення, тоді в кінці доречно додати фразу: *«З моїх слів записано вірно, мною прочитано»* – і підпис військовослужбовця. Не можна дозволяти писати «я просто запізнився» потрібно вимагати конкретики: чому запізнився, чи була доповідь командиру, які пом'якшувальні обставини.

Чи не найважливішим є розділи Акта висновок та стягнення. Висновок має випливати з опису. Не можна в описі написати «порушень не виявлено», а в рекомендаціях – «дати догану». Якщо в ході перевірки виявилося, що військовослужбовець не просто запізнився, а вкрав майно або перебуває у стані наркотичного сп'яніння – потрібно ставити галочку в пункті про передачу матеріалів до ВСП.

В Акті категорично не можна робити виправлення, в жодному разі не використовувати коректор, а якщо помилилися потрібно закреслити, та

Таблиця 5

Шляхи вирішення проблемних питань

Опис проблеми	Рішення в бланку
Ст. 63 Конституції	Винесена в окремий пункт № 4, де підпис ставиться до пояснення.
Строки	Завдяки спрощенню (1 аркуш), перевірка займає 1 день, що виключає прострочення.
Докази	Пункт № 5 зобов'язує перелічити конкретні документи/фото.
Ознайомлення	Фінальний підпис внизу сторінки підтверджує, що людина бачила висновок.

написати вірно і поруч «виправленому вірити» та поставити підпис. Дата наказу про перевірку, дата самого Акта та дата пояснень мають бути логічно послідовними. В описі події слід дотримуватись юридичної лексики замість «поводився зухвало» пишіть «використовував нецензурну лексику на адресу капітана Степаненка».

Впровадження цифрових технологій у сферу військового адміністрування дозволяє трансформувати Акт службової перевірки у динамічний електронний документ, інтегрований у мобільні робочі місця (планшети) посадових осіб. Такий формат забезпечує миттєву верифікацію даних через систему електронного документообігу, де автоматизована фіксація часу, геолокації та використання кваліфікованого електронного підпису (КЕП) нівелюють ризики фальсифікації чи процесуальних затримок. Автоматична маршрутизація цифрового акта до системи військового управління не лише гарантує оперативне інформування командира для прийняття рішення, а й створює прозору базу даних для аналізу стану дисципліни, що є логічним кроком у побудові сучасної архітектури «цифрової армії».

На підставі висновків Акта службової перевірки командир приймає комплексне управлінське рішення, яке може включати три автономні правові механізми. Важливо розрізняти їхню правову природу: санкційну, реституційну та стимулюючу. До порушника може застосовуватись тільки один вид стягнення. Всі інші наслідки його протиправних дій, наприклад не подання на преміювання, не подання на присвоєння чергового звання, тощо не є стягненнями, а наслідками неналежної поведінки.

Перша виховна функція – дисциплінарне стягнення. Це засіб правової відповідальності за вчинений проступок. Командир, реалізуючи владні повноваження згідно з Дисциплінарним статутом ЗСУ, обирає вид стягнення (від зауваження до пониження у званні), що відповідає тяжкості скоєного правопорушення. Мета – виховання правопорушника та превенція нових порушень.

Друга реституційна функція – відшкодування збитків. Матеріальна відповідальність військовослужбовців має не каральну, а відновлювальну (реституційну) природу [20]. Правова суть – це не стягнення, а цивільно-правове зобов'язання з поновлення майнового стану військової частини. Механізм полягає в тому, що згідно із Законом «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців...», сума збитків стягується для компенсації вартості втраченого або пошкодженого майна. Одночасне накладення дисциплінарного стягнення та стягнення збитків не є подвійним покаранням, оскільки вони мають різні об'єкти правового регулювання.

Третя стимулююча функція – управління преміюванням. Грошова премія не є гарантованою частиною грошового забезпечення, а виступає винагородою за бездоганне виконання обов'язків. Юридична підстава, згідно з Порядком виплати грошового забезпечення (Наказ МОУ № 260), наявність зафіксованого порушення дисципліни або факту неналежного виконання обов'язків є законною підставою для невиплати премії або зменшення її розміру. Логіка такого підходу полягає в тому, що стимулювання – це оцінка якості служби, де премія розглядається як інструмент фінансової винагороди за високі показники в службі, службу в складних умовах, тощо, а все це втрачає сенс і значення у разі вчинення військовослужбовцем проступку.

Водночас слід зупинитись на такому аспекті дисциплінарної відповідальності, як реалізація права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності військового командування яке є фундаментальною гарантією захисту прав військовослужбовця, що забезпечується через два взаємодоповнювальні правові механізми оскарження.

Перший, в адміністративному порядку за Дисциплінарним статутом ЗСУ. Це механізм внутрішнього відомчого контролю, що передбачає звернення до вищого за підпорядкованістю командира (або посадової особи) з метою перегляду законності та обґрунтованості прийнятого рішення [17]. Його правова природа полягає в тому, що він являє собою досудове врегулювання спору в порядку ієрархічної підпорядкованості. І процесуальний сенс такого врегулювання в тому, що він спрямований на оперативне поновлення порушеного права всередині системи без залучення зовнішніх інституцій.

Таблиця 6

Механізм впливу на підвищення дисципліни та керованості

Механізм	Правова природа	Мета
Стягнення	Дисциплінарна	Покарання за провину. Виховання. Превенція.
Відшкодування	Матеріальна (Цивільно-правова)	Поновлення порушеного майнового стану.
Депреміювання	Фінансово-управлінська	Відсутність підстав для заохочення.

Другий, в судовому порядку за Кодексом адміністративного судочинства України. Стаття 55 Конституції України гарантує кожному військовослужбовцю право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та посадових осіб [1]. Судовий порядок оскарження рішення – це реалізація конституційного права на безпосередній судовий захист шляхом подання позову до адміністративного суду. В такому випадку предмет контролю полягає в тому, що відповідно до ст. 2 КАСУ, суд перевіряє, чи було рішення командира прийняте: на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені законом; обґрунтовано (з урахуванням усіх обставин); безсторонньо (неупереджено); пропорційно (з дотриманням необхідного балансу між несприятливими наслідками для особи та цілями, на досягнення яких спрямоване рішення). Слід пам'ятати, що спеціальний строк для справ щодо проходження публічної (військової) служби становить один місяць з дня, коли особа дізналася про порушення свого права.

Наявність ієрархічного та судового контролю трансформує командира з «абсолютного суб'єкта влади» у суб'єкта владних повноважень, чиї дії обмежені рамками закону. Стаття 129.1 Конституції України наголошує, що суд ухвалює рішення іменем України. Судове рішення є обов'язковим до виконання [1]. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. Такий обґрунтований з позиції права підхід створює умови для переходу від суб'єктивного командирського розсуду до об'єктивного правозастосування.

Отже, пропозиція щодо реформування системи внутрішнього контролю у Збройних Силах України та запровадження спрощеної форми фіксації дисциплінарних проступків базується на теоретичних засадах права та враховує реалії воєнного стану, які актуалізують досліджене питання. Для ефективного використання соціально-правових механізмів пропонується розділити складні «службові розслідування» (компетенція ВСП) та «службові перевірки» (компетенція командира частини). Службова перевірка у запропонованому форматі (бланк на 1 аркуші) базується на наступних принципах: процесуальна економія – максимальна концентрація інформації в одному документі (факт + права + пояснення + висновок); юридична визначеність – чітке розмежування між дисциплінарною відповідальністю та ознаками кримінального правопорушення (пункт № 9 бланка); захист від оскарження – обов'язкова письмова відмітка про роз'яснення ст. 63 Конституції України нівелює 90% підстав для визнання розслідування недійсним.

Очікувані результати: зменшення паперового навантаження – час на оформлення матеріалів за проступком скорочується з кількох днів до 30–60 хвилин; підвищення дисципліни – швидкість реагування на порушення зростає, що має превентивний ефект «неухильність» притягнення до відповідальності у вигляді стягнення; мінімізація корупційних ризиків – чіткий алгоритм та фіксована форма бланка зменшують можливість «маніпулювання» обставинами з боку того, хто проводить перевірку; спеціалізація – складні справи автоматично передаються професіоналам правоохоронцям, що забезпечує якісне розслідування.

Висновки. Запровадження інституту службових перевірок замість громіздких розслідувань в умовах воєнного стану забезпечить критично необхідну трансформацію військового управління від інертної бюрократичної моделі до динамічної оперативно-функціональної. Це дозволить радикально скоротити часові витрати на адміністрування дисциплінарних процесів, усуне ризики правового дилетантизму через чітке розмежування компетенцій між командирами та професійними органами правопорядку, а також мінімізує кількість судових спорів завдяки вищій якості первинної фіксації доказів. Таким чином, основний ресурс складу військового підрозділу переорієнтовується з паперової роботи на бойову ефективність, а система військової юстиції адаптується до стандартів НАТО, де швидкість прийняття рішень гармонійно поєднується з непорушністю конституційних гарантій захисту прав військовослужбовця.

Реалізація науково-обґрунтованого підходу забезпечує детермінацію управлінської ролі командира як ключового суб'єкта прийняття рішень, виключаючи можливості для зовнішнього маніпулювання через штучне затягування процесуальних строків. Цифровізація та уніфікація процедури перевірки унеможливлюють ретроспективне фальшування фактів або перекладання відповідальності на сторонніх осіб, оскільки кожен етап фіксується в системі в режимі реального часу. Це трансформує дисциплінарну практику з інструменту бюрократичного тиску на прозорий механізм командування, де об'єктивність доказової бази та невідворотність правових наслідків зміцнюють авторитет керівника та забезпечують стабільність правопорядку в підрозділі.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 03.03.2026).
2. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 03.03.2026).
3. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 21.11.2017 № 608. Офіційний вебпортал Міністерства оборони України. 2017. URL: https://www.mil.gov.ua (дата звернення: 03.03.2026).
4. Пєтков С. В., Шамрай Б. М. Поділ військових правопорушень на злочини та проступки. Право і оборона. 2026. Вип. 1(1). С. 141–157.
5. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / укл.: Р. В. Алієв, О. А. Джус, І. М. Копотун [та ін.]. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 480 с.
6. Військове право: підручник / за заг. ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіна. Київ: Алерта, 2019. 648 с.
7. Органи військової юстиції: військова служба правопорядку, військова прокуратура, проблематика військових судів, нормативно-правове забезпечення, особливості функціонування під час воєнного стану / укл.: І. М. Копотун, І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк [та ін.]. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 586 с.
8. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану / укл.: Р. В. Алієв, О. А. Джус, О. Ю. Дрозд [та ін.]. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 446 с.
9. Документаційне забезпечення сучасного військового управління у Збройних Силах України: військове документування та діловодство; систематизація документів; особливості керування документацією; правове унормування обігу документів / укл.: О. Г. Боднарчук, Ю. Г. Гаврик, О. А. Джус [та ін.] ; за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ: ВД «Професіонал», 2025. 380 с.
10. Провадження у справах про адміністративні правопорушення: навч. посіб. / за заг. ред. С. В. Пєткова; О. Г. Боднарчук, В. А. Бортняк, К. В. Бортняк [та ін.]. Київ: КНТ, 2023. 197 с.
11. Пєтков В., Пєтков С. Рекодифікація Кодексу України про адміністративні правопорушення в умовах дерадянизації українського права. Публічне право. 2022. № 4 (48). С. 88–94.
12. Про Стратегію воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37573 (дата звернення: 03.03.2026).
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 03.03.2026).
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 03.03.2026).
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 03.03.2026).
16. Про затвердження Положення про Головну інспекцію Міністерства оборони України: Наказ Міністерства оборони України від 19.05.2017 № 165. Офіційний вебпортал Міністерства оборони України. 2017. URL: https://www.mil.gov.ua (дата звернення: 03.03.2026).
17. Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 22–23. Ст. 197. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14 (дата звернення: 03.03.2026).
18. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 47–48. Ст. 445. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19 (дата звернення: 03.03.2026).
19. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 5. Ст. 38. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18 (дата звернення: 03.03.2026).
20. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: Наказ Міністерства оборони України від 07.06.2018 № 260. Офіційний вебпортал Міністерства оборони України. 2018. URL: https://www.mil.gov.ua (дата звернення: 03.03.2026).
21. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 32, ст. 225. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text

Petkov S. V., Shamrai B. M., Pashchenko P. M. TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF SERVICE INVESTIGATIONS IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW: FROM BUREAUCRATIC BURDEN TO THE OPERATIONAL EFFICIENCY OF SERVICE CHECKS

The article provides a comprehensive analysis of the transformation processes within the system of service investigations in the Armed Forces of Ukraine under the legal regime of martial law, taking into account contemporary challenges related to maintaining military discipline and ensuring the effectiveness of command decision-making. It is substantiated that the current model of service investigations is characterised by excessive formalisation, procedural overcomplication, and a lack of alignment with the operational needs of military governance, which collectively reduces the efficiency of responses to disciplinary offences and imposes an additional administrative burden on commanding officers.

The study convincingly argues for the necessity of a conceptual revision of the existing approach through a transition from complex and time-consuming investigative procedures to a more flexible and adaptive institution of service checks. A simplified mechanism for documenting disciplinary misconduct is proposed, grounded in the principles of promptness, procedural economy, and legal certainty. Particular attention is devoted to the clear delineation of functional competences between the commander as a subject of military administration and specialised law enforcement bodies, notably the Military Law Enforcement Service and the State Bureau of Investigation, which is expected to prevent duplication of powers and enhance the quality of law enforcement practice.

It is demonstrated that the introduction of a unified one-page service check report constitutes an effective instrument for minimising procedural errors, ensuring compliance with constitutional guarantees, including the right against self-incrimination, and improving the transparency and predictability of disciplinary procedures. Emphasis is placed on the fact that the proposed reforms significantly optimise the use of personnel and time resources, thereby enabling their reallocation to the execution of immediate combat tasks.

In conclusion, it is argued that the modernisation of the institution of service investigations through deregulation and functional specialisation is a necessary precondition for the development of an effective military justice system aligned with the rule of law and the standards of NATO member states.

Keywords: *service investigation, service check, martial law, Armed Forces of Ukraine, disciplinary offence, rights of military personnel, optimisation of military administration, Military Law Enforcement Service, administrative justice.*

Додаток

ЗАТВЕРДЖУЮ
Командир військової частини _____
«__» _____ 202 р.

АКТ СЛУЖБОВОЇ ПЕРЕВІРКИ № ____

від «__» _____ *202* р. м. (н.п.) _____

1. ПІДСТАВА ТА ВИКОНАВЕЦЬ:
Наказ/розпорядження № _____ від _____.
Перевірку провів: _____
(посада, звання, ПІБ)

2. ОБ'ЄКТ ПЕРЕВІРКИ:
Військовослужбовець: _____
(звання, ПІБ, посада, підрозділ)

3. ОБСТАВИНИ ПОДІЇ (Стисло): *(Що, де, коли виявлено. Суть порушення)*

_____
_____
_____
_____
_____

4. ПОРЯДОК ОЗНАЙОМЛЕННЯ З ПРАВАМИ (ОБОВ'ЯЗКОВО):
Мені роз'яснено мої права, передбачені ст. 63 Конституції України (право не свідчити проти себе та близьких) та право на правову допомогу (адвоката).

Підпис військовослужбовця: _____ / _____ /

5. ВІДМОВА ВІД ПІДПИСУ / ПОЯСНЕНЬ (Заповнюється за потреби):
Військовослужбовець від надання пояснень / підпису про ознайомлення з правами відмовився у присутності свідків:
1. _____ 2. _____
(підпис) (підпис)

СТОРОНА 2: ПОЯСНЕННЯ ТА ВИСНОВОК

6. ПОЯСНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ПО СУТІ ПОДІЇ:
(Заповнюється власноруч або зі слів) Я, _____,
з приводу події пояснюю наступне:
_____
_____
_____
«__» _____ *202* р. **Підпис:** _____

7. ВИСНОВОК ПЕРЕВІРКИ:
Факт порушення: [ ] Підтверджено / [ ] Не підтверджено.
Вина (вбачається): [ ] Умисна / [ ] З необережності / [ ] Відсутня.
Збитки: [ ] Відсутні / [ ] Оцінені в сумі _____ грн.

8. ПРОПОЗИЦІЯ (РЕКОМЕНДАЦІЯ):
[ ] Застосувати дисциплінарне стягнення: _____
[ ] Обмежитись профілактичною бесідою.
[ ] **ПЕРЕДАТИ МАТЕРІАЛИ ДО ДБР** (у разі ознак злочину або значних збитків).

Перевірку провів: _____ / _____ /
(підпис) (ПІБ)
З остаточним Актом ознайомлений: _____ / _____ /
(підпис військовослужбовця)

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 336.22
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/24

Теличко О. А.
https://orcid.org/0000-0003-2536-7442
Державний університет економіки і технологій

Золотарьова М. К.
https://orcid.org/0000-0002-8600-1324
Державний університет економіки і технологій

ПОДАТКОВО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ «ДРОБЛЕННЯ БІЗНЕСУ» ЯК СПОСОБУ НЕЗАКОННОЇ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКІВ

У дослідженні проаналізовано податково-правові аспекти «дроблення бізнесу» як способу незаконної мінімізації податків. Звернено увагу, що за відсутності прямого посилання у Податковому кодексі України, доцільно використати підхід до визначення «дроблення бізнесу» сформований податковими органами, за яким «дроблення бізнесу» – це штучний поділ великих або середніх прибуткових компаній на кілька окремих суб'єктів (найчастіше ФОП), які працюють на спрощеній системі оподаткування. Такий підхід дозволяє формально залишатися в межах установлених лімітів доходів та уникати сплати податків у повному обсязі. Визначено методи такого дроблення, які, на думку податкових та правоохоронних органів, є незаконними та призводять до втрат бюджету. З'ясовано ознаки, за якими виявляють ознаки «дроблення бізнесу» державні органи (ДПС України, Бюро економічної безпеки України).

Акцентовано увагу на тому, що «дроблення бізнесу» може розглядатись не лише як спосіб незаконної мінімізації податків, але й як оптимізація податків, тобто прояв фінансового планування у діяльності бізнесу із використанням передбачених законом пільг, відрахувань, спеціальних режимів та інструментів, та законна мінімізація податкових зобов'язань, що призводить до зменшення податкового навантаження без порушень ПКУ.

Підкреслено, що відсутність як сталого розуміння суті «дроблення бізнесу», так і чітких критеріїв законного та незаконного «дроблення бізнесу», перетворює його на оціночне поняття, тлумачення якого податковими та правоохоронними органами може породжувати значну кількість зловживань. Відзначено, що за наявності чинного ПКУ розмежування законного та незаконного «дроблення бізнесу» може бути здійснено, на сьогодні, виключно за допомогою застосування доктрини розумної економічної причини (ділової мети) та судової доктрини необгрунтованої податкової вигоди.

Звернено увагу на те, що наразі практика діяльності податкових органів свідчить про те, що, фактично, не маючи юридичного підгрунтя для належної фіксації «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення під час здійснення податкового контролю, діяльність Державної податкової служби України, зосереджена, головним чином, на здійсненні аналітичної та «просвітницької» роботи і передачі матеріалів власних аналітичних досліджень до Бюро економічної безпеки України для подальшого порушення кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків, що не передбачає проведення податковими органами документальних податкових перевірок та донарахування податкових зобов'язань.

Проаналізовано труднощі у правовій кваліфікації «дроблення бізнесу» на конкретних прикладах.

Ключові слова: *спрощена система оподаткування, податок, дроблення бізнесу, мінімізація податків, податкове правопорушення, необгрунтована податкова вигода, ділова мета.*

Постановка проблеми. Проблема поповнення доходної частини Державного бюджету України особливо в умовах воєнного стану є вкрай актуальною, що вимагає пошуку нових шляхів збільшення податкових надходжень не лише за рахунок збільшення ставок існуючих податків та/або введення додаткових обов'язкових платежів, але за рахунок протидії мінімізації сплати

© Теличко О. А., Золотарьова М. К., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

податків із застосуванням різного роду незаконних схем та механізмів. За повідомленням Державної податкової служби України, зробленим на початку 2026 року, було виявлено 10 відомих торгових мереж, які використовували схеми так званого «дроблення бізнесу». Можливе ухилення, при цьому, від сплати податків становить щонайменше 1 млрд гривень. Йдеться про торгові мережі, які здійснюють роздрібний продаж побутової техніки та електроніки, одягу і взуття, продуктів харчування. До схеми вони залучили понад 800 фізичних осіб – підприємців (далі – ФОП) [1]. У зв'язку з цим питання виявлення, протидії та припинення «дробленню бізнесу» на шляху до детінізації економіки є, безсумнівно, потребою сьогодення, зокрема, й вимогою для входження нашої держави до складу Європейською Союзу. А отже ці питання стають все більше предметом досліджень та обговорення представників різних гілок державної влади, вітчизняних науковців, та практикуючих спеціалістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значною кількістю наукових праць вчених-юристів та економістів окреслені питання пов'язані з дослідженням «дроблення бізнесу» у призмі аналізу фіскальної достатності спрощеної системи оподаткування, висвітлення окремих аспектів оптимізації податків та мінімізації податкових зобов'язань та притягнення до юридичної відповідальності за податкові правопорушення. У контексті чого доцільно виокремити дослідження таких науковців та практиків як Я. Греца, Н. Губерської, Л. Касьяненко, М. Кучерявенка, О.А. Музика-Стефанчук, Є.Смичок, Р.Ханової, В.Хохуляк, Н. Якимчук, Т. Ямненко та інш.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз податково-правових аспектів «дроблення бізнесу» як незаконного способу мінімізації податків.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи відсутність у Податковому кодексу України (далі – ПКУ) будь-якого прямого посилання на «дроблення бізнесу», то доцільно використати підхід до його визначення сформований ДПС України. «Дроблення бізнесу» – це штучний поділ великих або середніх прибуткових компаній на кілька окремих суб'єктів (найчастіше ФОП), які працюють на спрощеній системі оподаткування. Такий підхід дозволяє формально залишатися в межах установлених лімітів доходів та уникати сплати податків у повному обсязі [2]. При цьому Національний банк України у своєму листі № 25-0005/82615 від 01.11.2024 року «Про рекомендації з питань здійснення фінансового моніторингу» відзначає, що за інформацією податкових та правоохоронних органів у господарській діяльності юридичних осіб застосовуються механізми так званого "дроблення бізнесу". Використання таких механізмів може свідчити про розроблення та використання схем із метою ухилення від сплати податків, що полягають в штучному розподілі ведення бізнесу юридичної особи через інших суб'єктів господарювання, зокрема залучення фізичних осіб-підприємців (далі – ФОПи), які мають право застосовувати спрощену систему оподаткування.

Основною метою «дроблення бізнесу» є зменшення податкового навантаження, що може бути кваліфіковано як податкове правопорушення. На практиці використовується декілька методів такого дроблення, які, на думку податкових та правоохоронних органів, є незаконними та призводять до втрат бюджету:

1) поділ на декілька пов'язаних відносинами фактичного контролю із неформальним власником (власниками) бізнесу ФОП, що використовують переваги спрощеної системи оподаткування (є платниками другої та/або третьої групи платників єдиного податку та не є платниками податку на додану вартість (далі – ПДВ));

2) поділ на одну юридичну особу, так звану «управляючу» або «контролюючу» юридичну особу, та декількох ФОП, що використовують переваги спрощеної системи оподаткування;

3) поділ на декілька платників єдиного податку (переважно це юридичні особи), що є платниками єдиного податку (зазвичай, третьої групи) та платниками ПДВ.

Істотними ознаками, за якими виявляють ознаки «дроблення бізнесу» державні органи (ДПС України, Бюро економічної безпеки України) це:

– здійснення фактично єдиної господарської діяльності, не зважаючи на формальний розподіл на суб'єктів господарювання, що переважно застосовують спрощену систему оподаткування;

– наявність єдиного власника (власників) бізнесу та контролюючої особи (осіб) та «пов'язаних» із ними економічно несамостійних платників єдиного податку;

– спільні у користуванні торгівельні об'єкти, персонал, торгівельні марки, IP-адреси.

Додатково Національний банк України зазначає, що до ознак можуть належати випадки надання однією особою до фінансової установи пакета документів на встановлення ділових від-

носин з юридичною особою та ФОПами, у тому числі одночасно; спільна адреса місця знаходження юридичної особи та ФОП; спільне місце реалізації товарів і послуг (адреса магазину, інтернет-сайту); юридична особа та/або ФОПи мають спільних власників, представників, бухгалтерів, довірених осіб тощо; у ФОП зазвичай немає необхідних ресурсів для ведення діяльності, включаючи діяльність з юридичною особою. Про зв'язки між юридичною особою та ФОПами можуть свідчити також інші ознаки, зокрема, характер операцій, включаючи їх обсяг, регулярність і мету. Додатковими ознаками щодо належності клієнтів до групи, можуть бути: значні надходження на рахунки ФОП від юридичної особи або інших суб'єктів господарювання Групи; сплата юридичною особою послуг ФОП, вартість яких складно оцінити (оренда, маркетингові, інформаційні послуги, реклама тощо); надання юридичною особою фінансової допомоги ФОП; значний обсяг фінансових операцій за рахунками новоствореного ФОП; здійснення ФОП фінансових операцій протягом короткого періоду часу (два–три місяці) на загальну суму, що досягає граничного обсягу доходу на рік відповідно до обраної групи платників податків; послідовне здійснення групою ФОП діяльності, зазначеної в попередньому абзаці; використання одного платіжного терміналу фінансової установи кількома суб'єктами господарювання [3].

Дослідники також відзначають, що схеми дроблення можна до певної міри умовно розділити також на «паралельні» – коли одночасно працюють декілька псевдо-ФОП, які в сумі складають більшу структуру; та «послідовні», коли на одному й тому самому робочому місці псевдо-ФОП послідовно змінюють один одного по мірі того, як вони досягають верхньої межі річного обороту («револьверна» схема). Іноді ці підходи поєднуються: наприклад, є декілька «точок», на кожній з яких псевдо-ФОП працюють в «револьверному» режимі. Такі псевдо-ФОП також можуть одночасно порушувати і ліміти через махінації з касовими апаратами, або просто невидачу фіскальних чеків [4].

Суттєвим, у будь-якому випадку, є те, що у результаті застосування механізму або схеми «дроблення бізнесу» може бути використано переваги спрощеної системи оподаткування, що має найменше податкове навантаження, з метою уникнення від сплати податку на прибуток, ПДВ, ПДФО, військового збору та єдиного соціального внеску, і отримана можливість вільного виведення коштів у готівку, у тому числі з метою поповнення «тіньового» обороту в економіці.

Як вбачається, державними органами робиться акцент на тому, що «дроблення бізнесу» є незаконним способом мінімізації податків, що призводить втрат бюджету, а отже потребує вчинення адекватних заходів протидії та припинення. Натомість, науковцями та практиками «дроблення бізнесу» розглядається також як і оптимізація податків, тобто прояв фінансового планування у діяльності бізнесу із використанням передбачених законом пільг, відрахувань, спеціальних режимів та інструментів, та законна мінімізація податкових зобов'язань, що призводить до зменшення податкового навантаження без порушень ПКУ.

Наприклад, відзначено, що «дроблення бізнесу» буде законним у тому разі, якщо ведення бізнесу, здійснення господарської діяльності, укладення і виконання договорів розподіляється, наприклад, між юридичними особами, що входять до холдингу, за профілем чи/та особливостями їхньої діяльності, враховуючи місце розташування виробничих потужностей і місць збуту, попит споживачів, проживання співробітників, логістики тощо [5]. На думку Бишовця Ю. «дроблення бізнесу» можна використовувати двома способами: простим та складним. Складний спосіб, при цьому, фактично є розумінням «дроблення бізнесу» податковими органами, наведеним вище. Дослідник, при цьому, відзначає, позитивні, на його думку, аспекти «дроблення бізнесу». Так, крім зменшення податкового навантаження та ефективнішого управління витратами, схема знижує ймовірність занесення керуючого суб'єкта до плану податкових перевірок, оскільки податкові органи частіше орієнтуються на суб'єкти господарювання з великими оборотами. Ба більше, «дроблення бізнесу» слугує механізмом захисту власника від тиску з боку податкових органів, тому що процес виробництва або надання послуг є розосередженим і податкові органи не здатні його заблокувати, наприклад, проведенням систематичних перевірок, «спамінгом» керуючого суб'єкта вимогами надати копії первинних фінансово-господарських, бухгалтерських та інших документів, що, на їх думку, свідчать про приховування (заниження) об'єктів оподаткування, несплату податків та зборів (обов'язкових платежів), порушення вимог іншого законодавства [6]. Така позиція, з огляду на посилення останнім часом заходів фінансового моніторингу, уваги податкових та правоохоронних органів до бізнесу, що викорис-

товує механізми «дроблення бізнесу», видається дещо суперечливою.

Погоджуючись в цілому з тим, що «дроблення бізнесу» не може однозначно розглядатись як спосіб ухилення від сплати податків, відзначимо, що наразі відсутнє як стале розуміння його суті у контексті норм ПКУ, так і чітко не виокремлено критерії законного та незаконного «дроблення бізнесу». А отже це перетворює його на оціночне поняття, тлумачення якого податковими та правоохоронними органами може породжувати значну кількість зловживань.

Щодо оціночних понять у податковому праві, то відзначимо, що вони можуть отримувати свою конкретизацію або ж спроби конкретизації в: а) нормативному порядку; б) судовій практиці. Окремо потрібно зазначити про конкретизацію оціночних понять у правотлумачній практиці контролюючих органів та в підзаконних нормативно-правових актах Міністерства фінансів України і контролюючих органів, що отримує свою фіксацію в підзаконних актах податкового законодавства, листах, узагальнюючих та індивідуальних податкових консультаціях [7].

Враховуючи вищевикладене, за наявності чинного ПКУ, розмежування законного та незаконного «дроблення бізнесу» може бути здійснено, на сьогодні, виключно за допомогою застосування доктрини розумної економічної причини (ділової мети) та судової доктрини необгрунтованої податкової вигоди.

Відповідно до пп. 14.1.231. п. 14.1 ст. 14 ПКУ розумна економічна причина (ділова мета) – це причина, яка може бути наявна лише за умови, що платник податків має намір одержати економічний ефект у результаті господарської діяльності. Економічний ефект, зокрема, але не виключно, передбачає приріст у підгрунті незаконного «дроблення бізнесу» має бути виявлення ознак податкового правопорушення у розумінні Податкового кодексу України. А отже, незаконне «дроблення» бізнесу не передбачає розумної економічної причини (ділової мети).

Натомість в основі отримання необгрутованої податкової вигоди за рахунок застосування спрощеної системи оподаткування є мінімізація податкового навантаження, а також ухилення від сплати окремих податків. Стосовно ж судової її доктрини, то практика її застосування є достатньо сталою у питаннях відображення платниками податків податкової вигоди у вигляді податкового кредиту з ПДВ та може бути, вважаємо, у подальшому бути застосовано як, свого роду, «орієнтир» для кваліфікації податкових правопорушень, пов'язаних із «дробленням бізнесу». Проте, це може бути реалізовано лише за умови внесення змін до ПКУ задля однозначної кваліфікації ознак «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення.

Сутність даної судової доктрини можливо представити, застосовуючи висновки Верховного Суду, викладених у постанові від 05.05.2023 у справі № 160/15514/20. Так, Верховний Суд відзначив, що у справах, предмет спору в яких стосується правомірності відображення платником податків у бухгалтерському та податковому обліках фінансових показників господарських операцій, які, за висновком контролюючого органу, є фіктивними, сталою є практика правозастосування Верховним Судом, яка, якщо її узагальнити, полягає в тому, що правові наслідки у вигляді виникнення права платника податку на формування в податковому обліку податкового кредиту та на зменшення фінансового результату до оподаткування на суму витрат, відображену в бухгалтерському обліку, наступають лише у разі реального (фактичного) вчинення господарських операцій з придбання товарів (робіт, послуг) з метою їх використання у своїй господарській діяльності, що пов'язано з рухом активів, зміною зобов'язань чи власного капіталу платника та має підтверджуватись первинними документами відповідно до вимог, встановлених правовими нормами, зокрема й щодо змісту документа (заповнення обов'язкових реквізитів). Наслідки для податкового обліку створює лише фактичний рух активів, що є обов'язковою умовою для формування податкового кредиту та витрат. Якщо господарська операція фактично не відбулася, то платник податків не має права на податкову вигоду у вигляді податкового кредиту та/або зменшення оподатковуваного доходу на суму витрат. Про необгрунтованість податкової вигоди можуть свідчити підтверджені доказами доводи контролюючого органу, зокрема про наявність таких обставин, як: неможливість реального здійснення операцій з урахуванням часу, місця знаходження майна або обсягу матеріальних та/чи трудових ресурсів, економічно необхідних для виробництва товарів, виконання робіт або послуг (відсутність управлінського, технічного персоналу, основних фондів, виробничих активів, складських приміщень, транспортних засобів тощо); нездійснення особою, яка значиться виробником товару, підприємницької діяльності; облік для цілей оподаткування тільки тих господарських операцій, які безпосередньо пов'язані

з виникненням податкової вигоди, якщо для цього виду діяльності також потрібне здійснення й облік інших господарських операцій; здійснення операцій з товаром, що не вироблявся або не міг бути вироблений в обсязі, зазначеному платником податків у документах обліку; відсутність документів обліку. На підтвердження фактичного здійснення господарських операцій платник податків повинен мати відповідні первинні документи, які мають бути належно оформленими, містити всі необхідні реквізити, бути підписані уповноваженими особами і які в сукупності із встановленими обставинами справи, зокрема, і щодо можливостей здійснення господарюючими суб'єктами відповідних операцій з урахуванням часу, місця знаходження майна, обсягу матеріальних та трудових ресурсів, економічно необхідних для здійснення господарських операцій, мають свідчити про беззаперечний факт реального вчинення господарських операцій, що і є підставою для формування платником даних податкового обліку [8] .

Слід зазначити, що згідно з п.109.1 ст.109 ПКУ [9] податковим правопорушенням є протиправне, винне (у випадках, прямо передбачених цим Кодексом) діяння (дія чи бездіяльність) платника податку (в тому числі осіб, прирівняних до нього), контролюючих органів та/або їх посадових (службових) осіб, інших суб'єктів у випадках, прямо передбачених цим Кодексом. За вчинення податкового правопорушення передбачено притягнення до фінансової, адміністративної та кримінальної відповідальності на підставах та у межах чинного податкового законодавства. Це, свого роду «аксіома» у питанні виявлення та протидії «дробленню бізнесу» як податковому правопорушенню викликає ряд проблемних питань.

Наразі практика діяльності податкових органів свідчить про те, що, фактично, не маючи юридичного підгрунтя для належної фіксації «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення під час здійснення податкового контролю, діяльність Державної податкової служби України, зосереджена, головним чином, на здійсненні аналітичної та «просвітницької» роботи і передачі матеріалів власних аналітичних досліджень до Бюро економічної безпеки України для подальшого порушення кримінальних проваджень за ухилення від сплати податків, переважно, за ч.3 ст. 212 Кримінального кодексу України [10]. Це не передбачає проведення податковими органами документальних планових або позапланових податкових перевірок, донарахування податкових зобов'язань.

На підтвердження можливо надати приклад сфери громадського харчування, де широко застосовується схема «дроблення бізнесу» із застосуванням ФОП другої або третьої груп платників єдиного податку без залучення жодної юридичної особи, яка б була «контролюючою» або «управляючою» по відношенню до «пов'язаних» ФОП. У такому випадку, у ПКУ відсутня, по суті, можливість кваліфікації «дроблення бізнесу», як податкового правопорушення, оскільки цей кодекс дає визначення, що доходом ФОП, який є платником єдиного податку, вважається дохід, отриманий протягом податкового (звітного) періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формі визначеній п. 292.3 ст. 293 ПКУ. Звичайно, можливо вести мову про те, що фактичні доходи від «дроблення бізнесу» не мають оподатковуватись виключно єдиним податком, а можуть підпадати під особисті доходи фізичної особи та оподатковуватись ПДФО та військовим збором, та, відповідно, повинні бути включені до складу загального річного оподатковуваного доходу фізичної особи, визначеного відповідно до розділу IV ПКУ. Проте, податковий орган не має фактично інструментарію, що б дозволило йому, керуючись нормами ПКУ, застосовувати, наприклад, непрямі методи визначення доходів платників податку та їх податкових зобов'язань, без наявності первинних документів, що підтверджують отримання таких доходів. І, відповідно, «дроблення бізнесу» у такому випадку виходить за рамки належного правового регулювання, як податкового правопорушення.

З іншого боку труднощі юридичної кваліфікації можливо представити на прикладі «дроблення бізнесу» із застосуванням «управляючої» або «контролюючої» юридичної особи, що перебуває на загальній системі оподаткування, та "пов'язаних" із нею ФОП – платників єдиного податку. Метою застосування даної схеми може бути, по-перше, зменшення податкового навантаження по податку на прибуток та ПДВ, по-друге, зменшення податкового навантаження по ПДФО та військовому збору за рахунок «маскування» заробітної плати під винагороду ФОП, виплачену на підставі укладених цивільно-правових договорів, по-третє, поєднанням двох попередніх випадків одночасно. Як наслідок, у першому випадку, кваліфікація «дроблення бізнесу» для цілей донарахування податкових зобов'язань має передбачати встановлення порушень спеціальних норм, що регулюють оподаткування окремих податків

(податку на прибуток та ПДВ) із застосуванням ст. 123 ПКУ [9], відповідно до якого передбачено застосування штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) у разі визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи.

У другому ж випадку виплати «замаскованої» заробітної плати у вигляді винагороди ФОП, кваліфікація «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення має відбуватись за допомогою встановлення порушень в частині оподаткування ПДФО та військового збору та застосування положень ст.125[1] ПКУ [9], що передбачає відповідальність за ненарахування та/або неутримання, та/або несплата (неперерахування) даних податків податковим агентом під час виплати доходу на користь фізичних осіб.

І тут постає риторичне питання: чи буде простіше податковому органу виявити обставини «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення і встановити його склад під час проведення податкової перевірки із подальшим донарахуванням податкових зобов'язань у встановленому законодавством порядку, пройти разом з платником податків процедури адміністративного та/або судового оскарження, аніж передати матеріали зроблено аналітичного дослідження без проведення податкової перевірки на розгляд Бюро економічної безпеки України з метою порушення ним кримінального провадження. Відповідь, на наш погляд, є достатньо очевидною, що призводить частково до надмірного тиску на бізнес з боку правоохоронних та необгрунтованих претензій у незаконному «дробленню бізнесу».

Висновки. Як вбачається, не можливо вести мову про наявність однозначного розуміння суті «дроблення бізнесу» як податкового правопорушення, що потребує внесення змін до Податкового кодексу України. Тлумачення його, на сьогодні, зводиться до неофіційних роз'яснень, листів та повідомлень державних органів та їх представників. Відсутні у податковому законодавстві норми, які б могли стати основою для відмежування незаконного «дроблення бізнесу» від законної господарської діяльності. Це створює для бізнесу правову невизначеність та є передумовою для зловживань з боку правоохоронних органів, що розслідують ухилення від сплати податків.

Список літератури:

1. Торгові мережі та «дроблення бізнесу»: ДПС виявила схеми ухилення від податків на понад 1 млрд гривень. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/ novini/978058.html.

2. «Дроблення бізнесу» – поширена схема ухилення від сплати податків. Головне управління ДПС в Одеській області. URL: https://od.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/981136.html.

3. Лист Національного банку України у № 25-0005/82615 від 01.11.2024 року «Про рекомендації з питань здійснення фінансового моніторингу». URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Notice_01112024_82615.

4. Черкашин В., Дубровський В., Гетман О. Аналіз проблематики дроблення бізнесу, зокрема шляхом зловживання спеціальними режимами оподаткування, з точки зору міжнародного досвіду та економічної логіки. Інститут соціально-економічної трансформації. Грудень 2025. URL: https://iset-ua.org/images/Doslidzennya-droblennya-final.pdf.

5. Музика-Стефанчук О.А., Губерська Н.Л., Ямненко Т.М. Оптимізація оподаткування та мінімізація податків: практичні проблеми та судова практика. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/15-2.pdf. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.13.

6. Бишовець Ю.П. Використання податкових пільг з метою оптимізації оподаткування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Том 2 № 85 (2024). URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/ api/core/bitstreams/ae7a3ceb-e299-4d64-95a4-e3b029f4b411/content. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.2.34.

7. Смичок Є. М. Судова доктрина розумної економічної причини. Вчені записки ТНУ імені В.І.Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 31 (70). №5. 2020. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/5_2020/ 17.pdf.

8. Постанова Верховного Суду від 05.05.2023 року у справі № 160/15514/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110678480.

9. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

10. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

Telychko O. A., Zolotarova M. K. TAX AND LEGAL ASPECTS OF 'BUSINESS FRAGMENTATION' AS A METHOD OF ILLEGAL TAX MINIMIZATION

The study analyses the tax and legal aspects of 'business fragmentation' as a method of illegal tax minimisation. It is noted that in the absence of a direct reference in the Tax Code of Ukraine, it is advisable to use the approach to defining 'business fragmentation' developed by the tax authorities, according to which 'business fragmentation' is the artificial division of large or medium-sized profitable companies into several separate entities (most often sole proprietorships) operating under a simplified taxation system. This approach allows companies to formally remain within the established income limits and avoid paying taxes in full. Methods of such fragmentation have been identified which, in the opinion of tax and law enforcement authorities, are illegal and lead to budget losses. The signs by which state authorities (the State Tax Service of Ukraine, the Economic Security Bureau of Ukraine) identify signs of 'business fragmentation' have been identified.

Emphasis is placed on the fact that 'business fragmentation' can be considered not only as a way of illegally minimising taxes, but also as tax optimisation, i.e. a manifestation of financial planning in business activities using legally provided benefits, deductions, special regimes and instruments, and legal minimisation of tax liabilities, which leads to a reduction in the tax burden without violating the Tax Code of Ukraine.

It is emphasised that the lack of both a consistent understanding of the essence of 'business fragmentation' and clear criteria for legal and illegal 'business fragmentation' turns it into an evaluative concept, the interpretation of which by tax and law enforcement authorities can give rise to a significant number of abuses. It was noted that under the current Tax Code, the distinction between legal and illegal 'business fragmentation' can currently be made only by applying the doctrine of reasonable economic cause (business purpose) and the judicial doctrine of unjustified tax benefits.

Attention is drawn to the fact that the current practice of tax authorities shows that, in fact, without a legal basis for properly recording 'business fragmentation' as a tax offence during tax control, the activities of the State Tax Service of Ukraine are focused mainly on analytical and 'educational' work and the transfer of materials from its own analytical research to the Economic Security Bureau of Ukraine for further criminal proceedings for tax evasion, which does not involve documentary tax audits by tax authorities and additional tax assessments.

The difficulties in the legal qualification of 'business fragmentation' are analysed using specific examples.

Keywords: simplified taxation system, tax, business fragmentation, tax minimisation, tax offence, unjustified tax benefit, business purpose.

Дата першого надходження статті до видання: 15.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9:004.9
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/25

Горєлова В. Ю.
https://orcid.org/0000-0001-6536-2422
Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ІЛЮЗІЇ ВІРТУАЛЬНОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

У статті досліджено можливості використання феноменів ілюзії присутності (Place Illusion) та ілюзії правдоподібності (Plausibility Illusion) у віртуальній реальності для кримінологічного моделювання поведінки правопорушників і потенційних жертв у змодельованих криміногенних ситуаціях. Наголошено, що ці концепти, розроблені у сфері когнітивної психології та досліджень імерсивних технологій, створюють умови для виникнення реакції «як на реальність» (Response-As-If-Real, RAIR). Саме RAIR відкриває нові перспективи для аналізу криміногенної поведінки у контрольованих, але водночас екологічно валідних експериментальних середовищах, наближаючи віртуальний досвід до реального. Звертається увага на те, що застосування VR дозволяє моделювати злочинні ситуації з високим ступенем реалістичності, досліджувати поведінкові, фізіологічні та емоційні реакції правопорушників і жертв, а також оцінювати ефективність ресоціалізаційних програм у безпечному й контрольованому середовищі. Зазначається про необхідність розробки методологічних стандартів, що гарантують валідність і надійність даних та враховують етичні аспекти застосування імерсивних технологій, зокрема питання інформованої згоди та психологічного супроводу учасників. Обґрунтовоно висновок, що поєднання ілюзії присутності та ілюзії правдоподібності може стати ключовим методологічним інструментом для створення нових моделей, які поєднують точність психологічних концептів із прикладною значущістю для правової науки. Констатовано, що інтеграція VR у кримінологію сприяє формуванню міждисциплінарного підходу, що поєднує когнітивну психологію, правову теорію та кримінологічну практику. Автором розроблено рекомендації щодо вдосконалення методології досліджень через інтеграцію VR-технологій. Запропоновано застосування стандартизованих сценаріїв злочинних ситуацій, систематичну оцінку поведінкових реакцій учасників із використанням об'єктивних фізіологічних показників, а також створення банку валідованих віртуальних сценаріїв для повторного використання в різних дослідницьких контекстах.

Ключові слова: *віртуальна реальність, ілюзія присутності, ілюзія правдоподібності, Response-As-If-Real (RAIR), кримінологія, кримінологічне моделювання, поведінкові реакції.*

Постановка проблеми. Сучасна кримінологія дедалі частіше звертається до експериментальних методів аналізу поведінки, однак традиційні підходи (опитування, спостереження, статистичні узагальнення) мають суттєві обмеження, а саме: неможливість контрольованого відтворення криміногенних ситуацій, етичні бар'єри у дослідженні девіантних практик, а також низька екологічна валідність результатів лабораторних експериментів. Використання імерсивних технологій відкриває нові горизонти для моделювання злочинних ситуацій, проте невирішеною залишається ключова методологічна проблема: яким чином забезпечити, щоб поведінка учасників у віртуальному середовищі максимально наближалася до реальної?

Теорія ілюзій присутності (Place Illusion, PI) та правдоподібності (Plausibility Illusion, Psi), роз-

© Горєлова В. Ю., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

роблена М. Слейтером, пропонує концептуальні засади для пояснення цього феномену, однак її потенціал у кримінологічному моделюванні досі не набув належної концептуалізації. Відповідно виникає необхідність адаптації цієї теоретичної рамки до потреб кримінологічної науки, визначення умов, за яких поєднання PI та Psi забезпечує реакцію «як на реальність» (Response-As-If-Real, RAIR), а також розробки методичних рекомендацій щодо проектування віртуальних сценаріїв для дослідження криміногенної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти використання віртуальної реальності у кримінологічних дослідженнях аналізували такі науковці, як Ф. Брукс-молодший (F. Brooks Jr), який обґрунтував фундаментальні властивості VR як дослідницького середовища [1], М. Санчес-Вівес (M. Sanchez-Vives) та М. Слейтер (M. Slater), котрі систематизували знання про перехід від присутності до свідомості через імерсивні технології [2], М. Слейтер та С. Вілбур (S. Wilbur), що розробили концептуальні засади імерсії та присутності [3], Д. Фрімен з колегами (D. Freeman et al.), які досліджували параноїдальні думки у віртуальному середовищі [4], Л. Валмаджа з колегами (L. Valmaggia et al.), що вивчали вплив віртуальних персонажів на осіб із параноїдальними тенденціями [5], М. Механ з колегами (M. Meehan et al.), які запропонували фізіологічні вимірювання присутності [6], М. Ботвінік (M. Botvinick) та Дж. Коен (J. Cohen), чиї дослідження ілюзії «гумової руки» стали основою для розуміння тілесних ілюзій [7], Г. Ерссон (H. Ehrsson), який експериментально досліджував позатілесний досвід [8], Б. Ленґенхаґер з колегами (B. Lenggenhager et al.), що маніпулювали тілесною самосвідомістю [9], В. Петкова (V. Petkova) та Г. Ерссон (H. Ehrsson), які розробили парадигму ілюзії обміну тілами [10], М. Гарау з колегами (M. Garau et al.), що досліджували просторові та часові варіації присутності [11], а також К. Пан (X. Pan) та М. Слейтер (M. Slater), які вивчали взаємодію сором'язливих чоловіків із віртуальними жінками [12].

Особливе місце займає робота Мела Слейтера «Place Illusion and Plausibility Can Lead to Realistic Behaviour in Immersive Virtual Environments» [13], у якій запропоновано концептуальне розмежування між ілюзією присутності (Place Illusion, PI) та ілюзією правдоподібності (Plausibility Illusion, Psi). Доведено, що саме поєднання цих феноменів формує реакцію «як на реальність» (Response-As-If-Real, RAIR), що відкриває нові можливості для моделювання поведінки у контрольованих, але екологічно валідних умовах. Попри значну кількість емпіричних досліджень, бракує концептуалізації PI та Psi як методологічного інструменту кримінологічного моделювання, що й визначає актуальність проведеного дослідження.

Постановка завдання. Метою цієї статті є обґрунтування методологічних засад використання імерсивних технологій у кримінологічних дослідженнях шляхом адаптації концепції «ілюзії присутності» (Place Illusion, PI) та «ілюзії правдоподібності» (Plausibility Illusion, Psi), розробленої М. Слейтером. Основні завдання статті полягають у визначенні умов, за яких поєднання PI та Psi забезпечує реакцію «як на реальність» (Response-As-If-Real, RAIR), що створює умови для моделювання криміногенних ситуацій з високим рівнем екологічної валідності, а також у розробці методичних рекомендацій щодо проектування віртуальних сценаріїв для дослідження криміногенної поведінки та оцінки ефективності програм профілактики й ресоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Технологія імерсивної віртуальної реальності (надалі – IVR) існує вже понад чотири десятиліття, починаючи з концепції «Абсолютний дисплей» (The Ultimate Display) Сазерленда [13], і протягом останніх двадцяти років розвивається як практичні, доступні та корисні системи. Більшість досліджень у цій галузі спрямовано на використання IVR як способу симуляції фізичної реальності. Однак, як слушно зауважує Брукс-молодший [1], віртуальна реальність рідко осмислювалася як самостійний медіум, здатний створювати принципово нові форми досвіду, а не лише імітувати вже наявний. Тобто, подібно до раннього кіно та телебачення, які спершу використовувалися як засіб для театру [13], IVR лише починає усвідомлюватися як середовище, у якому люди реагують усім тілом, сприймаючи побачене як реальне.

Варто зазначити, що традиційні методи кримінологічних досліджень (опитування, спостереження, аналіз статистичних даних) мають суттєві обмеження у вивченні поведінки в криміногенних ситуаціях. Неможливість контрольованого відтворення злочинних сценаріїв через етичні та правові бар'єри змушує дослідників покладатися на ретроспективні звіти або спостереження в природних умовах, що не гарантує внутрішньої валідності. Разом з тим, лабораторні експерименти з рольовими іграми часто страждають від низької екологічної валідності, адже учасники відчувають штучність ситуації, що впливає на їхню поведінку.

Відповідно, щоб підкреслити переваги IVR над традиційними методами кримінологічних досліджень, наведемо порівняльну таблицю (табл. 1).

Саме тут IVR пропонує концептуально нове вирішення, що базується на створенні контрольованих, безпечних і водночас реалістичних середовищ для моделювання криміногенних ситуацій. Як зазначають Санчес-Вівес і Слейтер [2], ключовою перевагою IVR є здатність викликати у учасників відчуття присутності, ілюзію перебування у віртуальному місці. Для пояснення того, чому учасники реагують на віртуальні події як на реальні, Слейтер [13] пропонує концепти Place Illusion (надалі – PI) та Plausibility Illusion (надалі – Psi). Відповідно, PI відповідає суб'єктивному відчуттю перебування у певномумісці, тоді як Psi створює ілюзію того, що події дійсно відбуваються. Саме ці два концепти становлять теоретичне підґрунтя для розробки методології кримінологічного моделювання з використанням імерсивних технологій.

Слід зазначити, що технологія IVR існує вже понад чотири десятиліття, починаючи з концепції «Абсолютний дисплей» («The Ultimate Display») Сазерленда [13], і протягом останніх двадцяти років розвивається як практична, доступна та корисна система. Більшість досліджень у цій галузі спрямовано на використання IVR як способу симуляції фізичної реальності. Однак, як слушно зауважує Брукс молодший [1], віртуальна реальність рідко осмислювалася як самостійний медіум, здатний створювати принципово нові форми досвіду, а не лише імітувати вже наявні. Подібно до раннього кіно та телебачення, які спершу використовувалися як засіб для театру [13], IVR лише починає усвідомлюватися як середовище, у якому люди реагують усім тілом, сприймаючи побачене як реальне.

Традиційні методи кримінологічних досліджень, такі як опитування, спостереження та аналіз статистичних даних, мають суттєві обмеження у вивченні поведінки в криміногенних ситуаціях. Неможливість контрольованого відтворення злочинних сценаріїв через етичні та правові бар'єри змушує дослідників покладатися на ретроспективні звіти або спостереження в природних умовах, що не гарантує внутрішньої валідності. Лабораторні експерименти з рольовими іграми часто страждають від низької екологічної валідності, адже учасники відчувають штучність ситуації, що впливає на їхню поведінку.

Саме тут IVR пропонує нове вирішення, створюючи контрольовані, безпечні та водночас реалістичні середовища для моделювання криміногенних ситуацій. Як зазначають Санчес Вівес і Слейтер [2], ключовою перевагою IVR є здатність викликати у учасників відчуття присутності, тобто ілюзію перебування у віртуальному місці.

У своїй фундаментальній праці «Ілюзія присутності та ілюзія правдоподібності можуть спричинити реалістичну поведінку у занурювальних віртуальних середовищах» Слейтер [13] запропонував концептуальне розмежування двох ключових феноменів, які пояснюють, чому учасники реагують на події у віртуальному середовищі так, ніби вони відбуваються насправді. В зазначеній роботі PI означає суб'єктивне відчуття перебування у віртуальному просторі, що виникає завдяки сенсомоторним контингентностям, які забезпечує система VR (коли рухи голови, тіла чи рук призводять до відповідних змін у візуальному та аудіальному полі і учасник відчуває себе «там»). Така ілюзія перебування в певному місці зберігається навіть попри усвідомлення, що середовище є штучним.

В свою чергу, Psi відповідає за правдоподібність подій, які відбуваються у віртуальному середовищі. Така правдоподібність виникає тоді, коли система відтворює події, що безпосередньо стосуються учасника, наприклад звернення аватара чи реакція віртуального персонажа на його дії. Як показали експерименти Санчес-Вівес і Слейтера [2] та Слейтера і Вілбура [3], навіть низька графічна реалістичність не заважає виникненню Psi в учасників VR-експериментів, якщо

Таблиця 1

Порівняння традиційних методів кримінологічних досліджень та VR-підходу

Критерій	Традиційні методи (опитування, спостереження)	Лабораторні експерименти	Імерсивна VR
Контрольованість умов	Низька	Висока	Висока
Екологічна валідність	Середня	Низька	Висока
Можливість відтворення криміногенних ситуацій	Відсутня	Обмежена	Повна
Етичні ризики	Мінімальні	Середні	Контрольовані
Об'єктивність даних	Суб'єктивні звіти	Спостереження	Фізіологічні + поведінкові

сценарій відповідає їхнім очікуванням і взаємодія сприймається як правдоподібна.»

Поєднання PI та Psi створює умови для феномену «Реакція як на реальність» (Response-As-If-Real, надалі – RAIR), коли учасники реагують на віртуальні стимули так, ніби вони відбуваються у фізичній реальності. Це підтверджено низкою експериментів, зокрема дослідженням соціальних взаємодій Пан і Слейтера [12], а також відтворенням класичних психологічних парадигм, таких як експеримент Мілґрама [13]. Таким чином, RAIR відкриває нові можливості для кримінології, адже дозволяє дослідникам спостерігати за автентичними поведінковими та емоційними реакціями у контрольованих, але етично безпечних умовах. Для наочності наведемо схему (рис. 1), яка демонструє взаємозв'язок між PI, Psi та RAIR.

Таким чином, концепція Слейтера інтегрує технологічні та психологічні чинники, пояснюючи механізм виникнення реалістичних реакцій у VR. Вона є методологічним підґрунтям для застосування імерсивних технологій у кримінологічному моделюванні, де ключовим завданням стає створення умов для поєднання PI та Psi з метою досягнення RAIR.

Варто зазначити, що IVR відкриває нові можливості для кримінологічних досліджень, дозволяючи моделювати криміногенні ситуації у контрольованих та безпечних умовах. Завдяки феномену RAIR, описаному Слейтером [13], учасники реагують на віртуальні стимули так, ніби вони відбуваються у фізичній реальності. Це створює умови для отримання автентичних поведінкових, фізіологічних та емоційних даних, які неможливо чи неетично здобути у реальному світі.

Методологічний потенціал VR полягає у здатності відтворювати складні соціальні взаємодії, включно з конфліктними та криміногенними сценаріями [12], застосовувати класичні психологічні парадигми у новому форматі, такі як експерименти з «тілесними ілюзіями» [7; 8; 9; 10], а також досліджувати девіантні та ризиковані поведінкові реакції без загрози для учасників [4; 5].

Водночас використання VR у кримінології має низку обмежень. Технічні фактори, такі як якість графіки, швидкість реакції системи та точність сенсомоторних контингентностей, безпосередньо впливають на силу PI та Psi [3; 6]. Психологічні аспекти також відіграють важливу роль, адже не всі учасники однаково схильні до виникнення «ілюзій присутності» та «правдоподібності», що може знижувати валідність результатів. Крім того, існують певні етичні виклики, оскільки навіть у віртуальному середовищі моделювання злочинних ситуацій може викликати сильні емоційні переживання, які потребують ретельного контролю та постекспериментальної підтримки [2].

Таким чином, VR у кримінології поєднує значний методологічний потенціал із низкою обмежень, які необхідно враховувати при проектуванні досліджень. Ключовим завданням стає створення таких умов, де PI та Psi забезпечують RAIR, але водночас мінімізуються технічні, психологічні та етичні ризики. Разом з тим, імерсивні технології відкривають широкі можливості для практичного використання у кримінології. Завдяки поєднанню PI та Psi, що забезпечує феномен RAIR [13], дослідники отримують інструмент для моделювання злочинних ситуацій у контрольованих умовах, які водночас сприймаються учасниками як реальні. Це дозволяє аналізувати поведінкові реакції у сценаріях, які неможливо чи неетично відтворити у фізичному світі.

Практичне застосування VR охоплює кілька напрямів. По-перше, моделювання злочинних

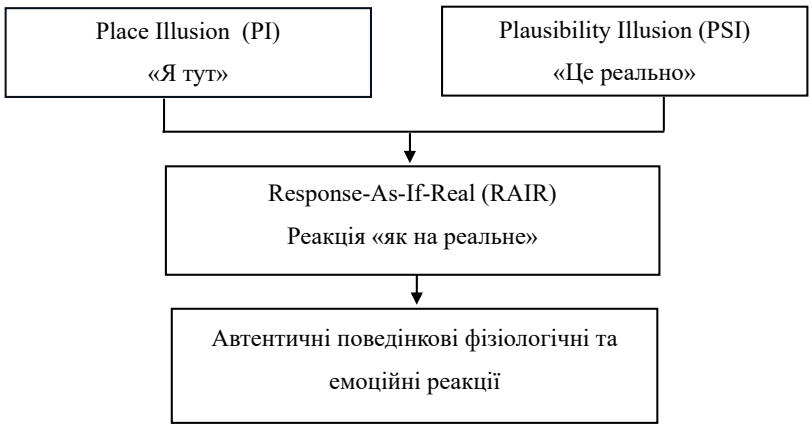

Рис. 1. Схема взаємозв'язку PI, Psi та RAIR

ситуацій дає змогу вивчати механізми прийняття рішень, оцінювати ризиковану поведінку та прогнозувати реакції на криміногенні стимули [4; 5]. По-друге, VR може використовуватися у ресоціалізаційних програмах, де учасники занурюються у змодельовані соціальні взаємодії, що сприяють формуванню нових моделей поведінки. По-третє, технологія має значний потенціал у профілактиці девіантної поведінки, оскільки завдяки створенню правдоподібних сценаріїв можливо тренувати навички уникнення ризикованих ситуацій та формувати стратегії конструктивної поведінки [2]. Систематизацію практичних можливостей VR у кримінології подано в узагальненої таблиці напрямів застосування (табл. 2).

Варто наголосити, що перспективи застосування VR у кримінології виходять за межі вузької дисциплінарної сфери. Імерсивні технології інтегрують психологічні, правові та етичні аспекти, створюючи міждисциплінарний простір для досліджень. Ці перспективи можуть стати основою для нових методів оцінки ефективності профілактичних і корекційних програм, а також для розробки інноваційних освітніх практик у сфері правознавства та кримінології.

Отже, практичне застосування VR у кримінології поєднує моделювання злочинних ситуацій, ресоціалізаційні та профілактичні програми, а перспективи його розвитку полягають у міждисциплінарній інтеграції та створенні нових методологічних інструментів для дослідження криміногенної поведінки.

Висновки. Отже, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що використання концепцій «ілюзії присутності» (PI) та «ілюзії правдоподібності» (Psi), у поєднанні з феноменом «реакції як на реальність» (RAIR), відкриває нові перспективи для кримінологічного моделювання. Імерсивна віртуальна реальність створює контрольовані, безпечні та водночас реалістичні умови для аналізу поведінки правопорушників і жертв злочинів, що дозволяє отримувати автентичні поведінкові, фізіологічні та емоційні дані. Такий підхід підвищує екологічну валідність експериментів, дає змогу моделювати криміногенні ситуації, які неможливо чи неетично відтворити у реальному світі, а також забезпечує оцінку ефективності програм профілактики та ресоціалізації. Водночас необхідно враховувати технічні, психологічні та етичні обмеження, що супроводжують використання VR у дослідженнях.

Здійснений у статті аналіз дозволяє окреслити низку методичних рекомендацій для подальших досліджень. Передусім йдеться про розробку стандартизованих сценаріїв злочинних ситуацій, які можуть бути адаптовані для різних дослідницьких цілей і описані з урахуванням рівня PI та Psi, що вони забезпечують. Іншим важливим напрямом є запровадження систематичної оцінки поведінкових реакцій, яка має поєднувати об'єктивні фізіологічні показники, поведінкові спостереження та суб'єктивні звіти учасників. Не менш значущим завданням є створення банку валідованих віртуальних сценаріїв із детальним описом технічних параметрів та отриманих емпіричних результатів, що дозволить уніфікувати підходи та забезпечити порівнянність даних між різними дослідницькими групами. Окремої уваги потребує розробка етичних протоколів для VR-експериментів, які мають враховувати потенційний вплив на емоційний стан учасників і передбачати стандартизовані процедури інформованої згоди, моніторингу стану під час експерименту та постекспериментальної підтримки. Нарешті, для повноцінного використання потенціалу VR у кримінології необхідна інтеграція міждисциплінарних підходів із залученням фахівців когнітивної психології, нейронаук, комп'ютерних наук та етики.

Таким чином, інтеграція VR у кримінологічні дослідження не лише розширює інструментарій науки, але й формує нові стандарти міждисциплінарного аналізу девіантної поведінки. Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме підвищенню валідності, надійності та порівнянності результатів, отриманих із використанням імерсивних технологій.

Таблиця 2

Напрями практичного застосування VR у кримінології

Напрям	Мета	Приклад застосування
Моделювання злочинних ситуацій	Вивчення механізмів прийняття рішень, оцінка ризикованої поведінки	Відтворення сценаріїв крадіжок, нападів
Ресоціалізаційні програми	Формування нових моделей поведінки	Тренінги соціальної взаємодії для засуджених
Профілактика девіантної поведінки	Тренування навичок уникнення ризикованих ситуацій	Сценарії конфліктів у молодіжному середовищі

Список літератури:

1. Brooks Jr F.P. What's real about virtual reality? *IEEE Computer Graphics and Applications*. 1999. Vol. 19, No. 6. P. 16–27.
2. Sanchez-Vives M.V., Slater M. From Presence to Consciousness through Virtual Reality. *Nature Reviews Neuroscience*. 2005. Vol. 6, No. 4. P. 332–339.
3. Slater M., Wilbur S. A framework for immersive virtual environments (FIVE): Speculations on the role of presence in virtual environments. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*. 1997. Vol. 6, No. 6. P. 603–616.
4. Freeman D., Slater M., Bebbington P.E., Garety P.A., Kuipers E., Fowler D., Read C.M., Jordan J., Vinayagamoorthy V. Can virtual reality be used to investigate persecutory ideation? *Journal of Nervous and Mental Disease*. 2003. Vol. 191, No. 8. P. 509–514.
5. Valmaggia L.R., Freeman D., Green C., Garety P., Swapp D., Antley A., Prescott C., Fowler D., Kuipers E., Bebbington P., Slater M., Broome M., McGuire P. Virtual Reality and Paranoid Ideations in people with an «At Risk Mental State» for psychosis. *British Journal of Psychiatry*. 2007. Vol. 191, Suppl. 51. P. s63–s68.
6. Meehan M., Insko B., Whitton M., Brooks F.P. Physiological measures of presence in stressful virtual environments. *ACM Transactions on Graphics*. 2002. Vol. 21, No. 3. P. 645–652.
7. Botvinick M., Cohen J. Rubber hands 'feel' touch that eyes see. *Nature*. 1998. Vol. 391, No. 6669. P. 756.
8. Ehrsson H.H. The experimental induction of out-of-body experiences. *Science*. 2007. Vol. 317, No. 5841. P. 1048.
9. Lenggenhager B., Tadi T., Metzinger T., Blanke O. Video Ergo Sum: Manipulating Bodily Self-Consciousness. *Science*. 2007. Vol. 317, No. 5841. P. 1096–1099.
10. Petkova V.I., Ehrsson H.H. If I Were You: Perceptual Illusion of Body Swapping. *PLoS ONE*. 2008. Vol. 3, No. 12. e3832. doi:10.1371/journal.pone.0003832.
11. Garau M., Friedman D., Widenfeld H.R., Antley A., Brogni A., Slater M. Temporal and Spatial Variations in Presence: Qualitative Analysis of Interviews from an Experiment on Breaks in Presence. *Presence: Teleoperators and Virtual Environments*. 2008. Vol. 17, No. 3. P. 293–309.
12. Pan X., Slater M. A Preliminary Study of Shy Males Interacting with a Virtual Female. *PRESENCE 2007: The 10th Annual International Workshop on Presence*. Barcelona, 2007. P. 101–108.
13. Slater M. Place Illusion and Plausibility Can Lead to Realistic Behaviour in Immersive Virtual Environments. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 2009. Vol. 364, No. 1535. P. 3549–3557.

Horielova V. Yu. ILLUSIONS OF VIRTUAL REALITY AS A METHODOLOGICAL INSTRUMENT OF CRIMINOLOGICAL MODELLING

The article examines the possibilities of employing the phenomena of Place Illusion and Plausibility Illusion in virtual reality for the criminological modelling of the behaviour of offenders and potential victims in simulated criminogenic situations. It is emphasised that these concepts, developed within the fields of cognitive psychology and immersive technology research, create conditions for the emergence of a Response-As-If-Real (RAIR). It is precisely RAIR that opens up new perspectives for analysing criminogenic behaviour in controlled, yet ecologically valid experimental environments, thereby bringing virtual experience closer to real-life conditions. This study highlights that the application of VR enables the modelling of criminal scenarios with a high degree of realism, allowing for the examination of behavioural, physiological, and emotional responses in both offenders and victims. Furthermore, it facilitates the evaluation of resocialisation programmes within safe, controlled environments. The article argues for the development of methodological standards to ensure data validity and reliability, while addressing the ethical dimensions of immersive technologies, particularly regarding informed consent and psychological support for participants. It is concluded that the synergy between Place Illusion and Plausibility Illusion can serve as a pivotal methodological tool, creating models that integrate precise psychological concepts with practical utility for legal science. It is concluded that the integration of VR into criminology fosters an interdisciplinary approach, bridging cognitive psychology, legal theory, and criminological practice. The author presents recommendations for enhancing research methodology through the implementation of VR technologies. These include the application of standardised criminal scenarios, the systematic assessment of behavioural responses using objective physiological metrics, and the development of a repository of validated virtual scenarios for reuse across diverse research contexts.

Keywords: *virtual reality, Place Illusion, Plausibility Illusion, Response-As-If-Real (RAIR), criminology, criminological modelling, behavioural responses.*

Дата першого надходження статті до видання: 20.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 343
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/26

Луценко Ю. В.
https://orcid.org/0000-0002-8731-2941
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ ТА ГАРМОНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ З НОРМАМИ РИМСЬКОГО СТАТУТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Стаття присвячена комплексному теоретико-правовому дослідженню трансформації національної системи кримінальної юстиції України в умовах масштабної збройної агресії. У роботі проаналізовано тривалу еволюцію архітектури міжнародного кримінального правосуддя від фундаментальних принципів Нюрнберзького трибуналу до заснування Міжнародного кримінального суду. Обґрунтовано, що сучасний період характеризується найглибшою трансформацією світового правопорядку з часів Другої світової війни, де агресія РФ проти України виступила ключовим каталізатором для переосмислення існуючих та створення принципово нових механізмів забезпечення правосуддя.

Метою статті є ґрунтовний аналіз теоретико-правових засад формування системи міжнародних злочинів та процесу системної гармонізації національного законодавства України з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду. У ході дослідження детально розглянуто чотири ключові категорії діянь (Core International Crimes): геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Проаналізовано нову редакцію ст. 442 КК України, яка уточнює дефініцію геноциду (заміна «тяжких тілесних ушкоджень» на «серйозну шкоду») та запроваджує відповідальність за публічне підбурювання до його вчинення, що є критично важливим у контексті протидії дегуманізуючій пропаганді.

Особливу увагу приділено найбільш значущому прогресу в українському кримінальному праві – впровадженню ст. 442-1 КК України, яка вперше криміналізує злочини проти людяності. Висвітлено гостру правову проблему ретроактивності цієї норми через конституційний бар'єр принципу nullum crimen sine lege, що наразі обмежує можливість кваліфікації минулих злочинів у національних судах. Досліджено специфіку воєнних злочинів за ст. 438 КК України, де виявлено потребу у створенні деталізованого «каталогу» складів злочинів для підвищення якості правозастосування.

За результатами аналізу зроблено висновок, що прийняття Закону № 4012-IX заклало ґрунтовний нормативно-правовий фундамент для боротьби з безкарністю. Проте ефективність системи залежатиме від подальшого уточнення процесуальних процедур та усунення законодавчих прогалин для реального забезпечення принципу невідворотності покарання

Ключові слова: *злочини агресії, воєнні злочини, застосування зброї масового знищення, геноцид, екоцид, пропаганда війни, злочини проти людяності, збройний конфлікт, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, міжнародне кримінальне/гуманітарне право, біологічна зброя, військовополонений, комбатант, командна відповідальність, міжнародний правопорядок, міжнародне кримінальне право, світова безпекова політика, національна безпека, гармонізація законодавства, універсальна юрисдикція, національні цінності.*

Постановка проблеми. Сучасна архітектура міжнародного кримінального правосуддя пройшла тривалу еволюцію, що була викликана необхідністю реагування на найбільш гострі порушення людської гідності та загрози світовому правопорядку. Витоки цієї системи сягають завершення Другої світової війни, коли міжнародна спільнота вперше на практиці реалізувала ідею індивідуальної кримінальної відповідальності лідерів держав за злочини, що мають транскордонний характер. Нюрнберзький та Токійський трибунали заклали фундаментальні правові принципи, згідно з якими

© Луценко Ю. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

офіційний статус особи, включаючи статус глави держави чи уряду, не звільняє її від відповідальності за злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності [24].

Сьогодні глобальна система міжнародного правопорядку переживає період найглибшої трансформації з часів Другої світової війни. Збройна агресія РФ проти України стала каталізатором для переосмислення існуючих та створення принципово нових інституційних механізмів забезпечення правосуддя. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за своєю суттю, зазіхають на найбільш фундаментальні цінності світової спільноти, що вимагає не лише досконалої нормативної бази, а й ефективної системи органів, здатних реалізувати принцип невідворотності покарання незалежно від статусу злочинця [1; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом питання, які стосуються кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку присвячені роботи Н. С. Андрейченко, М. І. Бажанова, І. В. Басистої, Н. В. Дрьоміна-Волок, О. О. Дудорова, Д. О. Коваль, Ю. С. Резнік, В. Я. Тація, М. І. Хавронюка та інших науковців. Не дивлячись на те, що наукові розвідки зазначених науковців стосувалися кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку та написаних у різні етапи розвитку держави, праці цих науковців залишаються актуальними й дотепер.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний аналіз теоретико-правових засад формування системи міжнародних злочинів та процесу гармонізації національного законодавства України з нормами Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Виклад основного матеріалу. Протягом десятиліть Холодної війни ідея створення постійного міжнародного судового органу залишалася в стані стагнації через глибокі геополітичні розбіжності. Однак трагічні події 1990-х років, зокрема масові звірства в колишній Югославії та Руанді, змусили світове співтовариство повернутися до розробки системного механізму притягнення до відповідальності. Результатом цих зусиль стало прийняття 17 липня 1998 року Римського статуту, який заснував Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) першу постійну міжнародну кримінальну інституцію. Статут набув чинності 01 липня 2002 року після ратифікації шістдесятьма державами, що ознаменувало нову еру в боротьбі з безкарністю [24].

Для України питання правової кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства набуло екзистенційного значення у зв'язку зі збройною агресією РФ. Розділ XX КК України став ключовим інструментом національної системи правосуддя у відповідь на виклики повномасштабного вторгнення 2022 року [4].

Особливий інтерес для правозастосовної практики становить ст. 436-2 КК України, введена після початку повномасштабного вторгнення. Основною проблемою при застосуванні цієї норми є визначення повторності. Зокрема, у судовій практиці спостерігаються два підходи до кваліфікації репостів у соціальних мережах: як одиничного продовжуваного злочину або як сукупності злочинів, де кожен репост є окремим епізодом [4]. Це підкреслює необхідність глибокого аналізу умислу особи на поширення пропаганди та підтримку агресії.

Стаття 438 КК України виступає ключовим інструментарієм для переслідування за воєнні злочини. Як бланкетна норма, вона відсилає до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це дозволяє українським судам безпосередньо посилатися на Гаазькі конвенції та Додаткові протоколи до Женевських конвенцій. Проте виникає правова дискусія щодо розмежування дій за ст. 438 КК України та суміжними статтями, такими як ст. 260 КК України (Створення незаконних збройних формувань) або ст. 110 КК України (Посягання на територіальну цілісність). Судова практика схиляється до того, що за наявності ознак воєнного злочину пріоритет має віддаватися ст. 438 КК України, оскільки вона повніше відображає характер скоєного діяння в контексті міжнародного збройного конфлікту [4].

Таким чином необхідно відмітити, що належна імплементація норм міжнародного права в національне законодавство є не лише вимогою європейської інтеграції, а й необхідною умовою для забезпечення невідворотності покарання за агресію, воєнні злочини та геноцид [5].

І. Концептуальний аналіз основних міжнародних злочинів (Core International Crimes). Міжнародне право виокремлює чотири категорії діянь, які визнаються найбільш серйозними злочинами, що викликають занепокоєння всієї міжнародної спільноти: геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Кожен із цих складів має специфічні ознаки, що

визначають особливості процесу доказування та кваліфікації.

Геноцид: злочин зі спеціальним умислом. Геноцид часто характеризують як «серйозний злочин» через його суб'єктивну сторону, що вимагає наявності спеціального наміру (dolus specialis) повністю або частково знищити певну групу. Римський статут та КК України (у редакції 2024 року) визначають чотири типи груп, що перебувають під захистом: національні, етнічні, расові та релігійні [24].

Так, у теорії кримінального права до об'єктивної сторони геноциду (ст. 442 КК України) відносять: позбавлення життя членів групи, заподіяння членам групи серйозної шкоди, створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення, впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі, насильницьке створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню в такій групі, насильницька передача дітей з однієї групи в іншу.

Кримінальним законодавством визначено також зміст та правові наслідки такого діяння. Так, сюди відносять фізичне знищення представників захищеної групи з метою її ліквідації [17]; фізичне або ментальне каліцтво, що підриває життєздатність групи [24]; навмисне позбавлення доступу до їжі, води, медикаментів, депортація [5]; примусова стерилізація, примусові аборти, розділення чоловіків та жінок [24]; переміщення дітей в іншу групу з метою знищення ідентичності [2].

Нова редакція ст. 442 КК України виправила певні невідповідності. Зокрема, було замінено «заподіяння тяжких тілесних ушкоджень» на «заподіяння серйозної шкоди», що ширше охоплює як фізичне, так і психічне здоров'я членів групи. Також було вилучено формулювання про «скорочення дітонародження», яке не відповідає автентичному тексту ст. 6 Римського статуту [6].

Також важливою новелою українського законодавства стало введення відповідальності за публічне підбурювання до геноциду, що здійснюється через засоби масової інформації або іншим публічним шляхом [2]. Це відображає розуміння того, що геноцидальні акти часто є результатом тривалої дегуманізації жертв через пропаганду.

Разом з цим експерти вказують на потенційну небезпеку нової редакції ч. 2 ст. 442 КК України, яка встановлює відповідальність за прямі та публічні заклики до геноциду [18]. Уточнення щодо публічного характеру та специфічної мети закликів, хоч і наближає норму до міжнародних стандартів, може призвести до того, що дії, які раніше кваліфікувалися за ширшим визначенням, будуть декриміналізовані. Це створює юридичну невизначеність щодо вже винесених вироків та триваючих розслідувань, де умисел на геноцид через пропаганду був доведений за попередніми стандартами [25].

ІІ. Злочини проти людяності: системність та масштабність. Найбільш значущим прогресом стало впровадження до національного законодавства ст. 442-1 КК України (Злочини проти людяності). До 2024 року українське право не знало цієї категорії діянь, що змушувало правоохоронців кваліфікувати системні напади на цивільних виключно як воєнні злочини, хоча останні вимагають наявності зв'язку (nexus) зі станом війни, тоді як злочини проти людяності можуть вчинятися і поза контекстом активних бойових дій.

Незважаючи на успіх у криміналізації, практичне застосування ст. 442-1 КК України стикається з фундаментальною проблемою дії закону в часі. Принцип *nullum crimen sine lege* (ст. 58 Конституції України) забороняє зворотну дію кримінального закону, що погіршує стан особи. Таким чином, ст. 442-1 КК України може застосовуватися лише до подій, які були вчинені після жовтня 2024 року. Це означає, що понад десять років агресії, включаючи події в Бучі, Маріуполі та систематичні депортації дітей до 2024 року, не можуть бути кваліфіковані за цією статтею в національних судах [22]. Хоча міжнародне право (ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) дозволяє ретроактивне покарання за злочини, що були такими за міжнародним правом у момент вчинення, український законодавець не передбачив спеціального механізму для подолання цього конституційного бар'єру [25].

Також необхідно звернути увагу, що злочини проти людяності відрізняються від звичайних кримінальних правопорушень контекстуальним елементом: вони повинні вчинятися як частина широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення [24]. При нагоді слід зазначити, що до 2024 року український КК не містив окремої загальної статті для цієї категорії, що ускладнювало переслідування за акти насильства, які не підпадали під визначення воєнних злочинів [5]. Прийняття 09 жовтня 2024 року Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України

у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» № 4012-IX виправило цей недолік, запровадивши ст. 442-1 КК України [2]. Разом з цим глибокий аналіз зазначених нормативно-правових актів вказує на те, що багато новел мають фрагментарний характер.

Перелік діянь, що складають злочини проти людяності, включає умисне вбивство, винищення, поневолення, депортацію, катування, сексуальне насильство, переслідування ідентифікованих груп за політичними, расовими чи релігійними ознаками, а також злочин апартеїду [2]. Особливу увагу приділено гендерно зумовленим злочинам, таким як примусова вагітність та сексуальне рабство, що вперше отримали чітке визначення в міжнародному праві через Римський статут [26].

III. Воєнні злочини та міжнародне гуманітарне право. Воєнні злочини – це серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються в умовах збройного конфлікту. Вони базуються на нормах Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них [3]. На відміну від злочинів проти людяності, воєнні злочини обов'язково пов'язані зі станом війни (nexus) та можуть бути спрямовані як проти цивільних осіб, так і проти комбатантів, які припинили участь у бойових діях [5].

КК України у ст. 438 передбачає відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території та застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом [5]. Римський статут значно розширив цей перелік, включивши до нього використання дітей-солдатів та навмисні атаки на об'єкти, що не є військовими цілями, такі як школи, лікарні та культурні пам'ятки [24].

Стаття 438 КК України залишається основним інструментом переслідування за порушення законів та звичаїв війни. Вона має бланкетний характер, відсилаючи до міжнародних договорів. Разом з цим Закон № 4012-IX [2] не виправив головну ваду цієї статті – відсутність деталізованого переліку («каталогу») воєнних злочинів [22].

Попередній законопроєкт № 2689 пропонував імплементувати вичерпний список із понад 40 складів воєнних злочинів, але чинний закон обмежився лише уточненням назви статті та деяких санкцій. Це змушує українських суддів і прокурорів самостійно тлумачити норми міжнародного гуманітарного права, що призводить до низької якості обвинувальних актів та ризику скасування вироків через невизначеність елементів складу злочину. Більше того, певні діяння, визнані воєнними злочинами за Римським статутом (наприклад, напади на довкілля або використання дітей-солдатів), досі не отримали прямої криміналізації в КК України [22].

IV. Злочин агресії: відповідальність за розв'язання війни. Злочин агресії визначається як планування, підготовка, ініціювання або виконання акту агресії особою, яка здатна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави [24]. Це так званий «лідерський злочин», де суб'єктом може бути лише особа з вищого керівництва [21]. Стаття 437 КК України (у редакції 2024 року) була синхронізована з Кампальськими поправками до Римського статуту, що дозволяє більш чітко кваліфікувати дії, які призвели до порушення територіальної цілісності України [2].

У теорії кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку прийнято поділяти критерії злочину агресії на три групи: 1) характер та масштаб (дія має бути очевидним порушенням Статуту ООН); 2) суб'єкт злочину (особи на владних посадах (політичне та військове керівництво); 3) дії держави (вторгнення, бомбардування, блокада портів, напад на збройні сили).

V. Гармонізація національного законодавства України з Римським статутом. Процес ратифікації Римського статуту в Україні був тривалим і завершився у серпні 2024 року, коли Президент України підписав відповідний закон [20]. Це вимагало системного перегляду КК та КПК України для забезпечення комплементарності з МКС. Прийняття 09.10.2024 року Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» став інструментом, що інтегрував міжнародні стандарти в національну правову систему [2]. Основна мета даного нормативно-правового акту це спрямування на приведення положень КК України у відповідність до норм Римського статуту МКС та забезпечення кримінально-правового переслідування за найбільш тяжкі міжнародні злочини (злочин геноциду, злочин агресії, злочини проти людяності та воєнні злочини).

Доповнення КК України ст. 442-1 покликане запровадити в Україні кримінальну відповідальність за злочини проти людяності та імплемен-

тувати ст. 7 Римського статуту. З метою приведення у відповідність до ст. 8 та 8bis Римського статуту МКС було запропоновано замінити назву ст. 437 КК України (Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни) на (Злочин агресії), а також ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) на (Воєнні злочини). Частину першу ст. 442 КК України (Геноцид) викладено у відповідності до тексту ст. 6 Римського статуту МКС, а саме передбачено, що, крім діянь, наведених у чинному КК України, кримінальнокараним повинно бути й заподіяння психічного розладу з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи. З метою імплементації ст. 28 Римського статуту Законом пропонувалось доповнити КК України новою ст. 31-1, яка встановлює кримінальну відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників, за будь-який злочин, передбачений ст.ст. 437–439, 442, 442-1 КК України, вчинений підлеглою особою, яка на момент вчинення злочину перебувала під його фактичним командуванням і контролем, за умови що при цьому він достовірно знав або проігнорував інформацію, яка явно вказувала на те, що зазначена підлегла особа вчиняла або мала намір вчинити такий злочин, але не вжив дій, яких повинен був і міг вжити у межах своїх повноважень для запобігання чи припинення вчинення злочину або для повідомлення про такий злочин органу досудового розслідування. Також Законом запропоновано внести зміни до ст.ст. 49, 68, 80, 96-3, 96-9 КК України, що забезпечать належне запобігання юридичної та фактичної безкарності за злочини, передбачені ст.ст. 437–439, 442, 442-1 КК України Закону, правовий зміст яких вимагає застосування реального і адекватного покарання до осіб, які їх вчинили, з урахуванням вимог Римського статуту. З метою виконання вимог ст. 70 Римського статуту (Злочини проти відправлення правосуддя), яка передбачає можливість передачі державам провадження щодо злочинів, спрямованих на протидію розслідуванню і розгляду справи МКС, до ст.ст. 376, 384 КК України включаються відповідні примітки. Зміни до КПК України випливають зі змін до КК України і визначають, що слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених новою ст. 442-1 КК України (Злочини проти людяності). Також щодо цих злочинів передбачено здійснення спеціального досудового розслідування. Виключення примітки у розділі IX-2 КПК України, на думку законодавця повинно забезпечити повний обсяг співробітництва з МКС, який Україна зобов'язана надавати після набрання чинності для неї Римським статутом [19].

VI. Інститут командної відповідальності. Одним із найважливіших нововведень стало впровадження ст. 31-1 КК України, яка закріплює відповідальність військових командирів та інших начальників за злочини їхніх підлеглих. Запровадження ст. 31-1 КК України стало відповіддю на вимоги ст. 28 Римського статуту де передбачено, що командир несе кримінальну відповідальність за геноцид, злочини проти людяності чи воєнні злочини підлеглих, якщо він знав або повинен був знати про їх вчинення, але не вжив заходів для їх запобігання чи припинення [2]. Цей інститут змінює парадигму відповідальності, унеможливлюючи виправдання командирів тим, що вони не віддавали прямих наказів. Проте спосіб імплементації цієї норми викликав значні теоретичні та практичні дискусії.

Командна відповідальність має глибокі міжнародно-правові корені, адже розвивалася від Нюрнберзького і Токійського трибуналів до сучасного Римського статуту. В Україні вона була імплементована через ст. 31-1 КК України лише у жовтні 2024 року. Певні елементи командної відповідальності вже частково були відображені у ст. 426 та 438 КК України, однак вони не охоплювали всі необхідні аспекти.

Разом з тим, міжнародне кримінальне право визнає командну відповідальність окремим видом кримінальної відповідальності, що не є формою співучасті. Відповідальність виникає не за вчинення злочину, а за невиконання обов'язку запобігти або покарати злочини підлеглих. Це фундаментальна відмінність, яка має критичне значення для слідства та кваліфікації [8].

Водночас, застосування принципу командної відповідальності за вчинення воєнних злочинів і, відповідно, злочинів проти людяності не є оптимальним. Крім того, розслідування військових злочинів не завжди проводяться належним чином. У воєнний час, коли немає доступу до територій, часто використовуються стандарти доказування, які не завжди збігаються з вимогами КПК України. У зв'язку з цим варто задуматися, як удосконалити відповідні слідчі процедури і забезпечити, щоб судовий розгляд відбувався в рамках кримінального процесуального законодавства [29].

При нагоді необхідно зазначити, що законодавець розмістив ст. 31-1 у Розділі VI Загальної частини КК (Співучасть у кримінальному правопору-

шенні) [16]. Це рішення вважається помилковим з точки зору класичної доктрини кримінального права. Співучасть передбачає умисну спільну участь кількох осіб, тоді як командна відповідальність може виникати через необережність командира (критерій «повинен був знати») [23]. Оскільки командир не поділяє умисел підлеглого на вчинення вбивства чи катування, а відповідає за власну бездіяльність (нездійснення контролю), це діяння за своєю природою ближче до злочину *sui generis* або форми причетності [16].

Досліджуючи інститут командної відповідальності необхідно звернути увагу на порівняльну характеристику суб'єктивної сторони даного злочину. Так, українська редакція ст. 31-1 КК України є більш вузькою, ніж ст. 28 Римського статуту. Вона передбачає відповідальність лише тоді, коли командир достовірно знав або проігнорував інформацію, яка явно вказувала на злочин. У той же час Римський статут використовує стандарт «знав або в силу обставин на той час повинен був знати» (*should have known*) [23]. Використання терміну «явно вказувала» створює вищий поріг доказування для прокурорів, дозволяючи командирам стверджувати, що наявна у них інформація не була достатньо «явною» [6]. Крім того, виникає складність із формулою кваліфікації. Згідно з ч. 3 ст. 31-1 КК України, обвинувачення має посилатися одночасно на ст. 31-1 КК України та статтю Особливої частини, що описує злочин підлеглого. Якщо підлеглий вчинив кілька злочинів, або кілька підлеглих вчинили різні злочини, формула стає надзвичайно громіздкою (наприклад, ч. 2 ст. 31-1, ч. 1 ст. 438, ч. 1 ст. 442-1 КК України) [7].

VII. Зміни в системі покарань та процесуальні особливості. Ратифікація статуту також спричинила зміни в загальній частині КК України. Зокрема, було оновлено ст. 8 КК України стосовно дії закону в просторі, що дозволяє українським судам застосовувати універсальну юрисдикцію у певних випадках [2]. Важливим кроком стало скасування строків давності для всіх категорій основних міжнародних злочинів (ст.ст. 49 та 80 КК України), що гарантує можливість притягнення до відповідальності навіть через десятиліття [27].

У КПК України було розширено Розділ IX-2, який регламентує особливості співробітництва з МКС [17]. Це включає процедури передачі підозрюваних, виконання запитів про допомогу та обмін доказами. Законом також уточнено умови проведення заочних розслідувань (*in absentia*), які є критично важливими в умовах, коли підозрювані особи перебувають на непідконтрольних територіях або на території РФ [29].

Ратифікація ст. 124 Римського статуту призвела до того, що на сім років виключається юрисдикція МКС щодо воєнних злочинів, вчинених громадянами України. Це рішення стало результатом внутрішньополітичного компромісу для заспокоєння військових та спецслужб, які побоювалися «політично мотивованих» переслідувань з боку Гааги [28].

Необхідно також зазначити, що ст. 124 Римського статуту виявилася суперечливою для багатьох держав. У 2015 році після голосування під час 14-ї сесії Асамблеї держав-учасниць було прийнято поправку, яка повністю виключає це положення з Римського статуту.

Однак ця розробка є переважно дискусійною. Відповідно до правил і процедур, що регулюють Римський статут, стаття 124 залишатиметься чинною для всіх країн до одного року після того, як більшість держав-учасниць ратифікують цю поправку. На сьогоднішній день лише 24 держави-учасниці зі 110 країн фактично ратифікували його.

З точки зору юрисдикції, ратифікація Україною Римського статуту мало змінюється, оскільки країна визнає юрисдикцію МКС щодо злочинів, скоєних на її території з листопада 2013 року. Це вже дозволило Суду розслідувати ймовірні військові злочини, скоєні в Україні, в тому числі пов'язані з анексією Росією АР Криму в 2014 році та повномасштабним вторгненням у 2022 році.

Як обов'язкова умова вступу України до ЄС, деякі спостерігачі кажуть, що ратифікація відштовхує країну ще далі від ідеологічної та територіальної хватки Росії. Однак, як показує державний візит Президента Росії В. Путіна до Монголії у вересні 2025 року, МКС все ще стикається зі значними проблемами у затриманні високопосадовців Росії та притягненні їх до відповідальності [28].

Висновки. Аналіз сучасного стану кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку свідчить про фундаментальну трансформацію правового поля України та світу. Ратифікація Римського статуту, створення Спеціального трибуналу щодо агресії та впровадження інституту командної відповідальності у 2024–2025 роках сформували міцне підгрунтя для боротьби з безкарністю.

Ратифікація Римського статуту в серпні 2024 року та прийняття імплементаційного Закону України «Про внесення змін до Кримінального та

Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» ознаменували завершення тривалого процесу гармонізації національного законодавства з міжнародним правом. Це не лише технічне оновлення КК України, а стратегічний крок, що забезпечує комплементарність української правової системи з Міжнародним кримінальним судом та відповідає вимогам європейської інтеграції.

Також з ратифікацією Римського статуту відбувся суттєвий прогрес у визначенні основних міжнародних злочинів (Core International Crimes): злочини проти людяності (ст. 442-1 КК України), який був вперше введений до КК України, що дозволяє переслідувати за системні напади на цивільне населення поза контекстом війни; геноцид (ст. 442 КК України), який був системно оновленим термінологією (заміна «тяжких тілесних ушкоджень» на «серйозну шкоду») та введено відповідальність за публічне підбурювання до геноциду; злочин агресії (ст. 437 КК України), який був синхронізований з Кампальськими поправками, що чітко визначає його як «лідерський злочин».

Необхідно також звернути увагу, що окрім прогресивних моментів, існують значні виклики для практичного правозастосування. Так, залишається проблема ретроактивності: (через конституційний принцип nullum crimen sine lege (ст. 58 Конституції), ст. 442-1 КК України не може застосовуватися до подій, що сталися до жовтня 2024 року (наприклад, злочини вчинені в Маріуполі чи Бучі), що обмежує національне правосуддя у кваліфікації минулих кримінальних правопорушень саме як злочинів проти людяності.

Не вирішиним залишається і відсутність каталогу воєнних злочинів. Так, ст. 438 КК України залишилася бланкетною нормою без деталізованого переліку складів злочинів, що змушує суддів самостійно тлумачити норми міжнародного гуманітарного права, створюючи ризики для якості обвинувальних актів.

Впровадження відповідальності командирів за злочини підлеглих є ключовою новелою, проте її реалізація має і ряд недоліків. Зокрема, помилкова класифікація: Розміщення цієї норми у Розділі VI Загальної частини (Співучасть у кримінальному правопорушенні) КК України є теоретично невірним, оскільки командна відповідальність ґрунтується на бездіяльності та необережності командира, а не на спільному умислі з виконавцем. Завищений поріг доказування: українська редакція вимагає, щоб інформація «явно вказувала» на злочин, тоді як Римський статут використовує ширший стандарт – «повинен був знати» (should have known), що може ускладнити притягнення командирів до відповідальності в національних судах.

Ратифікація Римського статуту дозволяє Україні повноцінно використовувати інструменти міжнародного правосуддя, включаючи скасування строків давності та використання універсальної юрисдикції. Однак ефективність системи все ще залежить від політичної волі держав-учасниць МКС (приклад візиту Путіна до Монголії) та здатності української процесуальної системи адаптувати стандарти доказування до умов воєнного часу.

Отже, Україна створила міцьний нормативно-правовий фундамент, але для реального забезпечення невідворотності покарання необхідне подальше уточнення процесуальних процедур та усунення догматичних суперечностей у національному кримінальному законодавстві. Кінцевою метою цих зусиль є не лише покарання конкретних осіб, а й підтвердження верховенства права як основи світового порядку, де агресія та геноцид неминуче призводять до лави підсудних.

Список літератури:

1. Березніков О. Родовий об'єкт злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Юридичний вісник. 2019. № 3. С. 155–160. URL: https://yurvisnyk.in.ua/v3_2019/26.pdf.
2. Верховна Рада України прийняла імплементаційний Закон «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: https://court.gov.ua/press/news/1683067/.
3. Визначення воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/viznachennya-voennih-zlochiniv-u-mizhnarodnomu-kriminalnomu-pravi.html.
4. Воєнні злочини РФ: суддя ККС ВС Микола Мазур проаналізував резонансні склади кримінальних правопорушень. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1330973/.
5. Воєнні злочини: особливості кваліфікації за міжнародним та національним законодавством. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_voen_zlochunu_NSHSU.pdf.

6. Експертне опитування. Як завершити гармонізацію кримінального законодавства України з міжнародним кримінальним правом? URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2025/07/ekspertne_opytuvannya_web.pdf.

7. Задоя К. П. Особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія право. Вип. 89 (3). 2025. С. 226–230. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.33.

8. Інститут командної відповідальності: виклики та шляхи їх подолання у національній практиці. URL: https://justiceweek.ccl.org.ua/?p=1755.

9. Луценко Ю. В. Доктринальні положення кримінально-правової політики держави у сфері забезпечення воєнної безпеки України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Вип. 138. 2019. С. 84–96. DOI: http://dx.doi.org/10.17721/apmv.2018.138.0.

10. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2024. Том 35 (74) № 4. С. 86–93. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.4/15.

11. Луценко Ю. В. Поняття та зміст воєнної безпеки України у світлі сучасних викликів та загроз. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* Вип. 137. 2018. С. 33–47. DOI: http://dx.doi.org/10.17721/apmv.2018.137.0.33-47.

12. Луценко Ю. В. Поняття, система та класифікація видів безпеки в контексті міжнародного правопорядку. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4 (6). С. 31–39. DOI: http://dx.doi.org/10.32518/2617-4162-2019-4-31-39.

13. Луценко Ю. В. Правові аспекти класифікації злочинів проти воєнної безпеки України, які віднесені до Розділу I Особливої частини КК України (Злочини проти основ національної безпеки України) (Частина 1). *Соціально-правові студії.* 2020. Вип. 3(9). С. 8–17. DOI: http://dx.doi.org/10.32518/2617-4162-2020-3-8-17.

14. Луценко Ю. В. Правові засади формування та реалізації воєнної політики України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 4. 130-136. URL: https://instzak.com/index.php/journal/article/view/1736.

15. Луценко Ю. В. Теоретико-правові аспекти воєнної сфери в системі державної безпеки України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 3(32). С. 49–53. DOI https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i3(32).602.

16. Марін О. Проблеми впровадження «командної» відповідальності у національне кримінальне право України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 90 (4). 2025. С. 88–96. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.4.12.

17. Новели КК України та КПК України. Імплементація Римського Статуту Міжнародного кримінального суду – Ірина Гловюк. URL: https://www.hsa.org.ua/blog/noveli-kk-ukrayini-ta-kpk-ukrayini-implementaciia-rimskogo-statutu-miznarodnogo-kriminalnogo-sudu-irina-gloviuk.

18. Опубліковано зміни до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів з урахуванням положень Римського статуту. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/231386_opublkovano-zmni-do-krimnalnogo-ta-krimnalnogo-protsesualnogo-kodeksv-z-urakhuvannyam-polozhen-rimskogo-statutu.

19. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього». URL: blob:https://itd.rada.gov.ua/2a72647b-fb5e-446e-b5fb-a09ddb0efa2d.

20. Президент підписав підтриманий ВРУ Закон про ратифікацію Римського статуту МКС. URL: https://legal100.org.ua/prezydent-pidpysav-pidtrymanyj-vru-zakon-pro-ratyfikacziyu-rymskogo-statutu-mks/.

21. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України. URL: https://rm.coe.int/ukr-faq-special-tribunal-2778-2072-3213-2/1680b67922.

22. Хроніки народження одного карго-культу: як та чому процес гармонізації українського кримінального законодавства з міжнародним кримінальним правом рухається у неправильному напрямку. URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/hroniky-narodzhennya-odnogo-kargo-kultu.pdf.

23. Щотижневий аналіз 14–20 серпня 2024 року. URL: https://pravo.org.ua/analytical-materials/shhotyzhnevyj-analiz-14-20-serpnya-2024-roku/.

24. FALQs: International Criminal Court – 25th Anniversary of the Adoption of the Rome Statute. URL: https://blogs.loc.gov/law/2023/07/falqs-international-criminal-court-25th-anniversary-of-the-adoption-of-the-rome-statute/.

25. Implementation of the Rome Statute in Ukraine: What to Expect in Practice. URL: https://ulag.org.ua/articles-and-publications/implementation-of-the-rome-statute-in-ukraine-what-to-expect-in-practice/.

26. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: https://www.law.cornell.edu/gender-justice/resource/rome_statute_of_the_international_criminal_court.
27. Rome Statute. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Rome_Statute.
28. Ukraine overcomes challenges to become 125th country to ratify Rome Statute. URL: https://www.ibanet.org/ukraine-overcomes-challenges-to-become-125-country-to-ratify-rome-statute.
29. Ukraine's 2025 Challenges for Justice. URL: https://iwpr.net/global-voices/ukraines-2025-challenges-justice.

Lutsenko Yu. V. TRANSFORMATION OF THE SYSTEM OF INTERNATIONAL CRIMES AND HARMONIZATION OF THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE WITH THE NORMS OF THE ROME STATUTE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS, PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION

The article is devoted to a comprehensive theoretical and legal study of the transformation of Ukraine's national criminal justice system in the context of full-scale armed aggression. The work analyzes the long-term evolution of the international criminal justice architecture, from the fundamental principles of the Nuremberg Tribunal to the establishment of the International Criminal Court. It is argued that the contemporary period is characterized by the most profound transformation of the global legal order since World War II, with the Russian Federation's aggression against Ukraine serving as a key catalyst for rethinking existing mechanisms and creating fundamentally new ones to ensure justice.

The purpose of the article is an in-depth analysis of the theoretical and legal foundations of the international crime system and the process of systemic harmonization of Ukraine's national legislation with the norms of the Rome Statute of the International Criminal Court. The study examines in detail four key categories of acts (Core International Crimes): genocide, crimes against humanity, war crimes, and the crime of aggression. The analysis covers the new version of Article 442 of the Criminal Code of Ukraine, which clarifies the definition of genocide (replacing «grievous bodily harm» with «serious harm») and introduces liability for public incitement to its commission—a step deemed critical in countering dehumanizing propaganda.

Particular attention is paid to the most significant progress in Ukrainian criminal law: the introduction of Article 442-1 of the Criminal Code of Ukraine, which criminalizes crimes against humanity for the first time. The article highlights the acute legal issue regarding the retroactivity of this provision due to the constitutional barrier of the nullum crimen sine lege principle, which currently limits the ability to qualify past crimes in national courts. Furthermore, the specifics of war crimes under Article 438 of the Criminal Code are investigated, identifying a need for a detailed «catalog» of specific crime elements to improve the quality of law enforcement.

Based on the analysis, it is concluded that the adoption of Law No. 4012-IX has laid a solid regulatory framework for the fight against impunity. However, the system's effectiveness will depend on the further refinement of procedural mechanisms and the elimination of legislative gaps to truly ensure the principle of the inevitability of punishment.

Keywords: *crime of aggression, war crimes, use of weapons of mass destruction, genocide, ecocide, propaganda of war, crimes against humanity, armed conflict, Rome Statute, International Criminal Court, international criminal/humanitarian law, biological weapons, prisoner of war, combatant, command responsibility, international legal order, international criminal law, global security policy, national security, harmonization of legislation, universal jurisdiction, national values.*

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/27

Борейко Г. Д.
https://orcid.org/0000-0002-5592-4302
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОКРЕМА УХВАЛА ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРАВОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено правову природу окремої ухвали у кримінальному провадженні як засобу реагування на зловживання правом учасниками кримінального провадження. Зроблено висновок, що окрема ухвала суду – це вид ухвали суду, яка є засобом реагування на зловживання правами чи порушення вимог законодавства, а також прав, свобод та законних інтересів особи. Одночасно, окрема ухвала є одним із засобів протидії зловживанню правом у кримінальному провадженні, за допомогою якої слідчий суддя чи суд реагує на використання наданих учасника провадження прав всупереч їх призначенню та забезпечує виконання завдань кримінального провадження. Окрема ухвала є підставою для застосування заходів юридичної відповідальності до учасників провадження, які вчинили зловживання правом та має превентивне або контрольно-наглядове значення для недопущення таких зловживань в майбутньому.

Вивчено практику реалізації судами повноваження щодо винесення окремої ухвали та виконання їх відповідними органами чи посадовими особами.

Системний аналіз законодавства та судової практики засвідчує, що за відсутності спеціального нормативного регулювання винесення такого судового рішення як окрема ухвала, суди все ж таки вправі приймати вказані рішення з метою виконання завдань кримінального провадження та вирішення питань процесуального характеру. При цьому, випадки реагування на порушення прав і свобод людини засобом винесення судами окремої ухвали зустрічаються нечасто, а винесення окремої ухвали як способу реагування, власне, на зловживання правами учасниками провадження взагалі є поодинокими.

Запропоновано внести доповнення до Кримінального процесуального кодекс України (далі – КПК України) щодо врегулювання порядку та підстав винесення окремої ухвали, в тому числі як засобу реагування на зловживання правами учасниками кримінального провадження.

Ключові слова: *окрема ухвала, суд, зловживання правом, учасники кримінального провадження.*

Постановка проблеми. Проблема зловживання правом у кримінальному провадженні є надзвичайно складною і, одночасно, однією з найбільш важливих для вирішення. Поширення випадків зловживання правом учасниками кримінального провадження негативно впливає на дотримання прав інших його учасників та на хід і результати провадження. Важливо розуміти, що вжиття правових заходів реагування на зловживання правом відіграє ключову роль у попередженні його вчинення. І одним із таких заходів, як показує практика, є окрема ухвала суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут окремої ухвали має давню історію, однак у доктрині сучасного кримінального процесу досліджений недостатньо. З прийняттям чин-

© Борейко Г. Д., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

ного КПК України 2012 року, цей інститут практично був нівельований, а тому й залишається мало дослідженим. Лише окремі аспекти правової природи окремої ухвали та можливостей її використання у кримінальному провадженні знайшли свого відображення у роботах Н.Р. Бобечка, Ю.М. Грошевого, Т.В. Маляренка, С.С. Мар'янова, Т.Б. Сеника та інших. Але окрема ухвала як засіб протидії саме зловживанню правом у кримінальному провадженні фактично залишилось за межами доктринальних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є системний аналіз кримінального процесуального законодавства та судової практики використання слідчими суддями, судами окремої ухвали як засобу реагування на зловживання правом у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Прагнення встановлення справедливості, а не маніпулювання законом у той чи інший спосіб, є основою будь-якої правової системи. Однак надмірне акцентування на правах людини, залишаючи на задньому плані її обов'язки, призводить до загострення бажання людини реалізувати своє право негайно, беззаперечно і нерідко всупереч закону може призвести до порушення права та свобод інших осіб. І тут цю думку влучно підкреслює відомий афоризм: «Моя свобода розмахувати руками закінчується там, де починається ніс мого сусіда». Ця метафора досить точно нагадує і наголошує про наявність у людини не лише права, але й обов'язку дотримуватись прав інших людей. Порушення межі між цими поняттями, к правило, є наслідком зловживання правом. Тому забезпечення балансу між цими елементами правового статусу особи є надзвичайно важливим для забезпечення справедливості загалом і правосуддя зокрема.

Проблема ж зловживання правом у кримінальному провадженні безпосередньо пов'язана із перешкоджанням виконання його завдань, в тому числі й встановленню істини у ньому. Варто відзначити, що на законодавчому рівні відсутній чіткий алгоритм протидії цьому негативному правовому явищу, оскільки неможливо визначити порядок реалізації суб'єктами кримінального провадження своїми правами у кожній ситуації та передбачити усі можливі способи зловживання ними. Проте необхідно шукати шляхи вирішення цієї проблеми, досліджуючи засоби і можливості протидії зловживання правом саме учасниками кримінального провадження.

Норми чинного КПК України безпосередньо не передбачають можливості прийняття окремої ухвали як засобу реагування на виявлені порушення закону чи зловживання правом у кримінальному провадженні. Проте у Кодексі адміністративного судочинства України (ст. 249), Цивільному процесуальному кодексі України (ст. 262), Господарському процесуальному кодексі України (ст. 246) закріплено норми, які безпосередньо регламентують підстави та порядок винесення окремої ухвали судом, зокрема, й у випадку зловживання процесуальними правами. У КПК України лише в одному випадку згадується можливість суду одночасно з ухваленням вироку щодо обвинуваченого, в якого є неповнолітні діти чи непрацездатні особи, порушити окремою ухвалою питання перед службою в справах дітей або відповідним органом опіки та піклування, органом соціального захисту населення про необхідність влаштування цих неповнолітніх, непрацездатних або встановлення над ними опіки чи піклування (ст. 378).

Але аналіз судової практики щодо кримінальних проваджень за останні 5 років (період 2021–2025 роки) засвідчує, що окремі ухвали у ньому, окрім випадків, передбачених ст. 378 КПК України, суди приймають також і з метою повідомлення уповноважених органів чи їх посадових осіб про факти порушення закону, які потребують належного реагування для їх усунення, недопущення їх у майбутнього та усунення порушень права та свобод людини. Як свідчить вивчення судової практики, найпоширенішими порушеннями, про які зазначалось в окремих ухвалах є наступні:

– невиконання ухвал суду про привід та неповідомлення суд про причини невиконання;

– допущення процесуальних порушень під час розгляду справи судом нижчої інстанції;

– несвоєчасної та неналежної реєстрації вхідної документації працівниками апарату суду;

– надання до суду недостовірної інформації;

– невиконання рішень судів, зокрема, ухвал про внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), ухвал про оголошення обвинуваченого в розшук та інші;

– повідомлення про наявність в діяннях певних осіб ознак складу кримінального правопорушення для внесення відомостей до ЄРДР та проведення досудового розслідування;

– порушення процесуального законодавства на досудовому розслідуванні (звернення уваги прокурору-процесуальному керівнику на факт безпідставної зміни підслідності, тривалість розслідування кримінального провадження без при-

йняття основних процесуальних рішень, неознайомлення обвинуваченого з матеріалами дізнання та інші).

– зловживання адвокатом правами та ініціювання питання про притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Як вбачається із проведеного дослідження, слідчий суддя, суд, виконуючи свої функції, приймає окремі ухвали як засіб дотримання законності в діяльності фізичних та юридичних осіб, державних органів та їх посадових осіб та забезпечення ними прав і свобод людини. Тож, для даного випадку, окрема ухвала – це ухвала, в якій суд, слідчий суддя реагує на виявлені порушення закону чи зловживання правом та є формою превентивного або контрольно-наглядового впливу на осіб, які допустили такі діяння.

Окремі ухвали, як свідчить судова практика, постановлялись як за власною ініціативою суду, так і з ініціативи учасників кримінального провадження. Проте прийняття такого рішення є правом, а не обов'язком суду, слідчого судді. Поряд з цим, у рішеннях також зазначалось про необхідність повідомлення суду чи слідчого судді про результати розгляду окремої ухвали.

Одночасно, нами встановлено, що незважаючи на відсутність законодавчого регулювання порядку та визначення підстав винесення окремої ухвали, суди мотивують прийняття такого рішення наступним. Так, в окремих ухвалах суди зазначають, що процесуальні рішення ухвалюються для встановлення і закріплення кримінальними процесуальними засобами ознак вчиненого кримінального правопорушення, доведеності винуватості (невинуватості) осіб, які його вчинили під час кримінального провадження, інших обставин, передбачених ст. 91 КПК України, а також задля забезпечення кримінального провадження.

Варто відзначити, що майже у кожній проаналізованій нами окремій ухвалі суди покликались на обґрунтування, викладене в постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 14.06.2021 у справі № 686/9636/18 [1]. У ній суд зазначив, що окрема ухвала є одним із інструментів реагування на зловживання процесуальними правами у кримінальному провадженні та вказав на наявність у суду повноважень щодо ухвалення такого процесуального рішення. Верховний Суд у названій постанові зробив висновок, що суд апеляційної інстанції за наявності відповідних підстав має процесуальні повноваження для постановлення ухвал, які не вирішують справи по суті, однак звертають увагу уповноважених органів на встановлені у кримінальному провадженні факти порушення закону, які потребують вжиття належних заходів реагування. Одночасно, Верховний Суд зазначив, що відповідно до ст. ст. 369, 418 КПК України суд апеляційної інстанції будь-яке рішення приймає у формі ухвали, окрім випадку, передбаченого п. 3 ч. 1 ст. 407 КПК України, коли суд ухвалює відповідний вирок. Тому доводи щодо відсутності в апеляційного суду процесуальних повноважень для постановлення зазначеної ухвали є необґрунтованими. Крім цього, суд вказав, що системне та телеологічне (цільове) тлумачення норм, закріплених у п. 10 ч. 1 ст. 3, ст. ст. 91, 110, 369, 371, 373 та 419 КПК України дає змогу дійти висновку про те, що рішення судів будь-якої інстанції приймається у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність; вони спрямовані на досягнення завдань кримінального провадження, постановлені або ухвалені в межах судового розгляду (встановлених для відповідного виду провадження), тобто процесуальні рішення ухвалюються задля забезпечення кримінального провадження. Тож, як наслідок, Верховний Суд вбачає за можливе ухвалення рішень, які не пов'язані із суттю кримінального провадження або з його забезпеченням, проте постановлення таких ухвал має зумовлюватися позитивним впливом на ефективність здійснення правосуддя у конкретному кримінальному провадженні та забезпеченням конституційного права на судовий захист, гарантований ст. 55 Конституцією України.

Відтак, системний аналіз норм КПК України та судова практика свідчить про те, що суд наділений процесуальними повноваженнями приймати рішення у формі окремої ухвали, у тому числі, і як засобу реагування на зловживання правом та порушення закону. І як свідчить судова практика, деякі суди активно використовують такий процесуальний інструмент для реагування на зловживання правом. Так, наприклад, Білоцерківським міськрайонним судом Київської області у справі № 359/8986/21 [2] винесено окрему ухвалу від 02.04.2024 з метою протидії затягуванню адвокатом судового розгляду кримінального провадження шляхом зловживання правом на відвід суду, що мало свій прояв у безпідставному неприбутті в судові засідання, використанні образливих висловлювань на адресу судді та інше. Цим же судом у справі № 357/9584/22 [3] винесено окрему ухвалу від 23.04.2024, якою також ініційовано питання про притягнення адвоката до

дисциплінарної відповідальності за аналогічні зловживання правом. Як з'ясовано, за результатами розгляду вказаної ухвали, 16.10.2024 рішенням Дисциплінарної палати Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів Київської області № 165/2024 [4] адвоката було притягнуто до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку, а саме, за порушення правил адвокатської етики та невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків, і застосовано дисциплінарне стягнення у виді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю строком на 3 місяці, яке залишено в силі рішенням № II-024/2025 [5] Вищої Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 21.02.2025.

Як бачимо, реагування суду у формі окремої ухвали на зловживання правом учасниками кримінального провадженні є ефективним засобом їх припинення, а також попередження вчинення зловживань іншими учасниками кримінального провадження.

Однак, умови сьогодення реального стану судової системи, а саме, її перевантаженість в умовах недостатньої кількості суддів у судах та ряду інших причин суди не завжди використовують окремі ухвали як засіб реагування на зловживання правом. Натомість, ті учасники провадження, які використовують свої права добросовісно, неотримуючи реакції суду на зловживання правами іншими його учасниками, повинні самостійно звертатись у всі можливі інстанції за захистом своїх прав. Тому, видається, що, реагуючи на зловживання правом у формі окремої ухвали, судами забезпечується баланс інтересів учасників кримінального провадження, оскільки позбавляє того, хто зловживає, очікуваних вигод від такого зловживання, не обмежуючи при цьому легітимного здійснення його права.

Закріплення у законі оптимальних засобів протидії зловживанню правом, зокрема, окремої ухвали, позбавить сенсу учасника кримінального провадження зловживати наданим правом через неможливість отримати несправедливу перевагу від такого зловживання. Виклад його недобросовісної поведінки в окремому рішенні та можливість з ним ознайомитись необмеженого кола осіб, а також загроза бути притягненим до того чи іншого виду юридичної відповідальності, безумовно буде стимулювати учасника кримінального провадження до належної поведінки.

Разом з тим, слід відзначити, що окрім винесення окремої ухвали, законодавець передбачає декілька способів реагування на зловживання правом, зокрема:

1) відмова в задоволенні заявлених необґрунтованих, неодноразових клопотань;

2) залишення заяви про відвід без розгляду (ч. 4 ст. 81 КПК України);

3) обмеження відповідним учасникам кримінального провадження строку на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження у разі зволікань з ознайомленням (ч. 10 ст. 290 КПК України);

4) видалення із залу суду обвинуваченого та інших учасників провадження у разі порушення порядку у залі суду або непідкорення розпорядженням головуючого (ст. 330 КПК України);

5) винесення мотивованої ухвали, якою учасник кримінального провадження позбавляється права участі в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів через технічну неможливість, пов'язану із перериванням зв'язку, що має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду (ч. 6 ст. 336 КПК України);

6) зупинення судом вступної промови після усного попередження, якщо така промова має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду (ч. 1 ст. 349 КПК України);

7) зупинення виступу учасника дебатів, якщо він після зауваження повторно вийшов за межі кримінального провадження, що здійснюється, чи повторно допустив висловлювання образливого або непристойного характеру, і надання слова іншому учаснику (ч. 6 ст. 364 КПК України);

8) накладення грошового стягнення у разі нез'явлення певних учасників кримінального провадження без поважних причин до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду або неповідомлення про причини неприбуття (ст. ст. 139, 144 КПК України) та інші.

Незважаючи на наведений перелік засобів реагування на зловживання правом, прямо передбачених законодавцем у КПК України, окрема ухвала, яка не є у цьому переліку, все ж таки, може бути і є ефективним засобом, однак таким, що окремо неврегульований у кримінальному процесуальному законі і на практиці нечасто використовується для запобігання зловживанню правом.

За своєю природою, окрема ухвала, як зазначають науковці [6, с. 100–101], істотно відрізняється від інших ухвал суду, в яких обговорюються матеріальні й процесуальні права сторін й інших осіб, які беруть участь у справі. По суті, окремі ухвали не впливають на розвиток і результати процесу і не стосуються питань, що безпосередньо відносяться до розгляду справи (предмета доказування

у кримінальному провадженні). Та все ж таки, окрема ухвала – це процесуальний правовий акт, який являє собою предмет виняткової компетенції суду та має самостійний предмет впливу – негативні наслідки на учасника кримінального провадження, який зловживає правом. Видається, що за сучасних умов окрема ухвала як акт правосуддя дасть слідчому судді, суду можливість впливати на регулювання балансу інтересів сторін у кримінальному провадженні, усувати зловживання правами та забезпечувати дотримування права і свобод людини.

З врахуванням аналізу судової практики, окремі ухвали суду у кримінальному провадження як спосіб реагування на зловживання правом за їх функцією можна класифікувати на: 1) превентивні, які запобігають вчиненню зловживанню правом або повторному їх вчиненню; 2) контрольно-наглядові, які ініціюють питання про притягнення учасника провадження до юридичної відповідальності, зокрема, у випадку неодноразового вчинення зловживання правом.

Висновки. З викладеного слідує, що в чинному КПК України не передбачена спеціальна норма, яка би врегульовувала порядок та підстави прийняття слідчим суддею, судом окремої ухвали. Але, системний аналіз норм цього кодифікованого закону дає підстави для твердження, що з метою забезпечення здійснення кримінального провадження та виконання його завдань, з врахуванням положень ст. ст. 110, 369, 418 КПК України, суд уповноважений приймати рішення у формі окремої ухвали.

В ході розгляду кримінальних проваджень судами неодноразово наголошувалось на допущення учасниками кримінального провадження зловживання процесуальними правами, про що згадується як у вироках чи ухвалах суду. Однак, реагування судом на випадки таких зловживань саме винесенням окремих ухвал є поодинокими, що зумовлено, в першу чергу, складністю самого поняття «зловживання правом», так і відсутністю спеціальної норми, яка б уповноважувала суд приймати таке рішення.

У зв'язку із наведеним, пропонуємо доповнити ст. 372 КПК України наступними положеннями: «Слідчий суддя, суд вправі постановити окрему ухвалу у випадку зловживання правами чи порушення вимог законодавства, в тому числі кримінально-процесуального, учасниками кримінального провадження, а також порушення ними прав, свобод та законних інтересів особи». В окремій ухвалі варто зазначати в чому саме виражалось зловживання правам, якому органу чи посадовій особі скеровується ухвала для розгляду та відповідного реагування. Своєю чергою, з метою забезпечення виконання окремої ухвали та припинення чи недопущення викладених у ній фактів, слідчий суддя чи суд має встановити строк для реагування на такі факти та вжиття заходів до недопущення їх в майбутньому.

Список літератури:

1. Постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 14.06.2021 у справі № 686/9636/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/97771973. (дата звернення: 15.12.2025).

2. Окрема ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 02.04.2024 у справі №359/8986/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118247192 (дата звернення: 15.12.2025).

3. Окрема ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 23.04.2024 у справі № 357/9584/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118538870 (дата звернення: 15.12.2025).

4. Рішення Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів Київської області № 162024 від 16.10.2024. URL: https://kdkako.com.ua/%D0%B2% (дата звернення: 25.12.2025).

5. Рішення Вищої Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № II-024/2025 від 21.02.2025. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS41530 (дата звернення: 25.12.2025).

6. Шиманович О.М. До питання про класифікацію ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України. *Вчені записки Таврійського національного університет ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки».* Том 20 (59), № 1. 2007. С. 95–102.

Boreiko H. D. A SEPARATE COURT ORDER AS A MEASURE OF COUNTERACTION TO ABUSE OF RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article examines the issue of the essence of a separate court order in criminal proceedings as a measure of counteraction to abuse of rights by participants of criminal proceedings. It is established that a separate court order is a court decision which react on an abuse of rights or violation of break a law. In the same time, separate court order has a special function in the judiciary, since they do not resolve procedural issues, and should say so signal. However, individual rulings are not only the impetus for the detection and termination of an offense, but also a preventive function in the case of appropriate sanctions against the offender.

Summarizing the law enforcement and court practices, the author points out that a separate court order is a judicial act by which court responds to procedural abuses by participants in criminal proceedings revealed during the trial by establishing a mandatory response of the relevant authorities to take measures and eliminate the grounds for further abuse by participants in criminal proceedings.

It is stated that in the absence of special legal regulation of make a separated court order, the court are authorized to make this decision in order to fulfill the tasks of criminal proceedings and resolve procedural issue. However, reaction on the break a law and abuse of rights is not so often. The separated court order as a reaction on abuse of rights is generally rare.

The author proposed to make amendments to the Code pf Criminal Procedural of Ukraine in terms of regulating the procedure and grounds for issuing separate court order, including as a measure of counteraction to abuse of rights. In this court decision it will is advisable to indicate the essence of the committed abuse of rights and to which body or official.

Keywords: *a separate court order, court, abuse of right, participants of criminal proceedings.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.02.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 343.1
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/28

Патрелюк Д. А.
https://orcid.org/0000-0002-7300-4905
Донецький державний університет внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ РЕТЕЛЬНОСТІ (СУМЛІННОСТІ) КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Наукова стаття присвячена дослідженню забезпечення прокурором ретельності (сумлінності) кримінального переслідування. Ретельність (сумлінність) у діях прокурора під час кримінального переслідування розглянуті у контексті таких процесуальних дій: початок досудового кримінального провадження, повідомлення особі про підозру, зупинення досудового кримінального провадження, закриття досудового кримінального провадження. Наголошено, що невідповідність обвинувальної досудової діяльності прокурора критерію ретельності пов'язана з відсутністю норм кримінального процесуального закону, які б «стимулювали» процесуальну активність прокурора на етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. Зазначено, що відсутність ретельності (сумлінності) в діях прокурора по викриттю винної особи може мати наслідком відсутність ретельності (сумлінності) й у діях слідчого/дізнавача, що призводить до втрати доказової інформації, ігнорування доказів тощо. Встановлено, що відсутність ретельності (сумлінності) в кримінальному переслідуванні, здійснюваного прокурором може проявлятись під час внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, на етапі проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (до повідомлення про підозру), під час затримок у кримінальному переслідуванні через зловживання повноваженнями щодо зупинення досудового кримінального провадження, під час закриття кримінального провадження. У ході викладу основного матеріалу підтримуються пропозиції щодо поширення прокурорського нагляду за діяльністю органів досудового розслідування на етап відмови у початку досудового розслідування. Адже втрата часу на першочерговому етапі свідчить про відсутність ретельності (сумлінності) у діяльності органів кримінального переслідування. На наше переконання, прокурор може бути суб'єктом розгляду скарг на бездіяльність слідчого, дізнавача, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Відмічено, що відсутність «позитивного» результату під час кримінального переслідування ще не свідчить про відсутність ретельності (сумлінності) у діяльності державних органів. Адже навіть ретельні (сумлінні) дії органів кримінального переслідування не гарантують викриття винних осіб у вчиненні кримінального правопорушення.

Ключові слова: *кримінальне правопорушення, кримінальне переслідування, прокурор, стандарт розслідування, ретельність, сумлінність.*

Постановка проблеми. Мінімальні стандарти ефективності, встановлені практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), включають в себе вимоги того, що розслідування має бути незалежним, безстороннім та бути предметом уваги з боку громадськості, і при цьому компетентні органи повинні діяти зі зразковою сумлінністю та оперативністю [1].

Одним з стандартів кримінального переслідування є його ретельність (сумлінність), який розглядається у контексті ефективності кримінального провадження. На прокурора, як процесуального керівника має покладатись обов'язок щодо забезпечення ретельності (сумлінності) кримінального переслідування, оскільки процесуальне керівництво передбачає прийняття та узгодження ключових рішень у контексті здійснення кримінального переслідування особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі прокурора у забезпеченні ефективності кримінального переслідування у своїх працях приділяли увагу такі вчені: І.Л. Беспалько, І.В. Гловюк, А.А. Донченко, О.В. Капліна, Н.М. Колот, Л.М. Лобойко, Т.О. Лос-

© Патрелюк Д. А., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

кутов, О.О. Торбас, Л.Д. Удалова, О.М. Федорів, М.В. Чорноусько та інші. У наукових роботах розглядались особливості реалізації прокурором функції процесуального керівництва; шляхи удосконалення наглядових функцій прокурора на стадії досудового кримінального провадження. Однак, такий аспект як забезпечення прокурором ретельності (сумлінності) кримінального переслідування залишається все ще малодослідженим у науці кримінального процесу.

Постановка завдання. Метою даної наукової роботи є правовий аналіз стандарту ретельності (сумлінності) кримінального переслідування у контексті здійснення прокурором своїх повноважень.

Виклад основного матеріалу. Вважається, що досудове кримінальне провадження, яке здійснюється відповідно до стандарту ретельності (сумлінності) не означає, що в такому провадженні обов'язково буде досягнуто мету, встановлено істину. В більшості, коли мова йде про сумлінність сторони обвинувачення у контексті кримінального переслідування, мається на увазі здійснення можливих та необхідних саме для цього кримінального провадження процесуальних дій, направлених на встановлення істини, що супроводжується забезпеченням прав, свобод і законних інтересів людини.

Основне завдання прокурора у контексті доказування полягає у тому, щоб, керуючись наявною слідчою ситуацією, націлити слідство на встановлення певного кола матеріалів, які підлягають отриманню, дослідженню, оцінці з метою забезпечення формування доказової бази під час досудового розслідування [2, с. 151]. Стандарт ретельності (сумлінності) в діях прокурора під час кримінального переслідування особи залежить від слідчої ситуації відповідного етапу досудового кримінального провадження, яка й визначає спосіб здійснення прокурором своїх повноважень.

О.О. Торбас на підставі аналізу слідчої і судової практики зауважує, що найчастіше до способів здійснення повноважень на стадії досудового розслідування відносять строк реалізації повноважень, невчинення дій, які забезпечують подальший рух досудового розслідування, непроведення процесуальних дій у випадку заявлення клопотання учасниками кримінального провадження та обґрунтованість зупинення досудового розслідування [3, с. 194].

У Постанові Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» зазначено, що оцінюючи спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, слід враховувати, серед іншого, послідовність та своєчасність здійснення процесуальних дій; наявність періодів бездіяльності (неактивності), причини якої мають з'ясовуватись у кожному конкретному провадженні; своєчасність повідомлення особи про підозру; обґрунтованість відкладення та зупинення кримінального провадження; своєчасність призначення кримінального провадження (кримінальної справи) до судового розгляду; повноту та своєчасність вжиття слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом (суддею) заходів забезпечення кримінального провадження та інших заходів, спрямованих на недопущення недобросовісної поведінки учасників кримінального провадження; характер та ефективність дій, спрямованих на прискорення кримінального провадження тощо [4].

Ретельне розслідування означає, що органи влади завжди повинні добросовісно намагатись з'ясувати, що трапилось, та не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень [5]. Ретельність (сумлінність) кримінального переслідування залежить від органів, посадових осіб які ведуть розслідування. Прокурор є ключовою фігурою кримінального переслідування. Прокурор як процесуальний керівник виконує функції керівництва розслідуванням, яке полягає в тому, що прокурор організовує і контролює діяльність слідчого з доказування у кримінальному провадженні [6, с. 323].

Під процесуальним керівництвом слід розуміти процесуальну діяльність прокурора у кримінальному провадженні, що здійснюється ним шляхом реалізації повноважень у обсязі, передбаченому законом та необхідному для визначення ходу досудового розслідування, належного нагляду за його законністю з метою забезпечення прав учасників провадження та гарантування виконання його завдань [2, с. 208].

Окремо увагу слід приділити проявам «пасивності» прокурора під час кримінального переслідування. Така «пасивність» може проявлятись під час прийняття рішення про початок досудового розслідування, застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження, погодження повідомлення про підозру, погодження складеного обвинувального акта тощо. Від прийняття вказаних рішень залежить обрання способів здійснення

кримінального переслідування та, як наслідок, ретельність (сумлінність) переслідування.

І.Л. Беспалько пише, що прокурор повинен своєчасно вивчати матеріали, документи та інші відомості про вчинені кримінальні правопорушення, контролювати законність початку досудового розслідування та закриття кримінального провадження. Прокурор повинен здійснювати нагляд за своєчасністю і кваліфікованим проведенням невідкладних слідчих дій, з'ясовувати, чи використано слідчим усі можливості для виявлення і закріплення доказів. Прокурор має перевіряти, чи всі версії про характер розслідуваного діяння та осіб, які його вчинили, висунуто. Лише за результатами цієї діяльності можливе забезпечення проведення належного досудового розслідування у кримінальному провадженні [6, с. 322].

Водночас здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням іноді залишає бажати кращого. Бо інколи реалізація такого прокурорського керівництва занадто заформалізована. На практиці слідчі з іншими учасниками досудового розслідування подекуди вимушені тривалий час чекати усного чи письмового погодження кримінальних процесуальних рішень щодо проведення процесуальних дій або застосування заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема запобіжних заходів. Прокурори пасивно виконують формальні вимоги кримінального процесуального закону під час розслідування, не проявляючи необхідної активності щодо процесуального керівництва [7, с. 423].

Серед недоліків правового регулювання діяльності прокурора, як процесуального керівника виокремлюємо відсутність нагляду за діяльністю органів кримінального переслідування під час вирішення питання щодо початку досудового кримінального провадження (внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР). Варто відзначити, що кримінальне переслідування може фактично відбуватись й до внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, однак застосування засобів (проведення слідчих (розшукових) дій) в такому разі є надто обмеженим, що в свою чергу не дозволяє ретельно здійснювати кримінальне переслідування.

Відповідно до ч. 4 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається [8]. Вважається, що законодавець окреслену ситуацію бачить таким чином: прокурорський нагляд за відмовою у початку досудового розслідування відсутній, оскільки відповідно до положень ст. 214 КПК України відмова у початку розслідування, якщо заява/повідомлення містить інформацію про вчинення кримінального правопорушення є недопустимою. Однак, під час правозастосування складається дещо інша ситуація. У чинному КПК України скасовано «стадію» попередньої перевірки заяви/повідомлення на предмет наявності ознак вчинення кримінального правопорушення. Відповідно, за наявності у заяві/повідомленні інформації щодо вчинення кримінального правопорушення досудове розслідування має починатись автоматично, поза попередньої перевіркою такої заяви/повідомлення.

Разом з тим, під час правозастосування наявна негативна практика «фільтрування» заяв/повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, яка здійснюється поза офіційним прокурорським наглядом. Як наслідок, потерпілі особи зазнають обмежень у своєму праві на ефективний засіб правового захисту, вимушені звертатись до судових органів задля оскарження бездіяльності органів кримінального переслідування, у зв'язку з чим втрачається цінний час на збирання доказів та викриття винних.

У разі невнесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення протягом 24 годин про жодну ефективність (ретельність та швидкість) початкового досудового розслідування йтися не може, оскільки органи досудового розслідування обмежені у використанні кримінальних процесуальних засобів доказування. Вони, відповідно до норм КПК України, позбавлені можливості проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій, крім огляду місця події. Це унеможливлює повноцінне виявлення, збирання та перевірку інформації щодо кримінального правопорушення [9, с. 84].

У зв'язку з вищевказаним вважаємо за доцільне поширення прокурорського нагляду за діяльністю органів досудового розслідування й на етап відмови у початку досудового розслідування. Адже втрата часу на першочерговому етапі свідчить про відсутність ретельності (сумлінності) у діяльності органів кримінального переслідування. На наше переконання, прокурор може бути суб'єктом розгляду скарг на бездіяльність слідчого, дізнавача, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення.

Слідчі судді, слідчі та адвокати наводять випадки пасивного очікування зібраних слідчим доказів та цілком готових матеріалів для прийняття необхідного процесуального рішення (про обрання запобіжного заходу, повідомлення про підозру, складання обвинувального акта та його направлення до суду). Характер участі у збиранні доказів у кримінальних провадженнях самого процесуального керівника обумовлює ступінь його обізнаності в нюансах конкретного провадження. На практиці випадки необізнаності процесуального керівника непоодинокі. Вони призводять до наявності процесуальних порушень з боку слідчих й обумовлюють появу ситуацій, коли законність тих чи інших дій слідчого під час збирання доказів оскаржується слідчому судді. При цьому прокурор далеко не завжди може чітко визначити свою позицію щодо законності проведення тієї чи іншої слідчої дії, оскільки не брав у ній участь та необізнаний про неї [10, с. 99].

Органи кримінального переслідування використовуючи наявні інструменти (слідчі (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження, інші процесуальні дії) мають докласти максимум зусиль (використати усі інструменти) на досягнення істини у справі. Однак, навіть максимум зусиль (старанність) органів кримінального переслідування не гарантують, що кримінальне правопорушення буде «розкрито», однак це свідчить про ретельність (сумлінність) здійснення такого розслідування.

Як пише Н.М. Колот, нагляд за додержанням законів під час повідомлення про підозру прокурор, який є процесуальним керівником у конкретному кримінальному провадженні, може здійснювати у формі попереднього прокурорського нагляду шляхом погодження повідомлення про підозру [11, с. 119].

Варто наголосити, що кримінальне переслідування, як специфічний вид діяльності, ми не пов'язуємо з прийняття певних процесуальних рішень (внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, повідомлення про підозру, зупинення досудового кримінального провадження тощо), оскільки фактично особа може викриватись у вчиненні кримінального правопорушення поза процесуальними формами прийняття процесуальних рішень. В контексті даного дослідження розглядаються етапи кримінального переслідування, які пов'язані з прийняттям відповідних процесуальних рішень, які, в свою чергу впливають на ретельність (сумлінність) кримінального переслідування, здійснюваного прокурором. Як вірно зазначають Л.Д. Удалова, К.В. Токаренко початок кримінального переслідування особи не потрібно «прив'язувати» до процесуальних рішень, зокрема до затримання або обрання запобіжного заходу, або повідомлення про підозру. Адже щоб прийняти згадані рішення, відповідні органи вже повинні володіти певними доказами, які вказують на те, що саме ця особа вчинила кримінальне правопорушення [12, с. 31].

Особливого значення набуває нагляд прокурора за формуванням, повідомленням, доказуванням підозри, створенням процесуальних умов для успішного ведення розслідування. Прокурор повинен з'ясувати, чи правильно визначено завдання доказування у провадженні; чи виконує слідчий зобов'язання швидко, повно та неупереджено перевіряти зібрані у провадженні докази (особливо докази підозрюваного про непричетність до кримінального правопорушення); чи всі обставини взяті до уваги при вирішенні питання про повідомлення про підозру [6, с. 322].

Рішення ЄСПЛ у справі «Гонгадзе проти України» (2005 р.) демонструє, що розслідування повинно бути ефективним у тому розумінні, що воно має бути здатне привести до визначення питання, чи використана сила у таких справах була або не була виправдана за тих обставин, та встановлення і покарання відповідальних осіб. Результат при цьому є необов'язковим, але обов'язковим є здійснення заходів. Прогалини у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або відповідальних осіб, чи то прямих виконавців, чи то тих, хто замовив або організував злочин, створюють ризик недодержання такого стандарту [13]. Разом з тим, відсутність «позитивного» результату під час кримінального переслідування ще не свідчить про відсутність ретельності (сумлінності) у діяльності державних органів (прокурора). Адже навіть ретельні (сумлінні) дії органів кримінального переслідування не гарантують викриття винних осіб у вчиненні кримінального правопорушення.

Відповідно до положень КПК України рішення про зупинення досудового кримінального провадження залежить від волевиявлення прокурора. Ч. 1 ст. 280 КПК України містить вичерпний перелік підстав, за яких прокурор має право винести/погодити постанову про зупинення розслідування. За загальним правилом, здійснення кримінального переслідування (збирання доказів) у зупиненому досудовому провадженні є під забороною. На сторону обвинувачення покладається обов'язок виконати всі слідчі (розшукові) та інші процесу-

альні дії, проведення яких необхідне та можливе, а також всі дії для здійснення розшуку підозрюваного, якщо зупинити досудове розслідування необхідно у зв'язку з оголошенням в розшук підозрюваного до прийняття рішення про зупинення досудового розслідування [8].

Наявність нормативних положень щодо зупинення строку досудового розслідування, їх необмежене (за кількістю разів) застосування дозволяє стороні обвинувачення збільшувати фактичний строк розслідування, уповільнює встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення. Тобто, законодавчі приписи стосовно зупинення розслідування не сприяють нормативному забезпеченню стандарту «зразкова сумлінність», а відтак – ефективності досудового розслідування [14, с. 467].

І.Л Беспалько пише, що у низці випадків має місце передчасне винесення на погодження прокурору постанови про зупинення провадження при неповноті й однобічності розслідування, коли у провадженні не було виконано необхідні слідчі дії та інші заходи, не перевірено всі версії. Наслідком такого рішення є не тільки затягування розслідування, а й небезпека втрати доказів. Своєчасна та якісна перевірка прокурором таких кримінальних проваджень сприяє з'ясуванню всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення [6, с. 322].

Н.М. Колот вказує, що забезпечення прокурором реалізації засади законності під час зупинення досудового розслідування має відбуватися: 1) у частині недопущення безпідставного зупинення з метою переривання обчислення строків досудового розслідування; 2) щодо недопущення проведення процесуальних дій й застосування заходів забезпечення, спрямованих на викриття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, під час зупинення досудового розслідування. Безпідставне, а отже, «незаконне» зупинення досудового розслідування здатне призвести до порушення права на справедливий судовий розгляд у частині порушення права на розумний строк провадження, а також до втрати ефективності кримінального провадження [11, с. 191]. Таким чином, відсутність ретельності (сумлінності) в діях прокурора при зупиненні досудового розслідування може проявлятись у: безпідставному зупиненні розслідування задля збереження процесуальних строків; здійснення кримінального переслідування (збирання обвинувальних доказів) у зупиненому провадженні, тобто поза межами процесуальних строків.

Також прокурор має проявляти ретельність (сумлінність) під час кримінального переслідування й при прийнятті рішення про закриття кримінального провадження. Положення ст. 284 КПК України регламентують, серед іншого, підстави для прийняття слідчим/дізнавачем самостійного рішення про закриття кримінального провадження. В даному випадку прокурорський нагляд за закриттям кримінального провадження відбувається постфактум.

Т.О. Лоскутов пише, що слідчий надсилає прокурору копії постанов, що констатують певний ступінь причетності або непричетності конкретної особи до вчинення злочину. Якщо прокурор не згоден із такими рішеннями (вважає їх незаконними, необґрунтованими, прийнятими не вчасно), то він їх скасовує. Це означає, що слідчий здійснив кримінальне переслідування не ефективно або досяг тільки низького ступеню ефективності такого переслідування на певних етапах його здійснення. Якщо прокурор не скасував вищезазначені постанови слідчого, то це підтверджує, що слідчий досяг високого ступеню ефективності кримінального переслідування на відповідних його етапах [15, с. 152].

Н.М. Колот вважає за доцільне запровадити прокурорський нагляд за законністю закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем у виді попереднього прокурорського нагляду. Авторка пропонує передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві механізм направлення копії постанови слідчого, дізнавача щодо закриття кримінального провадження не після прийняття відповідного рішення, а на етапі складання проєкту відповідної постанови. Завдяки цьому можна буде зміститити акцент прокурорського нагляду з наступного на попередній, чим зосередити перевірку на стадії прийняття рішення представниками сторони обвинувачення, а не постфактум [11, с. 193]. Погоджуємось з такою пропозицією, адже у випадку несумлінного розслідування здійснюваного слідчим/дізнавачем при запровадження попереднього прокурорського нагляду за прийняттям рішення про закриття провадження не буде втрачатись цінний час на формальні процедури задля «відновлення» кримінального переслідування.

Висновки. Відсутність ретельності (сумлінності) в діях прокурора щодо викриття винної особи може мати наслідком відсутність ретельності (сумлінності) й у діях слідчого/дізнавача, що призводить до зниження результативності

доказової діяльності у кримінальному провадженні.

Відсутності активності в діях прокурора на першочергових етапах кримінального переслідування є негативною практикою та свідчить про відсутність ретельності (сумлінності) у кримінальному переслідуванні. Невідповідність обвинувальної досудової діяльності прокурора стандарту «ретельності» пов'язана з відсутністю норм кримінального процесуального закону, які б «стимулювали» процесуальну активність прокурора на етапі внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР.

Відсутність ретельності (сумлінності) в кримінальному переслідуванні, здійснюваного прокурором може також проявлятись на етапі проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (до повідомлення про підозру), під час затримок у кримінальному переслідуванні внаслідок зловживання повноваженнями щодо зупинення досудового кримінального провадження, під час закриття кримінального провадження.

Список літератури:

1. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Алексахін проти України» від 19.07.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_925#Text (дата звернення: 09.02.2026).
2. Чорноусько М.В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням: теорія та практика : монографія; за загал. ред. д.ю.н., проф. О.П. Кучинської. Київ : Алерта, 2017. 294 с.
3. Торбас О.О. Роль прокурора при оцінці критеріїв розумності строків досудового розслідування. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 194–201.
4. Постанова «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text (дата звернення: 13.02.2026).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Чміль проти України» від 29.10.2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-192472&filename=CASE%20OF%20CHMIL%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20Ukraine.docx&logEvent=False (дата звернення: 09.02.2026).
6. Беспалько І.Л. Прокурор як суб'єкт кримінального процесуального доказування під час досудового розслідування. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія : Право. 2025. Випуск 89: частина 3. С. 317–324.
7. Лоскутов Т.О. Щодо питання про процесуальну самостійність та незалежність слідчого. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 4. С. 422–424.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон від 13.04.2012. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 09.02.2026).
9. Лоскутов Т.О. Предмет регулювання кримінального процесуального права: монографія. Київ: Юридичний світ, 2016. 416 с.
10. Прокурор : керує? координує? наглядає? розслідує : звіт за результатами дослідження «Роль прокурора на досудовій стадії кримінального процесу» / Ю. Бєлоусов, В. Венгер, В. Мітько, А. Орлеан, В. Сущенко, В. Яворська. Київ : СТ-Друк, 2017. 268 с.
11. Колот Н.М.. Реалізація прокурором засади законності на стадії досудового розслідування: дис. … д-ра філософії. Харків, 2025. 266 с.
12. Удалова Л.Д., Токаренко К.В. Закриття кримінального провадження: монографія. Київ: Видавничий центр «Кафедра», 2016. 168 с.
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» від 08.11.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_420 (дата звернення: 09.02.2026).
14. Лоскутов Т.О. Нормативне забезпечення стандартів ефективного досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 1. С. 465–468.
15. Лоскутов Т.О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 204 с.

Patrelyuk D. A. CERTAIN ASPECTS OF PROSECUTORS' ENSURING THOROUGHNESS (CONSISTENCY) OF CRIMINAL PROSECUTION

The scientific article is devoted to the study of ensuring the thoroughness (conscientiousness) of criminal prosecution by the prosecutor. Thoroughness (conscientiousness) in the actions of the prosecutor during criminal prosecution is considered in the context of the following procedural actions: the beginning of pre-trial criminal proceedings, notification of a person of suspicion, suspension of pre-trial criminal proceedings,

closure of pre-trial criminal proceedings. It is emphasized that the inconsistency of the prosecutor's accusatory pre-trial activities with the criterion of thoroughness is associated with the absence of norms of criminal procedural law that would "stimulate" the prosecutor's procedural activity at the stage of entering information about a criminal offense into the unified register of pre-trial investigations. It is noted that the lack of thoroughness (conscientiousness) in the actions of the prosecutor to expose the guilty person may result in the lack of thoroughness (conscientiousness) in the actions of the investigator/investigator, which leads to the loss of evidentiary information, ignoring evidence, etc. It has been established that the lack of thoroughness (conscientiousness) in criminal prosecution carried out by the prosecutor may manifest itself during the entry of information about a criminal offense into the unified register of pre-trial investigations, at the stage of conducting primary investigative (search) actions (before reporting a suspicion), during delays in criminal prosecution due to abuse of authority to stop pre-trial criminal proceedings, during the closure of criminal proceedings. In the course of the presentation of the main material, proposals are supported to extend prosecutorial supervision over the activities of pre-trial investigation bodies to the stage of refusing to start a pre-trial investigation. After all, the loss of time at the primary stage indicates a lack of thoroughness (conscientiousness) in the activities of criminal prosecution bodies. In our opinion, the prosecutor may be the subject of consideration of complaints about the inaction of the investigator, inquirer, which consists in the failure to enter information about a criminal offense into the unified register of pre-trial investigations after receiving a statement or report of a criminal offense. It is noted that the absence of a "positive" result during criminal prosecution does not yet indicate a lack of thoroughness (conscientiousness) in the activities of state bodies. After all, even thorough (conscientious) actions of criminal prosecution bodies do not guarantee the exposure of those guilty of committing a criminal offense.

Keywords: *criminal offense, criminal prosecution, prosecutor, standard of investigation, diligence, conscientiousness.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 343.14:343.32
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/29

Сітало О. М.
https://orcid.org/0009-0003-3826-049X
Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ

СТАНДАРТИ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті здійснено комплексний аналіз особливостей застосування стандартів доказування у кримінальних провадженнях щодо державної зради в умовах воєнного стану. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю в національному законодавстві нормативного визначення стандартів доказування та їх видів, що створює труднощі правозастосування і підвищує ризики порушення конституційних гарантій, насамперед презумпції невинуватості. Повномасштабна збройна агресія рф проти України істотно збільшила кількість проваджень за ст. 111 КК України та актуалізувала проблему розмежування стандартів «обґрунтованої підозри», «достатніх підстав» і доведення вини «поза розумним сумнівом». Обґрунтовано, що у справах про державну зраду ключовим є доведення суб'єктивної сторони злочину – прямого умислу на шкоду суверенітету й державній безпеці, що ускладнюється формальним характером складу злочину та переважанням непрямих і цифрових доказів (матеріалів НСРД, даних OSINT, контенту з інтернет-ресурсів окупаційних адміністрацій). Проаналізовано ризик підміни доведення умислу встановленням самого факту участі особи у структурах держави-агресора, особливо у провадженнях in absentia, де обмежені можливості безпосередньої перевірки пояснень обвинуваченого. Доведено, що чинний нормативний масив КПК України загалом дозволяє забезпечити належний рівень процесуальних гарантій, однак потребує більшої єдності практики та методологічної визначеності в оцінці цифрових доказів і результатів негласних слідчих (розшукових) дій. Запропоновано орієнтири для судової практики щодо меж інференції прямого умислу, підвищених вимог до мотивування вироків у справах про злочини проти основ національної безпеки та формування компенсаторних гарантій у спеціальному судовому провадженні. Зроблено висновок, що воєнний стан не трансформує конституційні засади кримінального процесу, а стабільність стандартів доказування є передумовою легітимності кримінально-правової реакції держави.

Ключові слова: *стандарт доказування, державна зрада, цифрові докази, негласні слідчі (розшукові) дії, воєнний стан.*

Постановка проблеми. Українське законодавство не містить нормативного визначення стандартів доказування та їх видів, що ускладнює правозастосування і створює ризики порушення основоположних прав, особливо при істотному втручанні у приватність і свободу (обшук, арешт, запобіжні заходи, НСРД) [1, с. 31–42].

Повномасштабна агресія рф суттєво збільшила навантаження на кримінальне судочинство, передусім у справах про державну зраду (ст. 111 КК України [2]). Саме ця категорія загострює проблему стандартів доказування з двох причин [3]: по-перше, доведення зосереджується на суб'єктивній стороні (прямий умисел, мета), що потребує ретельної логіки інференції; по-друге, воєнний контекст зумовлює специфіку доказів –домінування цифрових джерел, матеріалів НСРД та проваджень in absentia, які обмежують можливості безпосередньої перевірки пояснень обвинуваченого й посилюють значення процесуальних гарантій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стандартів доказування в українській науці кримінального процесу розроблялася в межах загальної теорії доказування та судового контролю. Окремо, стандарт «достатня підстава» ґрунтовно досліджено М. Погорецьким та О. Міцканом, які показали його «гнучку» природу, широку сферу застосування в КПК України [5] та потребу порівняльного аналізу з підходами США й практи-

© Сітало О. М., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

кою ЄСПЛ (через категорії «relevant and sufficient reasons» для обґрунтування окремих рішень) [1].

І. Босак акцентує увагу на принципах використання спеціальних знань і судових експертиз у таких провадженнях, обґрунтовуючи, що належна організація та методологічна коректність експертних досліджень здатні істотно підвищити доказову надійність встановлених обставин. У площині нашого дослідження це набуває особливого значення, оскільки у справах про державну зраду саме експертні висновки (лінгвістичні, комп'ютерно-технічні, портретні, фоноскопічні тощо) часто слугують ключовим інструментом підтвердження об'єктивної та суб'єктивної сторін інкримінованого діяння, а отже – безпосередньо впливають на досягнення стандарту доведення «поза розумним сумнівом» [5].

Сучасні публікації та огляди практики актуалізують питання стандарту «поза розумним сумнівом» як найвищого стандарту доведення в кримінальному процесі, підкреслюючи його роль на фінальній стадії судового розгляду та вимогу, аби рішення ґрунтувалося на належних, допустимих і достовірних доказах без обґрунтованих непереборних сумнівів [6]. Одночасно у правозастосовній площині Верховний Суд формулює сталу дефініцію цього стандарту як виключення будь-якого іншого розумного пояснення події, крім того, що інкримінований злочин вчинено і обвинувачений винний.

У науковій літературі слушно підкреслюється, що саме у кризові періоди держава прагне до посилення кримінально-правових механізмів захисту суверенітету та територіальної цілісності [7].

Окремий напрям становить дослідження in absentia та його гарантій через призму міжнародних стандартів і європейського досвіду (як у наукових статтях, так і в експертних дискусіях за участі Ради Європи у воєнному контексті) [8].

Разом із тим, саме у площині державної зради в умовах воєнного стану зберігаються істотні прогалини: недостатня розробленість методології співвідношення стандартів «обґрунтована підозра» – «достатня підстава» – «поза розумним сумнівом» у справах, де доведення умислу має ключове значення, а доказова база часто є непрямою або цифровою; спеціальне судове провадження (in absentia) у справах нацбезпеки потребує більш чітко артикульованих компенсаторних гарантій (у мотивуванні, доступі захисту до перевірки доказів, оцінці альтернативних версій) тощо.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей застосування стандартів доказування у кримінальних провадженнях щодо державної зради в умовах воєнного стану, аналіз проблем допустимості та достатності доказів, а також формулювання пропозицій щодо забезпечення єдності правозастосування. Досягнення зазначеної мети потребує комплексного поєднання матеріально-правового та процесуального підходів, оскільки саме їх взаємодія визначає зміст доказової діяльності у справах про злочини проти основ національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. «Достатня підстава» у вітчизняному процесі є стандартом для більшості рішень на досудовій стадії, коли обґрунтованої підозри недостатньо з огляду на інтенсивність обмеження прав. Його «гнучкість» означає, що міра переконаності залежить від ступеня втручання у права особи.

У справах про державну зраду така гнучкість має подвійний ефект: вона дозволяє врахувати складність і латентність злочинів проти нацбезпеки, але водночас створює ризик змішування стандарту для проміжних рішень (обшук, арешт майна, НСРД, запобіжний захід) зі стандартом доведення вини. Тому ключовою є методологічна вимога – кожне процесуальне рішення має обґрунтовуватися саме тим стандартом, який йому відповідає.

Державна зрада (ст. 111 КК України) є злочином із формальним складом: караним є саме діяння, а не його наслідки. Це забезпечує превентивний захист нацбезпеки, але ускладнює доказування, оскільки предметом доведення стає спрямованість поведінки та внутрішнє ставлення особи [7]. Тому ключовим є встановлення прямого умислу, мотиву й мети (ст. 91 КПК України). Водночас у воєнний час спостерігається ризик ототожнення самого факту взаємодії з окупаційними структурами з наявністю умислу, що суперечить ст. 17 КПК України та принципу тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого.

Показовим є вирок Рівненського міського суду від 20.07.2023 № 112736705 [9], де суд формально констатував умисел, мотив і мету, посилаючись на службу обвинуваченого в «МЧС ЛНР». Водночас доведення умислу ґрунтувалося переважно на об'єктивних фактах: займаній посаді, публічній ідентифікації, матеріалах інтернет-ресурсів, НСРД, експертизах. Прямих доказів внутрішнього ставлення (висловлювань, програмних заяв тощо) не наведено.

Фактично умисел було виведено шляхом інференції з характеру та тривалості служби. Це ілюструє ризик презюмування суб'єктивного еле-

менту з об'єктивної участі без належного аналізу альтернативних пояснень (примус, відсутність вибору, гуманітарний характер функцій). Попри посилання на стандарт «поза розумним сумнівом» і ст. 62 Конституції України, суд не надав окремого аргументованого обґрунтування виключення таких версій.

Показовим є також те, що провадження здійснювалося in absentia, що об'єктивно обмежує можливість безпосереднього дослідження позиції обвинуваченого щодо мотивів його поведінки. Суд визнає необхідність «підвищеного порогу вимогливості до доказування» у спеціальному провадженні, проте на практиці доведення суб'єктивної сторони ґрунтується на узгодженості зовнішніх доказів діяльності в структурі «ЛНР».

Отже, цей вирок демонструє характерну для воєнного часу тенденцію: при доведенні державної зради ключове значення надається встановленню факту тривалої та усвідомленої інтеграції особи до системи окупаційних органів, а прямий умисел виводиться із сукупності об'єктивних дій та статусу. Такий підхід може відповідати логіці захисту національної безпеки, однак у науковій площині потребує обережної оцінки з позицій ст. 17 КПК України та принципу презумпції невинуватості, адже навіть у справах про злочини проти основ національної безпеки суб'єктивна сторона не може вважатися доведеною автоматично лише з факту зайняття посади в структурі держави-агресора.

Увага до способу доведення суб'єктивної сторони у справах про державну зраду не заперечує легітимності кримінального переслідування. В умовах агресії така реакція є необхідною для захисту суверенітету; проблема полягає саме в процесуальній якості доказування.

Воєнний контекст зумовив домінування цифрових доказів і поширення проваджень in absentia, що обмежує можливість безпосередньої перевірки пояснень обвинуваченого. Це підвищує ризик підміни доведення умислу встановленням факту участі. Тому суд має не відкидати цифрові джерела, а забезпечувати їхню автентичність, цілісність, встановлення походження й контексту, уникаючи автоматичного ототожнення умислу зі статусом чи посадою.

Чинне законодавство загалом дозволяє дотримуватися стандартів доказування; складність полягає в єдності практики та методології оцінки цифрових доказів. Водночас доцільні точкові уточнення: додаткові гарантії для in absentia (підвищений стандарт мотивування та обов'язок аргументовано відхиляти альтернативні версії) і вироблення Верховним Судом орієнтирів щодо сукупності фактів, які можуть свідчити про прямий умисел – не лише факт служби, а й індикатори лояльності, характер функцій та участь у зміцненні окупаційного режиму.

Такий підхід не послабить кримінальне переслідування, а навпаки – зробить його більш аргументованим, стійким до апеляційного й касаційного перегляду та узгодженим із міжнародними стандартами справедливого суду.

Якщо оцінювати відповідність дій правоохоронців і суду реаліям, то в описаному вироку логіка використання цифрових доказів, експертиз та НСРД як заміщення недоступних прямих джерел у зоні окупації є об'єктивно виправданою. Критично важливо лише, щоб на рівні мотивування вироку суди чіткіше розмежовували: доведення факту служби/участі в структурах ворога; доведення саме прямого умислу діяти на шкоду Україні. Тоді кримінальне переслідування зберігатиме одночасно і «безпекову» адекватність, і процесуальну бездоганність – тобто відповідатиме і воєнним викликам, і стандарту доказування.

Відповідно до ст. 62 Конституції України та ст. 17 КПК України, особа вважається невинуватою, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. У національній практиці, з урахуванням позицій Верховного Суду, це тлумачиться через застосування стандарту доведення вини поза розумним сумнівом. Зазначений стандарт корелює з підходами Європейського суду з прав людини, який у своїй усталеній практиці (наприклад, у справі «Barberà, Messegué and Jabardo v. Spain», 1988 [9]) наголошує, що обвинувачення має бути доведене за допомогою достатніх, чітких та узгоджених доказів, які виключають обґрунтовані сумніви щодо винуватості особи. В умовах воєнного стану збереження цього стандарту набуває особливої ваги, оскільки суспільний запит на швидке та суворе покарання за злочини проти держави не може підміняти собою процесуальні гарантії.

Порівняльний аналіз, запропонований у сучасних дослідженнях, засвідчує, що у правопорядках демократичних держав склад державної зради зазвичай має вузьке та чітко окреслене тлумачення, а доказування умислу характеризується підвищеними вимогами. Зокрема, у праві США конституційне визначення treason (ст. 3 Конституції США) передбачає необхідність доведення «levying war» або «adhering to their enemies, giving them aid and

comfort» [10], причому для засудження потрібні показання двох свідків щодо одного й того самого акту або зізнання обвинуваченого у відкритому суді. Така модель демонструє свідоме прагнення обмежити можливості розширювального тлумачення цього злочину.

У німецькому кримінальному праві (StGB, §§ 94–100a) злочини проти держави також передбачають чітку конкретизацію об'єктивних та суб'єктивних ознак, а доведення умислу має спиратися на переконливий доказовий масив [11]. Порівняння з цими підходами дозволяє констатувати, що українська практика в умовах воєнного стану стикається з ризиком розширювального тлумачення ознак «надання допомоги державі-агресору», що, своєю чергою, підвищує значення чіткого дотримання стандарту доказування.

Особливої уваги потребує проблема розмежування державної зради та суміжних складів злочинів, зокрема колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) та пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). Розширення криміналізації у 2022 році об'єктивно ускладнило кваліфікаційний процес і створило ризик підміни складів, що мають різну ступінь суспільної небезпечності та різний обсяг доказування. Для інкримінування державної зради необхідно довести не лише сам факт взаємодії з представниками держави-агресора або вчинення певних дій на окупованій території, але й наявність прямого умислу на заподіяння шкоди саме основам національної безпеки. Натомість у об'єктивній практиці воєнного часу нерідко доказування суб'єктивної сторони ґрунтується на непрямих доказах, зокрема цифрових слідах, матеріалах НСРД, аналізі комунікацій. Це зумовлює необхідність особливо ретельної оцінки допустимості, належності та достовірності таких доказів.

Використання матеріалів НСРД у справах про державну зраду є закономірним з огляду на латентний характер цього злочину. Водночас застосування негласних заходів повинно здійснюватися з неухильним дотриманням вимог глави 21 КПК України. У контексті воєнного стану виникають питання щодо забезпечення змагальності та реальної можливості сторони захисту перевірити достовірність отриманої інформації. ЄСПЛ неодноразово наголошував, що використання таємних доказів або матеріалів оперативних заходів допустиме лише за умови наявності достатніх компенсаторних гарантій для сторони захисту. Отже, навіть у справах про державну зраду, які мають підвищену чутливість з точки зору безпеки, стандарт доказування не може бути знижений через посилання на воєнний контекст.

Узагальнюючи, формальний склад державної зради, розширення кримінально-правових заборон у сфері нацбезпеки та активне використання НСРД в умовах воєнного стану підвищують ризики оціночності й суб'єктивізації доказування. Порівняльний аналіз зарубіжних правопорядків підтверджує потребу вузького й чіткого тлумачення ознак цього злочину та неухильного дотримання стандарту «поза розумним сумнівом». Воєнний стан не змінює конституційних засад кримінального провадження й не скасовує презумпції невинуватості. Тому ключовим викликом у таких справах є збереження стабільності стандартів доказування як гарантії справедливого суду та легітимності кримінально-правової реакції держави.

Висновки. Наявний нормативний масив КПК України дозволяє дотримуватися стандартів доказування, однак відсутність нормативних дефініцій стандартів і «гнучкість» категорії «достатня підстава» зумовлюють нерівномірність практики, що особливо проявляється у справах про держзраду. Для забезпечення єдності правозастосування перспективним є розвиток узагальнень/орієнтирів щодо: меж інференції прямого умислу у держзраді; стандарту мотивування щодо альтернативних версій; мінімальних вимог до оцінки цифрових доказів та результатів НСРД. Ці кроки логічно узгоджуються з позиціями Верховного Суду щодо змісту «поза розумним сумнівом».

Подальші дослідження доцільно спрямувати на: порівняльний аналіз стандартів доказування для справ нацбезпеки у правопорядках континентальної Європи та в англосаксонській традиції (у фокусі – mens rea та цифрові докази); емпіричний аналіз мотивувальних частин вироків у справах про держзраду (in absentia / не in absentia) на предмет того, як суди «погашають» альтернативні версії; вироблення модельних рекомендацій для судового контролю за цифровими доказами й НСРД у воєнний час.

Список літератури:

1. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «достатня підстава» у кримінальному процесі України. *Вісник кримінального судочинства.* 2019. № 3. С. 31–42. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2019_POGORETSKIY_MITSKAN.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
2. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
3. Council of Europe. In absentia proceedings in Ukraine: the war context. Expert discussion and experience sharing from selected Council of Europe member states. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/in-absentia-proceedings-in-ukraine-the-war-context.-expert-discussion-and-experience-sharing-from-selected-council-of-europe-member-states (дата звернення: 27.02.2026).
4. Верховний Суд. Постанова (Касаційний кримінальний суд) щодо стандарту доведення «поза розумним сумнівом» (електронний ресурс судової практики). URL: https://iplex.com.ua/doc.php?d=5&red=1000034117c4f5feb475cbd2d1fa2dd5100d14&regnum=116446071 (дата звернення: 27.02.2026)
5. Кримінальний процесуальний кодекс України Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 27.02.2026).
6. Bosak I. Principles of specific expertise use in investigation of crimes against foundations of national security of Ukraine. *Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics.* 2024. Vol. 35, № 2. P. 146–158. URL: https://doi.org/10.32353/khrife.2.2024.10 (дата звернення: 27.02.2026).
7. Болвінов С. П., Чиж С. А. Стандарт доказування«поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні. *Вісник кримінологічної асоціації України.* 2024. No2(32). С. 983–993.
8. Kovalchuk O. Кримінальна відповідальність за державну зраду: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Law*. 2024. Вип. 11. № 42. С. 73–81. URL:: 10.23939/law2024.42.073(дата звернення: 27.02.2026).
9. Калінніков О. В. Міжнародно-правові гарантії прав підозрюваного, обвинуваченого в кримінальному провадженні in absentia. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 1 (19). С. 133–142. URL: https://lawjournal.com.ua/web/uploads/pdf/%D0%AE%D1%87%D0%9D% D0%90%D0%92%D0%A1_2020_%D0%A2%D0%BE%D0%BC%2010,%20%E2%84%961_133-142.pdf (дата звернення: 27.02.2026).
10. Вирок від 20.07.2023 Рівненського міського суду Рівненської області № 112736705 https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/112736705/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 27.02.2026).
11. Рішення ЄСПЛ від 6 грудня 1988 року у справі Барбера, Мессеге Та Жабардо проти Іспанії https://hudoc.echr.coe.int/eng# {%22itemid%22:[%22001-57429%22]} (дата звернення: 27.02.2026).
12. Симоненко О. Аналіз сучасного законодавства про державну зраду. *Громадська думка про правотворення*. 2023/ № 15 (257). С. 4–17.
13. Сергієвський С. К. Диференціація кримінальної відповідальності за різні форми державної зради. *Часопис Київського університету права.* 2020. № 4. С. 386–395.

Sitalo O. M. STANDARDS OF PROOF IN CRIMINAL PROCEEDINGS CONCERNING HIGH TREASON UNDER MARTIAL LAW: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

The article provides a comprehensive analysis of the specific features of applying standards of proof in criminal proceedings concerning high treason under martial law. The relevance of the study is determined by the absence in national legislation of a statutory definition of standards of proof and their types, which creates difficulties in law enforcement practice and increases the risk of violating constitutional guarantees, primarily the presumption of innocence. The full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has significantly increased the number of proceedings under Article 111 of the Criminal Code of Ukraine and has intensified the issue of distinguishing between the standards of «reasonable suspicion», «sufficient grounds», and proof of guilt «beyond a reasonable doubt».

It is substantiated that in cases of high treason the key issue is proving the subjective element of the offence – direct intent to harm sovereignty and state security – which is complicated by the formal structure of the offence and the predominance of indirect and digital evidence (materials obtained through covert investigative (search) actions, OSINT data, and content from online resources of occupation administrations). The article analyzes the risk of substituting proof of intent with the mere establishment of a person's participation in the structures of the aggressor state, especially in in absentia proceedings, where opportunities for directly examining the defendant's explanations are limited.

It is demonstrated that the current regulatory framework of the Criminal Procedure Code of Ukraine generally ensures an adequate level of procedural safeguards; however, greater consistency in judicial

practice and clearer methodological approaches to assessing digital evidence and the results of covert investigative (search) actions are required. The article proposes guidelines for judicial practice regarding the limits of inferring direct intent, enhanced reasoning requirements in judgments concerning crimes against the foundations of national security, and the development of compensatory safeguards in special proceedings. It is concluded that martial law does not transform the constitutional foundations of criminal procedure, and that the stability of standards of proof is a prerequisite for the legitimacy of the state's criminal-law response.

Keywords: *standard of proof, high treason, digital evidence, covert investigative (search) actions, martial law.*

Дата першого надходження статті до видання: 27.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

УДК 343.222:347.19
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/30

Теслюк І. О.
https://orcid.org/0000-0001-8081-2743
Одеський державний університет внутрішніх справ

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРИТЯГНЕННЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена комплексному аналізу правових засад притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, з урахуванням внесених змін до Законів України. Відзначено, що прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» було обумовлене не стільки внутрішньою потребою правоохоронної системи, скільки жорсткими вимогами міжнародної спільноти, зокрема в межах виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України.

Зауважено, що Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» значно розширив випадки застосування заходів кримінально-правового характеру відносно юридичних осіб. Визначається, що юридична особа несе відповідальність за дії своєї уповноваженої особи, якщо такі дії були спрямовані на надання неправомірної вигоди не лише вітчизняним, а й іноземним публічним посадовим особам та особам, які працюють у міжнародних організаціях. До цього ж нормативного акту було внесено й інші положення, пов'язані з притягненням до відповідальності юридичних осіб. Зокрема, зазначений закон перетворює юридичну особу з пасивного об'єкта кримінально-правового впливу на активного суб'єкта, який зобов'язаний доводити свою доброчесність. Це створює підґрунтя для розвитку нового напряму в Україні – кримінального комплаєнс-аудиту.

Аналіз правових засад підтверджує, що сучасна модель відповідальності базується не на класичній вині, а на принципі опосередкованого зв'язку між діями службової особи та інтересами корпоративного суб'єкта. Наголошено на тому, що правові засади притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності в Україні перебувають на етапі активної трансформації та потребують подальшого вивчення та дослідження.

Ключові слова: *юридична особа, кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру, кримінальні провадження, доказування.*

Постановка проблеми. Питання інституту відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві залишається одним із найбільш дискусійних у сучасній юридичній науці. Традиційна доктрина кримінального права України тривалий час базувалася на принципі індивідуальної винної відповідальності фізичної особи (*societas delinquere non potest* – юридична особа не може бути винною). Проте стрімкий розвиток корпоративного сектору, транснаціональна злочинність, а також зобов'язання України щодо імплементації міжнародних стандартів (зокрема Конвенції ООН проти корупції та рекомендацій FATF) зумовили впровадження у 2013 році заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Попри те, що з моменту легалізації цього інституту минуло понад десять років, правова природа притягнення організацій до відповідальності залишається розмитою. Існує фундаментальна колізія між процесуальною формою та матеріальним змістом: формально в Україні запроваджено не «відповідальність», а «заходи кримінально-правового характеру», що часто розцінюється практиками як спроба оминути складні питання встановлення вини юридичної особи.

Питання про кримінальну відповідальність юридичної особи стає все більш актуальним, що пов'язано, по-перше, з відсутністю дієвих механізмів відновлення порушених прав юридичною особою, по-друге, як показує практика, велика

© Теслюк І. О., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

кількість злочинів, особливо в економічній сфері, здійснюється за допомогою чи для юридичних осіб. Поряд із цим виникають питання визнання «вини» юридичної особи, механізму притягнення до відповідальності, які покарання застосовувати до юридичної особи та інші питання кримінального змісту [1].

Проблема посилюється відсутністю чіткого алгоритму доказування зв'язку між діями фізичної особи (уповноваженої особи) та вигодою чи інтересом юридичної особи в умовах складних корпоративних структур. Недосконаліть правових підстав призводить до низької ефективності застосування цих норм на практиці, що створює передумови для безкарності великих корпорацій у справах про корупцію, відмивання доходів та фінансування тероризму. Це вимагає глибокого аналізу чинного законодавства та розробки чітких критеріїв, які б дозволили збалансувати інтереси захисту бізнес-середовища та невідворотності покарання за злочинні діяння, вчинені в інтересах юридичних осіб.

Аналіз останніх досліджень і джерел. Проблематикою щодо притягнення юридичних осіб до відповідальності в загальному займались такі вчені як: П.П. Андрушко, О.Д. Квашук, Р.В. Мінін, М.І. Панов, С.О. Лук'янченко, О.Ф. Пасєка, В.С. Сотніченко, В.Я. Тацій, Н.Г. Таран, С.О. Харитонова та інші. Ґрунтовні наукові праці дослідників є основою для подальшого дослідження питань, пов'язаних з правовими засадами притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

Постановка завдання. Тож, метою статті є комплексний аналіз правових засад притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, з урахуванням внесених змін до Законів України.

Виклад основного матеріалу. Генезис інституту відповідальності юридичних осіб в Україні має виражений зовнішньополітичний характер. Проте, виникнувши як вимога лібералізації візового режиму, сьогодні цей інститут трансформувався у невід'ємну частину національної антикорупційної стратегії, де юридична особа розглядається не лише як знаряддя злочину, а як самостійний суб'єкт.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 № 314-VIII впроваджено інститут застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в законодавство України [2]. Його прийняття було обумовлене не стільки внутрішньою потребою правоохоронної системи, скільки жорсткими вимогами міжнародної спільноти, зокрема в межах виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України. Цей крок став відповіддю на зауваження експертів GRECO (Група держав проти корупції), які вказували на невідповідність українського законодавства Конвенції ООН проти корупції та Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією.

Підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених законом. Саме Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» [3] розширив випадки застосування заходів кримінально-правового характеру відносно юридичних осіб. Останні зміни до Закону в редакції від 19.06.2025 року в загальному мають значення для сучасної юридичної науки, перш за все через акцент на концептуальних змінах у системі заходів кримінально-правового характеру.

Зокрема, Закон уточнив редакцію ст. 96-3 КК України, визначивши, що юридична особа несе відповідальність за дії своєї уповноваженої особи, якщо такі дії були спрямовані на надання неправомірної вигоди не лише вітчизняним, а й іноземним публічним посадовим особам та особам, які працюють у міжнародних організаціях. До цього ж нормативного акту було внесено й інші положення, пов'язані з притягненням до відповідальності юридичних осіб. Зокрема, зазначений закон перетворює юридичну особу з пасивного об'єкта кримінально-правового впливу на активного суб'єкта, який зобов'язаний доводити свою доброчесність. Це створює підґрунтя для розвитку нового напряму в Україні – кримінального комплаєнс-аудиту.

В рамках статті ч. 1 ст. 96–3 КК України, О.Д. Квашук зазначає, що провадження щодо юридичних осіб в Україні є правовою процедурою застосування заходів кримінально-правового характеру, яка характеризується такими рисами, а саме:

– регламентується КПК та здійснюється у кримінальній процесуальній формі;

– проводиться в межах стадії притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку з підозрою (обвинуваченням) уповноваженої фізичної особи в учиненні кримінального правопорушення від імені та/або в інтересах юридичної особи;

– неавтономність та субсидіарність провадження, що проводиться водночас із досудовим розслідуванням та/або судовим провадженням щодо фізичної особи;

– особливості суб'єктного складу (додаткові учасники, щодо яких здійснюється провадження);

– рішення про застосування ЗКПХ ухвалюється в обвинувальному вироку суду щодо фізичної особи [4].

Важливим аспектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» [3] є положення, що регулюють забезпечення контролю. Так, юридична особа може бути звільнена від заходів, якщо вона доведе, що вжила всіх необхідних та достатніх заходів для запобігання правопорушенню (наявність дієвої антикорупційної програми, системи внутрішнього аудиту тощо). Це фактично впроваджує в українське кримінальне право доктрину «Adequate Procedures» (за аналогією).

Закон суттєво розширює «інструментарій» суду, роблячи санкції більш гнучкими та превентивними, а також запроваджує спеціальний порядок розгляду справ щодо юридичних осіб. Таким чином, Посилюється роль прокурора як процесуального керівника, який має право ініціювати питання про ЗКПХ паралельно з повідомленням про підозру фізичній особі.

Більше того, Закон № 4111-IX фактично закріплює автономність провадження щодо юридичної особи, що вимагає переосмислення класичної теорії доказування, а саме: трансформація предмета доказування (якщо раніше ключовим був обвинувальний вирок щодо фізичної особи, то тепер центр тяжіння зміщується на доказування «зв'язку» між діянням фізичної особи та вигодою (або інтересом) юридичної особи); процесуальний виклик (виникає питання преюдиції. У разі автономного провадження (без вироку щодо людини) стандарт доказування «поза розумним сумнівом» має застосовуватися до самого факту вчинення злочину в інтересах компанії, що наближає цей процес до адміністративно-кримінального квазіпроцесу).

Деякі автори під час дослідження питань щодо можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності (зокрема, Я.В. Смольська та О.В. Зайцев) виділяють три можливі концепції кримінальної відповідальності юридичної особи, а саме: 1) заперечення притягнення з огляду на фундаментальні принципи права; 2) запровадження субсидіарної відповідальності юридичної особи, при цьому не визнаючи її в якості самостійного суб'єкта кримінального правопорушення; 3) визнання юридичної особи суб'єктом правопорушення, який може підлягати субсидіарній відповідальності поряд з фізичною особою [5].

Водночас, З.А. Загиней-Заболотенко звертає увагу на те, що впорядкування однорідного порядку суспільних відносин нормами різних галузей права повинен здійснюватися типово. Кримінально-правовий підінститут застосування заходів кримінально-правового характеру викладений законодавцем комплексно (розділ XVI-1 Загальної частини КК). Попри недоліки формулювань конкретних кримінально-правових норм в цьому випадку комплексне та компактне їх викладення законодавцем є тим позитивним аспектом, який сприяє нескладному відшуканню потрібних норм та, відповідно, їх належному застосуванню. Навпаки, кримінальні процесуальні норми другого субінституту застосування заходи кримінально-правового характеру законодавцем цілісно не згруповано. Вони «розкидані» по всьому тексту Кримінального процесуального кодексу України [6].

Норми, які регламентують застосування заходів кримінально-правового характеру в Україні, утворюють нормативно-правовий інститут, який має комплексний характер, складається з двох субінститутів кримінально-правового та кримінального процесуального характеру, характеризується специфічним предметом (порядок суспільних відносин стосовно застосування ЗКПХ у разі вчинення уповноваженою особою юридичної особи від імені та/або в інтересах юридичної особи кримінального правопорушення, визначеного у ст. 96-3 КК) та методом (імперативним – у межах кримінально-правового, та судовим (змагальним) – у межах кримінального процесуального субінститутів) правового регулювання, норми якого спрямовані на впорядкування відповідного однорідного по-рядку суспільних відносин, який склався у зв'язку з запровадженням

у національне законодавство квазікримінальної відповідальності юридичних осіб на виконання міжнародних зобов'язань, взятих Україною [6].

О.П. Правотворов та І.В. Козакова під час дослідження теоретичних аспектів предмету доказування у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб за законодавством України, вказують на те, що предмет доказування у кримінальному провадженні, що стосується юридичної особи, має дещо відмінну правову природу порівняно з іншими видами предмету доказування, визначеними на теоретичному рівні. З одного боку, він є похідним, оскільки обставини, що складають його зміст, починають вивчатися лише в разі наявності ознак певного кримінального правопорушення вчинених уповноваженою особою юридичної особи, і подальше їх доказування втрачає сенс у разі закриття кримінального провадження щодо неї. З іншого боку, існування підстав для притягнення до кримінальної відповідальності уповноваженої особи юридичної особи є передумовою для встановлення додаткових обставин, порівняно зі статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України [7].

Норми транснаціонального кримінального права визнають здійснення злочину юридичною особою, проте така відповідальність можлива лише в рамках національного права. Кожна держава-учасниця, зокрема, забезпечує застосування щодо юридичних осіб, що притягуються до відповідальності, ефективних, відповідних санкцій, однак незначна юридична практика ускладнює повноцінне визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності. Визнання юридичної особи суб'єктом кримінальної відповідальності має узгоджуватися із принципом особистої відповідальності, а також суб'єктивної осудності. Адже юридична особа в розумінні кримінального права сама собою не вчиняє дій, дії вчиняються лише фізичними особами й лише фізичні особи можуть усвідомлювати суспільну небезпечність дій або бездіяльності [1].

Аналізуючи Кримінальний кодекс України [8], зокрема, Загальну частину, бачимо, що окремий розділ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» включає застосування санкцій за правилами кримінального провадження.

Такі санкції можуть бути застосовані до будь-яких юридичних осіб, крім органів державної влади й місцевого самоврядування та організацій, створених ними, які повністю фінансуються та утримуються за рахунок бюджету, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій [1].

Реалізація кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, на думку С.О. Лукянченка, повинна здійснюватися з обов'язковим урахуванням: а) особливостей організаційно-правових форм юридичних осіб, які закріплені у цивільному та господарському законодавстві України; б) практики та процедур управління юридичними особами; в) наявності у структурі економічних відносин в Україні значної кількості юридичних осіб із переважною часткою державного капіталу в уставних фондах; г) переліку суспільних відносин, які охороняються за допомогою норм кримінального права, та потенційної можливості посягання на ці відносини з боку юридичних осіб різних організаційно-правових форм [9].

Поточний стан нормативного регулювання провадження щодо юридичних осіб, яке здійснюється одночасно із кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру, характеризується наявністю комплексу проблемних питань, які потребують уваги законодавця: відсутність системного унормування особливостей правової процедури застосування ЗКПХ, невизначеність процесуального статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, недостатня узгодженість норм відповідних правових інститутів [9].

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна констатувати, що інститут кримінально-правових заходів щодо юридичних осіб є необхідним кроком на шляху адаптації українського законодавства до стандартів ЄС та вимог Конвенції ОЕСР. Аналіз правових засад підтверджує, що сучасна модель відповідальності базується не на класичній вині, а на принципі опосередкованого зв'язку між діями службової особи та інтересами корпоративного суб'єкта.

Прийняття Законів № 4111-IX та № 4510-IX знаменує остаточний перехід України від акцесорної моделі до моделі автономної корпоративної відповідальності. Це відповідає вимогам ОЕСР та стандартам боротьби з міжнародним підкупом. Вперше в українському законодавстві комплаєнс-система визнається не просто внутрішнім регламентом, а юридичним фактом, що може нівелювати кримінально-правові наслідки для бізнесу.

Питання щодо доцільності заміни в науковий обіг на законодавчому рівні поняття «заходи кримінально-правового характеру» на «кримінальна відповідальність юридичних осіб» залишається відкритим та потребує подальшого дослідження, так як ряд науковців вважають, що така заміна

усуне термінологічний дуалізм та підкреслить особливу важливість цього інституту.

Доведено, що специфіка цього інституту полягає у його змішаній природі, яка поєднує елементи класичного кримінального права та адміністративно-деліктного регулювання. Правові засади притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності в Україні перебувають на етапі активної трансформації та потребують подальшого вивчення та дослідження.

Список літератури:

1. Попко В.В. Юридичні особи як суб'єкти кримінально-правової відповідальності за нормами транснаціонального кримінального права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2020. Серія Право. Вип. 62. С. 287–297.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України від 23.05.2013 No 314-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18#n6.
3. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав: Закон України від 04.12.2024 № 4111-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4111-20#Text.
4. Квашук О.Д. Проблемні питання кримінального провадження щодо юридичної особи. *Нове українське право*. Вип.6, 2025. С. 114–127.
5. Смольська Я.В., Зайцев О.В. До питання можливості визнання юридичної особи суб'єктом кримінального правопорушення та притягнення її до кримінальної відповідальності. *Юридичний науковий електронний журнал.* №4. 2023. С. 536–538.
6. Загиней-Заболотенко З.А. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як кримінально-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2024. Випуск 83:частина 3. С. 49–54.
7. Провотворов О.П., Козакова І.В. Теоретичні аспекти предмету доказування у кримінальному провадженні щодо юридичних осіб за законодавством України. *Право і суспільство*. № 1.2025. С. 398–403.
8. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (редакція від 27 червня 2019 р.). URL: https://zakon.rada.gov. ua/laws/show/2341-14.
9. Лук'янченко С.О. Зарубіжний досвід застосування кримінальної відповідальності до юридичних осіб. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 302–306. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/11/52.pdf.

Tesliuk I. O. LEGAL PRINCIPLES OF BRINGING LEGAL ENTITIES TO CRIMINAL LIABILITY

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal principles of bringing legal entities to criminal liability, taking into account the amendments made to the Laws of Ukraine. It is noted that the adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Implementation of the Action Plan on the Liberalization of the Visa Regime for Ukraine by the European Union Regarding the Liability of Legal Entities" was due not so much to the internal needs of the law enforcement system as to the strict requirements of the international community, in particular within the framework of the implementation of the Action Plan on the Liberalization of the Visa Regime for Ukraine by the European Union.

It is noted that the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of the Mechanisms for Bringing Legal Entities to Liability for Bribery of Officials of Foreign States" significantly expanded the cases of application of criminal-legal measures in relation to legal entities. It is determined that a legal entity is liable for the actions of its authorized person if such actions were aimed at providing an unlawful benefit not only to domestic but also foreign public officials and persons working in international organizations. Other provisions related to the holding of legal entities to account were also included in the same regulatory act. In particular, the aforementioned law transforms a legal entity from a passive object of criminal law influence into an active subject that is obliged to prove its integrity. This creates the basis for the development of a new direction in Ukraine – criminal compliance audit.

The analysis of legal principles confirms that the modern model of liability is based not on classical guilt, but on the principle of an indirect connection between the actions of an official and the interests of a corporate entity. It is emphasized that the legal principles of holding legal entities to account in Ukraine are at the stage of active transformation and require further study and research.

Keyw ords: *legal entity, criminal liability, criminal legal measures, criminal proceedings, evidence.*

Дата першого надходження статті до видання: 28.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 342.724
DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2026.1/31

Бортняк К. В.
https://orcid.org/0000-0002-2135-3820
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Губарєв С. В.
https://orcid.org/0000-0003-0340-8514
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

ІНСТИТУТ ВЕТО В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ АВТОНОМІЇ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР І УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті комплексно досліджено правову природу, функції та межі інституту центрального вето у системі національно-територіальної автономії як одного з ключових механізмів забезпечення конституційного балансу між центром і автономією. Обґрунтовано, що автономія як форма внутрішнього самовизначення не може бути стабільною без одночасного існування двох взаємопов'язаних груп гарантій: гарантій реального, ефективного самоврядування автономної спільноти та гарантій верховенства конституції, територіальної цілісності й єдності правового простору держави. Центральне вето розглянуто не як винятково політичний інструмент блокування актів автономії, а як конституційно-правовий механізм превентивного і коригуючого характеру, що має застосовуватися лише за наявності чітко визначених матеріальних підстав, прозорої процедури, належного мотивування та обов'язкового незалежного судового або квазісудового перегляду. На прикладах Гренландії, Північної Ірландії, Шотландії та Автономної Республіки Крим продемонстровано різні моделі контролю за актами автономії, зокрема суспензивне вето, змішаний арбітраж, міністерське блокування, внутрішнє міжспільнотне вето та конституційно-судове зупинення актів. Особливу увагу приділено українській моделі АРК, у межах якої Президент України наділений правом зупиняти акти автономії з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. Зроблено висновок, що у процесі майбутнього оновлення кримської автономії після деокупації доцільно деталізувати підстави застосування вето, встановити чіткі строки та стандарти мотивування рішень, посилити інституційну роль Представництва Президента України в АРК як механізму превентивного діалогу, а також створити постійний координаційний орган за участю держави, автономії та представницьких органів корінних народів України. Доведено, що центральне вето має виконувати інтеграційну, стабілізаційну функцію і не повинно перетворюватися на інструмент політичного тиску. Запропонований підхід спрямований на досягнення оптимального балансу між вимогами державної безпеки, принципами конституційної законності та формуванням довіри автономної спільноти до процедур центрального контролю.

Ключові слова: *національно-територіальна автономія, адміністративно-територіальний устрій, Автономна Республіка Крим, самовизначення, вето, конституційний контроль.*

Постановка проблеми. Національно-територіальна автономія є одним із найскладніших інструментів конституційного дизайну, оскільки поєднує територіальне самоврядування, захист ідентичності національних меншин та корінних народів і збереження єдності держави. У стабіль-

© Бортняк К. В., Губарєв С. В., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

них демократіях автономія розглядається не як виняток із принципу унітарності, а як спеціальний режим розподілу влади, за якого регіон отримує власні органи та нормативні повноваження, але діє в межах конституції держави.

Для України ця проблематика має практичне значення у зв'язку з конституційним статусом Автономної Республіки Крим, наслідками окупації 2014 року та майбутнім питанням відновлення української юрисдикції на півострові. Досвід Криму показав, що автономія потребує не лише широких гарантій самоврядування, а й ефективних запобіжників від виходу автономних органів за межі компетенції. Одним із таких запобіжників є центральне вето – право державного органу зупинити або заблокувати акт у разі його невідповідності конституції, закону чи розподілу повноважень.

Проблема полягає у визначенні допустимих меж такого вето. Надмірне втручання уповноваженого державного органу може перетворити автономію на декоративну адміністративну одиницю, тоді як відсутність дієвого контролю створює ризики сепаратизму, конфлікту компетенції та порушення прав меншин, корінних народів усередині самої автономії. Тому центральне вето має аналізуватися не як каральний інструмент, а як процедурно обмежена гарантія конституційного ладу.

Аналіз досліджень і публікацій. У науковій літературі територіальна автономія здебільшого досліджується в контексті самовизначення, захисту меншин і врегулювання конфліктів. Як підкреслює Т. Бенедіктер, ефективні моделі автономії в Європі функціонують за умови поєднання чітко визначених повноважень із належними механізмами фінансування, участі та контролю [1, с. 8–9]. М. Суксі, аналізуючи модель Аландських островів, проводить розмежування між автономією та федералізмом, підкреслюючи, що автономія функціонує як особливий режим самоврядування в межах унітарної держави і не передбачає статусу складової частини федерації [2, с. 28–31]. М. Веллер і С. Вольфф розглядають автономію як інституційний механізм реалізації внутрішнього самовизначення, який може виступати альтернативою сецесії та сприяти зниженню конфліктності без зміни державних кордонів [3, с. 4–7].

Водночас, інститут центрального вето рідко виступає самостійним предметом дослідження. Зазвичай він розчиняється у ширших темах конституційного контролю, деволюції, розмежування компетенції або захисту територіальної цілісності. Саме тому порівняння гренландської, північноірландської, шотландської та кримської моделей дозволяє виокремити універсальні ознаки правового, а не суто політичного вето.

Крім того, у статті «Захист прав корінних народів: міжнародні стандарти та досвід України» Ю.В. Капарулін та О.В. Задорожня вивчають формування законодавчої бази України щодо захисту прав корінних народів з урахуванням сучасних підходів у міжнародному праві.

Постановка завдання. Метою статті є визначення правової природи, функцій і меж інституту центрального вето у системі національно-територіальної автономії на підставі порівняльного аналізу моделей Гренландії, Північної Ірландії, Шотландії та Автономної Республіки Крим. Для досягнення мети необхідно: уточнити поняття національно-територіальної автономії; встановити місце центрального контролю в її структурі; визначити види і процедури вето; порівняти зазначені моделі. Методологічну основу становлять формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний та прогностичний методи.

Виклад основного матеріалу. Національно-територіальну автономію доцільно визначати як спеціальний конституційний або законодавчий режим публічного врядування частини території держави, населення якої має виразну етнокультурну, мовну або історичну специфіку. Її зміст полягає у наданні автономним органам права самостійно вирішувати визначене коло внутрішніх питань, насамперед у сферах освіти, культури, місцевого розвитку, природокористування та організації публічних послуг. Проте, така автономія не означає суверенітету: вона залишається похідною від конституції держави та обмеженою принципом територіальної цілісності.

Центральний контроль є необхідним елементом автономної конструкції, але його легітимність залежить від трьох умов: чіткого визначення підстав втручання, наявності процедурних гарантій для автономії та можливості незалежного перегляду рішення центру. У цьому сенсі центральне вето має подвійну природу. Воно є інструментом охорони конституції і водночас потенційним засобом політичного тиску. Саме тому демократична модель вето повинна бути суспензивною, мотивованою, строковою та підконтрольною суду або змішаному арбітражному органові.

У вузькому значенні центральне вето – це повноваження органу державної влади запобігти набранню чинності актом автономії або тимча-

сово зупинити його дію. У широкому значенні воно охоплює також попереднє погодження актів, королівську санкцію, міністерські накази про блокування, звернення до конституційного суду, розпуск автономного парламенту у виняткових випадках та інші засоби контролю за межами компетенції. Порівняльна практика показує, що вето майже ніколи не існує ізольовано: воно є частиною механізму розподілу повноважень між центром і автономією.

Матеріальними підставами вето можуть бути невідповідність акта автономії конституції, вихід за межі делегованої компетенції, порушення прав людини, загроза територіальній цілісності, втручання у сферу зовнішньої політики, оборони або державної безпеки. Процедурні вимоги мають включати письмове мотивування, обмежений строк дії зупинення, обов'язкове передання спору до суду чи компетенційної комісії та право автономного органу подати заперечення. Без цих елементів центральне вето втрачає правову природу і перетворюється на адміністративне домінування.

Гренландська модель демонструє найбільш збалансований варіант суспензивного контролю. За The Greenland Home Rule Act Гренландії 1978 року центральну присутність Данії забезпечує Rigsombudsmand, який інформує уряд про акти автономії та бере участь у комунікації між центром і місцевим самоврядуванням. Якщо виникає спір щодо компетенції, питання передається до змішаної ради з представництвом обох сторін, а уряд Данії може тимчасово зупинити рішення автономії до завершення розгляду [4]. Така конструкція не надає центру абсолютного права остаточно скасувати автономний акт, а переводить конфлікт у правову процедуру.

Північна Ірландія становить іншу модель, у якій ключовим є не вето центру, а внутрішнє міжспільнотне блокування. Petition of concern за Northern Ireland Act 1998 дозволяє захищати інтереси основних політико-ідентичнісних груп через спеціальну процедуру голосування [5]. Для порівняння важливо, що цей механізм спрямований не на контроль Лондона над автономією, а на запобігання домінуванню однієї спільноти всередині автономних інституцій. Разом із тим, надмірне застосування такого блокування може паралізувати роботу органів, тому воно потребує чітких предметних меж.

Шотландська деволюційна модель показує, що центральне вето може діяти до набрання актом чинності. Section 35 Scotland Act 1998 дозволяє Державному секретарю видати наказ, який перешкоджає переданню законопроєкту на «королівська згоду», якщо є підстави вважати, що акт матиме несприятливий вплив на дію законодавства з резервованих питань [6]. Цей механізм є превентивним: автономний парламент уже ухвалив законопроєкт, але він ще не став законом. Його правова якість залежить від мотивування наказу та можливості судового перегляду.

Українська модельш Автономної Республіки Крим містить елементи саме суспензивного президентського вето. Конституція України встановлює, що нормативно-правові акти Верховної Ради АРК та рішення Ради міністрів АРК не можуть суперечити Конституції і законам України, а Президент України може зупиняти дію актів Верховної Ради АРК з одночасним зверненням до Конституційного Суду України. Закон України «Про Автономну Республіку Крим» додатково визначав межі компетенції автономії, а Закон України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим» створював інституційний канал моніторингу та реагування. Після окупації Криму в 2014 році ці механізми фактично не можуть діяти на території півострова.

Порівняння зазначених моделей дозволяє сформулювати кілька висновків. По-перше, демократичне вето не повинно бути абсолютним. Найбільш прийнятною є суспензивна модель, коли акт автономії тимчасово зупиняється до рішення суду або змішаної компетенційної комісії. По-друге, суб'єкт вето має бути чітко визначений законом: президент, уряд, профільний міністр або спеціальний представник центру. По-третє, підстави втручання мають стосуватися лише конституційності, компетенції, прав людини, територіальної цілісності та інших конституційно значущих цінностей. По-четверте, представники автономії повинна мати процесуальне право на захист: отримати мотиви зупинення, подати пояснення, брати участь у розгляді спору та оскаржити рішення центру. По-п'яте, центральне вето має доповнюватися внутрішніми механізмами захисту меншин, корінних народів, оскільки автономна більшість також може порушувати права внутрішніх груп. Саме тут корисним є північноірландський досвід міжспільнотних гарантій, хоча його не можна механічно переносити в українську модель.

Окремого значення набуває питання про критерії пропорційності центрального вето. Навіть тоді, коли акт автономії формально виходить за межі компетенції, реакція держави не повинна автоматично зводитися до повного блокування відповідного акта. У демократичній моделі

доцільно розрізняти три рівні реагування: попередження про ризик неконституційності, тимчасове зупинення спірних положень та остаточне усунення акта з правового поля на підставі незалежного рішення. Така градація дає змогу уникнути ситуації, коли центральна влада під виглядом захисту конституції фактично переглядає політичну доцільність автономного рішення. Отже, вето має застосовуватися лише тоді, коли м'якші засоби – консультація, повторний розгляд, тлумачення компетенції або часткове коригування акта – не можуть усунути конституційний ризик.

У цьому контексті показовими є стандарти, закладені в Європейській хартії місцевого самоврядування. Хоча Хартія безпосередньо стосується місцевого самоврядування, її логіка є релевантною і для автономних утворень, оскільки обидва інститути побудовані на поєднанні самостійності з державною правовою рамкою. Стаття 8 Хартії виходить із того, що адміністративний нагляд за діяльністю органів самоврядування має, як правило, спрямовуватися лише на забезпечення дотримання законності та конституційних принципів, а контроль доцільності допускається щодо делегованих повноважень і в межах, визначених законом [7]. Для центрального вето це означає, що предмет перевірки не повинен підміняти автономний політичний вибір центром, якщо автономний орган діє в межах власної компетенції.

Важливо також розмежовувати вето як спосіб контролю за актом і політичну відповідальність автономних органів. Якщо автономний парламент ухвалює рішення, яке є дискусійним, непопулярним або економічно сумнівним, але не порушує конституції та не виходить за межі повноважень, центральне втручання не має правового виправдання. Натомість відповідальність за таке рішення повинна наставати у внутрішньому демократичному процесі автономії: через вибори, парламентський контроль, громадські консультації, судове оскарження порушених суб'єктивних прав. Інакше центральне вето перетворюється на інструмент політичної корекції автономії, що руйнує довіру до самої ідеї внутрішнього самовизначення.

Не менш суттєвим є питання строків. Суспензивна природа вето втрачає сенс, якщо акт зупиняється на невизначений час або якщо судовий чи арбітражний розгляд фактично не має процесуального горизонту. У такій ситуації тимчасове зупинення стає прихованим остаточним скасуванням.

Особливої уваги потребує питання мотивування рішення про вето. Формальне посилання на «невідповідність Конституції України» або «загрозу територіальній цілісності» не може вважатися достатнім. Мотивувальна частина повинна містити: конкретне положення акта автономії, яке викликає сумнів; норму Конституції або закону, з якою воно конфліктує; пояснення характеру цього конфлікту; обґрунтування неможливості усунення порушення менш інтенсивним засобом; визначення меж зупинення – всього акта чи лише окремих положень. Такий підхід дисциплінує центральний орган, полегшує судовий перегляд і дає автономії можливість ефективно захищати власну позицію.

Для українського конституційного порядку вихідним є те, що Автономна Республіка Крим є невід'ємною складовою частиною України, а її нормативні акти не можуть суперечити Конституції і законам України. Розділ X Конституції України одночасно визнає наявність автономного нормативного регулювання та підпорядковує його загальнодержавній правовій системі. Зокрема, стаття 137 визначає коло питань, у яких автономія здійснює нормативне регулювання, а стаття 135 встановлює вимогу відповідності актів Верховної Ради АРК та Ради міністрів АРК Конституції і законам України [8]. Отже, українська модель не заперечує автономної нормотворчості, але вбудовує її в ієрархію джерел права унітарної держави.

Саме тому майбутнє оновлення кримської автономії не повинно обмежуватися простим відновленням довоєнної конструкції.

Закон України «Про Автономну Республіку Крим» містить важливу для балансу ідею: автономія не лише є об'єктом контролю з боку держави, а й може захищати свої повноваження від надмірного втручання центральних органів. Зокрема, закон передбачає можливість звернення Верховної Ради АРК до Конституційного Суду України щодо актів державної влади у разі порушення повноважень автономії [9].

У майбутній кримській моделі важливо також врахувати статус корінних народів України. Національно-територіальна автономія не може бути зведена до адміністративного самоврядування території без спеціальних механізмів участі спільнот, заради захисту яких вона створюється. Тому постійна консультаційна комісія з питань компетенції та автономного нормотворення має включати не лише представників держави й органів АРК, а й представницькі інституції корінних народів. Їх участь не повинна бути декоративною: вони мають отримувати проєкти актів, висновки про можливий вплив на колективні права, право

ініціювати консультації та право подавати позицію у процедурі конституційного перегляду.

Таке представництво має подвійне призначення. По-перше, воно захищає корінні народи і меншини від можливої тиранії автономної більшості. По-друге, воно посилює легітимність центрального контролю, оскільки рішення про втручання буде спиратися не лише на позицію Києва, а й на оцінку тих спільнот, права яких можуть бути зачеплені актом автономії. У цьому сенсі центральне вето має бути пов'язане з інститутами участі, а не існувати як вертикальний наказ.

З функціонального погляду центральне вето виконує щонайменше чотири завдання. Охоронна функція полягає у захисті Конституції України, територіальної цілісності та єдності правового простору. Компетенційна функція забезпечує дотримання меж між власними повноваженнями автономії, делегованими повноваженнями та виключними повноваженнями держави. Правозахисна функція спрямована на запобігання порушенням прав людини, прав національних меншин і корінних народів. Інтеграційна функція полягає у тому, що конфлікт між центром і автономією переводиться з площини політичної конфронтації у площину юридичної аргументації та інституційного діалогу.

Разом із тим, ці функції можуть бути реалізовані лише за умови прозорої процедури.

Отже, порівняльний аналіз дозволяє зробити висновок, що якість центрального вето визначається не обсягом владного повноваження центру, а процедурою його застосування. Чим ширше сформульовані матеріальні підстави для втручання, тим сильнішими мають бути процесуальні гарантії автономії. Чим чутливішим є предмет регулювання – мова, освіта, культура, земля, природні ресурси, статус корінних народів, – тим більшою має бути роль попередніх консультацій. Саме така модель дає змогу поєднати конституційну єдність держави з реальним, а не номінальним змістом національно-територіальної автономії.

Висновки. Для України доцільно закріпити оновлену модель центрального вето щодо майбутнього функціонування кримської автономії після деокупації, виходячи з принципів винятковості, пропорційності, мотивованості, строковості, судового перегляду та обов'язкового попереднього діалогу.

Центральне вето у системі національно-територіальної автономії є складним конституційним інститутом, що поєднує охорону єдності держави з обмеженням автономного нормотворення. Його легітимність залежить від того, чи є воно винятковим, мотивованим, строковим і підконтрольним незалежному перегляду. Порівняльний аналіз Гренландії, Північної Ірландії, Шотландії та Автономної Республіки Крим показує, що найкращою для демократичної держави є не каральна, а суспензивно-арбітражна модель вето.

Для України ключовим завданням є процедурне впорядкування президентського зупинення актів автономії, посилення ролі Конституційного Суду України, створення постійного консультаційного механізму між центром, автономією та представниками корінних народів, а також забезпечення реального судового захисту прав автономних органів.

Список літератури:

1. Benedikter T. The Working Autonomies in Europe: An Overview and Schematic Comparison. Norrköping: HUNSOR Human Rights Watch, 2006. 55 p. URL: https://www.hunsor.se/dosszie/working_autonomies.pdf

2. Suksi M. Territorial Autonomy: The Åland Islands in Comparison with Other Sub-State Entities. Autonomies in Europe: Solutions and Challenges / ed. by Z. Kántor. Budapest: L'Harmattan, 2014. P. 39-60. URL: https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/NPKI_konyvek/autonomies_in_europe/Markku%20Suksi.pdf

3. Wolff S., Weller M. Self-determination and Autonomy: A Conceptual Introduction. Autonomy, Self-governance and Conflict Resolution: Innovative Approaches to Institutional Design in Divided Societies / ed. by M. Weller, S. Wolff. London : Routledge, 2005. P. 1-25. DOI: 10.4324/9780203461914.

4. The Greenland Home Rule Act: Act No. 577 of 29 November 1978. URL: https://plone.unige.ch/art-adr/cases-affaires/utimut-process-2013-denmark-and-greenland/the-greenland-home-rule-act-1978

5. Northern Ireland Act 1998: UK Public General Acts, 1998 c. 47. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/47/contents

6. Scotland Act 1998: UK Public General Acts, 1998 c. 46. Section 35. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1998/46/section/35

7. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 15.X.1985. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=122

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

9. Про Автономну Республіку Крим: Закон України від 17.03.1995 № 95/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/95/95-%D0%B2%D1%80

Bortnyak K. V., Gubarev S. V. THE INSTITUTION OF VETO IN THE SYSTEM OF NATIONAL-TERRITORIAL AUTONOMY: COMPARATIVE LEGAL DIMENSION AND LESSONS FOR UKRAINE

The article provides a comprehensive analysis of the legal nature, functions, and limits of the institution of central veto within systems of national-territorial autonomy as a key mechanism for maintaining constitutional balance between the central state and autonomous entities. It is argued that autonomy as a form of internal self-determination cannot be stable without the simultaneous existence of two interrelated sets of guarantees: guarantees of genuine and effective self-government of the autonomous community, and guarantees of constitutional supremacy, territorial integrity, and the unity of the state legal order. Central veto is conceptualized not as a purely political instrument of obstruction, but as a constitutional mechanism of a preventive and corrective nature, which should be applied only on the basis of clearly defined substantive grounds, transparent procedures, proper reasoning, and mandatory independent judicial or quasi-judicial review. Drawing on the examples of Greenland, Northern Ireland, Scotland, and the Autonomous Republic of Crimea, the article demonstrates different models of control over autonomous acts, including suspensive veto, mixed arbitration, ministerial blocking, internal cross-community veto, and constitutional judicial suspension of acts. Particular attention is paid to the Ukrainian model of the Autonomous Republic of Crimea, where the President of Ukraine is empowered to suspend acts of the autonomy while simultaneously referring the matter to the Constitutional Court of Ukraine. The study concludes that in the process of future renewal of Crimean autonomy after de-occupation, it is essential to further specify the grounds for veto, introduce clear time limits and standards of reasoning, strengthen the institutional role of the Presidential Representation in the Autonomous Republic of Crimea as a mechanism of preventive dialogue, and establish a permanent coordination body involving the state, the autonomy, and representative institutions of indigenous peoples of Ukraine. It is demonstrated that central veto should perform an integrative and stabilizing function rather than serve as an instrument of political pressure. The proposed approach aims to ensure a balanced combination of state security requirements, constitutional legality, and the development of trust of the autonomous community in the procedures of central oversight.

Keywords: *national-territorial autonomy, administrative-territorial structure, Autonomous Republic of Crimea, self-determination, veto, constitutional control.*

Дата першого надходження статті до видання: 25.02.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 20.03.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 04.05.2026

Відомості про авторів

Блащук Т. В. – кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Інституте права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Експерт Центру досконалості імені Жана Моне програми Еразмус та «Хабу європейських рішень» Національного університету «Острозька академія»

Боднарук М. І. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бойчук М. М. – здобувач кафедри адміністративного права Навчально-наукового інституту публічного права

Борейко Г. Д. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, адвокат

Бортняк В. А. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Бортняк К. В. – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Волошкевич Г. А. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького

Гансецька В. В. – кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Гнедюк В. Л. – науковий співробітник Українського наково-дослідного інституту Спеціальної техніки та судових еспертиз Служби безпеки України

Гобачова К. М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та соціального права Сумського національного аграрного університету

Гольдберг Н. О. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Факультету права та міжнародних відносин Національного університету «Київський авіаційний інститут»

Горєлова В. Ю. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Губарєв С. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових і гуманітарних наук, навчально-наукового гуманітарного інституту, Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Добрянська Н.В. – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського

Драна Д. С. – викладач кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ

Задоя І. І. – кандидатка юридичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових дисциплін Національного університету «Одеська морська академія»

Золотарьова М. К. – кандидатка юридичних наук, доцент кафедри права Державного університету економіки і технологій

Крайній П. І. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Красногор О. В. – кандидат юридичних наук, приватний нотаріус

Кубарєв М. – аспірант кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Лубінець Д. В. – доктор філософії

Луценко Ю. В. – Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

Макарова Т. П. – доктор філософії права, старший викладач кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Нашинець-Наумова А.Ю. – доктор юридичних наук, професор, академік Академії адміністративно-правових наук, заступник декана з науково-методичної та навчальної роботи факультету права та міжнародних відносин Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

Ніколенко Л. М. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України»

Осауленко А. О. – доктор юридичних наук, професор професор кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ

Патрелюк Д. А. – кандидат юридичних наук, докторант Донецького державного університету внутрішніх справ

Пащенко П. М. – аспірант Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Пєтков С. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових і гуманітарних наук Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

Сиротко М. В – аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»

Сітало О. М. – старший викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

Скляренко І. В. – доктор філософії у галузі права, старший викладач кафедри загальноправових дисциплін та державного управління Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка

Теличко О. А. – кандидатка юридичних наук, доцент, завідувачка кафедри права Державного університету економіки і технологій

Теслюк І.О. – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

Ткаченя М. В. – аспірант за спеціальністю 081 Університету економіки та права «Крок»

Цьомра В. Ю. – доктор філософії в галузі права, старший викладач кафедри державно-правових і гуманітарних наук ННГІ Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського

Шамрай Б. М. – кандидат юридичних наук, начальник Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних Сил України – начальник юридичної служби Збройних Сил України

НОТАТКИ

Науковий журнал

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Серія: Юридичні науки

Том 37 (76) № 1 2026

Коректура • *І. Чудеснова*

Комп'ютерна верстка • *В. Гайдабрус*

Адреса редакції:
Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського
м. Київ, вул. Джона Маккейна, 33
Електронна пошта: editor@juris.vernadskyjournals.in.ua
Сторінка журналу: www.juris.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 19,95. Ум. друк. арк. 23,95.
Зам. № 0426/364. Наклад 150 прим.
Дата розміщення онлайн: 04.05.2026. Дата друку: 11.05.2026.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.